

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ТА МЕТОДИКА ЇЇ НАВЧАННЯ

Підручник для студентів
педагогічних закладів вищої освіти

Цей підручник розроблено за підтримки
Програми сприяння громадській активності «Долучайся!»,
що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID)
та здійснюється Pact в Україні.

За загальною редакцією Т. В. Бакка, Т. В. Мелещенко

Авторський колектив

Тамара Бакка — к.п.н., доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, директор Всеукраїнської спілки викладачів суспільних дисциплін і громадянської освіти.

Ірина Біла — к.е.н., доцент кафедри економіки освіти НПУ імені М. П. Драгоманова.

Ігор Ветров — к.і.н., професор, проректор з навчально-методичної роботи гуманітарних факультетів НПУ імені М. П. Драгоманова.

Оксана Волощенко — науковий співробітник відділу екранно-сценічних мистецтв і культурології ІМФЄ ім. М. Рильського НАН України; менеджер медіаосвітніх програм Академії української преси, експерт із питань медіаосвіти і медіаграмотності.

Раїса Євтушенко — головний спеціаліст Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України.

Олександр Желіба — к.п.н., доцент кафедри політології, права та філософії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Ніна Загребельна — к.і.н., доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.

Сергій Клепко — доцент, доктор філософських наук, проректор з наукової роботи Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, головний редактор журналу «Постметодика».

Наталія Красман — к.е.н., доцент кафедри економіки освіти НПУ імені М. П. Драгоманова.

Тетяна Ладиченко — к.і.н., професор, завідувачка кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, голова Всеукраїнської спілки викладачів суспільних дисциплін і громадянської освіти.

Тетяна Мелещенко — к.і.н., доцент, декан історичного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова.

Олександр Мокрогуз — к.п.н., доцент, завідувач кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського.

Олег Охредько — експерт, аналітик Центру громадянської освіти «Альменда».

Координатор випуску **Світлана Супрун** — програмний менеджер з громадянської освіти програми сприяння громадській активності «Долучайся!».

Г87 Громадянська освіта та методика її навчання : Підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / За загальною редакцією Т. В. Бакка, Т. В. Мелещенко. — К. : УОБЦ «Оріон», 2019. — 320 с. : іл.

ISBN 978-617-7355-82-2.

УДК 316.61/.66*кл.10(075.3)

Як виховати громадянина?

Напутнє слово

Громадянська освіта — це вимога часу. Її розвиток і вдосконалення є актуальним завданням сьогодення. Саме громадянська освіта орієнтується на формування демократичних цінностей, виховання громадянина демократичної держави. Для того щоб дати якісну громадянську освіту школярам, які розвивають громадянські компетентності в процесі навчання, потрібна підготовка фахового вчителя. Саме на це спрямований запропонований авторами курс «Громадянська освіта та методика її навчання».

Цей підручник характеризується глибокими теоретичними постулатами та сучасними методичними підходами. Він відкриває свої сторінки для кожного, хто прагне стати особистістю, реалізувати себе в суспільстві, зробити особистий внесок у розвиток України як незалежної держави. Автори окреслили головне завдання — підготовка висококваліфікованого, духовно багатого, привабливого вчителя, який модернізує школу, забезпечить всебічну підготовку учня до самостійного життя, надасть знання, сформує компетентності, цінності, виховає патріотизм, створить умови для творчої самореалізації.

Як зазначено в преамбулі Педагогічної Конституції Європи, саме вчитель покликаний суспільством бути провідником демократичних ідей та високої моралі. Навчаючи дітей і молодь, формуючи їх світогляд і культуру, він здатен виховати в нового покоління прагнення до толерантності, ефективної співпраці, солідарності, відповідальності у спільному європейському домі. Майбутнє кожного народу, країни і співдружність народів значною мірою залежать від якісної підготовки майбутніх педагогів. Важливо, щоб учителі самі були носіями цінностей, їх практичні вчинки відповідали теорії, яку вони пропагують.

Підручник «Громадянська освіта та методика її навчання» спрямований на те, щоб усвідомити себе громадянами України, знати свої права, стати активними, відповідальними, сформувати світоглядні орієнтири.

Курс спрямований на розуміння та розкриття таких понять як *свобода, рівність, відповідальність, соціальна згуртованість, різноманітність, повага, діалог*, що є демократичними цінностями. Також курс має на меті формування компетентностей, що включають знання та їх критичне розуміння, уміння та навички, цінності і ставлення.

Цей підручник є корисним ресурсом для студентів і вчителів у галузі громадянської освіти. Він є спробою представити сучасний підхід та методики до викладання громадянської освіти. Його цінність у тому, що він відповідає запитам сучасної системи освіти і є компетентнісно орієнтованим.

Бажаю, щоб цей підручник став значним внеском у підвищення якості громадянської освіти та сприяв розвитку компетентностей учнів, студентів, учителів.

Віктор Андрущенко,
член-кореспондент НАН України,
академік НАПН України,
доктор філософських наук, професор,
ректор Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

Розділ 1

ОСОБИСТІТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ

ТЕМА 1

Я — ЛЮДИНА. САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ

*Кожна людина — це світ, який з нею народжується і з нею вмирає;
під будь-якою могильною плитою лежить всесвітня історія.
Генріх Гейне*

Мета заняття:

розкрити поняття ідентичності, а також процеси ідентифікації та самоідентифікації, соціалізації і самореалізації, визначити ефективні методи викладання основних тем, що стосуються особистості та її ідентичності.

Вміння і навички:

аналізує наукову, соціальну й політичну інформацію з метою формування цілісного уявлення про види ідентичності; усвідомлює феномен і неповторність власного існування, свого «я»; аналізує основні аспекти становлення ідентичності; визначає і розвиває власну ідентичність.

Ставлення і цінності:

розуміє ідентичність як обрану позицію, а не як список характеристик; поважає нові ідентичності людини; протидіє маніпулюванню питаннями національної ідентичності.

Ключові слова і поняття:

людина сенс людського життя особистість індивід індивідуальність
свобода відповідальність особиста гідність совість ідентичність

Мотивація до вивчення теми:

Поміркуйте: що означає «ідентичність»? Як би я описав свою ідентичність? Є вона незмінною чи змінюється?

Спроба знайти відповіді на ці запитання дає можливість зрозуміти, наскільки багатограним і важливим є вимір ідентичності для кожної людини. Ідентичність — це не щось, що є від народження, як це продиктовано генами або соціальним статусом, вона розвивається людиною упродовж усього життя.

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. Міні-вистава¹

Розіграйте діалог.

С.: Людина – це та ж тварина, тільки більш розумна. Головні завдання людини як і в звірів: поїсти, відпочити, порозважатися.

А.: У людини, якраз, головними є інші завдання. Тільки людина думає над сенсом життя і способами його досягнення.

С.: Так, сенс життя і полягає в базових інстинктах, які притаманні всім тваринам.

А.: Чому? Сенс життя полягає у самовдосконаленні та самореалізації задля вдосконалення світу. Не варто плутати мету і засіб її реалізації.

- З якими твердженнями учасників діалогу ви згодні, а з якими ні? Чому?
- У чому, на вашу думку, полягає сенс життя людини?

Отже, як бачимо, питання про сенс життя людини дуже складне. Над його розв'язанням працюють кращі інтелектуали людства від часів його появи і до сьогодні. Ми теж долучимось до вирішення даного питання у власному вимірі. Хай кожен із нас з'ясує для себе питання свого місця у світі.

Варіант Б. Аналіз епіграфа

- Що хотів сказати даними словами поет:

*Бо ти на землі — людина,
І хочеш того, чи ні —
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.*

Василь Симоненко («Ти знаєш, що ти — людина?», 1964)

Робиться висновок, аналогічний висновку попереднього варіанта.

Варіант В. Аналіз епіграфа

- Що народ хотів сказати у даному прислів'ї: «Що той чоловік в Бога за звір — не знаємо»?

Отже, у даному прислів'ї порушене питання місця людини у світі через призму релігії. Людину в порівнянні з Богом показано як тварину в порівнянні з людиною. Проте, не дано головної відповіді: для чого людина Богу?

Індивіг. Особистість. Громадянин

Безліч визначень поняття «людина» розкривають її різнобічність, проте людина виявляється складнішою, демонструючи на додаток до окреслених рис або властивостей такі, що не підпадають під ці визначення. Щоб розкрити різнобічність поняття «людина», можна скористатися такими основними характеристиками, як індивід, особа, особистість, громадянин.

Індивід — це біологічна істота, кожний окремо існуючий живий організм. Коли ми застосовуємо це поняття до людини, то маємо на увазі окремого представника людського роду. Коли описуємо людину як індивіда, ми вказуємо такі ознаки, як зріст, вага, вік, колір волосся, очей. Можна навіть звернути увагу на її ходу. Індивідом людина народжується, а особистістю стає в процесі виховання суспільством. Отже, особистість — це людина, вихована суспільством, і її характеристики залежать від родини, оточення, шкільного колективу, рівня освіченості тощо.

Місце людини в державі визначається поняттям «громадянин». Громадянин — це людина, яка належить до певної країни, де вона має відповідний юридичний статус, або співвідносить себе з нею. Громадянин має певні права, а також відповідні обов'язки. Поняття громадянина вміщено в його громадянській позиції — у певному ставленні до різних суспільних явищ і процесів з урахуван-

¹ Желіба О. В. Розробки уроків до курсу «Людина і світ». Частина 1 / О. В. Желіба. — Харків: Вид. група «Осно-ва», 2016. — С. 4–5.

ням інтересів суспільства та держави. Власне, від умов соціалізації в суспільстві, від родинного виховання, від рівня розвитку особистої культури й освіченості залежить рівень громадянськості певної особи. Формування громадянськості відбувається у процесі соціалізації особи через систему суспільних відносин.

Що таке ідентичність?

Українські синоніми іноземного слова «*ідентичність*» — це поняття «рівність», «тотожність». Корінь слова «рівний» вказує на здатність «бути рівними», «бути тотожними», діяти однаково в різних ситуаціях і в різний час.

Хто і що я? Це одне з ключових питань у житті кожної людини. Відповідь на це запитання шукає як дитина, підліток, зрілий дорослий, так і літня людина. Постійне повернення до цього питання означає, що кожен індивідуум прагне знову і знову відновити власну «тотожність».

Коли людина ставить перед собою питання «Хто Я, який Я?», це говорить про те, що вона замислюється, кому чи чому вона тотожна. У найзагальнішому визначенні у психологічному вимірі ідентичність розуміється як сукупність уявлень людини про своє Я.

Риторичним також залишається питання — «Хто ми?». По суті воно є доленосним питанням, яке ставлять у всіх частинах світу. Так, відомий соціолог і політолог, Самюель Хантінгтон (1927–2008), у своїй книзі «Хто ми? Виклики американській національній ідентичності» звертається до проблеми американської самоідентифікації на початку XXI століття. Ця наукова праця викликає багато запитань і суперечок, які підтверджують, що проблема ідентичності є однією з найактуальніших на початку XXI ст. Разом із тим, у ній можна віднайти конструктивний підхід до пізнання проблем національної та інших ідентичностей.

Самюель Хантінгтон вважає, що концепція ідентичності «настільки ж обов'язкова, як і не виразна». Вона не піддається строгому визначенню і не підвладна стандартним методам вимірювання. Самюель Хантінгтон погоджується з провідним аналітиком ідентичностей Еріком Еріксоном, який запропонував стосовно концепції ідентичності взаємно виключні терміни — «всепроникна» і «туманна і незбагненна». Дратівливу невловимість ідентичності Хантінгтон демонструє на прикладі Леона Візельтіра, який у 1996 році випустив книгу «Проти ідентичності», у якій висміяв схилання інтелектуалів перед цим поняттям. А у 1998 році Візельтір опублікував іншу книгу — «Кадеш», у якій подав відверте підтвердження його власної єврейської ідентичності та визначив ідентичність як гріх: скільки б ми її не заперечували, уникнути її ми не в силах.

Але яким чином слід її визначати? На це питання давалися різні відповіді; утім, в головному вони одна одній не суперечили. Ідентичність — самосвідомість індивіда або групи. Вона являє собою продукт самоідентифікації, розуміння того, що ви або я володіємо особливими якостями, які відрізняють мене від вас і нас від них. Ідентичність властива навіть новонародженому, у якого вона визначається такими ознаками, як стать, ім'я, батьки, громадянство. Правда, ці ознаки залишаються латентними доти, поки дитина не усвідомлює їх і не самовизначиться за їх допомогою. Поки люди взаємодіють зі своїм оточенням, у них немає іншого вибору, крім як визначати себе через ставлення до інших і ототожнювати виявлені подібності й відмінності.

Самюель Хантінгтон вважає, що ідентичність важлива тому, що визначає поведінку людини. Хантінгтон пояснює: «Якщо я вважаю себе вченим, я буду вести себе відповідно до цього уявлення. Однак індивіди схильні змінювати ідентичності. Якщо я почну вести себе інакше — наприклад, як полеміст, а не як дослідник, — мені загрожує «когнітивний дисонанс», з яким вдасться впоратися, лише відновивши колишній спосіб життя або перевизначивши себе з учених в адвокати. Аналогічно, якщо якась людина самоідентифікує себе з демократами, але при цьому регулярно голосує за республіканців, рано чи пізно їй доведеться визнати себе американцем».

Психотерапевти вважають, що оскільки «у людини мало інстинктів», то для того, щоб їй жити в цьому світі, необхідно здобувати особистий досвід. Результатом досвіду пізнання і, зокрема, самого себе, і є ідентичність або образ Я. Людина живе і діє в цьому світі згідно з уявленнями про себе, свого образу себе. Крім того, ідентичність надає можливість людині переживати безперервність свого Я. Якщо уявити людину без ідентичності, то це була б людина, яка щоранку ніби народжувалася знову і не могла б себе впізнавати, дивлячись у дзеркало.

Ключові моменти щодо ідентичності:

Перше. Ідентичність мають як індивіди, так і групи. До того ж індивіди набувають ідентичність і можуть змінювати її тільки в групах. Теорія соціальної ідентичності показала, що прагнення до ідентичності веде людей до пошуку останньої в самих різних, часто ворожих одна одній групах. Індивід може бути членом відразу багатьох груп і тому має можливість «перемикати» ідентичності. Групова ж ідентичність, як правило, менш гнучка, оскільки ґрунтується на заздалегідь заданих параметрах.

Друге. Ідентичності в загальному і цілому являють собою конструкти. Люди конструюють власні ідентичності, займаючись цим хто за бажанням, хто в разі потреби або з примусу. Бенедикт Андерсон називав нації «уявними спільнотами». Перефразовуючи Андерсона, ідентичності — уявні сутності: те, що ми думаємо про самих себе, те, до чого ми прагнемо. Крім культурної спадковості (від якої можна і відректися), статі (яку можна і змінити) і віку (який не можна змінити, але з яким можна боротися), люди відносно вільні у визначенні власної ідентичності, нехай навіть із практичним застосуванням цього визначення згодом виникають складності. Успадковані ознаки — скажімо, національність — перевизначаються або зовсім відкидаються, та й саме поняття національної приналежності змінюється з плином років, щоразу набуваючи нового змісту.

Третє. Індивіди, як і групи (хоч і меншою мірою), мають множинні ідентичності. Останні можуть бути «кровними», територіальними, економічними, культурними, політичними, соціальними й національними.

Четверте. Ідентичності визначаються «самістю», будучи до того ж результатом взаємодії конкретної людини або групи з іншими людьми або групами. Сприйняття іншими робить істотний вплив на самоідентифікацію людини або групи. Якщо потрапляючи в новий соціальний контекст, людина опиняється в положенні чужинця, ізгоя, вона, ймовірно, почне сама себе вважати чужинцем. Якщо більшість населення країни вважає якусь меншість відсталою і неосвіченою, члени цієї меншини, швидше за все, сприймуть це відношення, у результаті чого воно перетвориться в частину їхньої ідентичності. Так, ідентичність — це самоідентифікація людини або групи, але на самоідентифікацію має великий вплив сприйняття тебе іншими.

Джерела і прояви ідентичності

Перед людьми є майже безмежний вибір можливих джерел самоідентифікації. Найбільш важливими серед них такі:

1. Приписувані (аскриптивні) — вік, стать, кровна спорідненість, етнічна й расова приналежність.
2. Культурні — кланова, племінна, мовна, національна, релігійна, цивілізаційна приналежність.
3. Територіальні — найближче оточення, село, місто, область, провінція, штат, регіон, кліматична зона, континент, півкуля.
4. Політичні — фракційна і партійна (у широкому сенсі — від кліки до громадського руху) приналежності, відданість лідеру, групі інтересів, ідеологія, інтереси держави.
5. Економічні — робота, професія, посада, робоче оточення, наймачі, галузі, економічні сектори, профспілки, класи, держави.
6. Соціальні — друзі, клуби, команди, колеги, компанії для розваг, соціальний статус.

Будь-який індивід неминуче виявляється залученим у безліч перерахованих вище угруповань, але з цього зовсім не випливає, що вони тим самим стануть для нього джерелами ідентичності. Наприклад, людина може вважати роботу або країну, у якій живе, незадовільними і змінити їх. Ідентичності також розрізняються за ступенем інтенсивності. Самоідентифікація часто залежить від масштабів: люди охочіше, інтенсивніше ототожнюють себе з родиною, а не з політичною партією (втім, не завжди). Більш того, значимість ідентичностей усіх типів варіюється під впливом взаємодії індивіда або групи з навколишнім середовищем.

Вузькі і широкі ідентичності в рамках однієї ієрархії можуть підсилювати один одного або конфліктувати одна з одною. Едмунд Берк сказав знамениту фразу про те, що головний принцип (зародок) суспільної поведінки — прихильність до малого, до того фрагмента соціуму, до якого ми належимо: «Феномен фрагмента» є ключовим для досягнення військового успіху. Країни вигравали війни, армії перемагали в битвах завдяки тому, що солдати інтенсивно ототожнювали себе з побра-

тимами по зброї. А неможливість формування єдиної свідомості в малій групі неминуче призводить до поразки. Іноді, правда, вузькі прихильності вступають у конфлікт з широкими і навіть підмінюють собою останні, як це відбувається з територіальними рухами за автономію і незалежність. Іншими словами, миру і спокою всередині ієрархії ідентичностей не спостерігається.

Ідентичність проявляється для себе, перш за все, в знанні того, хто Я і який Я. Для інших, ідентичність — це той образ Я, який людина демонструє, проявляє. Зазвичай про ідентичність людина починає замислюватися тоді, коли у неї починаються проблеми з нею. Ідентичність не дається людині раз і назавжди, це в нормі динамічний феномен, який постійно перебуває в уточненні та перебудові.

Людина постійно зустрічається зі світом та іншими людьми, які віддзеркалюють, відображають її, постачають нову інформацію про її дії, вчинки: «Ти — такий-то». Ця інформація служить джерелом для коригування, уточнення людиною образу свого Я. У тому ж випадку, якщо функція корекції Я-образу «зламалася», відбувається криза ідентичності.

Психотерапевти пояснюють поняття ідентичності, порівнюючи її зі шкірою. Уявіть собі, що шкіра не росте слідом за ростом всього організму. Шкіра одночасно дає можливість зберігати форму й утримує процес росту. Йде час, людина виростає зі старої шкіри, і її потрібно міняти. Якщо цього не робити, то шкіра грубіє, стає панциром, заважає росту.

Так і стара ідентичність, як панцир, утримує людину від змін. Так, людина, яка тримається за стару ідентичність, стає жорсткою, скам'янілою, втрачає здатність до гнучкості, не в змозі бути адекватною до мінливого світу.

Формування ідентичності

Розрізняють чотири способи формування ідентичності.

Перший: мімізис, наслідування зразкам — історіям, авторитетним постатям, героям книг, фільмів, пісень. Для мімізису потрібно саме переживання: текст, учитель як носій культури або ж кіно як матеріал освіти, перш за все, повинні бути здатні «заражати». Цей спосіб широко розуміється як можливість транслювати бажану ідентичність. Але до чого він веде? Адже використання мімізису як технології для формування необхідної ідентичності є прямий шлях до «масової людини».

Другий — відторгнення, ідентифікація «від протилежного», що досягається через опір, що особливо характерно для юнацтва.

Третій варіант — «взаємозамінність» ідентичності. За більшої різноманітності факторів, що впливають, і необхідності зміни ролей з'являється більш складно організована ідентичність.

І, нарешті, четвертий елемент — власне «вслуховування в себе». Це необхідний спосіб для реалізації «проекту» себе, це невід'ємна частина процесу ототожнення з чимось, що має на увазі відмову від застиглого Я, готовність до змін і, отже, до зростання.

Відтак, ідентичність — це поняття, що відображає унікальність та неповторність особистості, єдність реальної поведінки з прагненнями, переконаннями людини. У переважній більшості досліджень прослідковуються два основні аспекти ідентичності: особистісний і соціальний, що відображають усвідомлення власної автономності, унікальності й відчуття приналежності до соціальної групи. Науковці розчленовують поняття ідентичності на складові частини, виділяють різні види ідентичності: соціальна, громадянська, особистісна, Я-ідентичність, усвідомлювальна, неусвідомлювальна, позитивна, негативна тощо.

Польський психолог Марія Яримович запропонувала трактування особистісної ідентичності як системи знань індивіда про себе, котрі формуються в результаті порівняння себе із членами своєї групи і складаються із комплексу рис, специфічних для Я. Отже, усвідомлення своєї неповторності здійснюється через пізнання власної особистості та характерологічних якостей і властивостей інших людей.

Успішна адаптація людини в суспільстві передбачає сформованість особистісної, соціальної і громадянської ідентичності, здатності переключати увагу з однієї перспективи на іншу. Ідентичність конструюється і є біографічно відкритим процесом, а не кінцевим результатом.

Ідентичність як система знань індивіда про себе є певною конструкцією. Конструювання / будівництво ідентичності відбувається в діалозі в соціальній мережі і в життєвих світах індивіда. Люди-

на отримує соціальне визнання в цих мережах. Умови визнання залежать від соціальних й індивідуальних ресурсів.

Сучасне конструювання і будівництво особистісної ідентичності відбувається за таких викликів до особистості:

1. Відхилення традицій від стабільної культурної основи — зміна або навіть зникнення кордонів між індивідуальними та колективними способами життя: відсутність безсумнівних концепцій освіти, сексуальності, здоров'я, гендерних та міжпоколінних (генераційних) відношень.
2. Зміна і подолання традиційних зразків гендерних ролей.
3. Дезінтеграція національної держави як прояву мовної, географічної та культурної ідентичності.
4. Стає все більше ілюзорною ідентифікація за допомогою трудової (прибуткової) зайнятості на ринку праці.
5. Зростає фрагментація досвіду: різноманітні досвіди людини не пов'язуються один з одним.
6. Новими реаліями стають «віртуальні світи» та «віртуальні спільноти»: людина живе в багатьох реаліях.
7. Загалом зростає плюралізація форм життя — нинішнє суспільство входить у стадію мультиопційного суспільства, залишаючись водночас індивідуалізованим суспільством ризику й інформаційним суспільством знань.

Мультиопційне суспільство (Multioptiongesellschaft) — концепція німецького соціолога Петера Гросса, у якій стверджується про небувалі можливості для індивідуального розвитку в сучасному суспільстві. Слово «опціон» (die Option) означає право або можливість вибору. Скажімо, раніше людина, що народилася в католицькій родині, ставала католиком, у православній — православною. Зараз, у мультиопційному суспільстві, будь-хто може стати атеїстом, лютеранином, баптистом, буддистом, сатаністом, саєнтологом. Політичні погляди, партійну приналежність людина вибирає відповідно до своїх переконань або інтересів. У «супермаркеті» цінностей на вибір є: порядність, чесність, гроші, успіх, любов, захист природи, свобода, патріотизм, ненависть до ворогів, людинолюбство, кар'єра, влада. Загальних для всіх людей цілей і цінностей немає. Кожен сам шукає орієнтири для свого життя. В освіті, зокрема, запроваджується опційне навчання, тобто, навчання на вибір учителя, за якого учитель отримує можливість не опрацьовувати матеріал, який представляє або історичний інтерес, або втратив актуальність, але є у видрукуваних підручниках.

Головні труднощі, з якими пов'язані перспективи використання поняття «ідентичність», полягають в необхідності його концептуального опрацювання. Ідентичність — це безперервне формування особистості за допомогою різноманітних ідентифікаційних процесів. Будь-яке оповідання (наратив), навіть просте промовляння власної біографії, може привести до виникнення нової ідентичності (і відмови від старої), що відповідає характеру взаємодій у сучасному суспільстві. Ідентичність важко зафіксувати, вона багатовимірна й постійно вислизає від нас. У кожен конкретний момент кожний із нас є комбінацією серій ідентифікаційних компонентів, які можуть поєднуватися і змінюватися різними способами.

Особиста гідність і совість

Ідентичність розвивається протягом життя, вона змінюється під впливом різних факторів, таких як освіта, спілкування, взаємовідносини тощо. На формування ідентичності впливає вибір, який робить особистість. Цей вибір залежить від інтелектуальних здібностей, світогляду й моральних цінностей, від особистої гідності й совісті.

Совість — це психологічне явище, яке характерне для людини. Це усвідомлення особистістю своїх обов'язків і відповідальності перед людьми, це самооцінка й самоконтроль власної поведінки. Совість — це закон, який живе в кожній людині, це внутрішній регулятор людських вчинків.

Гідність належить людині від народження, вона не відчужується й не передається, не залежить від матеріального та психічного стану. Особиста гідність вимірюється позитивними характеристиками, такими як щирість, відданість, хоробрість, відповідальність, доброзичливість, помірність, уважність тощо. Гідність — це надбання людини, її статус у суспільстві, визнання соціального авторитету, що наростає людиною з роками у процесі співжиття й спілкування. Особиста гідність є суспільно-моральною цінністю. Це те, що людина має, поважає й цінує в собі.

Методика

Варіант А. Вправа «Ментальна карта ідентичності»¹

Ментальна карта — це діаграма, на якій відображають слова, ідеї, завдання або інші елементи, розташовані радіально навколо основного слова або ідеї. Створення ментальних карт (майндмепінг, mindmapping) — це зручна й ефективна техніка візуалізації процесу мислення і структуризації інформації.

Студентам пропонується ознайомитися з цитатами про ідентичність різних авторів з різних країн і обрати цитату, з якою вони або абсолютно згодні, або абсолютно не згодні. Учні/студенти, які обрали ті самі цитати, утворюють невеликі групи й обговорюють причини свого вибору. Учні/студенти спільно з викладачем резюмують точки зору, створюючи просту ментальну карту проблеми ідентичності. Вправа пропонує комплексний підхід до концепту ідентичності, а не підхід, що базується на теорії або текстах; застосування комплексного підходу може допомогти викладачам (а потім: студентам — учням) зрозуміти, як поняття ідентичності практично пов'язується з їхнім життям.

Завдання:

— Оберіть цитату, з якою ви або абсолютно згодні, або абсолютно не згодні.

Цитати до вправи «Ментальна карта ідентичності»:

1. Якщо період становлення ідентичності штучно розтягується, то найкращим виходом з цього періоду є те, що Е. Еріксон називав «неоплаченою ідентичністю» — тобто станом, коли людина приймає ідентичність не через самоаналіз, а під впливом зовнішніх факторів, відповідно до суспільних стандартів².

2. Кожне суспільство має складну систему суспільних стандартів, тому окрім особистісної ідентичності для людини, як істоти соціальної, є соціальна ідентичність. Соціальна ідентичність — це «єдність і спадковість певної системи соціальних характеристик (норм, ролей, статусів), що дозволяють диференціювати індивідів за їх суспільним станом і груповою належністю. Вона означає уявлення людини про своє особисте місце у світі, усвідомлення нею приналежності до певної соціальної групи, категорії»³.

3. Насправді проблема ідентичності пов'язана не стільки з питанням, «хто ми є» або «звідки ми прийшли», скільки «ким ми можемо стати»⁴.

4. Ідентичність — це протез само собою зрозумілого на небезпечній території. Вона виготовляється як по індивідуалістичним, так і по колективістським зразкам⁵.

5. Танець навколо золотого тільця ідентичності — це останнє і найбільше захоплення антипросвіти. «Ідентичність» — так звучить чарівне заклинання частково таємного, частково відкритого консерватизму; особиста ідентичність, професійна ідентичність, національна ідентичність, політична ідентичність, жіноча ідентичність, чоловіча ідентичність, класова ідентичність, партійна ідентичність і т.п. — ось що написано на його прапорах...Але ніяка мова про ідентичність і не зайшла, якби справа не стосувалася стійкої форми Я⁶.

6. Свобода мати ідентичність безпосередньо пов'язана зі свободою придбання предметів одягу, аксесуарів, техніки, автомобіля, а отже, зовнішнього вигляду, стилю життя в цілому, що підкріпить цю ідентичність, створить або підтвердить статус власника⁷.

¹ Адаптовано за джерелом: Беремо участь у демократії. Участь у житті громади // Навчаємо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів / Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттір, В. Вайдінгер; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер: Пер. з англ. та адапт. Л. І. Парашенко. — 3-тє вид. — К.: Основа, 2016. — Т. 1. — 164 с. — С. 39–41.

² Вусатюк А. О. Соціальна міфологія в умовах глобалізації. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (доктора філософії) за спеціальністю 09.00.03 — «Соціальна філософія та філософія історії» (033 — Філософія). — Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2017. — С. 200.

³ Вусатюк А. О. Соціальна міфологія в умовах глобалізації. — Київ, 2017. — С. 201.

⁴ С. Холл Hall, Stuart. Introduction: Who Needs .Identity.? in Questions of Cultural Identity/ ed. by Stuart Holl and Paul du Gay. L.: Sage. 1996. — P.1–17.

⁵ Слотердаjk П. Сфери. Плюральная сферология. Т. 3: Пена. СПб.: Наука, 2010. — 923 с.

⁶ Слотердаjk П. Критика цинического разума / Перев. с нем. Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 2001. — 584 с.

⁷ Бауман З. Текущая современность СПб.: Питер, 2008. — 240 с.

7. Відзначається тенденція до появи індивідуалізованих форм і умов існування, які змушують людей — заради їхнього власного фізичного виживання — ставати центром свого власного планування і способу життя... Фактично людина повинна вибирати і змінювати свою соціальну ідентичність, а також на свій ризик діяти відповідно до неї. Сама людина стає одиницею відтворення соціальних відносин¹.

8. Ідентичність суб'єктів може бути зображена тільки за допомогою їх історій, оскільки ця ідентичність, яка вона сьогодні, завжди містить більше того, що можна зрозуміти з аналізу умов теперішнього часу.... Ідентичність — не є результатом дії. Вона — результат історії, тобто результат самозбереження і розвитку суб'єкта в умовах, які випадковим чином пов'язані з підставою його одномоментного прагнення. Саме тому по відношенню до історії, що дає суб'єкту його ідентичність, він є не її діючим суб'єктом, а лише референціальним суб'єктом розповідання цієї історії².

9. Мабуть, замість розмови про ідентичності, успадковані або набуті, більш доречним і відповідним реальності глобалізованого світу виглядало б дослідження ідентифікації, яка ніколи не закінчується, завжди є незавершеною, незакінченою, відкритою в майбутнє діяльністю, у яку всі ми, в разі потреби або свідомо, залучені³.

10. Ідентичність пускає коріння на кладовищі спільнот, але процвітає завдяки своїй обіцянці оживити мерців⁴.

11. ...проблема, що мучить людей під кінець століття, полягає не стільки в тому, як знайти обрану ідентичність і змусити навколишніх визнати її, скільки в тому, яку ідентичність вибрати і як зуміти вчасно зробити інший вибір, якщо раніше обрана ідентичність втратить цінність або втратить її спокусливі риси⁵.

12. Робота з демонтажу, перебудови і формування власної ідентичності є ще одним «сурогатом проведення часу». Ця діяльність, як ми вже бачили, здійснюється в умовах явної невпевненості: цілі вчинків настільки ж сумнівні, наскільки невизначені і їх наслідки⁶.

— Студенти, які обрали ті ж самі цитати, утворюють невеликі групи (не більше шести осіб) і обговорюють причини свого вибору. Групи призначають спікерів.

— Через п'ять–сім хвилин кожен спікер виступає з короткою заявою про вибір на пленарному засіданні.

Зачитують цитати і вказують основні причини, чому у групі згодні або не згодні з ними. Якщо в групі дотримуються різних точок зору, то про різницю поглядів слід повідомляти. Викладач звертає увагу на те, які цитати обрали, а які — ні. Спікери виступають від кожної з груп й обґрунтовують свій вибір.

Викладач та студенти створюють ментальну карту.

Перед тим як наступний спікер візьме слово, викладач просить слухачів підбити підсумки і виділити ключову думку, яку вони для себе відзначили, слухаючи промову, наприклад, «Багато наших виборів є незворотними» або «Коли ми робимо вибір, ми здійснюємо право на особисту свободу».

Викладач або студенти резюмує точки зору на простій ментальній карті.

Ментальна карта — це заключний етап, рефлексія по завершенні заняття.

Висновок: ключові положення.

Зазначте ключові слова на дошці або плакаті для подальшого підбиття підсумків:

1. На цьому занятті студенти зробили різні вибори, з різних причин (ось кілька прикладів):

- особистий досвід;
- цінності;
- стать;
- турбота про інших, відповідальність;
- права людини;
- ...

¹ Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.

² Люббе Г. Историческая идентичность // Вопросы философии. — 1994. — № 4. — С. 108–113.

³ Зигмунт Бауман. Индивидуализированное общество. Часть II. Как мы думаем. Глава 11. Идентичность в глобализирующемся мире.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

2. Обрані студентами варіанти показують, що вони різні особистості — обрані ними цитати можуть розповісти нам що-небудь про те, хто вони, про їхню ідентичність.

Що ми обираємо:

— незворотність;	— відповідальність;
— чоловіки та жінки;	— майбутнє;
— влада;	— свобода;
— інтуїція;	— наша ідентичність;
— ідентичність інших людей.	

Варіант Б. *Мозковий штурм*

- Учитель/вчителька пропонує назвати якості людини спочатку як біологічної істоти, а потім як соціальної.
- Діти по черзі називають такі якості та їх характеристики.
- Учитель/вчителька записує побажання на аркуші паперу формату А1 (чи на дошці) у два стовпчики.
- Після заповнення стовпчиків учитель показує дітям картки з написами «людина», «особа», «особистість», «персона», «громадянин», «індивідуальність» і пропонує дітям розмістити їх по верх таблиці.
- Так визначаємо співвідношення між запропонованими поняттями та біологічним і соціальним виміром людини.

Варіант В. *Навчальна технологія «пиктограми»*

Діти об'єднуються в групи для створення на аркушах формату А1 пиктограм запропонованих понять: «людина», «особа», «особистість», «персона», «громадянин», «індивідуальність». Після роботи відбувається обговорення результатів та запис визначення понять, які надає учитель.

Варіант Г. *Робота з джерелами інформації*

Якщо в учнів є доступ до мережі Інтернет, вони отримують завдання знайти поняття «людина», «особа», «особистість», «персона», «громадянин», «індивідуальність» і вписати їх у зошит. На основі визначень створюються речення, де згадані поняття вживаються у правильному контексті.

Після цього діти зачитують речення і відбувається обговорення різниці даних критеріїв пізнання людини:

Чому поняття «людина» має кілька вимірів розуміння?

Рефлексія

1. У яких контекстах ви чули або читали про термін «ідентичність» раніше? Де або як він траплявся вам? Знайдіть приклади разом!
2. Навіщо потрібна ідентичність?
3. Як ідентичність проявляється?
4. Які є способи формування ідентичності?
5. У чому полягає відмінність між поняттями «ідентифікація» та «самоідентифікація» особистості?
6. Що ви порадите в ситуації, коли підліток відчуває певні труднощі з ідентичністю, ідентифікацією, занижує свою власну самооцінку, що не влаштовує батьків?
7. Чи може бути створення ідентичності завданням держави?
8. Як виглядатиме українська ідентичність у 2020 році? У 2030 році? Чи вона буде європейською?
9. Поясніть, чому поняття «людина» включає в себе такі терміни: індивід, індивідуальність, особистість, особа, громадянин і чи є ці терміни характерними для кожної людини. Відповідь обґрунтуйте.
10. Які фактори впливають на самовизначення людини, які з них лежать в основі вашого самовизначення?

Джерела

1. Антонова Н. В., Белоусова В. В. Самоопределение как механизм развития идентичности // Педагогика и психология образования. 2011. № 2. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/samoopredelenie-kak-mehanizm-razvitiya-identichnosti> (дата обращения: 09.01.2018).
2. Бауман, Зигмунт. Индивидуализированное общество [Текст] / З. Бауман; ред. пер. с англ. В. Л. Иноземцев; Центр исследований постиндустриального общества, Журнал «Свободная мысль». — М. : Логос, 2002. — 326 с. — Альтернативное название : The Individualized Society / Zygmunt Bauman.
3. Бродель Ф. Идентичність Франції. Кн. 1: Простір та історія. — 2013. — 367 с.
4. Бродель Ф. Идентичність Франції. Кн. 2: Люди і речі. — 2014. — 228 с.
5. Вступ до дискусії: «Моя ідентичність» 110622-CP-1-2003-1-DE-Grundtvig-G1 Витяги з семінару в Латвії про ідентичність — імпульси до навчальної практики 5.1.3
6. Гавел Вацлав. Сила безсилих // <https://zbruc.eu/node/56982>
7. Гібернау М. Идентичність націй / Монтсеррат Гібернау — К., 2012. — 303 с.
8. Єгупов М. В. Идентичність як атрибут людини і суспільства : автореф. дис.... канд. філос. наук : 09.00.03 / Єгупов М. В. — К., 2015. — 20 с.
9. Злоказов К. В. Современные модели развития идентичности личности (в контексте эриксоновской традиции) // Педагогическое образование в России. 2015. № 11. С. 99–108.
10. Калуга В. Ф. Идентичність та самоідентичність як соціокультурні феномени суспільного буття людини: гендерні та екзистенціальні виміри : автореф. дис... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Калуга Володимир Федорович ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти. — Київ, 2016. — 40 с.
11. Кожевникова М. Н. Curriculum и идентичность. Доклад на «Днях философии в С.-Петербурге. 2011» <http://mk-site.spb.ru/philosophy-education/philosophy-education/174/>
12. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. — Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2009. — 558 с.
13. Литвинчук О. В. Идентичність як проблема маргінального індивіда: соціально-філософський аналіз : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.03 / Литвинчук Оксана Валеріївна ; НПУ ім. М. П. Драгоманова. — К., 2014. — 20 с.
14. Лукомська С. О. Поняття «ідентичність» й «автентичність» в сучасній зарубіжній психології // Збірник наукових праць. Психологічні науки. Випуск 2.13 (109) 126
15. Люббе Г. Историческая идентичность // Вопросы философии.— 1994.— № 4.— С. 108–113.
16. Макеєв С. А. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_all/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Социальные идентификации и идентичности [Текст] / С. А. Макеєв [и др]; Ін-т соціології НАН України. — К., 1996. — 186 с.
17. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
18. Павленко В. Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии // Вопросы психологии. — 2000. — № 1. — С. 135–141.
19. Рахманов О. А. Соціалізація та ідентифікація особистості у суспільстві : навч.-метод. комплекс / О. А. Рахманов; Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». — Київ : КНЕУ, 2017. — 27 с.
20. Рыбалка В. В. Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике: Пособие. — Житомир : ЖГУ им. И. Франко, 2015 — 872 с.
21. Скиба Е. К. Идентичність у сучасному просторі : монографія / Е. К. Скиба. — Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. — 169 с.

22. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. — К. : НІСД, 2011. — 336 с.
23. Українське студентство в пошуках ідентичності: монографія / За ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. — Х.: ХНУ і. В. Н. Каразіна, 2012. — 520 с.
24. Хантингтон, Самьюэл (1927–2008). Кто мы? [Текст] : вызовы американской национальной идентичности / Самюэль Хантингтон ; [перевод с английского А. Башкирова]. — Москва : АСТ, 2018. — 534 с.
25. Хантингтон, Сэмюэл Филлипс (1927-). Кто мы? : вызовы американской национальной идентичности / — М., 2008. — 635, [2] с.
26. Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис — М.2006. —341 с.
27. Jaromowic M. Self-We-Others schemata and social identifications. In: S. Worchel, J. F. Morales, D. Paez, J. Deschamps (Eds), Social identity: International perspective. New York, NY: Sage, 1998. pp. 44–52.

ТЕМА 2

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

Мета заняття:

схарактеризувати значення поняття «соціалізація» та вплив розвитку суспільства на соціалізацію особистості; представити соціалізацію молоді в ринковому середовищі через формування цінностей: відповідальності за власний добробут і за стан суспільства через освоєння основних соціальних навичок, практичних умінь у галузі демократичних відносин.

Вміння і навички:

характеризує сутність соціалізації особистості та її основні етапи; визначає проблеми соціалізації молоді в Україні; аналізує роль освіти в соціалізації особистості; розпізнає культурні коди за ключовими символами, словами, жестами, мімікою, речами, рухами, одягом, цінностями тощо та критично їх аналізує.

Ставлення і цінності:

поважає материнство, батьківство; усвідомлює необхідність волонтерства; є носієм громадянської грамотності; використовує діалогічне спілкування; поважає культурне самовизначення; розуміє необхідність мультикультурної освіти як засобу формування толерантності.

Ключові слова і поняття:

суспільство

соціальна структура

соціальна група

сім'я

суспільні відносини

соціалізація

молодіжні субкультури

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності**Варіант А. Міні-вистава¹**

Розіграйте діалог

С.: Після закінчення школи буду вступати до військового училища. Хочу стати офіцером артилеристом.

А.: Дурниці. Ти ж дівчина. Варто відбирати жіночі професії. Мені мама з дитинства пояснювала, які професії для дівчат найкращі. Я, скажімо, хочу бути медсестрою.

¹ Желіба О. В. Розробки уроків до курсу «Людина і світ». Частина 1 / О. В. Желіба. — Харків: Вид. група «Основа», 2016. — С. 12–14.

С.: А я таки буду офіцером. Мій старший брат уже служить у війську і захищає нашу країну. Він сказав, що жінка може служити як і чоловік. Просто готуватися треба.

А.: Із жінки ніколи не вийде гарний вояк. Вона народжена давати життя, а не відбирати його.

С.: Так я йду до війська не заради того, щоб вбивати, а щоб захищати життя моїх співгромадян. І чоловіки того ж ідуть до війська.

- З якими твердженнями учасників діалогу ви згодні, а з якими ні? Чому?
- Хто, на вашу думку, впливав на вибір дівчат?
- Хто, на вашу думку, буде більш гнучкий до зміни життєвих обставин?

Варіант Б. Розповідь «Амала і Камала»

«Історія» про двох здичавілих дітей з Бенгалії, ніби вихованих зграєю вовків, є фальсифікацією. Незважаючи на численні безглуздя, які повинні були викликати сумніви в її достовірності, величезна кількість психологів і педагогів по всьому світу посилалися і посилаються на «історію» Амали і Камали як справжню, ймовірно, з огляду на її «методичну цінність».

1920 року в Індії мисливіці виявили у вовчому лігві серед вовчат дві людські істоти.

Взяті з лігва дівчатка поводили себе, як вовки. Звірячі звички особливо виділялися в поведінці старшої, яка прожила з вовками щонайменше 5 років. Вона ходила тільки рачки. На чотирьох вона бігала так само швидко, як людина на двох ногах.

Камала боялася яскравого світла і почувалася добре тільки в темряві, тому вдень спала, забившись у кут, або сиділа навпочіпки біля стіни, а з настанням сутінків відправлялася на пошуки пригод до саду. Вона не терпіла на собі ніякого одягу і з люттю розривала плаття, якщо його на неї надягали. Камала боялася води і всіма силами відбивалася, коли її хотіли мити. Питну воду пила, хлещучи, як собака, відмовлялася від рослинної і вареної їжі і жадібно накидалася на сире м'ясо, яке роздирала без допомоги рук. Із задоволенням гризла кістки, не брала їжу з рук, а лише із землі.

Дівчатка абсолютно не вміли розмовляти, але ночами вили, як вовки. Спали вони, як цуценята, одне на одному. Ковдру, якою їх вкривали, зривали з себе і заштовхували в кут. Вони були дуже прив'язані одна до одної. Коли Амала померла, Камала відчувала справжнє горе. Її очі, можливо, вперше в житті наповнили сльози. Сумуючи за подругою, перші два дні вона нічого не їла і не пила. Скорчившись, сиділа в кутку. Десять днів Камала бродила по тих місцях, де вони грали з Амалією, нюхала землю на її могилі і жалібно скигала.

Незважаючи на всі зусилля вихователів, процес «олюднення» Камали просувався дуже повільно. Лише на третій рік наполегливого навчання вона навчилася абияк триматися на двох ногах, якщо її підтримували ззаду. Через 7 років вона вже ходила самотійно, але кожного разу, коли їй потрібно було бігти швидко, скакала на чотирьох кінцівках. Навчання людської мови майже не давало результатів: через 4 роки вона лише розуміла питання і вивчила всього 6 слів. Через 7 років її словник не перевищував 45 слів.

- Чому Амала і Камала поводили себе як вовки?
- Чому після повернення до людей дівчатка так і не змогли стати повноцінними людьми?
- Які фактори впливають на «олюднення людини»?

Варіант В. Дискусія

- Коли ми можемо стверджувати, що людина стала дорослою?

Варіант Г. Технологія «Уявний мікрофон»

По черзі висловіть свою думку через формулу: «Дитина стає дорослою тоді, коли...».

Поняття про соціалізацію особистості

Людина з часом свого становлення розширює своє коло спілкування, будує мережу знайомств. Укладаючи список своїх знайомих, рідних, друзів тощо, ви фактично обліковуєте основу свого соціального капіталу, тобто здатності індивіда за рахунок своєї належності до соціальних груп використовувати певні нематеріальні і матеріальні ресурси, що перебувають у розпорядженні цих груп.

Один американський психолог сказав: *«Якщо у нас немає грошей, ми включаємо мозок і діємо»*, маючи на увазі, що ми починаємо використовувати як наявний соціальний капітал, так і встановлювати нові комунікації.

За статистикою, кожна людина до 30 років має до 700 знайомих. Ви навчилися «типізувати», тобто встановлювати основні типи людей, через призму яких ви ставитеся до оточуючих вас людей. У кожного з них ви чогось навчаєтесь, інколи неусвідомлено. Таке навчання, яке визначає входження людини в культуру, називається соціалізацією.

Під соціалізацією розуміється освоєння різних способів життєдіяльності і життєтворчості, розвиток духовних і практичних потреб, формування «концепції життя», здійснення життєвого самовизначення; якісна і кількісна зміна системи цінностей, соціально значимих переконань і установок, ціннісних орієнтацій, ідеалів, моральних якостей особистості, необхідних для досягнення успіху в певному суспільстві (соціумі).

Соціалізація — процес оволодіння набором програм діяльності і поведінки, характерних для тієї чи іншої культурної традиції, а також процес засвоєння індивідом їхніх знань, що виражають цінності і норми.

Соціалізація являє собою процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством.

Соціалізація включає як цілеспрямований вплив на особистість (виховання), так і стихійні, спонтанні процеси, що впливають на її формування. Соціалізація знаходиться на межі різних наук і вивчається філософією, психологією, соціальною психологією, соціологією, історією, етнографією, педагогікою та теологією.

Крім того, соціалізацією називається також процес пристосування (адаптації) дорослої людини, яка з певних обставин (перебування в певній «антисоціальній» групі, довготермінове перебування у в'язниці тощо) довгий час була поза суспільством, або перемістилася з одного суспільства в інше (зміна громадянства тощо).

Соціалізацією називають становлення «Я», «входження людини в культуру» (енкультурація), здобуття навичок адекватно реагувати на вимоги соціального середовища, навчання виконання соціальних ролей і соціальної взаємодії.

З проблеми соціалізації існує величезна різноманітність концепцій. Теорія навчіння головним інструментом соціалізації проголошує виховання, яке полягає в тому, що тим чи іншим способом дитина цілеспрямовано навчається визначеним реакціям, визначеним моделям поведінки, прийнятним у суспільстві, і поступово вивчає культуру, у якій вона перебуває.

Механізмом соціалізації є прийняття ролі. Кожний сприймає, думає, складає судження і контролює себе відповідно до рамок уявлень групи, у якій він перебуває. Тому що він визначає об'єкти, інших людей, світ і себе з перспективи, якою він володіє разом з іншими, він може представляти свою лінію дії зі своєї узагальненої точки зору, передбачати реакції інших, стримувати небажані імпульси і, таким чином, контролювати своє поведіння. Соціалізована особистість — це суспільство в мініатюрі; вона встановлює для себе такі ж стандарти поведінки, як і для інших, і судить про себе з тієї ж самої точки зору.

Соціологія визнає, що більшість соціальних ролей люди виконують невдало, тому що не приймають їх змісту або просто не хочуть їх виконувати. Приклад рольової напруги — це коли людина виконує під тиском обставин роль, яка не відповідає ні її інтересам, ні нахилам, ні внутрішнім установкам. Якщо рольовий конфлікт загострюється, то може призвести до відмови виконувати рольові обов'язки, тоді людина отримує внутрішній стрес і відходить від даної ролі.

Дехто вважає, що якби *«людина була б самою собою, то й грати ролі не потрібно було б, тим паче підлаштовуватися, «сиділа б тоді у своїх санях» і «почувалася б у своїй тарілці»*. Своя роль — це якісна реалізація себе стосовно сильних сторін свого соціонічного типу. Прихильники соціоніки вважають, що вони в змозі досягти такого рівня, коли людина скрізь буде самою собою, найповніше реалізуватиме свій потенціал.

Життєвого успіху досягає той, хто є самим собою і повністю проявляє себе за сильними рисами характеру, використовує свій потенціал без зайвих зусиль й особливого напруження. Тому самопізнання і пізнання інших є однією із формул життєвого успіху.

Основні етапи соціалізації особистості

Процес соціалізації проходить відповідно до статі та етапів життя, які поділяються на:

1. Дитинство (Головне завдання — формування довіри до навколишнього світу завдяки батьківській турботі й любові.)
2. Раннє дитинство (Формування почуття самоцінності й автономії.)
3. Вік гри (5–7 років. Формування почуття ініціативи.)
4. Шкільний вік (Дитина вчиться досягати поставлених цілей.)
5. Юність (Виникає почуття власної неповторності.)
6. Молодість (Виникає потреба і здатність до психологічної близькості.)
7. Дорослість (Характеризується творчою діяльністю, продуктивною працею, піклуванням про інших, зокрема про своїх дітей.)
8. Зрілість (Почуття задоволення від виконаного обов'язку.)

Соціалізація являється у двох формах — Первинній і Вторинній.

Первинна соціалізація — охоплює дитинство, юність і молодість і є характерною тим, що людина соціалізується через своє безпосереднє оточення (родина, друзі, родичі). Інститутами соціалізації є сім'я та освіта. Тут дитина поступово перетворюється на особу, яка розуміє і саму себе, і навколишній світ, адаптується до нього, набуваючи знань і звичок, притаманних культурі (цивілізації тощо) певного суспільства, у якій він (або вона) народився (народилася).

Вторинна соціалізація — охоплює зрілість та старість і характеризується тим, що людина соціалізується через вплив вторинних соціальних груп і соціальних інститутів. Інститутами соціалізації є засоби масової комунікації, виробництво, культура, економіка, право тощо.

Соціалізація особистості починається з перших років життя і закінчується періодом громадської зрілості людини, хоча, зрозуміло, повноваження, права й обов'язки, набуті нею, не говорять про те, що процес соціалізації цілком завершений: по деяких аспектах він продовжується все життя.

Для успішної соціалізації, по Д. Смелзеру, необхідна дія трьох фактів: сподівання, зміна поведінки та прагнення відповідати цим сподіванням. Процес формування, на його думку, відбувається на трьох різних стадіях: 1) стадії наслідування і копіювання дітьми поведінки дорослих; 2) ігрової стадії, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролі; 3) стадії групових ігор, на якій діти вчать розуміти, що від них чекає ціла група людей.

Багато психологів і соціологів підкреслюють, що процес соціалізації продовжується протягом усього життя людини, і стверджують, що соціалізація дорослих відрізняється від соціалізації дітей декількома моментами. Соціалізація дорослих скоріше змінює зовнішню поведінку, у той час як соціалізація дітей формує ціннісні орієнтації. Соціалізація дорослих розрахована на те, щоб допомогти людині набутися визначені навички, соціалізація в дитинстві в більшій мірі має справу з мотивацією поведінки.

Дитинство. Соціалізація починається в дитинстві, коли приблизно на 70 % формується людська особистість. Варто запізнитися, як почнуться необоротні процеси. У дитинстві закладається фундамент соціалізації, і в той же час це найбільш незахищений її етап. Діти, ізольовані від суспільства, у соціальному плані програють, хоча багато дорослих свідомо шукають самотності й ізоляції, щоб віддаватися заглибленим міркуванням і спогляданню.

Уже говорилося про те, що соціалізацію часто мислять як підготовку дітей до життя у світі дорослих. А чим розрізняються ці два світи? Чи настільки істотні між ними розходження? І чи не так необхідна спеціальна підготовка для переходу з одного в інший?

Діти і дорослі розрізняються безліччю ознак: зростом, фізичною силою, розумовими здібностями й умінням їх з вигодою застосовувати, відношенням до безпеки й ризику, співвідношенням розумових і емоційних компонентів, обсягом здобутих знань, здатністю учитися на власних помилках, умінням приймати правильні рішення в складних ситуаціях, прагненням брати на себе додаткову відповідальність.

Проте головного ми не назвали — виконання соціальних ролей. Діти — єдина категорія населення, що не має соціальних статусів і соціальних ролей, якщо не вважати статусів «дитина», «чоловіча / жіноча стать», «син / донька», «племінник» і т. п., які вони ще не осмислюють повною мірою. Тому що діти не є виробниками матеріальних благ і не відносяться до категорії економічно само-

стійного населення, у них не може бути професійних, економічних і політичних статусів і ролей. Їм не знайоме те, з чого складається суть статусів — коло прав і обов'язків. Вони не знають обов'язків інженера, листоноші, парламентаря або парафіянина. Вони не знають, що таке відповідальність. Діти не знають, що таке соціальні норми, хоча багато з цього їм дорослі розповідали.

Отже, два світи — дитячий і дорослий розрізняються з погляду соціалізації. Вони перебувають на різних кінцях цього процесу. Головне розходження — ступінь оволодіння соціальними ролями.

Юність завершує активний період соціалізації. До юнаків звичайно відносять підлітків і молодих людей у віці від 13 до 19 років. Їх ще називають тінейджерами. У цьому віці відбуваються важливі фізіологічні зміни (одна з них — настання статевої зрілості), які спричиняють визначені психологічні зрушення: з'являється потяг до протилежної статі, агресивність, яка нерідко невмотивована, виявляється схильність до необміркованого ризику і неуміння оцінити ступінь його небезпеки, підкреслене прагнення до незалежності й самостійності.

Психофізіологічні зміни не можуть не вплинути на хід і зміст соціалізації. Схильність до інновацій і творчості, невизнання всіх і всяких авторитетів, з одного боку, підкреслена автономія і незалежність — з іншого, породжують особливе явище, яке називається молодіжною субкультурою.

Підлітковий період називають «важким віком», «переломним періодом». Його зміст полягає в зміні поведінкових характеристик: від майже повної слухняності, властивої малим дітям, юнаки переходять до стриманої слухняності — схованої непокори батькам. Якщо раніше, будучи дітьми, вони дивилися на світ очима своїх батьків, то тепер вони ведуть ніби подвійний рахунок: у підлітків і юнаків вибудовується рівнобіжна система цінностей і поглядів на світ, що частково перетинається позицією батьків, а частково — з поглядами однолітків. У цей період закінчується формування фундаменту особистості, добудовуються їхні верхні — світоглядні — поверхи. Усвідомленням свого «Я» відбувається як осмислення свого місця в житті батьків, друзів, що оточує соціум. Одночасно спостерігається постійний пошук моральних орієнтирів, зв'язаних з переоцінкою сенсу життя. Підлітки і юнаки більш сприйнятливі до негативних оцінок навколишніх, особливо якщо вони стосуються одягу, зовнішнього вигляду, манер поведінки, кола знайомств, тобто всього того, що складає соціальне середовище і соціальну символіку «Я». Гіпертрофована самостійність знаходить вираження в підкресленій різкості власних оцінок: для багатьох тінейджерів «добре» і «правильне» тільки те, що їм подобається¹.

Соціалізація в сім'ї

Першою ланкою соціалізації особистості є сім'я. Саме тут особистість отримує первинний духовний, економічний, соціальний і культурний розвиток. Саме з родинних стосунків починаються відносини з сусідами, суспільством, державою. У процесі родинної соціалізації діти переймають як позитивні, так і негативні якості поведінки батьків. Тому побудова взаємовідносин у сім'ї впливає на манеру поведінки дітей. Найкращою для соціалізації дитини є сім'я, яка функціонує на партнерських відносинах, що будуються на рівних умовах. Такі відносини передбачають, що кожен з її членів має свою роль, яку виконує, і кожен з членів дотримується встановлених правил. У родині з партнерськими відносинами діти є повноправними учасниками і їхня думка є важливою.

Розмаїття моделей сучасної сім'ї сприяє тому, що кожна особистість обирає комфортний для себе тип відносин відповідно до своєї системи цінностей. Саме в сім'ї, де в основі цінностей лежить доброзичливість, любов, толерантність, повага, дітям прищеплюються найкращі якості.

Соціальний капітал

Процес соціалізації означає безупинне якісне інобуття людини, безупинне перевершення самого себе. Особистість не може з'явитися поза суспільством, вона народжується в ході освоєння індивідом усього суспільного багатства, усіх суспільних відносин, але вона виходить за межі даних суспільних досягнень і відносин.

Тому визначення особистості — це завжди утвердження особистості як феномена реальності і як феномена свідомості, тобто самосвідомості («Я знаю себе») і свідомості Іншого («Вона знає про мене»).

¹ http://www.zpu-journal.ru/zpu/contents/2012/2/Kovaleva_Research-of-Socialization/3_2012_2.pdf

Буття людини — це буття у світі, її життя — це життя в суспільстві. Ми виявляємо людину — самих себе або інших людей — завжди усередині створюваного іншими людьми середовища. Робінзонів, «абстрактних одинаків» не існує, і вже антична філософія розуміла людину як «animal sociale». Ніхто не зміг би винести такого життя, як у Робінзона, якби він був наданий лише самому собі. Кожний із нас, як правило, належить до декількох груп. Цими конкретними групами є родина, шкільний клас, школа, університет, підприємство, різноманітні об'єднання або товариства, а також такі інститути, як народ або нація.

Характерним для сучасного соціального життя є та обставина, що інститути груп, що говорять «ми», усе більше і більше приймають форми анонімності незліченних «організацій», до яких люди зараховують себе або можуть досить легко вступити.

Здатність індивідів за рахунок своєї приналежності (членства) у соціальних групах використовувати певні нематеріальні і матеріальні ресурси називають соціальним капіталом. Здатність нагромаджувати соціальний капітал — особливість тієї мережі відносин, що вибудовує індивід, тобто соціальний капітал — це результат певної конфігурації участі людини в соціальній структурі.

Поняття соціального капіталу включає в себе норми взаємності (такі як довіра та толерантність) та мережі громадської залученості (участь людей у різного роду спілках та об'єднаннях). Взаємно підсилюючи один одного, ці два аспекти соціального капіталу роблять людей здатними до солідарних дій, кооперації зусиль і взаємодопомоги. Соціальний капітал соціальної групи є сукупність факторів, які допомагають зміцнювати, солідаризувати та розвивати її (наприклад, рівні взаємної довіри, взаємодопомоги та солідарності громадян, ступінь соціальної відповідальності тощо). Що вищим є соціальний капітал групи — то вищий соціальний капітал її учнів/студентів.

Соціалізація у школі і серед однолітків

1. Я в шкільному колективі.
2. Я серед друзів й однолітків.
3. Я та світ людей, що мене оточує.

Але той факт, що людина живе і діє разом з іншими людьми, ще нічого не говорить про суспільство, що реалізується серед цих людей. Окремі зв'язки, що поряд з усім іншим визначають людину, сукупність відносин, у яких вона живе, досліджуються соціологією.

Методика

Варіант А. Вправа «Підготовка до інтерв'ю з експертом»¹

Викладач зацікавлений ефективно подати матеріал, щоб розкрити основний зміст розділу, тому окрім текстів підручників і наукових статей він може звернутися до реальних або уявних експертів, наприклад, представників влади, учених, до людей, які мають певний соціальний або професійний досвід.

Зосередимося на питанні, як студенти можуть підготуватися і провести інтерв'ю.

Стандартна процедура підготовки інтерв'ю з експертом включає такі кроки:

1. Студенти визначають важливе питання, яке заслуговує на детальне вивчення в рамках змісту запропонованих тем, і визначають експерта (ів), який допоможе розкрити основний зміст розділу (тем) в ході інтерв'ю.
2. Студентам пропонується провести інтерв'ю з обраним експертом.
3. Завдання: за час, відведений для інтерв'ю (45–90 хвилин), студенти ставлять низку ключових запитань. Оскільки кожне з цих ключових запитань потребуватиме часу на обдумування відповіді, які своєю чергою можуть викликати наступні запитання, необхідно визначити низку запитань, на яких необхідно зосередитися. Учні/студенти сформулюють групи, кожна з яких буде відповідати за одне ключове запитання. Відповідно, кожній групі буде відведений часовий інтервал (10–15 хвилин) на опитування експертів.

¹ Адаптовано за : Ресурсні матеріали для вчителів Інструмент 4: Інтерв'ю з експертом: як збирати інформацію // Навчаємо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів / Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттір, В. Вайдінгер; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер: Пер. з англ. та адапт. Л. І. Парашенко. — 3-тє вид. — К.: Основа, 2016. — Т. 1. — 164 с. — С.134–135.

4. Під час групового обговорення студенти проводять мозковий штурм: записують усі запитання, які хотіли б задати експерту, на окремих картках або аркушах паперу (число карток для кожного 2 або 3). Через 5–8 хвилин ці запитання збираються на дошці або фліпчарті. Студенти виходять до дошки та представляють власні ідеї.
5. Запитання, що стосуються однієї теми, розміщують під ключовим запитанням. Студенти вирішують, які запитання будуть використані в інтерв'ю і в якому порядку. Якщо опитування триває 60 хвилин, можна поставити не більше чотирьох питань. Як правило, перше питання стосується самої особи, оскільки студенти мають скласти уявлення, з ким вони говорять. Останні десять хвилин мають бути присвячені відкритому обговоренню або додатковим питанням окремих студентів.
6. Студенти працюють у групах. Вони беруть картки з поданими пропозиціями з дошки та вирішують, чи включати їх в інтерв'ю.
7. Інструкція щодо техніки проведення інтерв'ю. Перше питання має бути широким, що дасть змогу експерту відповісти на нього повною мірою, надати змістовну інформацію та визначити ключові слова. Далі студенти можуть поставити більш конкретні запитання, що стосуються теми інтерв'ю.
8. Зрештою, студенти мають укласти список із 4–6 питань, які вони поставлять експерту у визначеному порядку. Для впевненості клас може прорепетирувати інтерв'ю в ролях, учитель виступає експертом.
9. Студенти також мають зробити узагальнення, визначити навички, і проблеми, які траплялися. Це надасть важливу інформацію для планування завдань у майбутньому.

Варіант Б. Інтерактив «Чоловічі та жіночі якості»¹

- Об'єднайтеся у 4–5 груп.
- Отримайте список якостей і розподіліть їх на чоловічі, жіночі і спільні:

Соромливість **Любов до дітей** **Спокій** **Тактовність** **Скритність**
Розуміння інших **Співчуття** **Щирість** **Брехливість**
Правдивість **Зрада** **Ніжність** **Доброта** **Сила** **Воля**
Схильність до ризику **Турбота про близьких людей** **Надійність**
Ревнивість **Відданість** **Грубість** **Жорстокість** **Пристрасність**
Співчуття **М'якість** **Владність** **Теплота** **Сердечність**
Агресивність **Довірливість** **Слабкість** **Непорядність**
Беззахисність **Самостійність** **Здібність до лідерства**
Слухняність **Усмішливість** **Похмурість** **Поступливість**
Боязливність **Сміливість** **Народження дітей**

За десять хвилин групи вивішують результати своєї роботи для загального ознайомлення. Визначаємо, чи є у списках невідповідності (*характеристика, що в одній групі трапляється як «чоловіча», а в іншій — як «жіноча»*). Дані невідповідності обговорюються і викреслюються.

Обговорення питань:

- Чи можуть чоловіки мати характеристики, які традиційно пов'язують із жінками (та навпаки)? Що це за характеристики?
- Чи є розуміння жіночих і чоловічих характеристик різними в різних культурах?
- Що це нам говорить про співвідношення між поняттям «стать» і «гендер»?
- Які характеристики відносяться до поняття статі, і які — до гендеру?

Пропонуємо викреслити також ті характеристики, які можуть бути притаманні обом статям. Залишаються характеристики, які притаманні поняттю «стать».

¹ Желіба О. В. Розробки уроків до курсу «Людина і світ». Частина 1 / О. В. Желіба. — Харків: Вид. група «Основа», 2016. — С. 22.

Варіант В. Інтерактив «Інститути соціалізації»¹

Ознайомтеся із поняттям «соціалізація», після чого об'єднайтеся в кілька груп (не більше шести осіб) задля пошуку відповіді на запитання «Як даний інститут соціалізації готує людину до життя у суспільстві?». Відповіді пишуться маркерами на аркушах паперу формату А1 і готуються до презентації класу.

Інститути соціалізації:

родина; друзі; однокласники; школа; військово; суд; церква; професійний колектив; масмедіа.

Питання для загальної дискусії:

- Чи може лише один інститут соціалізації якісно підготувати людину до життя у суспільстві? Чому?
- Опишіть особливості соціалізації людини на кожному етапі життя.

Варіант Г. Інтерактив «Афоризми»²

П'ять груп учасників аналізують афоризми з метою: визначити час появи афоризму, причину його появи, співвідношення афоризму із сім'єю та родинною соціалізацією.

Група 1.

Якщо ти з дитинства не навчився дивитися в очі матері і бачити в них тривогу або спокій, — ти на все життя залишишся моральним невігласом.

Василь Сухомлинський³

Люди зазвичай мучать своїх ближніх під тим приводом, що бажать їм добра.

Люк де Клап'є Вовенарг⁴

Група 2.

Все моральне виховання дітей зводиться до морального прикладу. Живіть добре, або хоч намагайтеся жити добре, і ви в міру ваших успіхів добре виховаєте дітей.

Лев Толстой⁵

Кожна людина завжди чиясь дитина.

П'єр Бомарше⁶

Група 3.

Роки дитинства — це насамперед виховання серця.

Василь Сухомлинський

Бути правдивими і чесними з дітьми, не приховуючи від них того, що відбувається в душі, є єдине виховання.

Лев Толстой

Група 4.

Головний задум і мета сімейного життя — виховання дітей. Головна школа виховання — це взаємини чоловіка і дружини, батька і матері.

Василь Сухомлинський

Дітей треба вчити тому, що знадобиться їм, коли вони виростуть.

Арістіпп з Кірені⁷

Група 5.

У сімейному житті треба рахуватися з думками, переконаннями, почуттями, прагненнями коханої людини. Зберігаючи свою гідність, треба вміти поступатися один одному.

Василь Сухомлинський

¹ Желіба О. В. Розробки уроків до курсу «Людина і світ». Частина 1 / О. В. Желіба. — Харків: Вид. група «Основа», 2016. — С. 16.

² Желіба О. В. Розробки уроків до курсу «Людина і світ». Частина 1 / О. В. Желіба. — Харків: Вид. група

³ Василь Сухомлинський (1918–1970) — український педагог, публіцист, письменник, поет.

⁴ Люк де Клап'є де Вовенарг (1715–1747) — французький філософ, письменник-мораліст.

⁵ Лев Толстой (1828–1910) — російський письменник і громадський діяч.

⁶ П'єр-Огюстен Карон де Бомарше (1732–1799) — французький драматург і публіцист доби Просвітництва.

⁷ Арістіпп з Кірені (435–355 рр. до н. е.) — старогрецький філософ-ідеаліст, учень Сократа.

Найкраще, що батько може зробити для своїх дітей, — це любити їхню матір.

Теодор Хесберг¹

Легше управляти нацією, ніж виховувати чотирьох дітей.

Вінстон Черчилль²

Рефлексія

1. Що таке соціалізація особистості? Сформулюйте своє бачення цього поняття.
2. Як стосунки у сім'ї між батьками і дитиною впливають на соціалізацію індивіда?
3. Що називають соціальним капіталом? Як його можна вимірювати?
4. Схарактеризуйте власний студентський/шкільний колектив за допомогою понять «соціалізація особистості» та «соціальний капітал».
5. Які існують механізми соціалізації особистості?
6. Які труднощі зазнають сучасні молоді люди в процесі соціалізації в ринковому середовищі? Як ці труднощі потрібно переборювати?
7. Чи може сім'я шкодити якійсь соціалізації дитини?
8. Яка роль релігії та суспільства у процесі гендерної соціалізації?
9. Схарактеризуйте соціальний капітал вашого студентського (шкільного) колективу.
10. Як впливають історичні події на процес соціалізації?

Джерела

1. Витренко Ю. Если мы такие образованные, то почему такие бедные? Реформирование системы образования: взгляд экономиста. — «Дзеркало тижня. Україна» № 3, 28 січня 2011.
2. Доповідь МОП «Гідна праця: профіль України». Режим електронного доступу http://www.fpsu.org.ua/images/urainienne_lr.pdf
3. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект: монографія / заг. ред. В. В. Москаленко / — К., 2008, — 336 с.
4. Закон України від 05.02.1993 р. № 2998-ХІІ «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». Остання редакція від 01.01.2017, підстава 1774-19.
5. Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект: монографія. — К. : Центр соціальних комунікацій, 2012, — 348 с.
6. Надрага В. Як працевлаштувати «втрачене покоління»? Дзеркало тижня. Україна — 2011, 26 серпня. — № 30. Режим доступу [<http://zn.ua/articles/86778>]
7. Проблеми соціалізації молоді в Україні. Аналітична записка (Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України) 19-02-2012 (Відділ глобалістики та безпекових стратегій. Т. Черненко)
8. Радул В. В. Соціалізація особистості : навч. посіб. / В. В. Радул, Я. В. Галета ; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. — Кіровоград, 2010. — 182 с.
9. Рахманов О. А. Соціалізація та ідентифікація особистості у суспільстві : навч.-метод. комплекс / О. А. Рахманов ; Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». — Київ : КНЕУ, 2017. — 40 с.
10. Тищенко, Ю. А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю. Тищенко, С. Горобчишина; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К. : [Агентство «Україна»], 2010. — 76 с.
11. Шамионов Р. М. Социализация личности: системно-диахронический поход // Психологические исследования, 2013, 6(27), 8 <http://psystudy.ru/index.php/num/2013v6n27/782-shamionov27.html>

¹ Теодор Хесберг (1917) — американський католицький теолог.

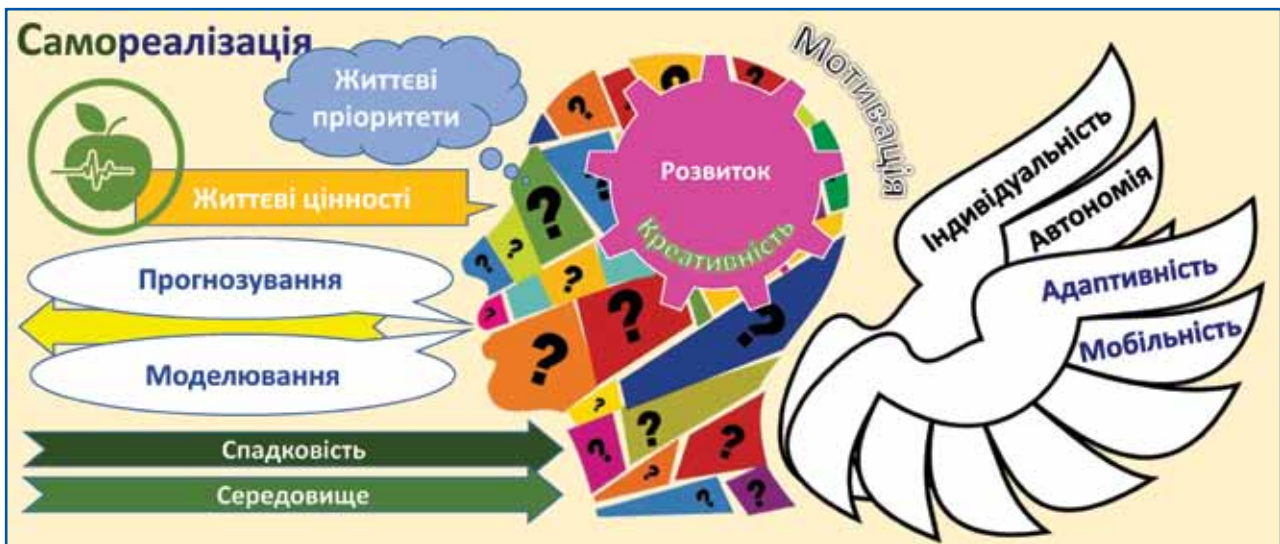
² Сер Вінстон Леонард Спенсер-Черчилль (1874–1965) — державний діяч Великої Британії, письменник.

ТЕМА 3

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЛЮДИНИ

Мета заняття:

сформуванати розуміння важливості самореалізації людини та її основних механізмів, схарактеризувати умови самореалізації школярів; розкрити моделі самореалізації особистості, визначити проблеми самореалізації та можливості їх подолання; схарактеризувати умови самореалізації школярів.

Вміння і навички:

складає план самореалізації особистості; аналізує умови самореалізації особистості школяра; розкриває взаємозв'язок процесів соціалізації, виховання і самореалізації особистості школяра сучасної школи; досліджує самореалізацію особистості школяра на макрорівні, у відповідному соціокультурному контексті.

Ставлення і цінності:

сприймає можливості як реальної, так і віртуальної самореалізації школяра; поважає вибір самореалізації особистості у глобалізованому просторі; усвідомлює гуманістично орієнтованих життєвих планів і стратегій самореалізації особистості.

Ключові слова і поняття:

прогнозування й моделювання особистого розвитку

умови самореалізації

розвиток особистості

індивідуальність

автономія особистості

креативність

життєві цінності й пріоритети

мобільність й адаптивність людини

самовираження

«цінність «Я»»

Мотивація до вивчення теми:

Термін «самореалізація» на вустах кожної людини, а вся консультативна педагогічна, філософська, психологічна або бізнесова література присвячена одній темі — поясненню того, як людина може ставати щасливою. Проте більшості людей дуже складно реалізовувати себе, відстоювати свої потреби, цілі і мрії та здійснювати їх. Самореалізація не приходить сама по собі, а вимагає роботи над собою і мужності, які, однак, окупаються. Важливим елементом самореалізації особистості є мотивація, яка допомагає людині самостійно обрати мету і напрям розвитку.

То що ж таке самореалізація? Чому вона важлива для розвитку особистості? Які основні цінності сприяють самореалізації людини?

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. Міні-вистава «Щастя»

Розіграйте діалог.

С.: Я хочу себе реалізувати як відомий шеф-кухар.

А.: Для чого відомий? Просто будь щасливий. Головне в самореалізації не слава, а насолода від того, що ти робиш.

С.: Для себе, то не те. Потрібно бути відомим. Тільки тоді ти реально успішний.

А.: Навіть за рахунок свого щастя?

С.: Щастя — то слава.

- З якими твердженнями учасників діалогу ви згодні, а з якими ні? Чому?
- Відмітьте ключові поняття діалогу.

Варіант Б. Робота з пірамідою потреб Абрахама Маслоу.

Розгляньте піраміду потреб Абрахама Маслоу

Дайте відповіді на запитання:

- На підставі яких критеріїв автор зробив дану схему?
- Як можна пояснити кожен сегмент піраміди?
- На якому рівні піраміди людина може вважати себе реалізованою?

Ієрархія Маслоу — зручний засіб класифікації людських потреб, який не є жорсткою системою. Потреби кожного рівня не обов'язково мають бути цілком задоволені (а іноді це і неможливо), перед тим, як у людини з'являться більш «високі» спонуки. Справа в тому, що в кожному конкретний момент людиною рухає цілий комплекс потреб.

Варіант В. Бесіда

Візьміть аркуш паперу, розділіть його на три колонки і підпишіть: «Здійснити. Набути. Відчути». Запишіть ваші очікування від життя: що ви хотіли б зробити протягом свого життя, яких духовних і матеріальних благ набути, що відчути. Дайте відповіді на запитання:

- Чому ви обрали такі написи?
- Що для вас означає їх втілити в життя?
- Чому для людини важлива самореалізація?

Варіант Г. Бесіда

- Чи потрібен план в житті людини?
- Що дає планування своєї життєдіяльності?
- Що таке планування своєї життєдіяльності?
- З ким варто узгоджувати планування свого життя?

Що таке самореалізація?

Самореалізація — розвиток власної особистості і реалізація власного потенціалу, цілей і потреб, тобто власного способу руху і прийняття індивідуальних рішень.

Хоча самореалізація — мета життя багатьох, для більшості людей вона є дуже складною. Однією з причин цього є те, що ми навчилися адаптуватися і поклонятися соціальним очікуванням, які часто бувають із заборонами і обмеженнями. Самореалізація часто помилково прирівнюється до егоїзму в суспільстві і, отже, з самого початку має негативну конотацію. Крім того, багато хто відчуває недолік в самооцінці і брак мужності для забезпечення своїх власних потреб. Тому часто страх розчарування, самотності або невдачі заважає нам визнати і забезпечити задоволення наших індивідуальних потреб. Але самореалізація може допомогти вести більш щасливе і збалансоване життя.

Самореалізація допомагає вести щасливе життя, яке визначається не тільки бажаннями та сподіваннями інших. Люди, які жертвують свій власний потенціал і цілі, щоб догодити іншим, часто є незадоволеними, що може призвести до депресії. Ті, які усвідомлюють себе, можуть мати ширі дружні стосунки, тому що вони добре знають себе і випромінюють цю впевненість. Люди, які сприймають самореалізацію серйозно як мету життя, навчилися робити своє щастя не тільки залежним від інших, але і від себе. Саме це робить їх товариськими і приємними людьми і партнерами.

Слово «самореалізація» надзвичайно поширене в розумінні «практичного втілення індивідуального творчого потенціалу особистості, що детермінований сукупністю уявлень про власні здібності, відображає міру можливостей актуалізації творчих потенцій особистості під час цілеспрямованої діяльності та орієнтується на відповідний результат». *Але що «самореалізація» означає насправді? Чи потрібно людині завжди прагнути до самореалізації? Чи це лише привілей для обраних? Багато з тих, хто вживає термін «самореалізація», стверджують, що вона є сенсом, основною потребою життя, двигуном людського розвитку, здатного мрії зробити реальністю. Водночас вказують, що заради хибно зрозумілої самореалізації дехто жертвує дітьми, руйнує сім'ї, вдається до різних шкідливих духовних і тілесних експериментів над собою. Інші самореалізацію проголошують «хиурою», оскільки з точки зору смерті, байдуже самореалізувалася людина чи ні. Людина, звичайно, повинна реалізувати себе. Але робити самореалізацію основним сенсом життя проголошують неправильним вибором.*

Релігійні доктрини розглядають зв'язок із божественним або абсолютним як необхідні умови для самореалізації. У християнській релігії альтернативним шляхом до самореалізації вважається самозречення. Проголошується, що самореалізація не є ключем до щастя, миру і задоволення. Ісус благає про зворотне — шлях самозречення:

«Якщо пшеничне зерно не падає на землю і вмирає, воно залишається в спокої; але коли воно вмирає, воно приносить багато плоду. Той, хто любить своє життя, втратить його; але той, хто відмовляється від свого життя в цьому світі, врятує його для вічного життя. Якщо хто хоче служити мені, підійть за ним... і якщо хто мені служить, мій батько шанує його» (Ін 12: 24-26).

Тільки ті, хто готові присвятити своє життя Богу, матимуть плідне і значиме життя. Тільки ті, хто перестають використовувати свою енергію для своєї власної вигоди, випробують, що їхнє життя має сенс поза смертю. Тільки ті, хто узгодять свою мету з тим, що говорить Ісус, врешті-решт будуть удостоєні Богом. Отже, згідно з даною концепцією, самозречення набагато корисніше, ніж самореалізація!

Отже, у філософії, релігії і науці існує набагато більше уявлень про те, що є самореалізація, але, як правило, без явного використання цього терміна. Індивідуалізм часто розглядається як передумова для самореалізації, але зрештою самореалізація може бути успішною тільки разом з іншими людьми, оскільки людина є соціальною істотою і має соціальну ідентичність, яка вимагає підтвердження й визнання його одноплемінників, самореалізації.

Життєві цінності й пріоритети

Самореалізація — широко використовуваний термін, але як «працює самореалізація»? Ніхто не може забезпечити ідеальне рішення, але є кілька порад, які можуть привести до самовизначення і повноцінного життя:

Усвідомлення бажань: для того, щоб усвідомити себе, потрібно спочатку усвідомлювати свої власні потреби. Тому важливо уважно слухати і, перш за все, бути чесним із самим собою. У цьому

самопізнанні можна також написати щоденник про речі, які зробили вас щасливими і менш щасливими.

Посилення самооцінки: самореалізація має багато спільного з мужністю, тому важливо зміцнювати впевненість в собі і вчитися не боятися нових вражень. Тільки тоді ви зможете знайти сміливість відстоювати свої бажання і звернутися до них.

Відповідальність: Будь-хто може бути ковалем власного щастя. Це важливе розуміння самореалізації. Ті, хто беруть на себе відповідальність за свої рішення і своє життя, вчаться справлятися з ними краще і краще обробляти розчарування.

Самореалізація не відбудеться відразу, а є процес, який може бути реалізований у будь-який момент життя й усвідомлений.

Для самореалізації важливо відчувати свою цінність: цінність своєї особистості, цінність своїх здібностей і вмінь. Це цінність Я або внутрішнього змісту кордону. Відчуваючи свою цінність, людина здатна себе адекватно оцінювати — цінність пов'язана з адекватною самооцінкою і впевненістю в собі. Якщо людина відчуває свою цінність, вона здатна зрозуміти, що й інші люди потребують щось особливе, що є у нього.

Що сьогодні означає самореалізація для молоді? Існує велика різниця між минулим і сьогоденням. У минулому молоді люди більше цікавилися високими доходами і кар'єрою. Сьогодні для них важливіше розвага, самореалізація, оцінка й різноманітність. Вони говорять: «Самореалізація важливіша, ніж наша заробітна плата». Це збігається з популярним образом так званого покоління Y, як називають молодих професіоналів.

Молоді люди менше думають про робочі місця, навчання, пенсійні плани. Пенсійне забезпечення для них є малоімовірним і малозначущим, оскільки ми живемо в суспільстві, орієнтованому на роботу, проблема роботи дуже важлива для молоді. Або я один з тих, для кого виконання роботи є частиною самореалізації, або мені потрібна робота, щоб заробити достатньо грошей щоб я міг провести вільний час, забезпечити свої матеріальні потреби.

У книзі «Покоління епо» розглядаються цінності, які молодь розвиває перед викликом сучасних цих соціальних умов і стратегій, які вони використовують, щоб зберегти нестійкий баланс між індивідуальною самореалізацією і прагненням до безпеки в обстановці загальної соціальної незахищеності.

Самореалізацію можна шукати і досягати її в різних сферах. Ідеться не тільки про особистісний розвиток відносин, щоб мати можливість жити своїми власними інтересами й захопленнями та переслідувати особисті цілі, також у професійному житті, самореалізація є важливою. Прагнення знайти роботу, яка відповідає власним потребам і здібностям, набуває все більшого значення протягом багатьох років. Таким чином, самореалізація на роботі стає все більш актуальною.

Самореалізація у великих масштабах може бути, наприклад, такою:

- залишити свій слід в історії;
- здобуття своєї фінансової свободи;
- подорож по світу на власній яхті;
- зробити світ більш зручним місцем для ваших стандартів...

Але самореалізація не повинна означати лише прагнення до власного острова в Тихому океані. Вона може міститися у дрібницях, які підсолоджують наше повсякдення, наприклад:

- побудова свого власного будинку;
- побудова планера;
- побудова екологічного житла;
- життя з пристрасстю до фотографії;
- спорт;
- медитація;
- написання книги;
- малювання;
- подорожі по світу;
- вивчення нових мов...

Отже, сьогодні професія означає самоствердження, з одного боку, і самореалізацію — з іншого. Для людини однаково важливо мати роботу, яка дасть змогу їй заробляти на життя, яка безпечна, престижна, цікава й захоплююча. Також для людини важливі дрібниці, які роблять її щасливою.

Здоров'я як цінність

Для оптимізації процесу самореалізації особистості важливою є присутність в українському освітньому просторі педагогіки миру, миротворчої діяльності в освіті. Педагогіка миру (Peace pedagogy; Friedenspädagogik), освіта миру (Peace education) як освітня парадигма і як педагогічний проект є надзвичайно важливими і вартими досконалого вивчення в контексті демократичного руху за мир. Водночас дослідники фіксують нерозробленість теорії і практики української педагогіки миру, у якій провідну роль відіграють методи словесного впливу.

Тому з метою цілісного або інтегрального розуміння самореалізації особистості зростає необхідність філософського пізнання природи і причин сучасних воєн, збройної боротьби і невійськових форм протидії, оборонної проблематики, культури миру для потреб освіти. Для самореалізації особистості важливо розібратися у причинах, що викликають війну, і встановити відповідь на питання «як твоє життя допомагатиме усувати причини війн?». Термін «війна», як вказує С. Переслєгін, у найбільш загальному сенсі є «будь-який конфлікт, за якого виживання противника, фізичне, соціальне, економічне, професійне не розглядається вами як необхідна гранична умова». Сучасна освіта готує зі школяра солдата, навченого декільком елементарним прийомам. Елементарні уявлення про військову науку, військове мистецтво повинні стати надбанням кожної грамотної людини, оскільки «неможливо опанувати вищою математикою мирного життя, погано розбираючись в арифметиці війни». Єдина система військового навчання в сучасних демократичних державах просто відсутня, і погляди більшості громадян на проблеми антагоністичних конфліктів знаходяться на печерному рівні».

За результатами національного репрезентативного дослідження «Індекс здоров'я. Україна» (2018) «населення України схильне до позитивних оцінок власного здоров'я: 46,5 % респондентів вважали свій стан здоров'я добрим або дуже добрим. Найменшою ця частка була у Сумській області (27,7 %), а найбільшою — у Луганській (58,7 %). Лише 14,6 % вважають його поганим або дуже поганим. Вище оцінювали стан свого здоров'я чоловіки, люди молодшого віку, містяни, люди з вищою освітою та доходом. До того ж 39,2 % респондентів вказали на наявність хронічних або довготривалих захворювань; 6,6 % опитаних мали офіційно встановлену інвалідність. Опитування засвідчило, що населенню України притаманна нездорова поведінка. Поширеність куріння становила 23,9 % (7,7 % серед жінок і 39,6 % серед чоловіків); 8,6 % опитаних вживали алкоголь надмірно протягом минулого року (17,5 % чоловіків і 1,7 % жінок); 55,6 % опитаних мали надмірну вагу та ожиріння. Українське населення схильне вважати, що добре піклується про власне здоров'я. Лише кожний десятий опитаний зазначив, що піклується про власне здоров'я скоріше погано (8,0 %) або зовсім не піклується (2,8 %). Але водночас чимало респондентів демонструвало необізнаність у питаннях здоров'я; 21,1 % батьків відмовлялися коли-небудь від обов'язкових щеплень своєї дитини; 5,1 % батьків відмовлялися від щеплень медичні працівники. Найпершими причинами негативного впливу на своє здоров'я респонденти назвали психологічну напругу (38,9 %) й економічні проблеми (30,8 %). Водночас на чинники, що залежать від самої людини, респонденти вказували значно рідше».

Самореалізація особистості школяра

Іван Дмитрович Бех зазначав, що «нині надзвичайно актуальною стає проблема пошуку підрос-таючою особистістю простору для самореалізації. Адже сучасне суспільство, у межах якого створюється цей простір, характеризується багатомірністю, нестабільністю, невизначеністю усіх його сфер. Тому особистості буває психологічно важко здійснити самостійний, свідомий, відповідальний вибір стосовно своєї діяльній й духовно-практичній позиції, своїх можливостей і бажань, свого місця у світі. Тож формування у молоді потреби в самореалізації має бути стрижнем виховної діяльності педагога. У цьому зв'язку центр методичних зусиль педагога зміщується з боротьби з бездуховністю, самодеструктивними формами поведінки і заземлюється на свідомому особистісному зростанні вихованця, на його особистісній самореалізації. До того ж особливу значущість набувають питання, пов'язані з дослідженням механізмів, умов, специфіки становлення цього психологічного феномену в шкільному онтогенезі».

Проблема самореалізації школярів набуває актуального значення, оскільки вона здійснюється в умовах дисонансу між обмеженими можливостями повноцінної професійної самореалізації і пер-

спективами здобуття європейської освіти і європейської соціалізації, між настановами і викликами регіональної доцільності та універсалізмом, між сучасним розумінням освіченості й ідеалу освіченої людини і звуженими потребами ринку праці.

Самореалізація особистості відбувається в складних умовах:

1. Соціокультурні передумови самореалізації особистості у добу розбудови інформаційного суспільства, що поступово трансформується у суспільство знань, характеризується ускладненістю, плюралізацією опцій самореалізації особистості. Це торкається також світоглядних пропозицій і стратегій життєтворчості, а також культур знання. Досвід, одержаний школярем у віртуальній реальності, з одного боку, криє у собі небезпеку його дезорієнтації у дійсному просторі суспільного життя, а з іншого — створює можливості віртуального експериментування з різними моделями самореалізації, оцінка яких потребує педагогічної та психологічної допомоги, що своєю чергою, передбачає підтримання вільної від примусу симетричної комунікації між школярем і вчителем.

2. Для оптимізації процесу самореалізації особистості необхідно здійснювати процедуру методологічного розрізнення між даними соціокультурними контекстами та їх бажаними трансформаціями. Досвід конструювання бажаної соціокультурної реальності і бажаної самореалізації, який здобувається у ході соціалізації та у навчально-виховних практиках, завжди потребує критичного осмислення за підтримки педагогів, психологів і філософів.

3. Самореалізація особистості в сучасних соціокультурних контекстах є суперечливим процесом, обумовленим його уявленнями про своє місце у світі, своє покликання і призначення. Щоб долати негативні спроби самореалізації школяра, орієнтувати його на самопізнання, вироблення механізмів самоконтролю і самодисципліни, необхідно формувати світоглядний оптимізм, і нівелювати світоглядний песимізм, що посилює настрої безнадійності, апатії, втрати віри у власні сили.

Взаємоузгодженість між персональною, національною та соціальною ідентичністю у школярів є не завжди збалансованою, що знаходить прояв у неадекватних домаганнях на визнання, які посилюються дитячим і юнацьким максималізмом. Формування національної ідентичності у школярів різних вікових груп розширює простір їхньої самореалізації. Цьому має сприяти гуманітарний блок у курикулярних опціях загальної середньої освіти.

4. У добу глобалізації зростає мобільність учнівської молоді. Освітня євроінтеграція України відкриває як для студентів, так і для школярів можливості самореалізації у глобалізованому освітньому просторі. Ці можливості посилюють їхню мотивацію щодо здобуття якісної освіти, стимулюють розвиток креативних моделей самореалізації у науково-дослідній роботі, технічній творчості, самодіяльності тощо. Значну роль у цих напрямках самореалізації на рівні європейської чи світової спільноти відіграє інтеркультурна компетентність та інтеркультурна комунікація. Успішна самореалізація українських школярів у західноєвропейському і трансатлантичному просторах не повинна здійснюватись за рахунок втрати національної ідентичності. Водночас, навчання за кордоном, можливості дистанційного одержання освітніх послуг є ресурсом розвитку особистості школяра та її продуктивної самореалізації.

5. Своєчасне залучення школярів до практик самовиховання і самоосвіти прискорює процеси їх формування як автономних індивідів, які вміють користуватися своєю свободою, поважаючи і визнаючи свободу інших членів суспільства. Самореалізація учнівської молоді у демократії, що трактується як спосіб життя, можлива лише в контекстах культури свободи в її об'єктивному і суб'єктивному аспектах. Досвід самореалізації у шкільному самоуправлінні є школою демократії і щепленням проти тоталітаризму.

6. Модернізація української системи освіти і такої її важливої ланки як середня освіта, створює нові умови для самореалізації школярів, бо школа стає відкритою, демократичною, комунікативно повернутою до учнів. Реалізація цієї моделі школи, орієнтованої на креативного самодостатнього учня, здатного критично і відповідально мислити, дасть змогу в повному обсязі актуалізувати смисли, закладені в концепті «paideia».

7. Професійна орієнтація школярів, яка здійснюватиметься в рамках проекту Нової школи, наблизить її до ринку праці і потреб сучасного суспільства, ресурсом якого є не уніфікація, а різноманітність гуманістично орієнтованих життєвих планів і стратегій самореалізації особистості.

На шляху самореалізації особистості часто постають серйозні психологічні проблеми, викликані розбіжністю прагнень і бажань із фактичним потенціалом особи, невідповідністю між інтелек-

туальними або фізичними можливостями, рівнем набутих навичок і знань і ступенем актуалізації умінь в реальності. В силу різних перешкод зовнішнього середовища та/або внутрішніх обмежень особистості її дійсні здібності не завжди збігаються з бажаним для неї кінцевим результатом діяльності. У таких випадках важливо розуміти самореалізацію як завдання життєтворчості, під час розв'язування якого долається суперечність між потребами і можливостями людини.

Зокрема, одним зі складників самореалізації є здатність до самовдосконалення людини. Індивід з метою самовдосконалення застосовує щодо себе самого різні індивідуальні операції, техніки, технології самовдосконалення, які описані в літературі. Самовдосконалення, переважно, це не містичні техніки буддійських монахів, скоріш за все воно полягає в ініціюванні і здійсненні удосконалення свого оточення, його ландшафту й економіки, його інтелекту й культури. Певна операція зі самовдосконалення — це застосування своєї волі до генерації чи стримування своїх дій. У книгах відомих успішних авторів Пітера Друкера, Лотара Зайверта, Поллі Берда, Стівена Кові, Патріка Форсайта, Лі Якоккі, Джека Уелча, Генрі Мінцберга, Біла Гейтса та багатьох інших сформульовані численні програми застосування своєї волі, які у них називаються «формулами», «методами», «порадами», «філософіями», «прийомами», «самоініціаторами». Усі вони зводяться до приписів за шаблоном «за таких умов при такому бажанні роби ось таке». Наприклад, Н. Хілл вказує на самоініціатор «*зроби зараз*», самомотиватор «*використовуй гроші інших*» тощо.

Проведений огляд різних формул успіху, який подається у перелічених працях, дає змогу встановити сконденсований загальний перелік «основних кроків до успішної самореалізації». Ці «основні кроки» такі:

1. Аналіз ситуації.
2. Вибір альтернатив.
3. Визначеність мети (старт із правильними цілями).
4. Використання сил космосу (універсальних законів).
5. Високий загальний рівень розвитку особистості.
6. Відзначення змін.
7. Віра в себе, упевненість у власних силах.
8. Володіння розумом.
9. Дбайливе ставлення до часу і грошей.
10. Діяти оригінально, не копіювати інших.
11. Ентузіазм.
12. Доводити справу до кінця, дотримуватися вибраного шляху.
13. Здоровий глузд.
14. Знання своєї справи.
15. Знати, коли потрібно відступити.
16. Розрахований ризик.
17. Колективізм, синергія.
18. Контрольована увага, самодисципліна.
19. Мобілізація ресурсів.
20. Не забувати, що успіх — це робота.
21. Особиста ініціатива.
22. Перетворення проблем у можливості.
23. Підтримка хорошого фізичного і душевного здоров'я.
24. Позитивний стан духу.
25. Поставляти вартісні пропозиції.
26. Приємний характер, просте й доступне поводження.
27. Проходження «зайвої милі».
28. Радість за успіхи інших.
29. Реінвестмент у спільноту.
30. Рішення.
31. Правильне розташування.
32. Творчий підхід.
33. Творчо використовуйте рішучість.

34. Точне мислення.
35. Уміння робити паузу.
36. Уміння здобувати уроки з невдачі.

Розглянемо природу «основних кроків до успішної самореалізації». З одного боку — це якості особистості, які притаманні їй, а з іншого, кожний «крок» обумовлює певний перехід від однієї форми використання особою свого часу до іншої. Перелічені «кроки» є «стимуляторами», «запускаючими імпульсами» переходів-кроків у ході індивідуальної історії, її вузлових моментів, поворотних етапів, коли на більш або менш тривалий період визначається подальший життєвий шлях людини. Самовдосконалення є невинна зміна особистістю форм використання свого часу. Щоб досягти обраної мети, людина вільна обирати власний алгоритм, а освіта має бути набором елементів конструктора, з яких учень конструює свою концепцію життя і досягнення у ньому успіху.

Методика

Варіант А. Ментальна карта особистості¹

Самопізнання у людини ґрунтується на пошуку відповідей на запитання про себе самого:

- Які мої інтереси?
- Які мої цілі і плани?
- Які мої уподобання (що я люблю і що не люблю)?
- Які мої таланти та здібності?
- Які мої можливості й обмеження?
- Що я ціню, у що я вірю?
- Які мої досягнення і життєвий досвід?

Складіть ментальну карту своєї особистості за вищевказаним планом.

Поміркуйте, чи варто порівнювати дану ментальну карту з картами інших людей?

Варіант Б. Вправа «На прийомі у психолога»²

Трапляються життєві ситуації, коли нам важко розібратися з проблемою, що виникла, навіть поради друзів не спрацьовують. Тоді ми звертаємося по допомогу до спеціаліста. На прийомі у психолога нам пропонують зручно розміститися на дивані й подумки повернутися в дитинство. Адже сьогоднішні наші невдачі або успіхи сягають корінням у далеке дитинство.

Пригадайте й поділіться з нами історією, яка відбулася з Вами у дитячому віці, але залишила відбиток на все ваше життя.

Обговоріть, як життєвий досвід впливає на самореалізацію особистості.

Варіант В. Притча «Тачка»

Трое чоловіків, напружуючись щосили, везуть важкі тачки з камінням. Перехожий ставить кожному з них те саме запитання: *Що ти робиш?*

Перший відповів:

— Везу цю кляту тачку.

Другий відповів:

— Заробляю собі на хліб.

Третій же мовив:

— Буду місто.

Визначте мотиви, що спонукають трудитися кожного з вас. Які мотиви найкращі?

Варіант Г. Вправа-тест «Монолог»

Задумайте неістоту — предмет або явище, одухотворіть його і напишіть від його імені монолог про те, що відчуває, думає, мріє...

Суть полягає в тому, що тіло неживої природи, обране вами, ви наділили якостями, які притаманні вам. А думки викладені у монологі, відображають вашу сутність: головне, основне, визна-

¹ За Основи здоров'я: Підручник для 9 кл. загальноосв. навч. закл. / І. Д. Бех, Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, С. В. Страшко. — Київ: Видавництво «Алатон», — 2017. — 22 с.

² Ніженська Н. В. Тренінг «Мистецтво самореалізації» // <https://naurok.com.ua/trening-mistectvo-samorealizaci-96920.html>

чальне, таке що зумовлене глибинними, необхідними, внутрішніми зв'язками й тенденціями розвитку.

Рефлексія

1. *Що філософи розуміють під людським призначенням? Що під людським призначенням розумієте ви?*
2. *Чим потреби відрізняються від інтересів?*
3. *Чи може людина бути творцем власного життя?*
4. *Що означає реалізувати себе, свої можливості?*
5. *Яким є значення адаптивності в житті людини?*
6. *У чому полягає різниця між мобільністю та адаптивністю?*
7. *Знайдіть кілька життєвих історій, герої яких досягли успіху завдяки мобільності. Як вони можуть бути прикладом для наслідування?*
8. *Які життєві навички сприяють самореалізації?*
9. *Яку роль відіграють у самореалізації людини зовнішні умови й обставини її життя? Які умови найнеобхідніші для самореалізації людини?*
10. *Напишіть твір на тему: «Назвіть 1–3 ідеї, які б ви хотіли реалізувати у своєму житті. Як це можливо зробити?».*

Джерела

1. Безена І. М. Соціокультурні аспекти самореалізації особистості школяра в контексті структурних змін в освіті (філософсько-освітній аналіз). — На правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 — філософія освіти. — Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. — Харків, 2017.
2. Бех І. Д. Самореалізація особистості як визначальний чинник її життєдіяльності // <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7947/1/10.pdf>
3. Здоров'я та (не)здорова поведінка українського населення: Результати національного репрезентативного дослідження «Індекс здоров'я. Україна» / Юлія Барська, Тетяна Степурко, Тетяна Семігіна, Вікторія Тимошевська // Вісник АПСВТ, 2018, № 2.
4. Малейчук Геннадій, Виолетта Виноградова. Психотерапия как процесс смены идентичности, или не бойтесь сбрасывать старую кожу.
5. Муляр В. І. Самореалізація особистості як соціальна проблема. (Філософсько-культурологічний аналіз) / В. І. Муляр ; Ін-т змісту і методів навчання, Житомир. інж.-технол. ін-т. — Житомир : [б.в.], 1997. — 214 с.
6. Самореалізація пізнавально-творчого і професійного потенціалу особистості в інноваційній освіті: [колект.] монографія / Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка ; [за ред. М. О. Лазарева]. — Суми : Цьома С. П., 2016. — 296 с.
7. Сірак І. П. Самореалізація особистості: психологічний аспект // <http://vspu.net/ojs/index.php/sit/article/view/273>
8. WieSelbstverwirklichungfunktioniert // [https:// diepsyche. de/selbstverwirklichung/](https://diepsyche.de/selbstverwirklichung/)

Розділ 2

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ

ТЕМА 1

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ І ПРАВА ЛЮДИНИ

Мета заняття:

сформуванню розуміння людської гідності як фундаментальної цінності та основи природного права.

Вміння і навички:

співставляє і порівнює два поняття — «особиста гідність» і «людська гідність»; використовує освітні інструменти для виховання людської гідності; розвиває моральну та інтелектуальну чесність, пояснює і аргументує принципи прав людини: універсальність і невід’ємність; неподільність; взаємозалежність і взаємозв’язок; рівність і недискримінація; участь і включення всіх; відповідальність і дотримання верховенства права.

Ставлення і цінності:

поділяє думку, зафіксовану у статті 1 Загальної декларації прав людини про те, що: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Поважає права людини і основні свободи. Усвідомлює цінність людської гідності.

Ключові слова і поняття:

гідність

людська гідність

особиста гідність

рівність

універсальність

невід’ємність

неподільність

недискримінація

Мотивація до вивчення теми:

XXI століття поставило перед людством багато викликів, серед яких не останнє місце займають права людини. На сьогодні це, мабуть, є певним універсальним «вимірником» для всіх країн світу. До того ж потрібно наголосити, що права людини не якась постійна, законсервована величина, а відносно гнучкий інструмент, що змінюється та пристосовується до змін у світі. Також потрібно пам’ятати, що права людини мають в основі загальнолюдські цінності, основними з яких є гідність, рівність, свобода.

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. «Асоціації»

Опитайте учасників, з якими словами (одне-два слова) у них відбувається асоціація зі словом «гідність». Зауважте, що не потрібно багато часу роздумувати, а сказати перше, що спало на думку. Запропонуйте учасникам відповісти по черзі, без роз'яснень і коментарів.

Варіант Б. «Що таке?»

Запропонуйте учасникам дати коротке визначення поняття «гідність». Дайте на роздуми 2–3 хвилини і опитайте учасників. Під час опитування не всі зможуть надати відповідь, тому не наполягайте на відповіді.

Варіант В.

Проведіть одну з вище запропонованих вправ («Асоціації», «Що таке»), але зі словами «рівність», «свобода» або «права людини» (один з термінів).

Варіант Г. «Беручи до уваги...»

Об'єднайте учасників у групи (сім груп). Роздайте кожній групі одну з карток з уривком з Преамбули Загальної декларації прав людини.

Завдання: ознайомтеся з текстом; дайте відповідь на запитання: «Чому були додані ці уривки в текст Преамбули?».

Після підготовки учасники груп представляють результат роботи в групах.

Обговоріть результати роботи в групах.

Тексти карток.

беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних і невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру;

беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення такого світу, у якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей;

беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення;

беручи до уваги, що необхідно сприяти розвиткові дружніх відносин між народами;

беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі;

беручи до уваги, що держави-члени зобов'язалися сприяти у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй загальній повазі і додержанню прав людини і основних свобод;

беручи до уваги, що загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повного виконання цього зобов'язання.

Варіант Д. «Займи позицію»

Підготуйте аркуші зі словами: «Так», «Ні», «Не знаю». Розмістіть аркуші в різних кінцях аудиторії таким чином, щоб аркуші з надписами «Так» та «Ні» були на протилежних кінцях аудиторії, а аркуш зі словом «Не знаю» — посередині. Поставте учасникам запитання: «Чи всі люди мають гідність?» і запропонуйте їм зайняти позицію в аудиторії відповідно до їхньої відповіді. Опитайте кількох учасників, чому вони прийняли таке рішення.

Цю вправу краще провести кілька раз — перший раз на початку заняття, другий — по завершенні.

Люська гідність

В основі концепції прав людини закладено цінності, головне місце серед яких займає людська гідність. Пояснюючи основоположне місце людської гідності Елеонора Рузвельт стверджувала, що закріплення цього поняття в Загальній Декларації прав людини «мало пояснити, чому людські істоти мають права взагалі». Люська гідність ставиться вище, навіть над, здавалося б, найвищою цінністю — життям людини (на це вказує Хартія основних прав Європейського Союзу (ст. 1 «Гідність людини»), у той час, коли «право на життя людини» закріплено на другому місці в цьому документі).

Проте потрібно розрізняти людську гідність і особисту гідність. Люська гідність властива всім людям від народження — і немовляті, і злочинцю, і людині, яка знаходиться в комі. А особиста гідність залежить від положення людини в суспільстві, вона може як «зростати» від благородних поступків, так «і падати» після підлості та бридкої поведінки. Особиста гідність формується внаслідок участі людини в соціальному житті і залежить від певних критеріїв, які склались на відповідному історичному етапі розвитку людства.

В Загальній Декларації прав людини термін «гідність» згадується п'ять разів, а в Загальній декларації про біоетику і права людини — дев'ять разів. Проте в міжнародному законодавстві поняття «гідності» немає, оскільки вважається, що воно відноситься до морально-етична категорії. Не зважаючи на відсутність чіткого визначення, поняття «гідність» імплементоване до національних законодавств практично всіх держав. Наприклад, в Конституції України термін «гідність» використовується шість разів (ст. 3, 21, 28, 41, 68, 105).

Захист людської гідності відбувається як на міжнародному, так і на національному рівні. У багатьох міжнародних документах є посилання на людську гідність як основу для захисту прав і свобод людини. Окрім Загальної Декларації прав людини, це і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання, Європейська Конвенція про захист прав людини й основних свобод та інші. Питання гідності було однією з перших справ проти України, яку розглянув Європейський Суд з прав людини. В українському законодавчому полі питанню гідності приділяється певна увага. Гідність громадян охороняється Цивільним кодексом України, Кримінальним кодексом України та Кримінально-процесуальним кодексом країни. А Пленум Верховного Суду України дав визначення поняття гідності як морально-етичної категорії й одночасно — особисте немайнове право, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту та пропонує розуміти під гідністю визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності.

Таким чином:

- людська гідність — це невід'ємне право кожної людини, яке належить людській істоті з моменту народження;
- людська гідність є рівною для всіх незалежно від біологічних, соціальних, духовних та інших ознак і притаманна людині як біосоціокультурній істоті;
- людська гідність є сутністю прав і свобод людини;
- людина наділяється гідністю з моменту, з якого забезпечується захист права на життя (може бути відмінним від моменту народження, якщо охороні підлягає право на життя ще не народженої дитини);
- від «людської гідності» варто відрізняти «особисту гідність», яка залежить від положення людини в суспільстві і постійно розвивається та змінюється разом із розвитком моральних і ціннісних засад суспільства;
- людська гідність захищена міжнародним і національним законодавством.

Варіант А. «Один-два-чотири»

Роздрукуйте визначення «гідності» із розрахунку на кожного учасника.

Роздайте визначення кожному учаснику і попросіть їх вибрати одне з визначень, яке найбільше відповідає їх уявленню. Після виконання завдання об'єднайте учасників в пари й запропонуйте вибрати одне з визначень, яке відповідає уявленню обох учасників (якщо учасники в парі не зможуть дійти до єдиної думки, не наполягайте). Після завершення роботи в парах об'єднайте учасників в

четвірки і запропонуйте відшукати визначення, яке задовольнить усіх в групі (якщо учасники в четвірці не прийдуть до згоди, не наполягайте на виконанні завдання). Опитайте групи, яке визначення вони обрали і запропонуйте їм пояснити, чому вони зробили такий вибір.

Матеріали для друку

Основним для концепції прав людини є поняття невід’ємної, природженої людської гідності або, мовою суспільного учення католицької церкви, гідність людської істоти. Людська гідність випливає із самої сутності людяності, вона властива і немовляті, яке ще нічого не встигло зробити, і зятому злочинцеві. Людська гідність — це не те ж саме, що гідність особиста (поняття, близьке поняттю честі). Особисту гідність потрібно «заробити», вона «зростає», якщо ми поведимося благородно, і «падає», якщо ми здійснюємо підлоту. Основоположним у концепції прав людини є перше з цих двох понять, тобто поняття людської гідності. Його обґрунтування ми знаходимо в різних віросповіданнях і філософських теоріях. Для християн людська гідність визначається тим, що людина, створена за образом і подобою Бога, носить у собі частинку гідності Творця. Але виявляється, що для подальшого ходу наших роздумів немає значення, як ми обґрунтовуватимемо існування людської гідності, у якій релігії і в руслі якої філософської школи шукатимемо її витoki, бо, навіть якщо і так, розглядаючи наслідки існування людської гідності, незалежно від відправної точки нашого пошуку, зрештою ми прийдемо до дуже схожих переліків прав і свобод, які належать людині в її взаєминах із державною владою, прав, що захищають людину від принижень і нелюдяного ставлення до неї з боку могутньої держави, що володіє засобами примусу.

Марек Новіцький

ГІДНІСТЬ — поняття моральної свідомості, у якому виражається уявлення про самоцінність людської особистості, її моральну рівність з усіма іншими; категорія етики, що відображає моральне ставлення індивіда до самого себе і суспільства до нього. Розуміння Гідності залежить від соціальних умов, від пануючої в дану епоху ідеології. Як форма прояву соціальної і моральної свободи поняття «гідність» включає право людини на повагу, визнання її прав й одночасно передбачає усвідомлення нею свого обов’язку і відповідальності перед суспільством.

Велика радянська енциклопедія

ДОСТОИНСТВО — морально-нравственная категория, означающая уважение и самоуважение человеческой личности. Достоинство — неотъемлемое свойство человека, принадлежащее ему независимо от того, как он сам и окружающие люди воспринимают и оценивают его личность. В гражданском праве Д. — одно из нематериальных благ, принадлежащих человеку от рождения; оно неотчуждаемо и непередаваемо. Гражданин вправе требовать по суду опровержения порочащих его честь и Достоинство сведений, если распространивший такие сведения не докажет, что они соответствуют действительности. В конституционном праве Достоинство — критерий отношения государства к личности и ее правовому статусу как высшей социальной ценности.

Большой юридический словарь. — М.: Инфра-М А. Я. Сухарев, В. Е. Крутских, А. Я. Сухарева. 2003.

... один із найвищих принципів істинної моралі полягає в повазі до людської гідності в кожній людині, без розрізнення особи, передусім за те, що вона — людина, а потім уже за її особисті чесноти

російський мислитель Віссаріон Белінський

ГІДНІСТЬ — це поняття моральної свідомості, яке виражає уявлення про цінність всякої людини, як моральної особистості, а також категорія етики, що означає особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, у якому визнається цінність особистості. Поняття гідності вживається в законодавствах численних країн та у міжнародному праві. Гідність є одним з ключових понять Конституції України (ст. 3, 21, 28, 41, 68, 105). У ній, зокрема, визнано гідність однією з «найвищих соціальних цінностей» в Україні (ст. 3), задекларовано, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» (ст. 21) та що «кожен має право на повагу до його гідності» (ст. 28).

Вікіпедія

ДОСТОИНСТВО — уважение и самоуважение человеческой личности как морально-нравственная категория.

Из величайшей ценности человеческой жизни следует наличие достоинства у каждого, даже не подозревающего о том, человека.

В гражданском праве достоинство — одно из тех нематериальных благ (ст. 150 ГК России), которые принадлежат человеку от рождения. Оно неотчуждаемо и непередаваемо.

Выраженное в неприличной форме унижение достоинства личности (ст. 5.61 КоАП России — «Оскорбление») и распространение ложных сведений, порочащих достоинство личности (ст. 128.1 УК России — «Клевета»), являются административным и уголовным правонарушениями соответственно.

Википедия

ГІДНІСТЬ — етичне і психологічне поняття, що фіксує уявлення про цінність людини як особистості. Г. — також категорія соц. психології, яка враховує ставлення людини до самої себе (на ґрунті адекватної самооцінки) і ставлення до неї інших людей. У психологічному плані гідність є формою вияву самосвідомості і самоконтролю, на яких базується вимогливість людини до самої себе. Вона відображає усвідомлення та переживання людиною власної цінності як особистості, насамперед, індивідуальної своєрідності і самототожності, вартісності світогляду, екзистенційної позиції. Поняття «гідність» тісно пов'язане з такими морально-психологічними категоріями, як совість, честь, відповідальність. Вивчення його на рівні соціальних почуттів є об'єктом психології, а на рівні суспільної ідеології — етики.

Становлення гідності як особистісного феномену відбувається в процесі розвитку самосвідомості особистості, який найінтенсивнішим є в підлітковому віці. Гідність безпосередньо пов'язана з уявленнями особистості про себе, відображеним в її «Я-концепції», самооцінкою, світоглядними орієнтирами. Поведінковим виявом гідності є діяльність людини (професійна, соціальна взаємодія тощо) відповідно до внутрішніх морально-етичних критеріїв, ціннісних орієнтацій.

Енциклопедія сучасної України

Варіант Б. «Порівняйте-1»

Порівняйте людську гідність та особисту гідність

Гідність людська	Гідність особиста

Вправу можливо проводити як індивідуально, так і в груповій формі.

Варіант В. «Порівняйте-2»

Порівняйте людську гідність та особисту гідність, записавши в один стовбчик схожі риси, а в інший — відмінні.

Варіант Г. «Займи позицію»

Підготуйте аркуші зі словами: «Так», «Ні», «Не знаю». Розмістіть аркуші в різних кінцях аудиторії таким чином, щоб аркуші з надписами «Так» і «Ні» були на протилежних кінцях аудиторії, а аркуш зі словом «Не знаю» — посередині. Поставте учасникам запитання: «Чи всі люди мають гідність?» і запропонуйте їм зайняти позицію в аудиторії відповідно до їхньої відповіді. Опитайте кількох учасників, чому вони прийняли таке рішення.

Цю вправу краще провести кілька раз — перший раз на початку заняття, другий — по завершенні.

Варіант Д. «Чому?»

Підготовка. Роздрукувати статті з Глави I «Гідність» Хартії основних прав Європейського Союзу (кожна стаття на окремому аркуші).

Вступне слово.

7 грудня 2000 року в Нідці на засіданні Європейської Ради було прийнято Хартію основних прав Європейського Союзу, яка закріплює деякі політичні, соціальні та економічні права громадян Європейського Союзу. Перша глава отримала назву «Гідність».

Об'єднайте учасників у п'ять груп. Кожна група отримує аркуш з однією статтею з Хартії основних прав Європейського Союзу.

Завдання:

1. Ознайомитися з текстом.
2. Дати відповіді на запитання:
 - А. Про що йдеться в статті?
 - Б. Чому ця стаття потрапила до цього розділу?
3. Після підготовки групи представляють результати обговорення.
4. Підбийте загальні підсумки.

Матеріал для друку

Глава I. Гідність

Стаття 1. Гідність людини

Гідність людини недоторканна. Її необхідно поважати і захищати.

Глава I. Гідність

Стаття 2. Право на життя

1. Кожна людина має право на життя.
2. Ніхто не може бути засуджений до смертної кари або страчений.

Глава I. Гідність

Стаття 3. Право на особисту недоторканність

1. Кожна людина має право на фізичну недоторканність і недоторканність психіки.
2. В області медицини і біології необхідно перш за все забезпечити:
 - добровільну й вільну згоду зацікавленої особи відповідно до встановленого законом порядку;
 - заборона евгенічної практики, перш за все тієї, яка спрямована на селекцію людини;
 - заборона використання тіла людини і його частин як джерело наживи;
 - заборона репродуктивного клонування людських істот.

Глава I. Гідність

Стаття 4. Заборона катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність поводження і покарання

Нікого не може бути піддано катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження і покарання.

Глава I. Гідність

Стаття 5. Свобода від рабства і підневільного стану

1. Ніхто не може триматися в рабстві або підневільному стані.
2. Ніхто не може залучатися до примусової або обов'язкової праці.
3. Торгівля людьми забороняється.

Варіант Е. «Відео»

Перегляньте відеоролик «Людська гідність як джерело прав людини» (<https://www.youtube.com/watch?v=4E7UB58R3yY>)

Після перегляду обговоріть інформацію про гідність, яка наводилася у відеоматеріалі.

Рівність

Рівність є однією з основоположних цінностей концепції прав людини. Саме поняття «рівність» являє собою певну абстракцію і залежить від багатьох факторів. Так «рівність» в комуністичному суспільстві передбачає (спрощуючи) рівність статків, рівність життєвих умов. «Рівність» у соціалістів (особливо в період Нового часу) — це рівність можливостей, коли кожна людина, незалежно від статі, кольору шкіри, соціального статусу повинна мати рівні можливості. А далі вже кожний

іде своїм шляхом. У сучасному ліберальному світі «рівність» розглядається як рівність прав і рівність перед законом.

Якщо розглянути рівність прав, то це поняття близько до заборони дискримінації (будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, що заперечує або зменшує рівне здійснення прав). Водночас потрібно пам'ятати, що саме рівність прав передбачає і позитивну дискримінацію (зараз частіше використовують поняття «позитивні дії», «позитивний захист»). Держава приймає рішення про тимчасові заходи з метою створення сприятливих умов для певної категорії осіб на шкоду іншій категорії і таким чином компенсує існуючу між ними фактичну нерівність. Сьогодні можливо виділити декілька груп, стосовно яких діє позитивна дискримінація — жінки, національні меншини, расові групи та інші.

Якщо можливо створити правову систему, яка буде вільна від дискримінації, то виконати другу частину ліберального постулату рівності — рівності перед законом — доволі складно. Рівність перед законом, рівноправ'я вимагає, щоб усі суб'єкти права мали рівні правові можливості для участі в життєдіяльності суспільства, для захисту своїх прав. Проте на сьогодні не відома держава, у якій би не існували розбіжності відношення посадовців до багатих та відомих людей у порівнянні із звичайними. Завжди знаходяться представники держави, які вважають деяких людей «рівніших серед усіх рівних». Існують певні системи, які намагаються змінити таке відношення, згладити відмінності, але не завжди вони спрацьовують. У сучасних умовах рівноправ'я є беззаперечним юридичним стандартом і реалізується за допомогою чотирьох взаємопов'язаних принципів:

1. Принцип рівності перед законом.
2. Принцип рівності перед судом.
3. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина.
4. Принцип рівності обов'язків людини і громадянина.

Рівність перед законом реалізується через міжнародне та національне законодавство. У Конституції України рівність закріплена в багатьох статтях і згадується 40 разів (Ст. 21, 29, 52, 129 та інші).

Варіант А. «Афоризми»

Підготуйте картки з висловлюваннями відомих людей щодо рівності (один афоризм на одній картці).

Об'єднайте учасників в групи. Роздайте картки групам (одна картка на групу).

Завдання: ознайомтеся із висловом. Обговоріть його за питаннями: «Що мав на увазі автор? Як ви розумієте цей вислів?».

Групи представляють результати обговорення.

Підбийте підсумок, обговоривши з групою питання «Що ж таке рівність?».

Матеріал для друку

- Рівність — сутність демократії і найбільша загроза для демократії. *Міхал Комар*
- Рівність можливостей означає рівні для всіх можливості стати нерівними. *Р. Х. Тоні*
- Рівність за законом не є ще рівність в життя. *Володимир Ленін*
- Ми вважаємо самоочевидними наступні істини: що всі люди створені рівними; що вони наділені своїм творцем невідчужуваними правами; що в число цих прав входять життя, свобода і можливість домагатися щастя. *Томас Джефферсон*
- Соціальний прогрес вимагає стандартизації людей, і цю стандартизацію називають рівністю. *Еріх Фромм*
- Можливо, рівність — це право, але ніяка сила на землі не зробить його фактом. *Оноре Бальзак*
- Щоб перемогти бідність, нам необхідну нерівність. *Кейт Джозеф*
- Я вірю в рівність людей і вважаю, що релігійні обов'язки полягають у справедливості вчинків, милосердя і прагненні зробити наших братів щасливими. *Томас Пейн*
- У кінцевому підсумку люди одне одному рівні — тільки не завжди, не скрізь і не в усьому. *Владислав Гжегорчик*
- Усі тварини рівні, але деякі тварини рівніші за інших. *Джордж Оруелл*
- Рівність полягає в тому, що ми вважаємо себе рівними тим, хто вище нас, і вище тих, хто нижче нас. *Адріан Декурсель*

- Рівні найбільше сходяться з рівними. *Цицерон*
- Всі люди народжуються рівними і до самої смерті проти цього борються. *Лешек Кумор*
- Істинне древнє прислів'я, що рівність створює дружбу. *Платон*
- Усі люди за походженням рівні і ні у кого не може бути природженого права дати своїй родині переваги перед усіма іншими. *Томас Пейн*
- Демократія вимагає для громадян рівного старту, егалітаризм — рівного фінішу. *Роджер Прайс*
- Свобода є право на нерівність. *Микола Бердяєв*

Варіант Б. «Мозковий штурм»

Вступ. Поясніть учасникам, що одним із проявів рівності є позитивна дискримінація. Розкажіть їм, що таке позитивна дискримінація.

Проведіть «мозковий штурм» у два етапи:

Запропонуйте учасникам визначити групи, які у світі потрапляють під дію позитивної дискримінації. Окресліть, які з цих груп мають позитивну дискримінацію в Україні.

На другому етапі пропишіть групи, які визначили учасники, і запропонуйте визначити, у чому відбуваються прояви позитивної дискримінації для учасників/представників цих груп.

Варіант В. «Позитивна дискримінація»

Поясніть учасникам, що одним із проявів рівності є позитивна дискримінація. Розкажіть їм, що таке позитивна дискримінація.

Об'єднайте учасників у три групи. Запропонуйте в групах визначити, у якій формі відбувається позитивна дискримінація, і проілюструвати це конкретними прикладами.

Перша група — «Жінки», друга група — «Національні меншини», третя група — «Расові групи».

Після обговорення учасники груп представляють результат.

Варіант Г. «Міжнародні змагання»

Об'єднайте учасників у групи таким чином, щоб у групі були учасники з гаджетами і кількість таких учасників була однаковою в групах.

Завдання: відшукати міжнародні документи, у яких використовується термін «рівність», і записати за зразком (назва документа, місцезнаходження в документі).

Повідомте групам, що їм відводиться певний час (визначте самостійно, але не більше 5 хвилин) для виконання завдання.

Після проходження виділеного часу, зупиніть пошук і запропонуйте учасникам груп представити результати (можливо фіксувати на дошці або фліпчарті назви документів).

Підбийте підсумки, визначте групу, яка знайшла найбільшу кількість документів, у яких згадується термін.

Можливо обговорити декілька прикладів використання терміна в міжнародних документах.

Свобода

Ще одним наріжним камінням концепції прав людини є свобода (не плутати зі свободами людини). Але це поняття має різні розуміння і підходи у світі, що пов'язано із різною історією і різним становищем людей на різних континентах у кінці XVIII століття, якраз коли формувалася сучасна концепція прав людини.

Розвиток цивілізації в Європі проходив через зміну держав і формацій. Постійно перебуваючи під тиском економічної, політичної, релігійної та судової залежності, люди очікували, що хтось вирішить їх проблеми. І свої надії вони покладали на державу, яка повинна була захистити їх від гнобителів, надати їм свободу. Так виникла концепція свободи через державу. Європейці вважали, що держава може і повинна ошчасливити кожного — це знайшло відображення у документах Французької революції. Так Конституційний Акт 1793 р. проголошував, що метою суспільства є загальне щастя. Концепція свободи через державу знайшла своє відображення в подальшому розвитку європейської цивілізації, у якій знайшлися уряди та правителі, які знали, як «ошчасливити» людей і намагалися втілити це в життя, будуючи суспільство, у якому планувалося «від кожного по можливості, кожному по потребі».

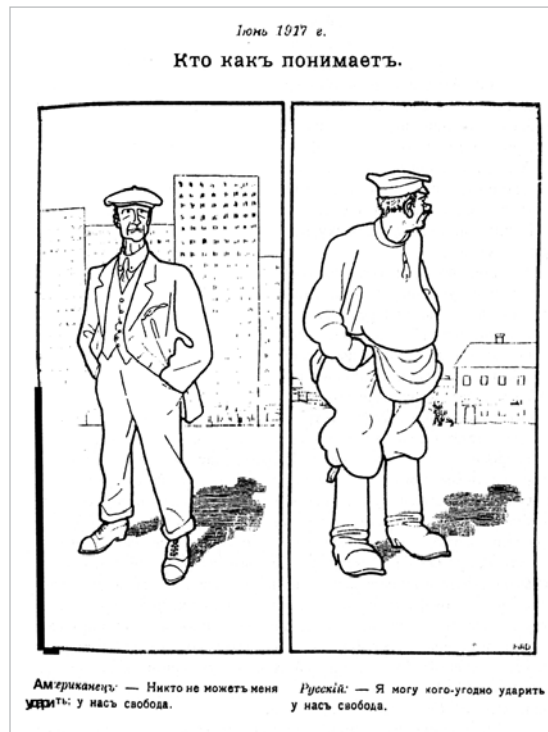

У Північній Америці свобода має дещо інше значення, аніж в Європі. В основному білі європейці, які почали активно заселяти «вільні» землі американського континенту, потребували певного захисту від внутрішніх і зовнішніх ворогів. Так виникає армія для захисту від зовнішніх ворогів та розширення територій. Для врегулювання питання внутрішньої безпеки (боротьба з індіанцями, бандитами та іншим лихом) створюється судова система (яка частково базується на європейських прикладах) і поліція (шерифи). По більшості для іншого держава була не потрібна і навіть вона могла заважати, обмежуючи можливості людини. Так виникає концепція свободи від держави, у якій держава відігравала обмежену роль захисника. Це знайшло відображення в Декларації Незалежності США, у якій батьки-засновники проголосили, що «Творець обдарував їх певними невідбірними правами, до яких належать життя, свобода і прагнення щастя».

У сучасному світі мірилом свободи виступає право, яке повинно узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності. З одного боку свобода є мірою можливої поведінки особи, яка є протилежністю обов'язкам. З іншого боку свобода не має чіткого юридичного механізму реалізації, вона корелюється із відповідальністю стримуватися від здійснення яких-небудь дій, які порушують дану свободу дій.

Варіант А. «Робота із карикатурою». (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/ru/3/34/Русская_свобода_1917.jpg)

Ознайомте учасників з двома основними поглядами на свободу в концепції прав людини.

Запропонуйте учасникам розглянути карикатуру з одеського гумористичного журналу 1917 року й обговоріть її за питаннями:

- З якої точки зору — американської чи європейської зроблена карикатура?
- Чому був зроблений такий висновок?
- Запропонуйте власні приклади, які б пояснили погляди на свободу.

Варіант Б. «Займи позицію»

Підготуйте аркуші зі словами: «Американська», «Європейська». Розмістіть аркуші в різних кінцях аудиторії таким чином, щоб аркуші з надписами «Американська» та «Європейська» були напроти одне одного.

Ознайомте учасників з поглядами на свободу і запропонуйте їм зайняти позицію, відповідно до того, яку точку зору вони підтримують.

Опитайте учасників, чому вони зайняли таку позицію.

Підсумовуючи вправу, зверніть увагу учасників, що існують різні погляди, проте завжди потрібно знаходити консенсус.

Варіант В. «Афоризми»

Підготуйте картки з висловами про свободу (один вислів на картку). Кількість карток зробіть із розрахунку кількості учасників, але таким чином, щоб один афоризм був на декількох картках.

Роздайте картки учасникам (одна картка на учасника) і запропонуйте їх відшукати іншим, у кого такі ж самі вислови.

У групах, які виникнуть, запропонуйте обговорити афоризм і пояснити, що, на вашу думку, мав на увазі автор, висловлюючи ці слова.

Після роботи в групах учасники представляють результати роботи.

Підбиваючи підсумки, опитайте учасників, як вони розуміють поняття «свобода».

Матеріали для друку

1. Той, хто пожертвував свободою заради безпеки, не заслуговує ні свободи, ні безпеки. *Бенджамін Франклін*
2. Влада — це борг; свобода — відповідальність. *Марія фон Ебнер-Ешенбах*
3. Свободу симулювати не можна. *Станіслав Єжи Лец*
4. Свободи хочуть всі. Але так здається тільки збоку. Насправді ж в глибині душі свободи не хоче ніхто. Свобода подібна гірському повітрю. Для слабких вона нестерпна. *Рюноске Акутагава*
5. Крила — свобода, тільки коли розкриті в польоті, за спиною вони — тягар. *Марина Цветаєва*
6. Свобода означає відповідальність. Ось чому більшість людей боїться її. *Шоу Бернард*
7. Свобода ніколи не виходить від уряду. Свобода завжди виходить від його підданих... Історія свободи — це історія обмеження урядової влади, а не її зростання. *Томас Вудро Вільсон*
8. Свобода — це розкіш, яку не кожен може собі дозволити. *Отто фон Бісмарк*
9. Свобода нічого не варта, якщо вона не включає в себе свободу помилятися. *Махатма Ганді*
10. Вільний той, хто може не брехати. *Альбер Камю*
11. Ніхто не може бути абсолютно вільний, поки всі не вільні. *Герберт Спенсер*
12. Якщо свобода й означає щось, так це право говорити людям те, чого вони не хочуть чути. *Джордж Оруелл*
13. Свобода полягає в тому, щоб залежати тільки від законів. *Вольтер*
14. Ми повинні бути рабами законів, щоб стати вільними. *Марк Туллій Цицерон*
15. Древо свободи має час від часу зрощуватися кров'ю патріотів і тиранів. Це його природне добриво. *Томас Джефферсон*

Рефлексія

1. *Як пов'язані гідність та права людини?*
2. *Чим відрізняються «гідність особиста» та «людська гідність»?*
3. *Які існують підходи по розумінню свободи?*
4. *Які підходи до запровадження рівності існують в світі?*

Джерела

1. Що таке права людини? — <http://osvita.khpg.org/index.php?id=1107506494>
2. Пилипко Ю. «Людська гідність» як принцип приватного права — http://vjhr.sk/archive/2016_1_2/26.pdf
3. Новицкий М. Что такое права человека? — <http://osvita.khpg.org/index.php?id=1070823914>

ТЕМА 2

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Мета заняття:

сформувати розуміння природи прав людини та поколінь прав людини.

Вміння і навички:

називає особливості основних етапів еволюції прав людини; оцінює перспективи й основні загрози розвитку прав людини в майбутньому, захист і застосування прав людини у повсякденному житті; знаходить, аналізує і критично оцінює інформацію в галузі прав людини.

Ставлення і цінності:

усвідомлює необхідність підтримки прав людини для всіх членів суспільства, сприймає права людини як спосіб життя, поважає й розуміє цінність культурного різноманіття.

Ключові слова і поняття:

права людини

покоління прав людини

Мотивація до вивчення теми:

Юридичне оформлення прав людини на міжнародному рівні відбулися після Другої світової війни, як реакція на жорстокі та нелюдські способи й методи ведення війни. Концтабори та Голокост, мільйони загиблих і поранених, атомна зброя — усі жахи війни поставили перед людством питання щодо можливостей держави самостійно вирішувати всі питання та відноситися до своїх громадян. І першим кроком стало створення Організації Об'єднаних Націй і прийняття 10 грудня 1948 р. Загальної Декларації прав людини. Проте поява цього і наступних документів відбулася не на «пустому» місці — людство йшло до цього протягом століть...

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності**Варіант А. «Що таке?»**

Опитайте учасників за допомогою методу «Мікрофон», як вони розуміють поняття «права людини». Підбиваючи підсумки, зверніть увагу учасників, що в теорії права не існує єдиного, уніфікованого, універсального визначення прав людини.

Варіант Б. «Відео»

Запропонуйте учасникам подивитися ролик, підготовлений програмою «Розуміємо права людини» «Природа та генезис прав людини» <https://www.youtube.com/watch?v=P62HDILPOOk>
Після перегляду запитайте учасників, як тепер вони розуміють, що таке права людини.

Історія прав людини

Витоки сучасної концепції прав людини беруть свій початок з найдавніших часів. Ще в дописьмовий період у міфах і легендах люди плекали надію на рівність та щастя (Прометей приніс вогонь для всіх людей, Геракл боровся зі злом та інше).

Перші письмові юридичні документи людства вже мали певні паростки щодо рівності і захисту. Десь близько 2000 р. до н. е. давньоєгипетський фараон вже наказував дотримуватися законів до всіх прохачів. І в законах вавилонського правителя Хаммурапі (1750 р. до н. е.), і в Хартії перського царя Кіра (близько 539 р. до н. е.), і в працях давньогрецьких мислителів-софістів (VI–V ст. до н. е.) та давньоримських правників підіймалися питання рівності перед законом та захисту громадян, закладалися основи сучасної концепції прав людини. До того ж така тенденція була характерна не тільки для ареалу європейської цивілізації. Давньокитайський мислитель Мо-Цзи (V ст. до н. е.) висловлював думку про те, що всі люди рівні перед небом, а держава є результатом їх угоди. Окрім того, усі світові релігії мають поняття рівності, цінності людського життя та інші гуманістичні принципи.

Концепція прав людини в сучасному розумінні сходиться до епохи Відродження та Просвітництва. Саме в Середні віки з'являються документи, які наближають зміни в суспільстві. Ці документи не стосувалися напряму прав людини, але вони створювали підвалини, основу для появи інших. У 1215 р. на Британських островах король був змушений підписати Велику хартію вольностей, чим було створено передумови для подальшого утвердження свободи і панування закону в житті суспільства. Через декілька століть англійці в XVII ст. приймають ще два документи, які лягли у фундамент передумов концепції з прав людини — це так званий Habeas Corpus Act (запроваджував гарантії особистої недоторканності особи) та Білл про права (основа конституційної монархії та проголошення певних свобод). Цеглинками фундаменту для майбутньої концепції прав людини стали і документи часів Реформації у Німеччині (Дванадцять статей), у яких закладалися основи свободи совісті. Теорія прав людини розглядалася і мислителями Нового часу — Локк та Монтеस्क'є, Вольтер та Руссо й інші підводили базу до створення концепції прав людини.

Квінтесенцією формування підвалин до юридичного оформлення прав людини стали дві революції кінця XVIII ст. — Американська (боротьба за незалежність північноамериканських колоній) та Французька. На американському континенті була прийнята Декларація незалежності США (1776 р.), яка проголошувала, що «всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невід'ємними правами, до яких належать життя, свобода, прагнення до щастя». А французька Декларація прав людини та громадянина (1789 р.) вперше на законодавчому рівні закріпила принцип формальної рівності всіх громадян перед законом, заклала основи універсальної концепції прав людини. Вона проголошувала свободу совісті, свободу слова, презумпцію невинуватості, недоторканність особи та її майна. Окрім того, встановлювався обов'язок держави забезпечувати та гарантувати права і свободи людини і право громадян на опір гнобленню. При цьому свобода розумілась як можливість робити все, що не шкодить іншому. У документі було закріплено загальнодозвільний принцип регулювання правових відносин: «Дозволено все, що прямо не заборонено законом».

XIX століття стало віком, коли питання прав людини почало виходити на міжнародну арену. Рабство, кріпосне право, жорстокі умови праці та дитячої праці привертають увагу і боротьба з несправедливістю приводить до появи перших міжнародних договорів, що відносяться до прав людини (Декларація про заборону торгівлі неграми-невільниками 1815 р., Генеральний акт про Конго 1885 р., Брюссельська конвенція 1889 р.). Заснування Міжнародного комітету Червоного Хреста в 1864 та перші Женевські конвенції 1864 року заклали основу міжнародного гуманітарного права.

Перша половина XX ст. відома жажливими світовими війнами та тоталітарними режимами. Саме вони привели до юридичного оформлення прав людини. У 1948 р. Організацією Об'єднаних Націй було прийнято Загальну Декларацію прав людини — перший документ універсального характеру, який на міжнародному рівні проголосив основні громадянські, політичні, соціально-економічні й культурні права і тим самим встановив стандарти й ідеали, яким і сьогодні прагнуть слідувати всі країни світу.

Варіант А. «Історія прав людини»

Запропонуйте учасникам подивитися ролик «Історія права людини» (укр. мова) — <https://www.youtube.com/watch?v=hxad0Shovl8> та обговоріть етапи розвитку концепції прав людини та юридичного оформлення.

Варіант Б. «Чому?»

Підготуйте матеріал про хронологію становлення концепції прав людини.

Об'єднайте учасників у чотири групи. Роздайте кожній групі матеріал з інформацією про один з історичних періодів.

Завдання: ознайомтеся з матеріалом, визначте, який вплив мали історичні події та документи на формування концепції прав людини.

Після роботи групи ознайомлюють учасників з результатами.

Загальне обговорення: «Чому людству потрібні були тисячоліття, щоб юридично оформити права людини?»

Матеріал для друку.

(на основі матеріалів «Компас» посібник з освіти в області прав людини за участі молоді <https://www.coe.int/uk/web/compass>)

Картка 1

- Звід законів царя Хаммурапі у Вавилонії (близько 2000 р. до н. е.) був першим писаним кодексом законів, заснованих царем Вавилона. У ньому давалася обітниця «здійснювати в царстві справедливе правління, винищувати злих і жорстоких, не дозволяти сильним пригноблювати слабких, ... просвіщати країну і сприяти благополуччю народу».
- До нас дійшли слова давньоєгипетського фараона (близько 2000 р. до н. е.), який давав вказівку своїм підлеглим: «Коли з Верхнього або Нижнього Нілу приїжджає прохач, зробіть так, щоб все проходило відповідно до закону, щоб був дотриманий звичай і поважалися права кожної людини».
- Хартія Кіра (близько 539 р. до н. е.) була складена царем Персії для народу його царства і визнавала права на свободу, безпеку, свободу пересування, а також деякі соціальні й економічні права.

Картка 2

- У 1215 р. англійські вельможі і духовництво змусили короля Англії підкорятися закону, розбивши Велику Хартію вольностей (Магна Карта). Магна Карта захищала лише права привілейованих і тому не стосувалася прав людини як таких. Він став широко цитованим документом про захист вольностей, тому що представляв обмеження королівської влади і визнання свобод і прав інших людей.
- У 1689 р. Парламент прийняв закон, у якому заявлялося, що він більше не терпітиме королівського втручання у свої справи. Цей документ, відомий як «Білль про права», забороняв монарху припиняти дію законів без згоди парламенту, обумовлював вільні вибори членів парламенту й декларував, що свобода слова в парламенті не могла бути оскаржена ні в судах, ні де-небудь ще.

Картка 3

- У 1776 році більшість британських колоній в Північній Америці проголосила незалежність у Декларації Незалежності Сполучених Штатів. На основі переконання про сутність обмеження державної влади і захисту свободи Декларація пропагувала такі поняття: невід'ємні права; захист особистих прав; свобода слова, преси, петицій і зібрань; недоторканність приватного життя; належні правові процедури; рівність перед законом і свобода віросповідання.
- У 1789 році виникла перша Французька Республіка. Французька Декларація Прав людини і громадянина взяла свій початок від революції і визначала природні права людини, такі як «свобода, власність, безпека і право на протидію гнобленню». Вона замінила систему привілеїв принципом рівності перед законом. Її терміни рівності і теоретична концепція рівних прав, однак, потребувала часу для практичного застосування. Суспільство було глибоко нерівним, а забезпечення її виконання тривало б цілі покоління.

Картка 4

- В Англії та Франції рабство було оголошено поза законом приблизно на початку XIX століття, а в 1814 році британський і французький уряди підписали Паризький договір про співпрацю з метою припинення работоргівлі.
- На Брюссельській конференції 1890 р. був підписаний Акт проти рабства, який пізніше був ратифікований вісімнадцятьма державами, заявивши цим про свій намір покласти край трафіку африканських рабів.
- Це, однак, не стосувалося примусової праці й постійних і жорстоких умов праці. Навіть 1926 р. Міжнародна Конвенція Рабства мала на меті скасування рабства в усіх його формах, але не впливала на загальну практику примусової праці аж до кінця сорокових.

Варіант В. «Одне фото»

Запропонуйте учасникам розглянути фото (роздрукуйте його в декількох екземплярах або покажіть на екрані) і розповісти, що вони бачать на цій фотографії.

Після обговорення поясніть учасникам, що це фотографія Е. Рузвельт з текстом Загальної декларації прав людини. Розкажіть, що ця фотографія одна з найбільш популярних, яка демонструється для ілюстрації прав людини і особливо Загальної декларації з прав людини.

Обговоріть, чому саме ця фотографія має таку популярність.

Для довідки (Елеонора Рузвельт — американська суспільна діячка, дружина президента США Франкліна Делано Рузвельта, племінниця президента Теодора Рузвельта.

У 1945 році була призначена представницею США на Генеральній Асамблеї ООН. З 1945 по 1951 рік вона очолювала Комісію Організації Об'єднаних Націй з прав людини.

Елеонора Рузвельт і Загальна декларація прав людини

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eleanor_Roosevelt_and_United_Nations_Universal_Declaration_of_Human_Rights_in_Spanish_09-2456M_original.jpg

Основоположні права і свободи людини

Прийняття в 1948 р. Загальної декларації прав людини тільки розпочало процес становлення прав людини в юридичній площині. З того часу на міжнародному рівні прийнято понад 20 документів. І на цьому процес не припиняється.

На сьогодні основа концепції прав людини полягає в тому, що владі дозволено тільки те, що допускається законом, а людині — все те, що законом не заборонено. На підставі цього про права людини потрібно знати наступне:

- Права людини належать кожній людині тільки тому, що вона є людиною.
- Права людини з'являються в людини від моменту народження.
- Права людини природні — це не дарунок держави чи уряду, вони з'являються не внаслідок їх закріплення у правових актах.
- Права людини виникають з гідності людини (не плутати з особистою гідністю). Людина має гідність протягом усього життя і не може її позбавитись.
- Права людини стосуються тільки відносин між державою (владою) і громадянином — тільки держава (влада) може порушити права людини.
- Права людини — індивідуальні, а не колективні (групові). Їх суб'єктом є окрема людина. Останнім часом порушується питання щодо колективних або солідарних прав людини, але це питання ще перебуває в стані дискусії.
- Права людини є невід'ємними — громадянин не може відмовитись від прав людини — може не користуватися ними, але відмовитись або зректися не може ніколи.
- Права людини можливо обмежити — у деяких особливих випадках права людини можуть бути обмежені, але також це стосується не всіх прав.
- Права людини є загальними: вони завжди однакові для всіх людей у будь-якій точці світу.
- Права людини універсальні — вони належать людині незалежно від раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, мови й інших ознак.
- Права людини бувають спеціальними. Сутність спеціальних прав полягає не в наданні кому-небудь додаткових прав, а в забезпеченні правовими засобами умов, за яких усі могли б рівною мірою користуватися універсальними правами та свободами.
- Права людини є неподільними: ніхто не може відібрати у людини будь-яке право, тому що воно «менш важливе» або «несуттєве».
- Права людини є взаємозалежними: разом права людини складають взаємодоповнюючу структуру.
- Права людини не можуть бути взаємозамінними. Жодне право не може замінити собою інше.
- Права людини відображають основні потреби людини. Вони встановлюють базові стандарти, без яких люди не можуть жити, зберігаючи людську гідність.
- Права людини закріплені як міжнародні стандарти, які повинні реально гарантуватися державою.
- Права людини постійно міняються, постійно розвиваються.

Варіант А. «Поясни»

Підготуйте картки і певними характеристиками прав людини (на одній картці одна характеристика).

Об'єднайте учасників у групи. Роздайте групам картки (одна картка на пару).

Завдання: роз'ясніть зміст характеристики прав людини.

Після підготовки учасники ознайомлюють групу з результатами.

Матеріал для друку

- Права людини природні.
- Права людини індивідуальні.
- Права людини невід'ємні.
- Права людини загальні.
- Права людини універсальні.
- Права людини неподільні.
- Права людини взаємозалежні.

Варіант Б. «Що таке права людини?»

Роздрукуйте визначення прав людини.

Нагадайте учасникам, що єдиного, універсального визначення прав людини не існує. У міжнародних документах відсутні визначення терміна «права людини», хоча його постійно вживають. Разом з тим існує багато визначень терміна «права людини».

Об'єднайте учнів у трійки. Роздайте кожній групі визначення.

Завдання: ознайомтесь з визначенням та оберіть одне, яке найкраще відповідає вашим уявленням, що таке права людини. Підготуйте аргументи, чому саме це визначення було обране.

Після завершення роботи групи представляють результати роботи.

Якщо в групі не прийшли до єдиної думки — не наполягайте на прийнятті остаточного рішення.

Матеріали для друку

Права людини — це комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, обумовлених фактом існування людини в цивілізованому суспільстві.

Вікіпедія

Права людини — соціальна спроможність людини вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різних матеріальних і духовних потреб шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами.

«Основи правознавства для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням основ правознавства» підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів (Святокум О. Є., Святокум І. О.)

Права людини — визнані міжнародним правом норми забезпечення людині прав на вільне життя й розвиток як особистості, задоволення своїх потреб, здебільшого закріплені законодавством.

Підручник «Основи правознавства» (О.Д. Наровлянський)

Права людини — це основні права і свободи, які надаються усім людям, незалежно від національності, статі, національного чи етнічного походження, раси, релігії, мови або іншого статусу.

Amnesty International (http://amnesty.org.ua/human_rights/shho-take-prava-lyudini/)

Права людини — це певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей.

Навчальні матеріали он-лайн (http://pidruchniki.com/15660212/pravo/prava_lyudini_zagalno-teoretichna_harakteristika)

Варіант В. «Намалюй права людини»

Підготуйте картки, на яких будуть записані характеристики прав людини (одна картка — одна характеристика).

Об'єднайте учасників у групи. Роздайте групам картки (одна група — одна картка).

Завдання: графічно зобразьте характеристику, яка є на картці.

Після завершення роботи групи представляють результати. Спочатку учасники намагаються пізнати, яку характеристику зобразила група, а потім група розповідає, чому вони зробили саме такий малюнок.

Інформація для карток:

- Права людини природні.
- Права людини індивідуальні.
- Права людини невід'ємні.
- Права людини загальні.
- Права людини універсальні.
- Права людини неподільні.
- Права людини взаємозалежні.

Варіант Г. «З точки зору прав людини»

Об'єднайте учнів у групи. Роздайте кожній групі один з афоризмів.

Завдання: Ознайомтеся з висловом. Обговоріть його з точки зору сфери прав людини.

Після підготовки групи представляють результат.

Матеріал для друку

- Загальний закон — це свобода, що кінчається там, де починається свобода іншого. *Гюго Віктор*
- Коли всі інші права порушені, право на повстання стає безперечним. *Томас Пейн*
- Рівні права — всім, особливі привілеї — нікому. *Томас Джефферсон*
- Більшість має за собою владу, але не право; меншість завжди має за собою право. *Генрік Ібсен*
- Люди плутають закони з правами. *Станіслав Єжи Лец*
- Якщо ви не зрозуміли людини, ви не маєте права засуджувати її, а якщо зрозуміли, то, цілком можливо, не побажаєте цього робити. *Гілберт Честертон*
- Свобода є природна здатність кожного робити те, що йому завгодно, якщо це не заборонено силою або правом. *Юстиніан*
- Втрата людських прав негайно ж збігається в часі з перетворенням особистості в біологічну особину. *Ханна Арендт*

Класифікація прав людини

Поступовий розвиток прав людини привів до необхідності їх класифікації для можливості оперування та роботи з ними. Хоча на сьогодні не існує єдиної класифікації прав людини, проте використовується класифікація за певними ознаками: за черговістю включення до правових документів, за змістом, за суб'єктом, за генезисом, за способом здійснення та інші. Усе це отримало назву «каталог прав людини».

Покоління прав людини — це класифікація прав людини, відповідно до їх історичного розвитку та включення до міжнародних документів. Сьогодні існує чотири покоління прав людини.

Першим поколінням засновані на традиційних ліберальних цінностях, які визначали межі втручання державної влади у сфери громадянського суспільства і особистого життя людей. Це насамперед особисті (громадянські) або цивільні та політичні права. Вони ще отримали назву «негативні» через те, що закріплюють незалежність людини від держави, позначають межі втручання держави. Це право на життя, на свободу, на особисту недоторканність, недоторканність житла, рівність перед законом та інші.

Друге покоління виникає в процесі боротьби людей за поліпшення свого соціально-економічного становища та культурного рівня. Це соціальні, економічні та культурні права, які ще отримали назву «позитивних», через те, що для їх реалізації потрібно втручання держави. Вони з'являються в міжнародних і національних документах в середині ХХ ст. Це право на відпочинок, освіту, охорону здоров'я, власність, працю та інші.

Третє покоління пов'язане з глобальними проблемами людства, національно-визвольним рухом й іншими світовими проблемами. Вони оформлюються після Другої світової війни. Це колективні або солідарні права (право на мир, на здоров'я та безпечне довкілля, на користування спільним спадком людства). До прав третього покоління відносять і права груп (жінок, дітей, інвалідів тощо).

Четверте покоління народжується в ХХІ ст. і пов'язане з відкриттями у сфері генетики, біології, психології та інших наук. До переліку питань четвертого покоління можна віднести клонування й віртуальну реальність, евтаназію та трансплантацію органів й інші.

За змістом права людини поділяють на *громадські (особисті), політичні, економічні, соціальні, культурні*.

Громадянські (особисті, цивільні) права і свободи — це природні, основоположні, невід'ємні права людини. Вони виникають від народження, і покликані гарантувати індивідуальну автономію і свободу, захищати особу від сваволі з боку держави й інших людей. Здебільшого вони не пов'язані з громадянством. Це право на життя та особисту недоторканність, вільне пересування й інші.

Політичні права і свободи — це права, які належать людині як частині політичної системи. Насамперед вони перебувають в площині громадянства. Це право обирати та бути обраним, свобода думки й інші.

Економічні права і свободи перебувають у площині діяльності людини в господарській сфері та забезпечують можливості людини реалізувати свої здібності і здобувати засоби для існування, беручи участь у виробництві матеріальних й інших благ. Це право на працю та відпочинок, право на власність та інші.

Соціальні права — це права на захист державою людини в соціальній сфері, які регулюють соціальні відносини людини і держави. Це право на охорону здоров'я та соціальний захист, на достатній рівень життя та інші.

Культурні права і свободи — права, які гарантують людині доступ до культурних надбань людства, розвитку своїх духовних інтересів і здібностей, індивідуального образу та національної самобутності. Це право на освіту та охорону інтелектуальної власності, доступу до культурних надбань та інші.

Окрім того, у зв'язку з постійним розвитком сфери прав людини оформлюються і інші види — екологічні, інформаційні й інші.

Існують й інші види класифікацій прав людини.

Варіант А1. «Розподіли»

Підготуйте тексти Конституції України (Розділ II. Права, свободи і обов'язки людини і громадянина).

Об'єднайте учасників у групи та запропонуйте їм визначити та розподілити права і свободи людини, які прописані в Конституції України, на громадські (особисті), політичні, економічні, соціальні, культурні.

Варіант А2. «Розподіли»

Підготуйте тексти Конституції України (Розділ II. Права, свободи і обов'язки людини і громадянина).

Об'єднайте учасників в групи та запропонуйте їм визначити та розподілити права і свободи людини, які прописані в Конституції України.

Група 1 — громадські (особисті). Група 4 — соціальні.
Група 2 — політичні. Група 5 — культурні.
Група 3 — економічні.

Варіант Б. «Перше чи друге?»

Підготуйте тексти Загальної декларації прав людини для кожного учасника.

Наголосіть, що Загальна декларація прав людини зафіксувала надбання людства у сфері прав людини, які в основному мають відношення до першого та другого покоління прав людини.

Роздайте тексти Загальної декларації прав людини і запропонуйте їм визначити, які із згаданих в тексті прав і свобод людини мають відношення до першого покоління, а які до другого (поставити відповідну позначку).

Після завершення роботи обговоріть результати.

Перше покоління: ст. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21.

Друге покоління: ст. 22, 23, 24, 25, 26, 27.

Борці за права людини

Рух за становлення прав людини був дуже довгий і завжди були і є люди, які виступають за захист прав людей. Одні з них стають відомими, вони ведуть за собою тисячі та мільйони. Нельсон Мандела і Махатма Ганді, Андрій Сахаров і Мартін Лютер Кінг, Петро Григоренко і Аун Сан Су Чжі — цей список можна ще довго продовжувати. Але є ще більше імен, про які ми ніколи не дізнаємося, це прості люди, які робили (роблять) маленькі справи (якщо їх можна так назвати), допомагаючи конкретній людині у вирішенні конкретних справ. Але разом вони роблять велику справу.

Держава не дарує права і свободи, і, на жаль, вона постійно їх порушує. І тільки саме суспільство, громадськість стоїть на захисті прав людини, використовуючи державні та громадські механізми.

Рух борців за права має свої особливості і для кожної держави цей рух проходить своє становлення і має свою історію. Сьогодні людей, які відстоюють права, називають правозахисниками.

Міжнародна організація «Міжнародна Амністія» зазначає, що «правозахисниками називають людей, які поодиночці або спільно з іншими пропагують або відстоюють права людини мирними засобами. Правозахисник відрізняється тим, що захищає права оточуючих, і не важливо, ким він є за професією. Правозахисники відстоюють загальність і неподільність усіх прав людини. Вони не від-

дають перевагу якійсь одній групі прав на шкоду іншим...». Правозахисником може стати будь-яка людина, для цього потрібно тільки бажання боротися за права людини.

Люди, які виступають на захист прав людини, часто об'єднуються в громадські організації. Правозахисні організації — це особливий вид громадських організацій, діяльність яких спрямована на утвердження й захист прав і свобод людини, ефективний контроль за їхнім дотриманням державою, її органами і посадовими особами.

В основному правозахисні організації діють у кількох напрямках:

- захист прав людини в конкретних випадках;
- поширення інформації про права людини, правова освіта;
- аналіз стану з правами людини.

У світі існують тисячі правозахисних організацій, великих і маленьких, міжнародних і національних, але всі вони стоять на охороні прав людини. В Україні одна з найвідоміших правозахисних організацій — це Українська Гельсінська Спілка з прав людини.

Варіант А. «Я знаю»

Запропонуйте учасникам згадати про відомих борців за права людини і розповісти про них. Інші учасники можуть доповнювати інформацію про борців за права людини.

Варіант Б. «Мозковий штурм»

За допомогою «Мозкового штурму» запишіть, чим займаються правозахисники.

Варіант В. «Напрямки»

Підготуйте картки, на яких запишіть напрямки правозахисної діяльності.

Об'єднайте учасників у три–шість груп. Роздайте групам інформацію про напрямки правозахисної діяльності (одна група — один напрямок; якщо груп буде шість, то однакові напрямки будуть у двох груп).

Завдання: ознайомтеся з напрямком. Обговоріть та визначте, як ви розумієте цю діяльність. Наведіть практичні приклади.

Після роботи в групах представники груп презентують результати роботи. Інші учасники можуть доповнювати виступи.

Варіант Г. «Правозахисні організації»

Запропонуйте відшукати в Інтернеті інформацію про правозахисні організації, обрати три і дати їм коротку характеристику та презентувати свій вибір.

Рефлексія

1. Наведіть приклади історичних подій, які стали основою для розвитку та становленню прав людини?
2. Чому права юридично були закріплені в другій половині ХХ ст.?
3. Що таке «каталог прав людини»?
4. Які права людини відносяться до першого покоління?
5. Що таке «позитивні» права людини? Наведіть приклади.
6. Назвіть відомих правозахисників та правозахисні організації.

Джерела

1. Розуміємо права людини — <http://edu.helsinki.org.ua/library/methodmaterials/rozum-mo-prava-lyudini>
2. Осятинський В. Введення в концепцію прав людини. — <http://edu.helsinki.org.ua/library/philosophy/files/docs/1272481811.pdf>
3. Стройте мости, не стени — http://hr-activists.net/sites/default/files/library_doc/strojtemostynesteny_nhc-enver.pdf

ТЕМА 3

ЛЮДИНА І ДЕРЖАВА

Мета заняття:

сформуванню розуміння відносин людина–держава, які зобов'язання держави щодо захисту прав людини та забезпечення верховенства права.

Вміння і навички:

аргументовано презентує власну думку щодо реалізації прав людини в Україні; пояснює принципи і механізми взаємодії людини і держави в дотриманні прав людини, зобов'язання держави в галузі прав людини.

Ставлення і цінності:

цінує справедливість, демократію, рівність і верховенство права; у власній поведінці керується принципами рівності, толерантності, відповідальності. Усвідомлює, що кожна людина важлива і що різноманіття збагачує наше суспільство.

Ключові слова і поняття:

верховенство права

права і свободи людини

правосуддя перехідного періоду

позитивні і негативні зобов'язання держави

правовладдя

законність

процесуальні права

права громадянина

універсальні права

спеціальні права

активні та пасивні права і свободи людини

Мотивація до вивчення теми:

У сучасному світі людина практично не може жити поза державою. Взаємовідносини прав людини якраз і знаходяться у сфері відносин з державою. Відносини людини і держави є одним з основних показників стану суспільства в цілому і перспектив подальшого розвитку. Погляди на роль держави в житті людини крізь призму прав людини існують різні. Так звані юридичні позитивісти вважають, що людина повністю залежить від держави. Прихильники природного права вважають, що природні права абсолютно не залежать від держави.

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності**Варіант А. «Асоціації»**

Опитайте учасників, з якими словами (одне-два слова) у них відбувається асоціація зі словом «держава».

Варіант Б. «Займи позицію»

Підготуйте аркуші зі словами: «Людина залежить від держави», «Держава залежить від людини», «Не знаю». Розмістіть аркуші в різних кінцях аудиторії таким чином, щоб аркуші з надписами «Людина залежить від держави», «Держава залежить від людини» були на протилежних кінцях аудиторії, а аркуш зі словом «Не знаю» — посередині. Поставте учасникам запитання: «Як ви вважаєте, хто від кого більше залежить» і запропонуйте їм зайняти позицію в аудиторії відповідно до їхньої відповіді. Опитайте декількох учасників, чому вони прийняли таке рішення.

Цю вправу краще провести кілька раз: перший раз — на початку заняття, другий — по завершенню.

Взаємовідносини «людина — держава». Верховенство права

Права і свободи людини повністю перебувають у сфері відносин «людина — держава». Часто ці відносини називають «вертикальними» або «вертикаллю». За стереотипним уявленням у цій парі, під час графічного зображення відносин, більшість розміщує слово або малюнок (піктограму) «держави» зверху, а слово /малюнок/піктограму «людина» — знизу. Проте не існує «правильного» розташування у відносинах, і людина, і держава виступають на одному рівні. Уже багато років ведеться спроба поширити методологію та термінологію прав людини на відносини «людина — людина» (так звану «горизонталь»), проте це не виправдовується. Тобто людина не може порушити права іншої людини, їх може порушити тільки держава. А оскільки держава не є чимось невідомим, то вона завжди уособлюється, персоналізується у вигляді законодавчих та інших документів, органах влади і персональних агентів, яким надані певні функції.

У зв'язку з тим, що права і свободи людини та все, що пов'язано з ними, перебувають у сфері відносин людини і держави, існують і різні погляди на ці відносини.

Перший підхід був характерний деяким конституціям XIX століття та конституціям комуністичних країн і проголошував, що влада первинна і вона надає людям певні права і свободи. Тобто люди мають стільки прав, скільки їм дозволяє мати держава.

Другий підхід, поширений в європейській теоретичній школі, базується на так званому суспільному договорі, у якому дві сторони — народ та влада домовляються. З одного боку, влада зобов'язується щось робити (реалізувати права, не втручатися без необхідності в певні сфери життя людей та інше), а з іншого боку, народ як сукупність особистостей погоджується утримувати цю владу та державу через сплату податків і певні обов'язки. Таким суспільним договором стає конституція.

Третій підхід, притаманний американському погляду на сферу прав і свобод людини, полягає в тому, що люди, маючи від природи права і свободи, створили для себе державу. А держава повинна опікуватися тим, щоб людям жилося краще, зручно і спокійно. Для того, щоб держава могла нормально діяти, люди погоджуються на добровільне певне обмеження власних прав, які передають державі (наприклад обмеження майнових прав і виплата податків, обмеження до певної міри свободи і дії поліції та армії). Якраз третій підхід і лежить в основі ліберальної концепції прав людини, яка наголошує, що державі (владі) дозволено тільки те, що допускається законом, а людині — усе те, що законом не заборонено.

Реалізація прав і свобод людини можлива тільки в правовій державі, у якій верховенство в усіх сферах життя належить правовому закону. Тобто це така держава, у якій закон і правовий порядок мають пріоритет над державою та іншими інститутами політичної і соціальної влади. І основним принципом існування такої держави є **верховенство права**. Дуже часто поняття «верховенство права» ототожнюють з такими поняттями як «верховенство закону» та «правовладдя».

Верховенство права — це принцип діяльності органів державної влади, інших публічних і приватних суб'єктів на засадах законності, правової визначеності, рівності перед законом і недискримінації, забезпечення доступу до незалежного і неупередженого правосуддя, додержання прав людини. Верховенство права передбачає, що жодна людина не є вище закону, що ніхто не може бути покараним державою, крім як за порушення закону, і що ніхто не може бути засудженим за порушення закону іншим чином, ніж у порядку, встановленому законом.

У Преамбулі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод верховенство права, разом з правами людини і демократією, вважається основою Ради Європи. Основні елементи верхо-

венства права були визначені в 2011 р. Венеціанською комісією (Європейською комісією за демократію через право) і включають наступне:

- 1) **законність** (прозорість, підзвітність і демократичний порядок ухвалення законів);
- 2) **правову визначеність** (легкість і доступність з'ясування змісту права та юридично забезпечену можливість скористатися цим правом);
- 3) **заборону державного свавілля** (обмеження дискреційних повноважень органів держави, обґрунтованість їх рішень);
- 4) **ефективний доступ до правосуддя** в незалежних і неупереджених судах, судовий контроль за законністю та конституційністю актів державної влади, функціонування незалежної адвокатури, виконання рішень судів;
- 5) **додержання прав людини**, передусім гарантованість права на ефективний засіб правового захисту, справедливий суд, бути вислуханим, презумпцію невинуватості, заборону зворотної дії закону;
- 6) **недискримінацію і рівність перед законом**, що передбачає відсутність законів, які містять дискримінаційні положення відносно певних осіб чи їх груп або закріплюють правові привілеї, заборону дискримінаційного тлумачення або застосування закону.

Отже, відповідно до доповіді Венеціанської комісії виділяють наступні ознаки верховенства права:

- доступ до закону (положення закону повинні бути зрозумілими, ясними та передбачуваними);
- вирішення питань про юридичні права повинно, як правило, здійснюватися на підставі закону, а не за розсудом;
- рівність перед законом;
- влада повинна реалізовуватися відповідно до закону, справедливо та розумно;
- права людини повинні бути захищені;
- повинні бути наявні засоби для врегулювання спорів без невинуватих витрат і відстрочок;
- наявність справедливого суду;
- держава повинна дотримуватися своїх зобов'язань у рамках як міжнародного, так і національного права.

Варіант А. «Дискусія»

Об'єднайте учасників у три групи. Групам потрібно підготувати аргументи, щодо захисту тези, яку вони отримають. Після підготовки групи виступають з власними аргументами. Учасники інших груп ставлять запитання. Після завершення виступу представників всіх груп проводиться обговорення і підбивається підсумок.

Група I — влада первинна і вона надає людям певні права і свободи.

Група II — народ і влада укладають суспільний договір.

Група III — народ створює державу для покращення власного життя.

Варіант Б. «Намалюй»

Об'єднайте учасників у групи. Завдання групам: намалювати, як вони бачать верховенство права.

Після завершення роботи групи представляють результат і пояснюють, чому саме так вони відобразили власне бачення.

Варіант В. «Поясни»

Підготуйте картки, на яких надрукуйте ознаки верховенства права (одна ознака на одній картці).

Об'єднайте учасників у групи. Роздайте групам картки (одна картка на одну групу).

Завдання: ознайомтеся з текстом. Роз'ясніть сутність ознаки та наведіть приклад, який пояснював дії цієї ознаки.

Після роботи групи представляють результати.

Матеріал для друку

- доступ до закону (положення закону повинні бути зрозумілими, ясними та передбачуваними);
- вирішення питань про юридичні права повинно, як правило, здійснюватися на підставі закону, а не на власний розсуд;

- рівність перед законом;
- влада повинна реалізовуватися відповідно до закону, справедливо та розумно;
- права людини повинні бути захищені;
- повинні бути наявні засоби для врегулювання спорів без не виправданих витрат і відстрочок;
- наявність справедливого суду;
- держава повинна дотримуватися своїх зобов'язань у рамках як міжнародного, так і національного права.

Варіант Г. «Афоризми»

Підготуйте картки, на яких надрукуйте афоризми (одна картка — один афоризм).

Об'єднайте учнів у групи та роздайте групам афоризми.

Завдання: прочитайте афоризм і поясніть, що він може означати.

Після обговорення групи представляють результат.

Матеріал для друку

1. Моральна держава передбачає у своїх членах державний образ думок, якщо навіть вони вступають в опозицію проти органу держави, проти уряду. *Карл Маркс*
2. Правителі смертні — держава вічна. *Публій Корнелій Тацит*
3. Держава виховує своїх членів тим шляхом, що робить їх членами держави, що вона перетворює приватні цілі в загальні, грубий інстинкт — у моральні схильності, природну незалежність — в духовну свободу... *Карл Маркс*
4. Тільки те суспільство, у якому народ користується верховною владою, є справжнє вмістилище свободи, тієї свободи, яка вище всіх благ і яка, не будучи рівної для всіх, не є свобода. *Марк Туллій Цицерон*
5. Як і в людині, так і в державі найважча хвороба починається з голови. *Пліній Молодший (Гай Пліній Цецилій Секунд)*
6. Деспотизм царює лише над автоматами. Люди з характером є тільки у вільних країнах. *Гельвецій*
7. Де існує тиран, там не просто погана держава, (...) а (...) взагалі не існує ніякої держави. *Марк Туллій Цицерон*
8. Будь-який уряд, що діє без згоди тих, ким він править, — ось вичерпна формула рабства! *Джонатан Свіфт*
9. Держава покликана не для того, щоб перетворити життя в рай, але для того, щоб не дати перетворитися їй на справжнє пекло. *Микола Олександрович Бердяєв*
10. Тоталітарна держава встановлює неспростовні догми і змінює їх з дня на день. *Джордж Оруелл (Ерік Блер)*

Права і свободи людини. Позитивні і негативні зобов'язання держави

Дотримання, гарантування та захист прав і свобод людини повністю перебувають у сфері дій держави. І для розуміння цієї діяльності потрібно розглянути, які існують права і свободи. Розрізняються дві групи прав і свобод людини:

- **матеріальні права** — це конкретні права і свободи людини;
- **процесуальні права** — це певні дії людини і інституції (організації), які допомагають або заставляють державу вирішувати питання із правами і свободами людини.

Своєю чергою матеріальні права поділяються на права і свободи:

Права, яке називають позитивним правом, — це зобов'язання держави вчиняти певні дії на користь кожної людини. Позитивні права людини фіксують обов'язки держави, осіб і організацій надати людині ті або інші блага, здійснювати певні дії. Частіше всього виконання позитивних прав потребує від держави певних витрат і розвинутої демократичної політичної системи. Як правило, цю групу складають економічні, культурні та соціальні права. Наприклад, право на освіту передбачає створення мережі шкіл, де діти будуть навчатися безкоштовно, а право на охорону здоров'я передбачає можливість отримати певний рівень медичного забезпечення, знову-таки за кошт держави.

Свободи, які ще називаються негативними правами, — це заборона влади втручатися в наше життя. У даному випадку держава охороняє людину від небажаних втручань й обмежень, що пору-

шують її свободу. Свободи найчастіше реалізуються шляхом усунення державного регулювання з тієї чи іншої поведінки особи. Такі права є основними і не залежать від ступеня розвитку держави, її благополуччя і в основному складають особисті та політичні права. Ці права абсолютні і забезпечують можливості незалежності від влади (свободу слова, свободу віросповідання, права на власність, особисту свободу та недоторканність тощо), а також можливості на участь у владі (виборче право, право на участь в управлінні державними справами, право звертатися до органів держави та органів місцевого самоврядування тощо).

Щодо прав і свобод відомий польський правозахисник Марек Новіцький говорив: *«Наша мова не завжди точно передає зміст виділення позитивних і негативних прав. У буквальному розумінні право на життя слід було б вважати, що держава зобов'язана обдарувати мене безсмертям, тоді як тут мається на увазі скоріше свободу життя, а право сповідати або міняти свою релігію чи переконання означає заборону втручання в питання віросповідання або переконань, тобто свободу релігії і переконань. Саме з огляду на такі тонкощі доцільно відокремлювати позитивні права від негативних».*

Незважаючи на те, що права і свободи людини є універсальними і не залежать від кольору шкіри, етнічного походження, статі, майнового стану, статі, віку, раси та інших ознак людини, все ж не всі люди можуть із тих чи інших причин (історичних, культурних, релігійних) повноцінно користуватися універсальними правами. У зв'язку з цим права і свободи людини поділяються за статусом, тобто ступенем поширеності, права класифікують на:

- **універсальні**, тобто ті права і свободи, які не залежать від будь-яких особливостей — це практично весь каталог прав і свобод людини;
- **спеціальні**, сутність яких полягає не в наданні додаткових прав, а в забезпеченні правовими засобами умов, за яких усі могли б рівною мірою користуватися універсальними правами та свободами. У наші дні в міжнародному праві спеціальними правами наділяються: національні, релігійні, етнічні, мовні меншини; біженці; жінки; діти; люди з інвалідністю та хворі невиліковними хворобами. Проте перелік груп, яким надані спеціальні права, не є постійним, він змінюється і останнім часом розглядаються питання щодо надання спеціальних прав і свобод іншим категоріям.

У зв'язку з тим, що права і свободи перебувають в площині відношень людини і держави, часто поєднуються права людини і права громадянина. Разом з тим це різні поняття і сфера їх дії, хоча в певних випадках вони і збігаються. Проте права людини є природними можливостями людини, що забезпечують необхідні умови її життя, людську гідність та свободу діяльності у всіх сферах суспільного життя. А права громадянина — це сукупність можливостей, закріплених у нормативно-правових актах, які визначають міру свободи суб'єкта, що має постійний політико-правовий зв'язок з певною державою.

Права людини і права громадянина — близькі поняття, тому що здійснення прав людини визначається головним чином забезпеченістю з боку держави. Взаємозв'язок прав людини і прав громадянина підкреслюється тим, що вони в ряді випадків закріплювалися в одному нормативно-правовому акті, наприклад, в Конституції України Розділ II називається «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Існують й інші підходи до погляду на права і свободи людини. Наприклад, їх можна поділяти за способом здійснення на **активні** (свобода для проведення активних дій, їх ще називають «свобода для»), наприклад право на звернення) та **пасивні** (свобода від втручання або перешкоджання зі сторони держави — «свобода від», наприклад недоторканність житла)

Варіант А. «Пазл»

Підготуйте картки, на яких надрукуйте характеристики прав людини та прав громадянина (одна картка — одна характеристика).

Об'єднайте учасників у групи. Роздайте групам комплекти карток (одна група — один комплект). Завдання: розкладіть картки таким чином, щоб виникло два стовпчики «Права людини» і «Права громадянина».

Після завершення роботи обговоріть різницю між правами людини і правами громадян.

Права людини	Права громадянина
Можуть існувати незалежно від державного визнання і закріплення	Перебувають під захистом держави, громадянином якої є особа
Мають морально-соціальний характер	Мають нормативно-правовий характер
Не передбачають обов'язкової наявності громадянства чи підданства	Належать лише громадянину певної держави
Належать людині від природи	Надаються і гарантуються державою
Засновуються на загальнолюдських цінностях	Засновуються на системі принципів національного і міжнародного права
Задовольняють природні інтереси	Задовольняють політичні, економічні та соціальні інтереси
Залежать від природи людини	Залежать від політики держави
Залежать від рівня розвитку суспільства та людини	Залежать від розвинутості держави
Покликані задовольняти економічні та соціальні інтереси	Окрім економічних та соціальних інтересів, задовольняють політичні потреби
Мають моральну основу	Мають правову основу
Гарантуються природою людини та суспільством	Гарантуються державою, у тому числі і примусовими засобами
Не мають документальної форми закріплення	Мають письмову форму закріплення (нормативно-правовий акт)

Матеріал для друку

- Можуть існувати незалежно від державного визнання і закріплення.
- Перебувають під захистом держави, громадянином якої є особа.
- Мають морально-соціальний характер.
- Мають нормативно-правовий характер.
- Не передбачають обов'язкової наявності громадянства чи підданства.
- Належать лише громадянину певної держави.
- Належать людині від природи.
- Надаються і гарантуються державою.
- Засновуються на загальнолюдських цінностях.
- Засновуються на системі принципів національного і міжнародного права.
- Задовольняють природні інтереси.
- Задовольняють політичні, економічні та соціальні інтереси.
- Залежать від природи людини.
- Залежать від політики держави.
- Залежать від рівня розвитку суспільства та людини.
- Залежать від розвинутості держави.
- Покликані задовольняти економічні та соціальні інтереси.
- Окрім економічних та соціальних інтересів, задовольняють політичні потреби.
- Мають моральну основу.
- Мають правову основу.
- Гарантуються природою людини та суспільством.
- Гарантуються державою, у тому числі і примусовими засобами.
- Не мають документальної форми закріплення.
- Мають письмову форму закріплення (нормативно-правовий акт).

Варіант Б. «Пазл»

Ускладнений варіант попередньої вправи.

Роздайте учасникам картки (одна картка — один учасник). На одному краю аудиторії розмістіть аркуш з надписом «Права людини», на іншому краю — «Права громадянина».

Завдання: запропонуйте учасникам ознайомитися з текстом на картках і обрати одну зі сторін аудиторії.

Після того, як учасники розійдуться по групах, організуйте обговорення щодо тематики взаємовідносин прав людини та прав громадянина

Варіант В. «Права та свободи»

Запропонуйте учасникам назвати права та свободи людини.

Фіксуйте названі права і свободи людини на дошці або фліпчарті.

Обговоріть, чим відрізняються права людини від свобод.

Варіант Г. «А як в Конституції України»

Підготуйте тексти з Конституції України (Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»).

Об'єднайте учасників у дві (чотири) групи. Роздайте тексти Конституції України.

Завдання: визначте, які статті визначають права людини, а які — свободи людини.

Після роботи в групах і представлення результатів обговоріть питання щодо прав і свобод людини в Конституції України.

Позитивні і негативні зобов'язання держави

Більшість держав регламентує та забезпечує права і свободи людини за допомогою норм національного права, різноманітних внутрішніх механізмів і процедур. Подальший розвиток суспільства створив можливість встановлення нових параметрів відносин між державою і людиною, що пов'язують з обов'язками держави діяти у сфері забезпечення прав і свобод людини. Так, виникає ідея соціальної держави, що є новим етапом розвитку правової держави в сучасному світі. Принцип соціальної держави у тій чи іншій формі відображений у конституціях багатьох держав. У наші дні сформувалися вимоги до держави щодо зобов'язань прав і свобод людини:

- **поважати права людини** (вимагає від держави утримуватися від порушень прав людини);
- **захищати права людини** (передбачає обов'язок держави захистити людину від протиправного втручання інших осіб в реалізацію прав і свобод, і покарати правопорушників);
- **забезпечувати здійснення прав людини** (вимагає від держави здійснювати активні дії для сприяння повній реалізації прав і свобод людини, досягнення їх результату).

Таким чином, як вказується в підручнику за редакцією О. В. Петришина, «Зобов'язання держави в галузі прав людини — це невтручання держави у сферу індивідуальної свободи, повага до прав людини, їх забезпечення, захист та сприяння їх реалізації, вживання державою усіх можливих заходів для уникнення порушень прав людини, захист від таких порушень, застосування санкцій за їх скоєння та належна компенсація особам, які постраждали».

Відповідно до зобов'язань держави у сфері забезпечення прав і свобод людини виділяють позитивні і негативні обов'язки:

- **негативні зобов'язання** — це зобов'язання держави утриматися від будь-яких дій, спрямованих на порушення або обмеження прав і свобод людини;
- **позитивні зобов'язання** — це обов'язки, які вимагають від держави направити всі зусилля для гарантування прав людини. Здебільшого держава повинна активно втручатися в реалізацію прав і свобод людини. Позитивні зобов'язання бувають *юридичними* (законодавчі і нормативні акти та інше) та *практичними* (обов'язок держави щодо запобігання певних дій), *матеріальні* і *процедурні*.

Варіант А. «А як насправді?»

Об'єднайте учасників у три групи. Поясніть, що держава має певні зобов'язання щодо прав і свобод людини.

Завдання: Розгляньте в групах одне із зобов'язань держави та обговоріть, як на практиці реалізується це зобов'язання. Наведіть 2 – 5 прикладів.

Після підготовки групи представляють результати.

Група I — поважати права людини.

Група II — захищати права людини.

Група III — забезпечувати здійснення прав людини.

Варіант Б. «Позитивні чи негативні?»

Підготуйте список прав і свобод людини. Запропонуйте учасникам визначити, яке із зачитаних прав і свобод людини відноситься до позитивних, а яке — до негативних зобов'язань держави. Зачитайте список, а учасники на аркушах проставлять номер із запропонованого списку та позначку — це позитивне чи негативне зобов'язання. Обговоріть результати.

Варіант В. «Дискусія»

Проведіть дискусію на тему: «Чому у Ст. 2 Пакту про громадянські і політичні права зобов'язує держави негайно після ратифікації представити ці права всім особам, які перебувають під юрисдикцією, а Ст. 2 Пакту про економічні, соціальні й культурні права вимагає від держави «вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті права усім належним способом, включаючи, зокрема вжиття законодавчих заходів».

Правосуддя перехідного періоду

Наприкінці ХХ ст. відбувається ряд подій, які змінюють світ — період демократизації, який ознаменував перехід від авторитарних держав до демократичних і положення в країнах, які пережили конфлікти. Так виникає концепція перехідного правосуддя.

По суті поняття «перехідне правосуддя» використовують для позначення двох періодів — постконфліктного та поставторитарного. Воно вказує на шлях від апокаліпсису (диктатур, комунізму, війн (в тому числі громадянських), окупації, геноцидів, анархії тощо) до побудови демократичного суспільства в сучасному розумінні.

Правосуддя перехідного періоду охоплює юридичні проблеми та практики, які виникають у суспільства, яке змінюється, трансформується, тому часто використовують ще термін «транзитивне правосуддя» (Transitional Justice). Розглядаючи правосуддя перехідного періоду, слід звернути увагу на деякі особливості: процеси перехідного правосуддя особливі для кожної країни; термін «правосуддя перехідного періоду» є умовним, тому що складно визначити термін цього періоду, який може розтягнутися на десятиліття; трансформація охоплює різні сфери — і якщо для однієї сфери може завершитися, то в іншій сфері може продовжуватися або тільки розпочатися. Таким чином правосуддя перехідного періоду можна визначити як набір судових та несудових механізмів, які ініціюють процес зіткнення з минулим суспільства, із спадком масових порушень людських прав.

Основною ідеєю правосуддя перехідного періоду стало примирення, а цілі, що були покладені на його головні механізми, виходять з рішення Міжамериканського суду з прав людини у справі Веласкеса Родрігеса проти Гондурасу (1988 р.)

Основними механізмами стали:

- **Здійснення кримінального судочинства** (держава має зобов'язання розслідувати порушення прав людини і порушення гуманітарного права, які мали місце, й притягти винних до відповідальності).
- **Встановлення істини** (має бути забезпечено право знати правду про порушення, які мали місце у минулому, й знати про долю людей, які зникли).
- **Відшкодування спричиненої шкоди** (репарація — право на відшкодування шкоди, завданої жертвам порушень прав людини).
- **Проведення інституційних реформ** (обов'язок держави запобігти, за допомогою різних механізмів, повторенню подібних подій у майбутньому).

Окрім того, вчені-правознавці визначили внутрішні фактори, які впливають на ефективність перехідного правосуддя як у постконфліктних, так і в поставторитарних суспільствах:

- 1) демократія;
- 2) повага влади до прав людини;
- 3) співвідношення сил між старими і новими елітами, або між старим режимом, з одного боку, і громадянським суспільством, з іншого;
- 4) рівень громадської підтримки старого режиму;
- 5) історія правосуддя перехідного періоду;
- 6) економічні можливості нової влади.

Враховуючи ситуацію, яка склалася в Україні, виникає потреба у використанні механізмів правосуддя перехідного періоду, які вже пройшли міжнародну апробацію і схвально зарекомендували себе.

Правосуддя перехідного періоду не є само по собі кінцевим результатом, проте має сприяти і стати важливим етапом для подальшого ефективного реформування державної системи в цілому і органів правосуддя безпосередньо, а також стати основою для примирення суспільства.

Варіант А. «Займи позицію»

Підготуйте аркуші зі словами: «Так, потребує», «Ні, не потребує», «Не знаю». Розмістіть аркуші в різних кінцях аудиторії таким чином, щоб аркуші з надписами «Потребує», «Ні, не потребує» були на протилежних кінцях аудиторії, а аркуш зі словом «Не знаю» — посередині. Поставте запитання: «Чи потребує Україна запровадження механізмів правосуддя перехідного правосуддя», і запропонуйте їм зайняти позицію в аудиторії відповідно до їхньої відповіді. Опитайте декількох учасників, чому вони прийняли таке рішення.

Варіант Б. «Кроки»

Роздрукуйте на картках основні механізми правосуддя перехідного періоду (одна картка — один з механізмів). Об'єднайте учнів в чотири групи. Роздайте групам картки (одна група — одна картка).

Завдання: запропонуйте практичні дії, які повинна провести держава відповідно до правосуддя перехідного періоду.

Після роботи учасники представляють результати.

Обговоріть питання правосуддя перехідного періоду відносно України.

Варіант В. «Мозковий штурм»

Методом «Мозкового штурму» розгляньте, чому в Боснії та Герцеговині наприкінці ХХ ст. було запроваджено правосуддя перехідного періоду.

Обговоріть, чи можливо використати критерії, які були прийняті до Боснії та Герцеговини для України.

Рефлексія

1. Які підходи існують в теорії прав людини щодо відносин людини і держави?
2. Що мається на увазі під терміном «вертикаль» в сфері теорії прав людини?
3. Що таке «верховенство права»?
4. Наведіть ознаки верховенства права.
5. Чим права людини відрізняються від свобод людини?
6. Чим права людини відрізняються від прав громадянина?
7. Наведіть приклади позитивних та негативних зобов'язань прав дитини.
8. Що таке правосуддя перехідного періоду?
9. Чому «правосуддя перехідного періоду» набуває розвитку та юридичного оформлення в другій половині ХХ ст.?

Джерела

1. Головатий С., Верховенство права. (Книга 1: Верховенство права: від ідеї до доктрини; Книга 2: Верховенство права: від доктрини до принципу; Книга 3: Верховенство права: український досвід) — Київ: Фенікс, 2006. — XLVII-LV
2. Теорія держави і права / Навчальні матеріали онлайн — http://pidruchniki.com/70711/pravo/verhovenstvo_prava
3. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс/ Підручник — Київ: Юрінком Інтер, 2006.
4. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл./ О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. Петришина О. В. — Х.: Право, 2014. — 368 с.
5. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. — К.: «РУМЕС», 2017. — 592 с.
6. Ольга Семенюк. Правосуддя перехідного періоду — <http://khp.org/index.php?id=1451402979>

ТЕМА 4

ПРАВА ДИТИНИ

Мета заняття:

сформувати розуміння особливостей прав дитини та механізмів їх захисту.

Вміння і навички:

визначає роль держави та державних інституцій щодо захисту прав дитини; пояснює роль Конвенції ООН про права дитини в захисті прав дитини, аналізує проблеми захисту прав дитини.

Ставлення і цінності:

усвідомлює, що діти мають особливі потреби: вони є більш уразливими, оскільки ростуть і розвиваються, тому захисту їх прав потрібно приділяти особливу увагу, щоб вони були в безпеці.

Ключові слова і поняття:

права дитини

Конвенція про права дитини

механізми захисту прав дитини

Мотивація до вивчення теми:

Людство завжди дбайливо ставилося до дітей (хоча і діти теж є частиною людства). З розвитком суспільства і поширенням міжнародних відносин питання дітей теж почало розглядатися на міжнародному рівні. А закріплення прав і свобод людини у світі привернуло увагу і до розгляду прав дітей.

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. «Асоціації»

Опитайте учасників, з якими словами (одно-два слова) у них відбувається асоціація зі словом «дитина»

Варіант Б. «Визначення»

Попросіть учасників дати визначення, хто ж така дитина.

Варіант В. «Мозковий штурм»

Методом «Мозкового штурму» запишіть основні характеристики дитини в юридичній площині.

Варіант Г. «Дискусія»

Проведіть дискусію на тему «Чому дитина повинна мати спеціальні права?»

Варіант Д. «Займи позицію»

Підготуйте аркуші зі словами: «Так», «Ні», «Не знаю». Розмістіть аркуші в різних кінцях аудиторії таким чином, щоб аркуші з надписами «Так» та «Ні» були на протилежних кінцях аудиторії, а аркуш зі словом «Не знаю» — посередині. Поставте учасникам запитання: «Чи повинні діти мати особливі (спеціальні) права?» і запропонуйте їм зайняти позицію в аудиторії відповідно до їхньої відповіді. Опитайте декількох учасників, чому вони прийняли таке рішення.

Цю вправу краще провести кілька разів — перший раз на початку заняття, другий — по завершенні.

У випадку, коли всі учасники займають одну позицію, учитель /вчителька займає протилежну позицію, стимулюючи учасників до дискусії.

Права дитини

Розвиток прав дитини потребував суттєвих змін у людському суспільстві на всіх рівнях — як державному, так і особистому. Раніше дитину не розглядали як повноцінного представника суспільства. В юридичному плані вони були не суб'єктами, а об'єктами дій, які не мали жодної можливості вплинути на своє становище. Дітей вважали нерозумними та нераціональним, попереднім етапом становлення людини. З часом ситуація почала змінюватися. Уже наприкінці XIX ст. на національних рівнях приймаються закони, які обмежують використання дитячої праці, продаж неповнолітніх, дитячу проституцію тощо. У 1924 р. Ліга Націй приймає Женевську декларацію прав дитини.

Одним з перших кроків новоствореної Організації Об'єднаних Націй щодо захисту прав дітей було створення в 1946 році Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). А у Загальній декларації прав людини (1948 р.) правам дитини приділяється певна увага. У статті 25 говориться: «2. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування й допомогу. Усі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом». Нарешті у 1959 р. Організація Об'єднаних Націй приймає Декларацію прав дитини. Це був перший крок. Декларація прав дитини складається всього з 10 коротких декларативних статей, які закликають визнати викладені в документі права і свободи дитини і дотримуватися них. Та ці 10 правових і соціальних принципів почали суттєво змінювати світ.

Проте потрібно було тридцять років, щоб розробити та прийняти наступний документ. У 1989 р. ООН приймає Конвенцію про права дитини. На початку XXI ст. приймаються факультативні протоколи до Конвенції про права дитини (2000 р. — про участь дітей у збройних конфліктах, 2002 р. — про торгівлю дітьми, дитячу проституцію і дитячу порнографію, 2011 р. — щодо процедури повідомлень). Окрім того, приймаються й інші документи (Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей, Конвенція про контакт з дітьми та інші). В Європі паралельно з оонівськими документами розробляються та приймаються власні — Європейська конвенція про здійснення прав дітей, Європейська конвенція про усиновлення дітей, Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом й інші.

Права і свободи людини поширюються на всіх людей, не залежно від багатьох характеристик людини. Права і свободи людини універсальні і не залежать від віку. Проте дитину неможливо порівнювати із дорослим, у тому числі й у правових аспектах. Її потрібно забезпечити особливими (спеціальними) правами, особливим захистом, проте ця особливість має часовий вимір і спеціальне призначення. Дитина, це людська істота, і має права людини від народження. Але вона має ще й додаткові, особливі права. Це обумовлено її фізичним, розумовим, моральним і духовним розвитком, пов'язаним із становленням її особистості. Якраз для того, щоб дитина стала зрілою людиною у всіх відношеннях, їй потрібно мати спеціальні, додаткові можливості.

Таким чином, права дитини — це певні спеціальні можливості, які необхідні людині віком до 18 років для існування і досягнення зрілості. Особливі права дитини — це «права росту», зумовлені її фізичною, розумовою, духовною незрілістю. Права дитини — це особливий зріз у загальному контексті прав людини. Визначення, що таке права дитини, як і визначення прав людини, в між-

народних документах відсутнє. Правники дають власні визначення, які відображають їх погляди на філософію прав і свобод людини та прав дитини.

Варіант А. «Намалюй»

Об'єднайте учасників у групи.

Завдання: намалюйте права дитини (піктограми, символи, схеми) так, як уявляють учасники групи.

Після завершення роботи групи презентують малюнки.

Варіант Б. «Визначення»

Роздрукуйте кілька визначень прав людини на одному аркуші. Роздайте аркуші кожному учаснику й запропонуйте їм визначитися з терміном, який, на їх думку, найкраще відображає їх уявлення про права дитини. Після того, як учасники визначаться, об'єднайте їх у трійки і запропонуйте обговорити та визначити один термін від групи.

Після завершення учасники представляють результат, обґрунтовуючи власний вибір.

Якщо учасники трійки не зможуть прийти до єдиної думки — не наполягайте.

Матеріал для друку

Права дитини — система можливостей, що необхідні особі для її комплексного та цілісного розвитку в умовах і відповідно до вимог середовища, беручи до уваги незрілість дитини.

Вікіпедія

Права дитини — це складова загального конституційно-правового статусу людини.

Календар прав людини: посібник для педагогічних працівників навчальних закладів.

Права ребёнка — это права человека применительно к несовершеннолетним.

Википедия (рос.)

Права дитини — комплекс прав і свобод, який характеризує правовий статус дитини з урахуванням особливостей розвитку людини до повноліття.

Юридичний тлумачний словник

Варіант В. «Чому?»

Об'єднайте учнів в міні-групи (3 – 5 учасників).

Завдання: визначте, чому діти повинні мати спеціальні права. Наведіть кілька прикладів, які це демонструють.

Після підготовки учасники представляють свої матеріали та приклади.

Варіант Г. «Принципи»

Роздрукуйте на картках принципи Декларації прав дитини (1959 р.) (одна картка — один принцип) в такій кількості, щоб карток вистачало на кожного учасника.

Роздайте картки учасникам (один учасник — одна картка). Запропонуйте учасникам об'єднатися навколо принципів, відшукавши учасників з однаковими принципами (якщо кількість буде менше ніж 20 учасників, то деякі учасники будуть працювати самі).

Завдання: ознайомтесь з принципом та обговоріть його.

Після обговорення в групах учасники представляють принцип, який був у них на картці, та пояснюють його.

Матеріал для друку

Декларація прав дитини — http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384

Принцип 1. Дитина має бути наділена всіма зазначеними в цій Декларації правами.

Принцип 2. Дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися.

Принцип 3. Дитині має належати від народження право на ім'я і громадянство.

Принцип 4. Дитина має користуватися благами соціального забезпечення.

Принцип 5. Дитині, яка є неповносправною фізично, психічно або соціально, мають бути забезпечені спеціальні режим, освіта і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан.

Принцип 6. Дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові та розуміння.

Принцип 7. Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безоплатною та обов'язковою, щонайменше на початкових рівнях.

Принцип 8. Дитина за будь-яких обставин має бути серед тих, які першими одержують захист і допомогу.

Принцип 9. Дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі.

Принцип 10. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну чи будь-яку іншу форму дискримінації.

Конвенція про права дитини

Конвенція про права дитини (далі Конвенція) розроблялася та узгоджувалася понад 10 років і 20 листопада 1989 року резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН була прийнята та відкрита для підписання та приєднання. На сьогодні Конвенцію про права дитини ратифікували понад 190 держав світу. Конвенція ще раз підтверджує, що діти користуються такими ж правами, як і всі інші люди. Окрім того, Конвенція не надає дітям більше прав, ніж іншим людям, але вона визнає необхідність у додаткових гарантіях для того, щоб забезпечити, що діти здатні користуватися правами людини, які має кожна людина. Новітність Конвенції полягає в тому, що вона відкрита для підписання всіма країнами, навіть не членами ООН, також у Конвенції деякі з прав зафіксовані вперше. А найголовніше, це той обсяг прав дитини, який зафіксований цим документом.

Конвенція складається з Преамбули та 54 статей (які поділені на 3 частини), більша частина з яких обумовлює певні індивідуальні права дитини. Конвенція оснований на трьох категоріях прав і керується чотирма основними принципами. Усі статті, які направлені на правозахист дитини, можна поділити на три категорії, які від англійської мови називають ще категоріями «Три «П»» (participation, protection, provision) — це участь, захист та забезпечення.

- **Участь** — діти розглядаються як суб'єкти права, а не як об'єкти. Практично ця категорія визнає можливість дитини приймати рішення й брати участь в житті суспільства.
- **Захист** — гарантує безпеку дітей, визнаючи, що діти можуть потребувати особливого захисту.
- **Забезпечення** — вказує на особливі права, які необхідні для елементарного виживання та розвитку дитини.

В основі Концепції перебуває чотири принципи — це вимоги до виконання всіх прав, закріплених у цій Концепції. Ці принципи закріплені в окремих статтях:

1. **Свобода від дискримінації** (Стаття 2) — усі діти рівні і права застосовуються для всіх дітей без виключення.
2. **Забезпечення інтересів дитини** (Стаття 3) — визначальним фактором у всіх діях, пов'язаних з будь-якою дитиною, має бути найкраще забезпечення його або її інтересів.
3. **Право на життя, виживання та розвиток** (Стаття 6) — зобов'язання держави створити умови не тільки для виживання дитини, а й для повноцінного розвитку, враховуючи право на життя.
4. **Повага до поглядів дитини** (Стаття 12) — дитина має право висловлювати власні погляди і право на те, щоб така думка враховувалася в будь-якій справі, що зачіпає інтереси дитини.

Усі статті поділені на три частини, але не рівномірно, а враховуючи певну направленість.

- Частина I — Статті 1 – 41 — це статті, у яких прописані права дитини, визначається, хто є дитиною, обумовлюються зобов'язання держав та інше. Так у Статті 28 – 31 закріплюють права дітей на освіту, користування рідною мовою і культурою, сповідання своєї релігії, відпочинок і дозвілля. А Статті 32 – 36 встановлюють відповідальність держави в захисті прав дітей від експлуатації, незаконного вживання наркотиків, спокушання, викрадення і торгівлі дітьми.
- Частина II — Статті 42 – 45 — це статті, у яких розповідається про Комітет ООН з прав дитини, про його структуру, функції, права та обов'язки. У цих статтях обумовлюються обов'язки

держави інформувати дітей і дорослих про принципи і положення Конвенції, а також обов'язки держав подавати кожні п'ять років звіти про заходи щодо впровадження Конвенції.

- Частина III — Статті 46 – 54 — це статті, у яких вказують вирішення процедурно-правових проблем дотримання державами положень Конвенції.

У цілому в Конвенції розглядається близько 40 прав дитини і визнаються групи, що потребують спеціальної уваги:

Загальні

- усі діти мають право на життя;
- усі діти мають право на піклування і турботу;
- усі діти рівні у своїх правах.

Права «піклування»

- право на достатнє та здорове харчування;
- право на освіту;
- право на медичну допомогу;
- право на відпочинок і розваги.

Права «захисту»

- право на захист від економічної експлуатації та примусової праці;
- право на захист від будь-якої роботи, яка може бути небезпечною для твого здоров'я;
- право не бути жертвою насильства або війни;
- право на захист від сексуальної експлуатації;
- право на захист від кривди та зневаження.

Права «участі»

- право виражати свої погляди;
- право сповідувати свою власну релігію;
- право об'єднуватися з іншими;
- право на інформацію.

Групи, які потребують спеціальних прав (життя деяких груп дітей є важчим, ніж в інших дітей, тому такі діти потребують спеціальної уваги і піклування)

- діти з інвалідністю;
- діти, позбавлені батьківського піклування;
- діти-біженці;
- діти в конфлікті із законом.

Отже, Конвенція про права дитини стала наріжним камінням, якорем для створення окремої сфери — сфери прав дитини.

Варіант А. «Дитина»

(на основі вправи з посібника Ради Європи з навчання дітей прав людини «Компасіто»)

Об'єднайте учнів в міні-групи (3 – 5 учасників). Роздайте групам аркуші паперу та маркери.

Завдання:

1. Запропонуйте учасникам намалювати контур дитини та надати намальованій фігурі ім'я й наділити її характеристиками і якостями ідеальної дитини (на думку учасників), які записати всередині контуру.
2. Поза контуром потрібно прописати ресурси (людські та матеріальні), які необхідно для реалізації записаних якостей і характеристик.
3. Групи представляють власні напрацювання.
4. Роздайте скорочений варіант Конвенції про права дитини і запропонуйте учасникам відмітити, що гарантує Конвенція для реалізації якостей і характеристик, які були прописані на аркуші.
5. Обговоріть результати роботи.

Варіант Б. «Преамбула»

Надрукуйте на картках інформацію з Преамбули Конвенції про права людини.

Об'єднайте учасників у групи. Роздайте картки (одна картка на групу).

Завдання: ознайомтеся з інформацією й обговоріть, чому вона потрапила до Преамбули Конвенції.

Після обговорення представте результати роботи в групах.

Матеріали для друку

- діти мають право на особливе піклування та допомогу;
- сім'я несе відповідальність за повний і гармонійний розвиток дитини;
- дитина потребує спеціальної охорони, піклування і захисту як до, так і після народження;
- діти, які живуть у виключно тяжких умовах, потребують особливої уваги;
- важливість традицій і культурних цінностей суспільства, у якому зростає дитина;
- важливість міжнародного співробітництва для поліпшення умов життя дітей в кожній країні.

Варіант В. «Мобіль»

(на основі вправи з «Компасіто»)

Підготуйте дитячу (скорочену) версію Конвенції про права дитини (з розрахунку одного – двох екземплярів на групу) та смужки з різнокольорового паперу (три кольору, з розрахунку три смужки одного кольору на групу). Підготуйте малярний скотч та степлери.

Обговоріть з групою значення прав людини.

Роздайте тексти Конвенції та кольорові смужки (по три смужки трьох кольорів).

Завдання:

1. Запропонуйте учасникам обрати три «найважливіші» права дитини з Конвенції та записати номери статей на кольорових смужках одного кольору. Опитайте учасників, чому вони зробили такий вибір. Запишіть результати на дошці/фліпчарті.
2. Запропонуйте учасникам обрати три «найменш важливих» права дитини і записати їх на кольорових смужках іншого кольору (номери статей). Опитайте учасників, чому вони зробили такий вибір. Запишіть результати на дошці/фліпчарті.
3. Запропонуйте учасникам обрати три «важливіші» права дитини з Конвенції та записати номери статей на кольорових смужках одного кольору. Опитайте учасників, чому вони зробили такий вибір. Запишіть результати на дошці/фліпчарті.
4. Запропонуйте учасникам створити «мобіль» (тривимірна фігура, обмежена фантазією учасників) з кольорових смужок за допомогою скотчу та степлера.
5. Після виготовлення «мобілів» учасники представляють свій продукт з поясненням ідеї, яку вони заклали в свій «мобіль».
6. Обговоріть, наскільки є «важливі та неважливі» права дитини.

Варіант Г. «Реклама»

Підготуйте скорочений (дитячий) варіант Конвенції про права дитини.

Об'єднайте учасників у групи. Роздайте аркуші для фліпчарту та маркери для кожної групи й тексти Конвенції про права дитини.

Завдання: намалюйте рекламний матеріал по Конвенції про права дитини (для всієї Конвенції або окремих статей).

Після підготовки групи представляють результат роботи (можливо використати методику «Стіна, яка говорить»)

Захист прав дитини

Довгий час людство не тільки не приділяло уваги захисту прав дитини, а й зовсім це не розглядало, навіть теоретично. У рабовласницькому, феодальному та ранньому капіталістичному суспільстві дитина була абсолютною власністю батьків або власників, які могли робити з дітьми в прямому розумінні, все що завгодно. Епоха Просвітництва, а потім і період революцій кінця XVIII — XIX століть, які дали поштовх до оформлення ідей та філософії прав людини, почали пригортати увагу і до прав дитини.

Формування системи захисту прав дитини розвивалося в декількох напрямках. З давніх-давен дуже активно використовувалася дитяча праця, так наприкінці XVIII в Англії та Шотландії діти складали близько 60 % працівників текстильних мануфактур. Поступово в провідних державах Європи ухвалюються закони, які обмежують працю дітей, але дитяча праця продовжує активно використовуватися. У 1907 р. Конгрес США заснував Національний Комітет дитячої праці (NCLC), що здійснював перевірки в різних галузях промисловості.

Іншим напрямком була турбота про дітей, які залишилися без батьківського піклування. Виникають будинки для безпритульних, з'являються громадські організації, які намагаються турбуватися про безпритульних; з'являється законодавство з цього питання (у 1851 р. у штаті Массачусетс було ухвалено Закон про усиновлення дітей). І становище дітей у сім'ях часто було гірше, аніж у будинках для безпритульних дітей, проте держава не втручалася у внутрішньо сімейні проблеми. А громадські організації не порушували цих питань через певні стереотипи в суспільстві. Доходило до анекдотичних випадків. Так у Сполучених Штатах питанням захисту дітей від насильства зайнялося місцеве товариство захисту тварин після випадку із знущання над дитиною антрепренером цирку. Після громадської кампанії в США навіть був ухвалений закон, який забороняв передавати батькам свою дитину для експлуатації. А у 1875 р. в Нью-Йорку виникає перше товариство із захисту дітей від жорстокого поводження і аморальної експлуатації — перша дитяча захисна організація.

Проте фактично міжнародний правовий механізм захисту прав дитини розпочав формуватися в другій половині ХХ ст. Прийняття міжнародних документів, які ратифікувалися у більшості держав світу, створює певну систему захисту прав дитини як на міжнародному рівні, так і на національному.

Міжнародна система захисту прав дитини складається з двох ланок:

- Міжнародне законодавство у сфері прав дитини, починаючи з Декларації та Конвенції ООН про права дитини та інших документів й регіональних документів, наприклад європейського законодавства з прав дитини.
- Міжнародних організацій, які піклуються про права дитини — Комітет ООН по правах дитини (діяльність Комітету регламентована Конвенцією про права дитини), Дитячий фонд ЮНІСЕФ. Окрему ланку складають дитячі омбудсмени — багато країн зараз мають своїх власних омбудсменів у справах дітей, а в 1997 році була створена Європейська мережа омбудсменів з прав дітей (ЕНОС).

Окрім того, питанням прав дитини опікуються і міжнародні громадські організації: «Міжнародний захист дітей», Save the Children (організація виникла у 1919 р. у Великобританії і зараз діє у 120 країнах світу), Консорціум (КБК), міжнародна організація «Друзі», Європейський фонд допомоги безпритульним дітям (ЕФСС) та інші.

На національних рівнях діє схожа система захисту прав дітей. Так українське законодавство імплементувало норми, які є в міжнародних та європейських документах про права дитини, які були ратифіковані нашою державою.

Українське законодавство з питань прав дитини

- Конституція України (статті 24, 51, 52, 92);
- Сімейний кодекс України (глави 13, 14 та ін.);
- Цивільний кодекс України (ст. 295, 1261 та ін.);
- Житловий кодекс Української РСР (ст. 125 та ін.);
- Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей»;
- Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»;
- Закон України «Про охорону дитинства»;
- Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей»;
- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» та інше.

В Україні у структурі Секретаріату Уповноваженого з прав людини створено відповідний структурний підрозділ з питань дотримання прав дитини, діє Уповноважений Президента України з прав дитини. У країні створена мережа державних органів, які опікуються захистом прав дитини — це і Служба у справах дітей (у різних форматах), кримінальна міліція у справах дітей (діяла до 2015 р., зараз перебуває у стані реформування) та інші державні органи.

В Україні також діє багато громадських організацій, які опікуються правами дитини.

Варіант А. «Схема»

Об'єднайте учасників у групи. Роздайте аркуші для фліпчарту та маркери для кожної групи.

Завдання: намалуйте схематичну систему захисту прав дитини (можливо варіант — деякі групи малюють міжнародну систему, деякі групи — національну на прикладі України).

Після підготовки групи представляють результат роботи (можливо використати методику «Стіна, яка говорить»).

Варіант Б. «Дискусія»

Об'єднайте учасників у 2 групи.

Завдання: підготуйтеся до дискусії щодо участі дітей у збройних конфліктах на тематику: «Чи погоджуєтесь ви з тим, що відповідно до міжнародного законодавства діти з 15 років мають право брати участь у збройних конфліктах».

Одна група готує аргументи в захист запропонованій тематиці, друга група — проти. Після підготовки групи проводять дискусію.

Варіант А. «Лист»

Об'єднайте учасників у групи.

Завдання: визначте проблему, яка існує у вашій місцевості з правами дитини і напишіть листа до дитячого омбудсмена.

Після підготовки учасники представляють свої листи. Обговоріть листи, які були представлені (як варіант можливо обрати один з листів і, доробивши його за допомогою всіх учасників, направити його до дитячого омбудсмена).

Варіант Б. «Репортаж»

Об'єднайте учасників у групи.

Завдання: підготуйте репортаж про права дитини в Україні (можливо одного з прав дитини).

Після підготовки учасники представляють репортажі.

По завершенні презентацій обговоріть становище з правами дитини в Україні.

Рефлексія

1. Поясніть різницю між поняттями «людська гідність» та «особиста гідність».
2. Охарактеризуйте основоположні цінності, що лежать в основі прав людини.
3. Розкрийте природу прав людини та схарактеризуйте покоління прав людини.
4. Як в Україні дотримується принцип верховенства права? Аргументуйте свою думку.
5. У чому особливості прав дитини? Які є механізми захисту прав дитини в Україні?
6. Чому права дитини виділяють в окрему категорію?
7. В яких міжнародних документах закріплені права дитини?
8. Хто на міжнародному рівні захищає права дитини?
9. Як захищаються права дитини в Україні?

Джерела

1. Компасито. Пособие по обучению детей правам человека. — <http://www.eycb.coe.int/compassito/ru/>
2. Ілюстровані права дітей - <https://www.living-democracy.com.ua/textbooks/volume-5/part-3/documents-and-teaching-material-4/>
3. Права людини в освітньому просторі - https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EDERA_OSCE+HRE101+2019/about

ТЕМА 5

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Мета заняття:

сформувати розуміння стандартів і механізмів гарантування прав людини і їх захисту.

Вміння і навички:

визначає роль держави та державних інституцій щодо захисту прав людини; добирає з різних джерел додаткову інформацію щодо функціонування міжнародних та європейських механізмів захисту прав людини та критично оцінює її.

Ставлення і цінності:

розуміє важливість існування механізмів захисту прав людини та цінність ініціативи кожної особи в цій сфері, визнає важливу роль міжнародних та європейських інституцій у захисті прав людини (ООН, Рада Європи, Європейський суд з прав людини, ОБСЄ).

Ключові слова і поняття:

порушення прав людини

стандарты захисту прав людини

механізми захисту прав людини

Мотивація до вивчення теми:

Визнання факту наявності прав і свобод людини саме по собі нічого не значить, якщо відсутні можливості людини захищати свої права і свободи. На жаль, можновладці завжди схильні до порушення прав і свобод людини, бо так легше і простіше правити, досягати своєї мети, збагачуватися. І це не залежить від конкретного ладу, держави або людини, тому важлива наявність системи і процедур, які унеможливають порушення прав і свобод людини та нехтування державою виконувати свої обов'язки із захисту прав і свобод людини. Протягом десятиліть у світі створювалася і продовжує створюватися певна система захисту прав і свобод людини, яка отримала назву механізм захисту прав людини. Під дефініцією «механізми міжнародного захисту прав людини» розуміють систему міжнародних (міждержавних) органів і організацій, що діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення у випадку порушення.

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності**Варіант А. «Асоціації»**

Опитайте учасників, яка асоціація виникає у них зі словосполученням «захист прав людини». Для опитування використайте метод «Мікрофон».

Варіант Б. «Шкала думок»

Підготуйте аркуші зі словами: «Людина», «Держава», «Обидві сторони». Розмістіть аркуші в різних кінцях аудиторії таким чином, щоб аркуші з надписами «Людина», «Держава» були на протилежних кінцях аудиторії, а аркуш зі словами «Обидві сторони» — посередині. Поставте учасникам запитання: «Хто повинен захищати права людини», і запропонуйте їм зайняти позицію в аудиторії відповідно до їхньої відповіді. Поясніть, що розміщення можливе не тільки в «крайніх» сторонах, а й в проміжних позиціях, які характеризуються розумінням типу «Більше та сторона, але й ця теж, проте менше», залежно від місцезнаходження це і буде вказувати на відсоток.

Опитайте декількох учасників, чому вони прийняли таке рішення.

Міжнародні стандарти прав людини

Зміни у світі, пов'язані із становленням прав людини, коли питання прав людини вийшли за кордони та межі країн, привела до створення універсальних міжнародних стандартів. А з появою міжнародних стандартів виникають і механізми захисту прав людини, які базуються на цих же стандартах.

Міжнародні стандарти прав людини — це закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних документах певні показники цих прав, до досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави. Таким чином права і свободи людини стали об'єктом регулювання та захисту не тільки однієї держави, а всього міжнародного співтовариства. Поступово формується певний «еталон» у сфері прав і свобод людини, якій продовжує розвиватися.

Основою системи міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини і їх захисту вважається Міжнародний білль (або Хартія) про права людини — неофіційна назва декількох основоположних міжнародних документів у сфері прав людини. До Міжнародного білля про права людини прийнято включати Загальну декларацію прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1976 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1976 р.), Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1976 р.). Можливе включення й інших документів.

В основу міжнародних стандартів з прав людини покладені такі загальновизнані принципи, які поєднують з одного боку повагу до держави, а з іншого боку — права і свободи людини. Вони включають у себе повагу суверенітету держави; невтручання у внутрішні справи держави; самоврядування націй і народів; рівноправність людей; заборону дискримінації; дотримання прав людини (також і під час збройних конфліктів); відповідальність за злочинні порушення прав людини.

Основу міжнародних стандартів у сфері прав людини складають норми природного права, які закріплюються правовою системою кожної держави і які базуються на фундаментальних правах і свободах людини та демократичних принципах державної влади.

Міжнародні стандарти права і свобод людини виконують наступні функції:

- визначення переліку прав і свобод людини;
- формулювання змісту прав і свобод людини;
- встановлення зобов'язань держав по забезпеченню реалізації проголошуваних прав і свобод людини;
- фіксація обмежень і заборон, пов'язаних з реалізацією прав і свобод людини.

Таким чином, міжнародні стандарти у сфері прав людини складаються із сукупності принципів і норм, що встановлюють:

- права та свободи людини;
- обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини (як у мирний час, так і у період збройних конфліктів);
- загальні принципи природного права;
- відповідальність за злочинне порушення прав людини;
- напрями розвитку та розширення сфери прав людини;
- напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини.

Для повного розуміння міжнародних стандартів прав і свобод людини їх розглядають за різними критеріями, які можливо перевести в певну класифікацію:

- *залежно від онтологічного статусу* — номінальні (тобто термінологічні, текстові) та фактичні (змістовні);
- *за сферою дії* — світові (загальнолюдські, глобальні) та регіональні;
- *за характером обов'язковості впровадження* — юридичні (тобто такі, втілення яких є формально обов'язковим для певних держав і може забезпечуватись застосуванням міжнародних санкцій) та морально-політичні (позбавлені формальної обов'язковості).

Окрім того, залежно від мети прийняття та предмета регулювання міжнародних стандартів прав і свобод людини можна виділити декілька груп договорів:

- універсальні договори, що мають найбільш загальний характер (Міжнародний білль про права людини);
- договори, спрямовані на попередження, припинення чи скасування дій, що посягають на права та свободи великих людських груп чи окремих осіб (Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948 р.); Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього (1973 р.), Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1966 р.) та інші);
- договори, що стосуються захисту прав і свобод окремих соціальних груп (Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх родин (1990 р.), Декларація прав дитини (1959 р.), Конвенція про політичні права жінок (1953 р.), Конвенція про права дитини (1989 р.) та інші);
- договори, що спрямовані на забезпечення прав індивідів і груп людей в умовах збройних конфліктів (норми міжнародного гуманітарного права) (Конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.), Конвенція про поводження з військовополоненими (1949 р.), Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (1949 р.) та інші);
- конвенції Міжнародної організації праці, спрямовані на забезпечення соціальних та економічних прав людини (Конвенція про скасування примусової праці № 105 (1957 р.), Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100 (1951 р.), Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138 (1973 р.) та інші).

Також окрему групу складають регіональні (континентальні) документи, що входять до міжнародних стандартів прав і свобод людини. Особливістю цих документів є те, що вони поширюються тільки на певний регіон континент і не повинні протирічити універсальним актам. На практиці виявилось, що деякі регіональні акти пішли навіть далі в поглибленні поширення прав людини. До регіональних документів відносяться:

- Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод 1950 р. та додаткові протоколи до неї;
- Європейська соціальна хартія 1961 р.;
- Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.);
- Американська декларація прав та обов'язків людини (1948 р.);
- Американська конвенція прав людини 1969 р.;
- Африканська хартія прав людини і народів 1981 р.;
- Декларація СНД про міжнародні зобов'язання в галузі прав людини і основних свобод 1993 р.;
- Конвенція СНД про права й основні свободи людини 1995 р. та інші.

Наступним етапом в розвитку міжнародних стандартів прав і свобод людини стає перенесення їх на національний рівень, тобто імплементація (втілення норм та інших положень міжнародних актів з прав і свобод людини у національну юридичну практику), яка має певні етапи:

1. **Державне визнання прав людини** (закріплення в Конституції та законах, приєднання до міжнародних актів тощо)
2. **Етапізація здійснення прав людини** (можливість впровадження залежно від ступеня розвитку держави і стосується здебільшого матеріальних прав).
3. **Інституціоналізація здійснення прав людини** (визначення або утворення органів, які відповідають за захист прав і свобод людини).
4. **Інтерпретація та конкретизація юридичних актів щодо прав людини** (уніфікація в системі державно-юридичного регулювання для забезпечення рівності та для вирішення інших питань).
5. **Процедуризація здійснення прав людини** (процесуальне забезпечення прав і свобод людини).
6. **Встановлення і реалізація юридичних засобів охорони та захисту прав людини.**

Відповідно до розвитку міжнародних стандартів прав людини розвиваються і стандарти захисту прав людини, які складаються з міжнародних і національних. Міжнародні стандарти базуються на наступних принципах:

- Вироблений світовою спільнотою нормативний мінімум, на який повинні орієнтувати держави при визнанні та забезпеченні проголошуваних прав і свобод людини.
- Міжнародні правові зобов'язання, що реалізують принцип поваги прав людини і розвивають його в конкретних нормах, а також сформовані на основі рішень міжнародних органів з прав людини (прецедентне право).

Під національними стандартами захисту прав людини розуміють правові норми щодо захисту прав людини, що містяться в загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права, що діють у даній державі, і його законодавстві (Конституції та інших нормативних правових актах).

Структуру міжнародного захисту прав і свобод людини можна представити в наступному вигляді:

- загальні принципи права;
- принципи міжнародного права;
- норми міжнародного права звичаєвого характеру;
- міжнародно-правові стандарти.

Варіант А. «Кроки»

Роздрукуйте кроки імплементації міжнародних стандартів прав і свобод людини (один крок на картці).

Об'єднайте учасників у шість груп. Роздайте групам картки (одна картка на групу).

Завдання: визначте, що було створено в Україні для імплементації міжнародних стандартів прав і свобод людини (відповідно до тексту на картці).

Після підготовки групи представляють результати роботи (відповідно до порядку).

Гарантії прав і свобод людини

Важливим засобом захисту прав і свобод людини є гарантії прав і свобод людини.

Гарантії прав і свобод людини — це система загальних і спеціальних (юридичних) засобів та інститутів, система норм, принципів і вимог, які спрямовані на сприяння реалізації прав людини, а також забезпечення їх охорони і захисту від порушень. Практично гарантії є переходом від теоретичних, закріплених в законодавстві можливостей, до практичної реальності їх в житті, тому призначенням гарантій прав і свобод людини є створення належних умов для реалізації цих прав і свобод людини.

Реалізація гарантій залежала від багатьох факторів: рівня розвитку демократичних інститутів та економіки, правосвідомості та правової культури населення, наявності ефективних органів захисту прав людини та інших факторів.

Залежно від обраних критеріїв існує певна класифікація гарантій прав і свобод людини:

За сферою суспільних відносин:

- політичні;
- економічні;
- духовні.

За ступенем поширеності (нормативні гарантії):

- міжнародні;
- регіональні;
- національні.

В Україні гарантії прав і свобод людини можливо розглянути через суб'єктність реалізаторів гарантій:

- гарантії Верховної Ради України;
- гарантії Президента України;
- гарантії органів виконавчої влади;
- судові гарантії;
- гарантії омбудсмена;

- гарантії прокуратури;
- адвокатські гарантії;
- гарантії політичних партій і громадських організацій;
- гарантії місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування;
- гарантії міжнародних органів та організацій, членом яких є Україна.

Існують й інші форми класифікації за різними критеріями: юридичні та процесуальні, загальні та спеціальні й інші.

Гарантії прав і свобод людини також бувають державні та позадержавні. Якщо державні гарантії були вже розглянуті, то позадержавні гарантії прав і свобод людини являють собою системну діяльність міжнародних і національних громадських організацій та окремих правозахисників. Гарантії прав і свобод людини здійснюються системою органів і засобів, що охоплюються категорією «механізм захисту прав громадян».

Варіант А. «До кого відноситься»

У світі існує багато організацій та інституцій, які своєю діяльністю є гарантіями прав і свобод людини, частиною механізму захисту прав і свобод людини. Вони поділяються на глобальні (світові, міжнародні), регіональні (континентальні) та національні (державні).

Завдання: у запропонованому списку відмітьте, до яких організацій вони відносяться:

- Європейський Суд з прав людини;
- Президент України;
- Європейський Комісар з прав людини;
- Комітет ООН з прав людини;
- Комітет ООН з прав дитини;
- Верховний Суд України;
- Конституційний Суд Молдови;
- Верховний комісар ООН з прав людини;
- Уповноважений з прав людини;
- Венеціанська комісія.

Механізми захисту прав і свобод людини

Одним з найважливіших моментів становлення прав і свобод людини стало формування механізму захисту прав і свобод людини на всіх рівнях.

Офіційного визначення терміна «механізм захисту прав і свобод людини» не існує і кожен з теоретиків намагається сформулювати власне визначення. Окрім того, існують різні погляди на сутність самого механізму захисту прав і свобод людини. Одні правознавці включають до механізму інституції та організації, які займаються захистом прав і свобод людини, інші включають до цього механізму і документи, які забезпечують можливість захисту прав і свобод людини.

Отже, пропонуємо наступне визначення. Механізм захисту прав людини — це система міжнародно-правових норм, принципів і стандартів, закріплених у міжнародних договорах універсального, регіонального та локального характеру, які визначають права і свободи людини, зобов'язання держав і міждержавних організацій щодо дотримання, розвитку вказаних прав і свобод, а також міжнародні механізми забезпечення і контролю за дотриманням суб'єктами міжнародного права зобов'язань у цій галузі права і відновленням порушених прав конкретних осіб або груп населення.

Формування механізму захисту прав і свобод людини відбулося не миттєво, а пройшло крізь певні стадії:

- вироблення єдиних (універсальних) норм і стандартів у галузі прав і свобод людини, визнання їх на міжнародному рівні;
- визнання єдиних норм і стандартів у галузі прав і свобод людини на національному рівні і прийняття державами зобов'язань дотримуватися цих стандартів;
- створення механізму для контролю за дотриманням прийнятих державами на себе зобов'язань у сфері прав і свобод людини.

Процес формування механізмів захисту прав і свобод людини не звершився і продовжує розвиватися.

Механізм захисту прав і свобод людини базується на наступних принципах:

- загальні принципи права;
- принципи міжнародного права;
- норми міжнародного права звичаєвого характеру;
- міжнародно-правові стандарти.

Механізм захисту прав і свобод людини можливо класифікувати за наступними критеріями: за рівнем реалізації:

- універсальні (Комітет з прав людини, Верховний комісар ООН з прав людини та інші);
- регіональні (Організація з безпеки та співробітництва у Європі, Європейський суд по правах людини та інші);
- національні (омбудсмен, державні органи та інші)
- за підставами створення:
 - конвенційні органи (створені на підставі міжнародних договорів: Комітет з прав людини (Пакт про громадянські та політичні права (1966 р.)), Комітет з прав дитини (Конвенція про права дитини (1989 р.)));
 - утворені міжнародними організаціями (рішення мають рекомендаційний характер: Комісія з положення жінок (Економічна та соціальна рада ООН), Верховний комісар ООН у справах біженців (Генеральна Асамблея ООН), Міжнародне бюро праці (Міжнародна організація праці)).
- загальна (перевірка стану дотримання прав людини; форма діяльності — заслуховування періодичних звітів держав та інспекції; Комітет з прав дитини, Комісія по положенню жінок, Верховний комісар ООН з прав людини, Верховний комісар ООН у справах біженців, Європейська комісія з прав людини та інші);
- петиційна (розглядають індивідуальні або колективні скарги; Комісія з прав людини при ЕКОСОП, Європейський суд з прав людини, Американський суд з прав людини та інші).

Таким чином, механізм захисту прав і свобод людини можливо представити в наступному вигляді:

Документи	Організації
Світові (загальні)	
Міжнародний білль про права людини	Комітет ООН з прав людини, Комісія з прав людини ООН, Комісія з положення жінок, Верховний комісар ООН у справах біженців, Центр прав людини (Женева) та інші
Регіональні (континентальні)	
Європа	
Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод, Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), Підсумковий документ Віденської зустрічі держав-учасниць НБСЄ та інші	Європейський суд з прав людини; Комісар Ради Європи з прав людини
Америка	
Американська декларація прав та обов'язків людини	Міжамериканська комісія з прав людини; Міжамериканський суд з прав людини
Африка	
Африканська хартія прав людини і народів	Африканська комісія з прав людини і народів
Національні	
Україна	
Конституція України, закони та інші нормативно-правові документи	Президент України, Верховна Рада, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Кабінет Міністрів, суди та інше

Міжнародні світові механізми захисту прав і свобод людини

Захист прав і свобод людини на світовому рівні відбувається у сфері діяльності Організації Об'єднаних Націй. Практично більшість органів та організацій, пов'язаних із захистом прав і свобод людини не тільки пов'язані з ООН, а і є частиною ООН.

Генеральна Асамблея ООН

Головний дорадчий орган у системі ООН (представлені всі держави-члени, кожна з яких має один голос). Генеральна Асамблея обговорює будь-які питання в межах Статуту ООН, розробляє рекомендації (носять рекомендаційний характер), визначає програми для Секретаріату ООН, що пов'язані з питаннями захисту прав людини. З початку роботи ООН було прийнято понад 80 декларацій і конвенцій з питань прав людини.

Рада Безпеки

Головний орган ООН, який несе відповідальність за підтримання миру й безпеки. Від діяльності Ради Безпеки залежить забезпечення фундаментальних прав людини — на життя, безпеку і розвиток.

Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП)

Робить рекомендації з метою дотримання прав людини.

Рада ООН з прав людини

Допоміжний орган ООН, здійснює загальні дослідження, готує рекомендації та проекти міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини, заслуховує доповіді спеціально створених нею допоміжних органів, проводить періодичні огляди (універсальні періодичні огляди) щодо виконання кожною державою її зобов'язань у сфері прав людини. Була утворена у 2006 році на базі *Комісії ООН з прав людини*.

Комітет ООН з прав людини

Виконавчий орган ООН, займається наглядом за виконанням Міжнародного пакту про громадянські і політичні права в країнах-учасницях пакту на основі доповідей, що подаються країнами-учасницями; висловлює міркування за скаргами держав і приватних осіб про порушення Пакту.

Комітет ООН проти тортур

Виконавчий орган ООН, здійснює нагляд за виконанням Конвенції проти тортур. Координує боротьбу з тортурами в країнах-учасницях Конвенції на основі звітів про заходи від держав, які приєдналися до Конвенції.

Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації

Виконавчий орган ООН, відповідальний за нагляд за виконанням Конвенцій про ліквідацію всіх форм расової дискримінації.

Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ)

Орган ООН, уповноважений заохочувати та захищати права людини в усьому світі. Керує УВКПЛ Верховний комісар, який призначається Генеральним секретарем ООН та затверджується Генеральною Асамблеєю ООН. Напрямки діяльності: нормотворча діяльність, моніторинг та забезпечення прав людини. УВКПЛ проводить окремі дослідження, надає консультативні та технічні послуги, поширює інформацію. Розташоване в Женеві, має 8 регіональних та 10 представництв в окремих країнах, у складі миротворчих місій ООН працюють співробітники з прав людини.

Окрім того, у складі ООН діють наступні органи:

- Комісія зі становища жінок;
- Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок;
- Комітет з економічних, соціальних і культурних прав;
- Підкомісія із запобігання дискримінації та захисту меншин;
- Спеціальний комітет з деколонізації;
- Спеціальний комітет проти апартеїду;
- Комітет з прав дитини;
- Управління Верховного комісара у справах біженців та інші.

Також у системі ООН діє 14 спеціалізованих установ, які сприяють розвитку міжнародного співробітництва в окремих сферах суспільного життя (Міжнародна організація праці (МОП), Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) та інші).

Європейські механізми захисту прав і свобод людини

Окрім універсальних, світових механізмів захисту прав і свобод людини діють ще й регіональні. Їх ще називають континентальними. У світі є три регіональні механізми захисту прав і свобод людини: американський, африканський та європейський.

В Європі, на регіональному рівні можливо розглядати три напрямки:

- у рамках Ради Європи — на підставі Конвенції про захист прав людини й основних свобод (1950 р.);
- у рамках ЄС — на підставі установчих договорів ЄС;
- у рамках ОБСЄ — згідно з Гельсінським Актом (1975 р.).

Основна відмінність європейського механізму захисту прав людини від всесвітнього — це обов'язковість виконання рішень Європейського Суду з прав людини для організацій, які підписали Європейську Конвенцію про захист прав людини й основних свобод.

Рада Європи

Міжнародна організація 47 держав-членів у європейському просторі. Відповідно до Віденської декларації першої конференції держав-членів Ради Європи на вищому рівні (1993 р.) держави, які входять до неї, прийняли наступні вимоги:

- привести своє правове забезпечення у відповідність з основними принципами демократії, а також захистом прав людини;
- провести обрання народних представників шляхом вільних, рівних і загальних виборів. Це передбачає гарантію свободи поглядів, свободу засобів масової комунікації, захист прав меншин, дотримання норм міжнародного права;
- приєднатися до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод і визнати всю сукупність її контрольних механізмів.

Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ)

Міжнародний судовий орган, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи, що ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), розглядає всі питання, які стосуються тлумачення і застосування конвенції, включаючи міждержавні справи і скарги окремих осіб. ЄСПЛ почав діяти з 1998 р., об'єднавши (відповідно до Протоколу № 11) два органи Ради Європи — Європейську комісію з прав людини та Європейський суд з прав людини. ЄСПЛ не входить до складу Ради Європи.

Європейська комісія за демократію через право або Венеційська комісія

Дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права, котрий надає висновки про відповідність проектів законодавчих актів європейським стандартам і цінностям.

Також важливу функцію в європейському механізмі захисту прав і свобод людини виконують Парламентська Асамблея та Комітет Міністрів.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі

Міжнародна організація, яка об'єднує 53 держави-члени, розташовані в Європі, Північній Америці і Центральній Азії. Основна діяльність направлена в мирне врегулювання конфліктів, побудову демократичного суспільства, заснованого на правах і свободах людини. У рамках ОБСЄ діє Парламентська асамблея ОБСЄ, Верховний комісар у справах національних меншин, Бюро з демократичних інститутів і прав людини.

Національний механізм захисту прав і свобод людини

Національний механізм захисту прав і свобод людини включає практично весь державний апарат, адже головним гарантом дотримання прав і свобод людини виступає держава. Отже, до україн-

ського механізму захисту прав і свобод людини входять: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, центральні і місцеві органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підсистема судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура, інші правоохоронні органи України тощо.

Варіант А. «Чому?»

Об'єднайте учасників у групи.

Завдання: визначте один з органів держави, який відповідає за захист прав і свобод людини, і поясніть, яким чином цей орган проводить свою діяльність у сфері захисту прав і свобод людини.

Після підготовки учасники розповідають про національний механізм захисту прав і свобод людини.

Варіант Б. «Напишіть листа»

Об'єднайте учасників у групи.

Завдання: напишіть скаргу до Європейського Суду з прав людини в довільній формі з питання порушення конкретних прав людини.

Врахуйте обов'язкові умови: порушення може відбуватися тільки у сфері «держава — людина», заявник повинен пройти всі ступені національного захисту, пройшло не більше шести місяців від дати прийняття остаточного рішення відповідною національною установою.

Обговоріть заяви груп.

Рефлексія

1. Що таке міжнародні стандарти прав людини?
2. Що мається на увазі під Гарантіями прав і свобод людини?
3. Хто в Україні є суб'єктами гарантій прав і свобод людини?
4. Чому виникла необхідність в створенні механізмів захисту прав людини?
5. Які існують механізми захисту прав людини?
6. Чим міжнародні механізми захисту прав людини відрізняються від національних?
7. Які вам відомі Європейські механізми захисту прав людини?
8. Що входить до українського механізму захисту прав і свобод людини?

Джерела

1. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
2. Європейський механізм захисту прав людини — <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra+HR101+hr101/about>
3. Юридичний захист прав людини — <https://www.coe.int/uk/web/compass/legal-protection-of-human-rights>
4. Національні механізми забезпечення прав людини в Україні — <http://khpg.org/index.php?id=1151414949>

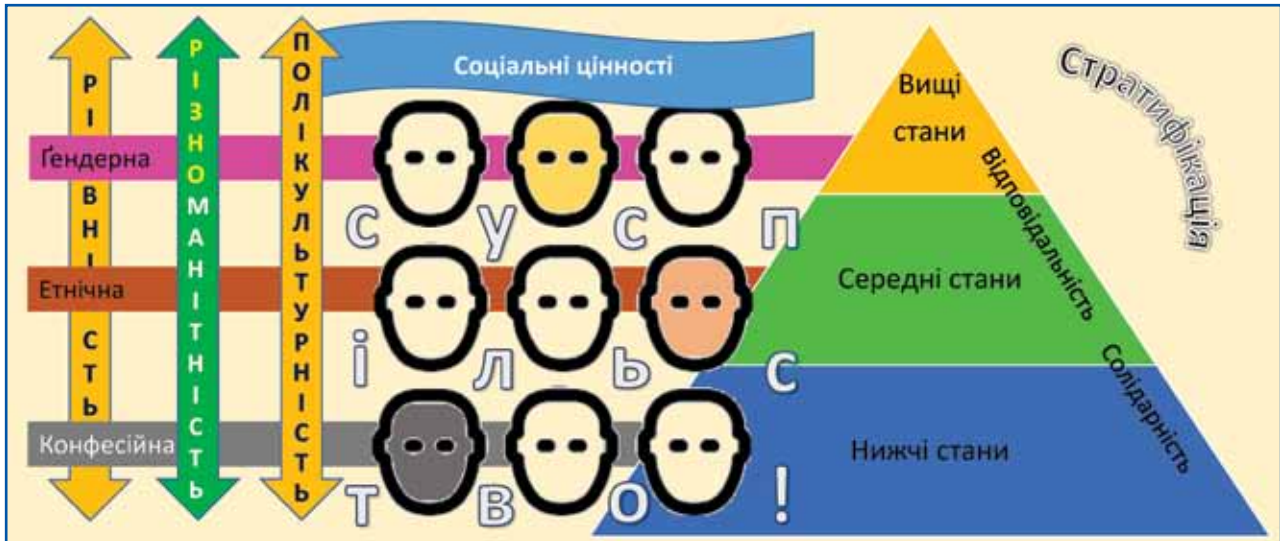
Розділ 3

ЛЮДИНА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

ТЕМА 1

СОЦІОКУЛЬТУРНА БАГАТОМАНІТНІСТЬ

Мета заняття:

сформувати уявлення про суспільство, соціальну структуру суспільства, соціальні цінності; розкрити причини гендерної, етнічної, конфесійної різноманітності людей.

Вміння і навички:

інтерпретує й аналізує інформацію про соціальну структуру суспільства та соціальні інститути; характеризує соціальні норми, незважаючи на соціальні втрати населення; класифікує гендерні, етнічні, конфесійні відмінності у суспільстві; формує толерантне ставлення до людської різноманітності; обґрунтовує поняття «рівність».

Ставлення і цінності:

усвідомлює значення гендерної рівності; розуміє, що таке соціальні цінності та яку роль в житті суспільства відіграє соціальна відповідальність; усвідомлює цінність людської різноманітності.

Ключові слова і поняття:

суспільство

соціальна стратифікація

полікультурне суспільство

суспільна відповідальність

солідарність

суспільні відносини

соціальні цінності

соціальні норми

згуртованість

соціальна мобільність

Мотивація до вивчення теми:

Вивчаючи історію, ви розглядали різні типи суспільних об'єднань. З якою метою люди об'єднувалися? Питання співіснування людей як одного цілого суспільного організму цікавило філософів здавна. Суспільство — це складна соціальна система. Вона складається з окремих індивідів, великих і малих груп людей, яких об'єднують потреби, інтереси, симпатії, вік, стать, національність тощо. Але суспільство характеризують не лише його елементи, а й те, що їх пов'язує, що тримає їх разом, упорядковує.

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. Мозковий штурм

Викладач об'єднує аудиторію у чотири групи і дає завдання: Запропонуйте соціальний поділ групи людей, які врятувалися на необжитому острові. Заслуховуються версії груп, на основі чого студенти готуються до вивчення першого питання.

Варіант Б. Знаки-символи

Викладач об'єднує студентів у чотири групи, які розробляють знаки-символи ряду понять («суспільство», «структура суспільства», «соціальна стратифікація», «соціальний статус») і презентують результати своєї діяльності на загальний огляд.

Варіант В. Інтерактивна вправа: «Соціум»

— Студентам роздаються картки з назвою «нової особистості», причому їм не дозволяється обмінюватися інформацією з іншими. Далі пропонується об'єднувати в групи залежно від своїх ролей.

— Після закінчення вправи відбувається колективне обговорення її результатів, актуалізуються наступні запитання:

- Чому ви були в різних групах?
- Яким особам було складно визначитися? Чому?
- Які спільноти природні, а які набуті? Чому?
- Які ідентичності у когось не були задіяні? Які ще можуть бути ідентичності у людини?
- Які причини існування кількох ідентичностей в одній людині?

Суспільство. Соціальна структура суспільства. Соціальні цінності

Суспільство — сукупність людей, об'єднаних певними відносинами, зумовленими способом виробництва матеріальних і духовних благ, які змінюються упродовж історії. До найхарактерніших ознак суспільства належать:

- спільність території проживання людей, які взаємодіють одне з одним;
- цілісність (суспільство є єдиним цілим);
- сталість, тобто період існування суспільства триваліший за життя одного покоління;
- здатність відтворювати й підтримувати міцні внутрішні зв'язки;
- певний рівень розвитку культури, наявність власної системи цінностей, що лежить в основі стосунків між людьми;
- самодостатність, саморегулювання (тобто для існування та розвитку суспільству не потрібні жодні зовнішні чинники).

Суспільні відносини — це достатньо стійкі зв'язки, що виникають між людьми та групами людей і мають істотне значення для життєдіяльності певної сукупності людей. До них належать соціальні, економічні, політичні, правові, духовні й інші типи відносин.

Соціальні відносини відображають становище людей та їх груп у суспільстві, їхню роль у суспільному житті. Різницю соціальних та особистих відносин яскраво демонструє простий приклад: коли чоловік і жінка кохають одне одного — це особисті відносини. А от коли пара укладає шлюб, таким чином створюючи родинний зв'язок, тоді виникають соціальні відносини, адже молода сім'я має соціальне значення для суспільства загалом.

Соціальний інститут — це відносно стійка модель поведінки людей і організацій, що історично склалася в певній сфері життєдіяльності суспільства. До соціальних інститутів належать, наприклад, сім'я, або шлюб. Соціальні інститути можуть бути формальними й неформальними. Формальні соціальні інститути регулюються законами й іншими нормативними актами. До них належать держава, армія, школа тощо. А коли функції, засоби соціального інституту не втілюються у формальних правилах, виникають неформальні інститути: культурні й соціальні фонди, об'єднання за інтересами. Соціальні інститути поділяються за сферами життя людини на економічні, політичні, виховні, культурні тощо.

До економічних соціальних інститутів належать ті, що займаються виробництвом і розподілом благ, послуг, регулюванням грошового обігу, організацією праці тощо; це гроші, корпорації, ри-

нок. Політичні соціальні інститути пов'язані зі встановленням, виконанням, підтриманням влади. Політичними інститутами є уряд, парламент, поліція. Виховними й культурними є інститути, створені для розвитку культури, соціалізації молодого покоління, передання йому культурних цінностей суспільства. До них належать сім'я, школа, інші навчальні, наукові, художні заклади, релігія.

Соціальна структура суспільства — це ієрархічно впорядкована сукупність людей, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими зв'язками та відносинами. Саме завдяки структурі суспільство відрізняється від натовпу, хаотичного скупчення людей. Основними елементами соціальної структури є люди та їхні групи. Кожен з елементів соціальної структури пов'язаний з іншими, займає в ній специфічне, притаманне лише йому місце та відіграє власну роль.

Соціальна стратифікація розуміється як розташування людей у статусній ієрархії, згори вниз за чотирма основними критеріями нерівності: неоднаковими прибутками, рівнем освіти, доступом до влади, престижем професії. Термін «стратифікація» ввів до соціологічного обігу американський вчений Пітірім Сорокін.

У сучасних суспільствах представники вищих класів — еліти — обіймають привілейовані посади та мають найпрестижніші професії. Зазвичай їхня праця високооплачувана та пов'язана головним чином з інтелектуальною діяльністю, виконанням управлінських функцій. Вожді, королі, президенти, політичні лідери, успішні бізнесмени, видатні вчені та діячі мистецтв утворюють еліту суспільства. Надзвичайно важливим елементом структури сучасних суспільств є середній клас — групи, що належать до нього, займають проміжну позицію між верхівкою та нижніми класами суспільства. Належність до нього визначається власністю, освітніми або технічними навичками, управлінською діяльністю.

У сучасному розумінні до середнього класу належать дрібні та середньої руки власники й підприємці, вчителі, лікарі, юристи, кваліфіковані робітники та службовці. Ця частина суспільства володіє певною власністю, економічною незалежністю, свободою вибору сфери діяльності. Висока якість життя, упевненість у майбутньому зумовлює зацікавленість середнього класу в збереженні існуючого ладу, а тому його значна питома вага в соціальній структурі зумовлює добробут суспільства. У розвинених країнах до середнього класу належить приблизно 80 % населення. Серед найнижчих прошарків — некваліфіковані робітники, безробітні, жебраки, маргінали, тобто люди, які втратили своє попереднє соціальне становище і не змогли адаптуватися до нових умов. Це особи, які перебувають у граничному стані відносно суспільства або певної соціальної групи.

На думку дослідників, однією з найбільших проблем сучасного українського суспільства є відсутність авторитетної еліти та міцного, розвиненого середнього класу і досі переважають нижні середні та найнижчі верстви:

- *Загальноукраїнські елітні групи*, що володіють власністю в межах, які можна порівняти з найбільшими статками представників західного світу, а також володіють засобами владного впливу на загальнонаціональному рівні.
- *Регіональна та корпоративна еліта*, представники якої володіють значним (за українськими масштабами) статком і впливом на рівні регіонів і певних галузей або секторів економіки.
- *Верхній середній клас*, який володіє власністю та прибутком, що здатні забезпечувати західні стандарти споживання та можливості підвищення свого соціального статусу.
- *Динамічний середній клас*, прибутки якого забезпечують задоволення середньоукраїнських і вищих стандартів споживання, що також характеризується досить високою потенційною адаптивністю, значними соціальними вимогами й мотиваціями.
- *Аутсайдері*, яким притаманна низька адаптація та соціальна активність, невисокі прибутки й орієнтація на легальні способи їх одержання.
- *Маргінали*, які відзначаються низькою адаптацією, асоціальними та антисоціальними установками у своїй соціально-економічній діяльності.
- *Криміналітет*, для представників якого характерна висока соціальна активність та адаптованість, але при цьому вони цілком свідомо й раціонально діють усупереч легальним нормам господарської діяльності.
- *Безхатченки* — люди, які втратили соціальний статус, без постійного місця проживання. До них можуть належати особи, які мешкають у непризначених і непристосованих для проживання місцях, а також особи, які в нічний час проживають у притулку для бездомних.

Соціальні цінності — це соціальна згуртованість, солідарність, відповідальність. Соціальні цінності сприяють духовному розвитку суспільства, соціалізації людей, освоєнню ними моральних суспільних норм, способів поведінки та взаємодії. Соціальні цінності — це значимість явищ і предметів реальної дійсності з точки зору їх відповідності або невідповідності потребам суспільства, соціальних груп чи особистості. Соціальні цінності є своєрідним духовним базисом розвитку суспільства і їх зміна або руйнування підриває існування будь-якого етносу, народності, нації. Вони включають знання, навички, вміння, особистісні якості, форми виховання, добробут, справедливість, свободу, тощо. Риси соціальних цінностей є те, що вони підтримуються більшістю суспільства, сприяють збереженню стабільних соціальних відносин і впливають на суспільний стан і розвиток.

Є декілька підстав для типології цінностей. Оскільки цінності впливають на поведінку людей у всіх сферах життєдіяльності, підставою для їх типології є предметний зміст. У цій підставі розрізняють цінності соціальні, культурні, моральні, економічні, політичні і т. д. Стосовно до соціуму соціальні цінності можна поділити на економічні, екологічні, педагогічні, культурні і т. д., тобто можна з певністю сказати, що типів цінностей може бути стільки, скільки значущих сфер життєдіяльності є в соціумі. Ключовим елементом соціальних цінностей є соціальні норми.

Соціальні норми і цінності це важливий інструмент соціалізації особистості. Вони не тільки орієнтують людину на встановлення ефективної взаємодії з соціальним середовищем, а і є значущим чинником її освоєння, а значить, і власного соціального розвитку, впливаючи на індивіда, спонукають його до вироблення певного типу поведінки.

Соціальна згуртованість є вирішальним фактором суспільного розвитку, що базується на спільних цінностях, міцних соціальних зв'язках і спільному виконанні суспільних обов'язків. Вона є близькою до ідеї соціальної солідарності, коли люди та їх групи готові діяти й об'єднуватися заради спільної справи. Соціальна згуртованість направлена на досягнення добробуту абсолютної більшості громадян, гармонічні й стабільні відносини, подолання соціальної ізоляції.

Солідарність — це єдність переконань і дій, взаємодопомога і підтримка членів соціальної групи в задоволенні спільних інтересів і досягненні загальних групових цілей. Розуміння людством необхідності спільних дій та співпраці для вирішення нагальних проблем робить солідарність загальнолюдською цінністю. Соціальна згуртованість і спільні дії передбачають не лише участь, а й відповідальність за ці дії.

Відповідальність — усвідомлення особистістю власних обов'язків та їх виконання. Соціальна відповідальність виникає тоді, коли поведінка людини має суспільне значення й регулюється соціальними нормами. Відповідальність є найважливішою якістю особистості, тому що, беручи на себе відповідальність, людина самореалізується.

Методика

Варіант А. Знаки-символи

Викладач об'єднує студентів у чотири групи, які розробляють знак-символ фактора стратифікації і презентують результати своєї діяльності на загальний огляд.

Варіант Б. Аналіз схеми

Викладач об'єднує студентів у шість груп, кожна з яких аналізує запропонований канал соціальної мобільності.

- У чому виражається більша інтенсивність міжгрупової мобільності демократичних суспільств?
- Чи може бути міжгрупова мобільність абсолютною?

Варіант В. Які можна захистити ідентичності людини?

Додаток. Ідентифікаційні картки

30-річний власник кількох ресторанів з незначною вадою, киримли мусульманин	45-річна сільська жінка, прибиральниця у школі, українка, православна
40-річний безхатко, українець, греко-католик	35-річна українка-бізнесвумен, атеїстка
25-річний колишній в'язень, православний українець	22-річна безробітна сирійська біженка з двома дітьми, мусульманка
35-річний китайський бізнесмен, гей, атеїст	65-річна пенсіонерка, росіянка, православна
15-річний учень київської елітної школи, єврей, юдей	18-річна студентка-киримли, мусульманка
62-річний православний єпископ, болгарин	28-річна безробітна атеїстка-росіянка, яка хворіє на СНІД
32-річний українець-наркоман, вантажник, джедаїст	38-річна українка з великою родиною, учителька, греко-католичка
27-річний таксист, циган, православний	45-річна самотня медсестра, єврейка, юдейка
42-річний власник магазину, вдовець з двома неповнолітніми дітьми, українець, адвентист	Домогосподарка з двома неповнолітніми дітьми, українка, православна
Погано освічений 60-річний українець, християнин	28-річна українка, що зловживає алкоголем, без постійної роботи, православна
50-річний самотній капітан поліції, українець, православний	35-річна одинока мати, продавчиня, українка, католичка
23-річний сержант збройних сил, поляк, католик	28-річна снайперка збройних сил, українка, православна
80-річний колишній депутат Верховної ради, росіянин, атеїст	62-річна власниця мережі готелів, українка, православна
19-річний афроукраїнець з вадами слуху, студент коледжу, католик	10-річна прийомна донька в родині сантехніка та бухгалтерки

Пропоновані групи:

1. Майнові спільноти.
2. Гендерні спільноти.
3. Вікові спільноти.
4. Релігійні спільноти.
5. Національні спільноти.

Варіант Г. Пригадайте основні історичні події новітньої історії України. Як, на вашу думку, вони вплинули на формування українського суспільства?

Гендерна, етнічна, конфесійна різноманітність

Мотивація до вивчення теми: Сучасний світ — це не замкнений простір людського буття, обмежений кордонами, це життя в глобальному, полікультурному світі. Сучасне суспільство складається з представників різних культур, що становить полікультурне суспільство. Це суспільство з багатьма культурами, з етнічними гендерними і релігійними групами, які проживають на одній території. У мультикультурному суспільстві існують сталі дружні зв'язки і відкриті відносини, які передбачають рівноправність, взаємоповагу і визнання рівноцінності кожної культури та толерантне ставлення по відношенню одне до одного. *Полікультурне суспільство вміщує численні культурні традиції та практики, які асоціюються з різними етнічними та конфесійними групами, що входять до складу цього суспільства. Це наче повноводна ріка, що живиться з невеликих струмків.*

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. Бесіда

«Краще на Батьківщині кістьми полягти, ніж на чужині слави натяти». Чому своя Батьківщина є для людини найкращою?

Варіант Б. Евристична бесіда

«Що таке етнос?»

Варіант В. Поясніть власне ставлення до такої думки

Дехто жартома говорить про те, що між чоловіками й жінками велика відмінність, що буцімто ми походимо з різних планет. Чоловіки — з Марсу, а жінки — з Венери. Пояснюють, що різниця в анатомії обумовлює відмінність наших доль. Запевняють, що ми по-різному мислимо і керуємося кожен своїм голосом моралі; що нам властиві неоднакові манери розмовляти і слухати одне одного.

Варіант Г. Бесіда за карикатурою. Запитання для обговорення

Як ви розумієте зміст карикатури?

Чи можна в усьому поставити знак рівності між статями?

Гендерна, етнічна, конфесійна різноманітність

У сучасному полікультурному суспільстві особливого значення набувають загальнолюдські цінності. Вони регулюють поведінку людей, виступають важливими критеріями та знаряддями пошуку взаєморозуміння та злагоди в суспільстві. Людське життя, здоров'я, сім'я, кохання, спілкування важливі для кожної людини, але забезпечити ці цінності можливо лише за стабільності суспільства. Умовами цього є визнання культурних відмінностей, прав і свобод людей, ненасильства, толерантності.

Толерантність — моральна якість, що проявляється в повазі інтересів, почуттів, звичок інших людей.

Це терпиме ставлення до думок, що не збігаються з власними думками, позиціями, віруваннями, терпимість до критики, поведінки інших. Вона передбачає захист та обґрунтування власної позиції. Толерантність є обов'язковим принципом будь-якого демократичного суспільства та демократичної держави. Толерантність є готовністю з боку більшості поширити блага та привілеї спільноти й громадянства на меншини й одночасно поважати відмінність інших національних громад.

У 1995 році ЮНЕСКО була зроблена спроба сформулювати офіційне значення толерантності у «Декларації принципів толерантності». Серед інших речей, у цьому великому й вичерпному документі толерантність означає «повагу, прийняття та поцінування багатой різноманітності наших світових культур, наших форм самовираження й способів виявлення людського ества... Толерантність є гармонія у різноманітності».

Толерантність — це особиста або суспільна характеристика, яка передбачає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище багатомірні, а значить, і погляди на цей світ різноманітні, вони не

можуть і не повинні зводитися до одноманітності або бути в будь-яку користь. Толерантність пропонує відмову від насилля, використання мирних засобів для вирішення суперечностей і конфліктів, які супроводжують історію суспільства і життя кожної людини. У соціальному сенсі — це поважливе, терпиме відношення до людей, їх думок, культури, вірування, інакодумства. Тому особа має знайомитися з різними культурами, традиціями, релігіями, їх спільностями і шляхами єднання.

Мультикультурна грамотність є тією базою, якою насамперед має оволодіти суспільство. Кожна особистість має сформувати власне ставлення до своєї та інших етнічних груп, сформувати гнучкий підхід до сприйняття національних і культурних норм, усвідомити толерантність як норму поведінки і недопустимість расизму, ксенофобії та дискримінації.

Культура міжнаціонального спілкування передбачає глибокий аналіз як того, що зближує народи, так і того, що їх роз'єднує. Розуміння відмінностей історичних коренів, менталітету зменшує конфлікти в міжнаціональних стосунках. Викривлені претензії до минулого, постійне маніпулювання складними й іноді суперечливими фактами історії, постійний пошук ворогів, акцентування уваги на минулих кривдах і образах обертаються нетерпимістю.

Органічне поєднання національного і загальнолюдського — це необхідна передумова розвитку і збагачення кожної культури. У процесі взаємодії різних культур створюються нові цінності, що поважають унікальність, національне самовизначення, полікультурне середовище, відмінності між культурами, їх розмаїття і взаємодію, міжнаціональний діалог культур тощо.

Суспільство гендерної рівності — це суспільство, у якому чоловікам і жінкам надаються рівні можливості і шанси для добровільної участі в усіх видах діяльності як рівноправним партнерам, де чоловіки і жінки користуються рівними політичними й економічними, соціальними і культурними правами і свободами, а також виконують обов'язки та несуть однакову відповідальність.

Гендер — це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей і відносин жінок і чоловіків. Ці характеристики набуваються особистостями в процесі гендерної соціалізації, яка визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття жінки і чоловіка. Для забезпечення гендерної рівності в політиці на державному рівні створено систему державних інститутів, які спрямовані на забезпечення гендерної рівності.

Державна гендерна політика здійснюється через систему державних органів, які несуть відповідальність за впровадження гендерних підходів, забезпечують здійснення гендерної політики, сприяють впровадженню гендерних принципів у законодавство та державну політику, підтримують гендерну освіту.

Етнічна ідентичність, тобто відчуття належності до певної групи, спорідненості, історичної та культурної спільності з представниками цієї групи, змінюється в результаті контактів даної етнічної групи з іншими групами, що проживають на певній території, відчувають взаємний вплив.

Інтеграція виявляється в розширенні контактів, співпраці з іншими народами в усіх сферах життя з одночасним збереженням власної культурної самобутності, мови, звичаїв тощо. Суспільство, побудоване за принципом інтеграції, нагадує різнобарвну мозаїку, де різні культури збагачують і посилюють одна одну.

Асиміляція — витіснення культури одних народів культурою інших; поглинання однієї культури іншою, розчинення однієї в іншій, що супроводжується втратою національної самосвідомості, мови, самобутності.

Сегрегація — це спроби збереження власної культурної ідентичності шляхом обмеження контактів з представниками інших національностей або культур. Цей термін використовується лише щодо більшості. Коли такої стратегії дотримуються представники етнічних меншин, то це називається **сепаратизм**. Така політика призводить до конфліктів у суспільстві, породжує негативні стереотипи й заважає суспільному прогресу. У крайніх випадках вона може призводити до терористичних актів, збройних конфліктів і навіть громадянських воєн.

Маргіналізація відбувається тоді, коли етнічна група втрачає власну самобутню культуру, мову, але з певних причин не може інтегруватися до культури більшості. З іншого боку, явище глобалізації, що намагається нібито нівелювати різні культури, викликає протилежну реакцію у вигляді посилення самосвідомості народів, намагання зберегти власну культуру та спосіб життя. Відбувається етнічна консолідація народів, яка виявляється у розвитку їхньої політичної, економічної, мовної та

культурної самостійності. Саме виважена державна політика в галузі етнонаціональних стосунків є головним чинником їх гармонізації та демократичного розв'язання міжнаціональних суперечностей і конфліктів. Щоб зрозуміти етнонаціональні процеси в державі, проаналізувати їх головні напрямки, варто чітко визначити, який зміст ми вкладаємо в поняття «етнонаціональна політика».

Етнонаціональна політика — це напрямок політики держави у сфері національних і міжнаціональних відносин. Вона спрямовує свою діяльність на врегулювання стосунків між етносами, націями та етнонаціональними групами (народами). Мета етнонаціональної політики — консолідація, інтеграція всіх у єдину політичну спільноту.

Етнонаціональна політика має враховувати: географічні фактори, особливості демографічних процесів, історичні особливості формування певної нації або народності та особливості формування її національної державності. Також варто враховувати специфіку національного складу населення, релігійність, особливості національної психології, національні традиції. До її головних принципів варто віднести такі: принцип демократизму, толерантності, взаємоповаги та поваги до національних традицій, звичаїв, віросповідань, забезпечення реалізації права на самовизначення націй. Сьогодні у світовій практиці виробляється єдиний дієвий механізм урегулювання міжетнічних стосунків, а саме: забезпечення рівних умов існування різним етнічним утворенням, надання їм свободи, рівних прав, можливостей самовизначення, вільної національної ідентифікації. Захист меншин впливає з ідеї рівності усіх людей, яка належить до головних засад демократії. В Україні національні меншини визнаються на конституційному та законодавчому рівнях. Українські науковці сформулювали власне тлумачення цього поняття з урахуванням національної специфіки.

Етнічна меншина — це самосвідома своєю єдністю спільність людей, для яких властиві спільне походження, спільні мовно-культурні риси, спільні психологічні орієнтації, котрі у кількісному плані поступаються домінуючій групі поліетнічного суспільства. У сучасному українському суспільстві чітко простежується позитивна тенденція до зростання суспільної активності представників різних національностей, створення ними національно-культурних громад для збереження та відродження своєї етнічної ідентичності та культурної самобутності. Процеси демократизації суспільно-політичного розвитку України сприяють ширшому залученню національних меншин до культурного та громадського життя. Для українського суспільства важливо віднайти рівновагу між пошуками етнічної ідентичності та інтеграційними процесами. Слід широко використовувати міжкультурний діалог для досягнення консенсусу між різними поглядами.

Релігія (від лат. religio — зв'язок) — означає, що вона має з'єднувати людей у їх вірі для злагоди та миру в суспільстві.

Подолання міжетнічних, міжконфесійних, міжособистісних суперечностей в державі насамперед має служити дотриманню прав людини на вільний вибір віросповідання і світоглядних переконань, невтручання у життя релігійних громад і дотримання державного і громадського нейтралітету стосовно різних віросповідань і конфесій.

Конфесія в сучасній українській мові має два значення:

- віросповідання;
- самостійний, незалежний від інших релігійний напрям відгалуження.

Розмаїття української культури виявляється не лише в її етнічній різнобарвності, а й, зокрема, в релігійній. І хоча за Конституцією церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви, і жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова, релігійне життя дуже важливе для багатьох громадян України.

Термін «міжконфесійний» використовується на означення стосунків між представниками різних напрямів тієї самої релігії (наприклад, між православною та католицькою громадами), а також на означення відносин між представниками різних релігій (наприклад, мусульманами та християнами).

Упродовж років незалежності в Україні відбулося відродження релігійного життя. Стереотипні уявлення про православ'я як традиційну релігію України дедалі менше відповідають дійсності. І хоча християнство й досі залишається пріоритетною релігією, набувають поширення й інші віросповідання. Після отримання Україною незалежності та прийняття Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» отримали можливість розвиватись іудейські громади, а з поверненням кримськотатарського населення дедалі більшого поширення набуває іслам.

З Конституції України Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» Стаття 4. Громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії [...] Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом. Таким чином, сьогодні Україна є **поліконфесійною** державою, тобто такою, де присутні різні релігії та конфесії. З метою поглиблення міжконфесійного діалогу в Україні діє низка міжконфесійних організацій державного та регіонального рівнів. Найбільшою та найвпливовішою з них є Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. Рада була утворена 1996 р. як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган з метою об'єднання зусиль церков і релігійних організацій у справі духовного відродження України, координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участі в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин.

Важливою для діалогу культур є міжнародна діяльність релігійних організацій України. Глобалізація, що торкнулася багатьох сфер людського життя, не оминула і релігійні відносини. Представники релігійних організацій України співпрацюють із своїми закордонними одновітцями, відбуваються зустрічі із закордонними колегами. Представники українських релігійних громад беруть участь у паломництві, міжнародних форумах і конференціях. Вони активно здійснюють благодійну та гуманітарну діяльність. Вони надають духовну опіку та допомогу з догляду за особами, які перебувають у закладах соціального захисту — будинках для літніх людей, центрах для самотніх, будинках для дітей із фізичними та розумовими вадами тощо. Останнім часом така робота активно проводиться у закладах позбавлення волі. При релігійних організаціях утворюються осередки охорони здоров'я: реабілітаційні центри, лікарські кабінети, санаторії; працюють пункти безкоштовного харчування; розширюється мережа оздоровчих таборів для дітей з інвалідністю та сиріт, дітей із малозабезпечених сімей.

Враховуючи важливе значення, яке етнічні та релігійні стосунки відіграють у нашому житті, стає зрозумілим, що гармонійне існування соціуму неможливе без міжкультурного діалогу. Така позиція дає можливість запобігти розпалюванню ворожнечі між представниками різних культур і віросповідань.

Методика

Варіант А. Логічні схеми

Створіть знаки-символи понять «етнос», «нація етнічна», «нація політична» (група 1, 3), «ознаки нації» (група 2, 4).

Державна самостійність єсть головна умова існування нації...

Варіант Б. *Інтерактивна вправа: Займи позицію.*

Мета: засвоїти та закріпити поняття «релігійна толерантність».

Завдання: шляхом роботи в малих групах та колективного обговорення реальних випадків і проявів релігійного фанатизму та нетерпимості в усіх сферах життя сформувати в учасників/учасниць розуміння сутності та сучасного стану проблеми.

- Існують антигуманні релігії, які варто заборонити.
- В Україні варто запровадити єдину державну релігію.
- Пропаганда нетрадиційних для України релігій не загрожує українцям.
- Релігійна толерантність абсурдна, оскільки монотеїстична релігія вимагає визнання лише свого Бога.
- Природа деяких релігій є насильницькою.
- Українці не можуть бути релігійними фанатиками.
- Представники нетрадиційних для України релігій самі винні в насильстві над ними — вони знають, що тут панує інша релігія.
- Жінки не можуть бути священнослужителями.

Варіант В. *Бесіда навколо вислову Юрія Сергєєва, Постійного представника України в ООН.*

«Нас об'єднує те, що нас усіх створив Господь. Якщо кожна людина була створена Богом, то чому той, хто створений Богом, у війнах чи етнічних чистках вбиває іншого, також створеного Господом? Чому прибутки і політичні амбіції цінніші, ніж громадяни країни? Вчинками, коли атакуються права і життя особи, керує лише зло».

Варіант Г. *Заповнюючи таблицю, наведіть приклади повсякденної роботи хлопців/чоловіків та дівчат/жінок.* Або дайте відповіді на запитання: хто що робить у повсякденному житті? Яка саме робота притаманна більше хлопцям або дівчатам. Доповніть таблицю власними прикладами:

Особливості та значення чоловічих і жіночих ролей у сучасному суспільстві

Дівчата/жінки	Хлопці/чоловіки
Шиють	Водії вантажних авто
Готують	Роблять ремонт
Грають у карти	Дивляться телевізор
Працюють нянями у садочку	Заробляють гроші
...	Курять...

Після цього поміняйте місцями назви колонок і проаналізуйте, що зі списку для дівчат/жінок можуть робити хлопці/чоловіки, а що не можуть? Окремо виділіть те, чого не можуть робити дівчата/жінки, і те, чого не можуть робити хлопці/чоловіки. Поясніть чому.

Варіант Д. *Згадайте з історії, як генеза поділу праці вплинула на розподіл чоловічих і жіночих ролей у суспільстві?*

Дослідивши генезу поділу праці, можна зробити наступні висновки:

- еволюція поділу праці була не окремим актом в історії людства, а довготривалим процесом розвитку суспільства;
- кожна стать на різних етапах цього процесу відіграла власну неповторну роль;
- перехід від біогенези людини до її соціогенези обумовлює зміну ставлення до чоловічої та жіночої ролі в процесі праці;
- що вищий рівень розвитку виробничих технологій, то непомітнішою стає грань розподілу праці між чоловіками і жінками.

Варіант Е. *Викладач зачитує наступну історичну довідку:*

«Коли у 1873 р. з'явилась перша надійна друкарська машинка, першими її опанували чоловіки, і професія секретаря була надзвичайно престижною і високооплачуваною. Але коли цю роботу почали виконувати жінки, вона стала другорядною і менш оплачуваною».

Запитання для обговорення: «як ви вважаєте, ця робота стала вважатися другорядною і, відповідно, стала менш оплачуваною, тому що нею оволоділи жінки, або, навпаки, тому що робота стала менш привабливою, чоловіки більше не хотіли її виконувати?»

Варіант Є. *Обговоріть ставлення різних релігій до поняття «толерантність».*

Недарма основні релігії світу приділяють значну увагу толерантності. Так, наприклад, священні тексти брахманізму проголошують: «Не робіть іншим того, що було б боляче вам, якби було зроблено вам» (*Махабхарата; 5:1517*); буддизм наголошує: «Не заподійте іншим того, що самим здається боляче» (*Удана-Варга; 5, 18*); іслам проповідує: «Жоден із вас не увірує по-справжньому, доки не почне бажати братові своєму того ж, чого бажає самому собі» (*Сунна*); зороастризм говорить: «Тільки той за природою добрий, хто не робить іншим нічого, що негарно для самого себе» (*Дадистан-і-диник; 94:5*); іудаїзм підкреслює: «Що ненависне тобі, не роби ближньому своєму» (*Талмуд; Шаббат, 31А*); християнські канони навчають: «То ж усе, чого ви бажаєте, щоб чинили вам люди, так само чиніть і ви їм» (*Новий Заповіт; Євангеліє від Матвія; 7:12*); конфуціанство вказує: «Чого не бажаєш собі, не роби й іншим» (*Конфуцій. Лунь Юй; 15:23*).

Рефлексія

1. Які соціальні інститути ви знаєте, і як вони впливають на ваше життя?
2. Запропонуйте дієву систему стратифікації українського суспільства.
3. Що для вас є поняття «цінності»? Визначте універсальні цінності для різних соціальних інститутів.
4. Як соціокультурний простір визначається залежно від сфер життєдіяльності людей?
5. Що таке «соціальний капітал» і як він співвідноситься з поняттям «солідарність»?

Джерела

1. Ентоні Гіденс. Соціологія. — К., 1999, — 726 с.
2. Танчин І.З. Соціологія: Навч.посіб.— 3-тє вид., перероб. і доп. — К., 2008. — 351с.
3. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин ; пер. с англ. — М., 1992. — 543 с.
4. Основи демократії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. А. Ф. Колодій. Третє видання, оновлене і доповнене. — Львів, 2009. — 832 с.
5. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної трансформації в Україні на рубежі століть. Досвід соціально-філософського аналізу. — К. — 2006. — 502 с.

ТЕМА 2

ЕФЕКТИВНА КОМУНІКАЦІЯ

Мета заняття:

показати спілкування як основу суспільного прогресу; сформувати у студентів критичне розуміння комунікації та комунікативності як універсальної умови людського буття.

Вміння і навички:

використовує навички активного слухання; визначає вербальну й невербальну комунікацію; вміє вести діалог, монолог і полілог.

Ставлення і цінності:

вважає культуру спілкування загальнолюдською цінністю, є носієм культури спілкування, усвідомлює цінність комунікації у суспільстві.

Ключові слова і поняття:

спілкування

комунікація

вербальна комунікація

невербальна комунікація

активне слухання

Мотивація до вивчення теми:

Антуан де Сент-Екзюпері говорив, що «розкіш людського спілкування є одним з найважливіших людських благ». Співіснування в суспільстві можливе лише завдяки спілкуванню. Спілкуючись, люди об'єднуються в різні соціальні інститути. Рівень розвитку суспільства визначається пануючими в ньому формами комунікацій, а соціальна і особистісна реальності в їхній взаємодії істотно залежать від того, як здійснюється комунікація. Комунікація — універсальна умова людського буття.

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності**Варіант А. Пантоміма**

Утворюється кілька груп учнів. Кожна група отримує завдання передати певну інформацію колегам через пантоміму. Причина? Ваші друзі у вагоні потяга, який уже рухається. Ви — на пероні без мобільного телефона, а інформація хочеться передати відразу.

Приклади інформаційних блоків:

Петро помилився. Ваш автобус прибуде не за годину, а за півгодини після прибуття потяга!

Надія передає Миколі, щоб той зателефонував їй. Вона готова вибачити і відновити стосунки!

У сусідній вагон щойно зайшов Президент України! Христино, зроби з ним селфі!

Богдан забув у мене вдома паспорт! Я сфотографую та надішлю копію на Вайбер.

Запитання для дискусії:

- Які елементи інформації передаються пантомімою легко? Чому?
- Які елементи інформації передаються пантомімою дуже складно? Чому?
- Чи відрізняється «мови тіла» під час спілкування зі словами і без? Як?
- Які мають бути правила «мови тіла» під час спілкування?

Варіант Б. Мозковий штурм

Уявіть ситуацію: ви познайомились із цікавою людиною і хотіли б зустрітися з нею ще раз. Які комунікативні дії ви застосуєте, якщо це:

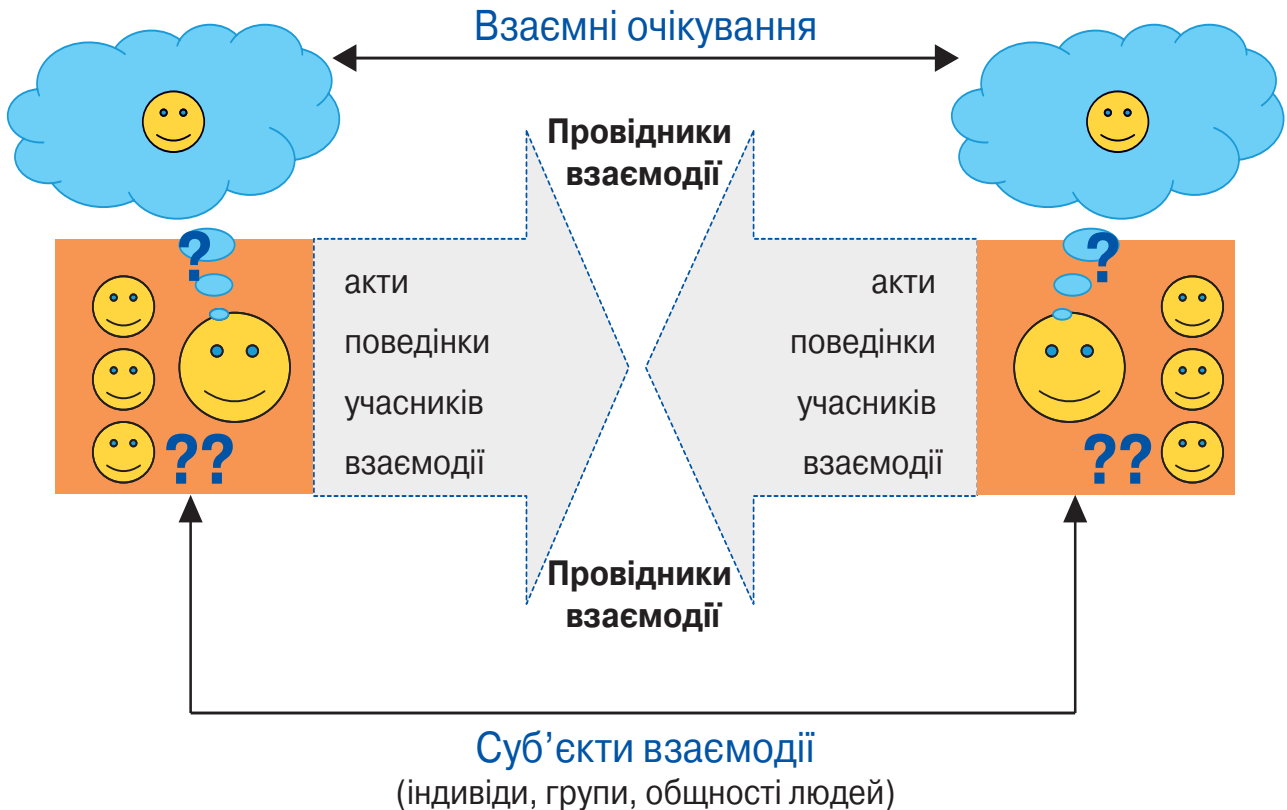
- цікава дівчина або хлопець вашого віку;
- відомий український політик;
- людина, яка може вплинути на вашу подальшу кар'єру;
- відомий естрадний співак?
- Які типи комунікації ви найчастіше використовуєте у своєму повсякденному житті?

Варіант В. Логічні схеми

Бесіда навколо емблеми схем: «Соціальна взаємодія», «Форми соціальної взаємодії (за характером актів взаємодії)», «Форми соціальної взаємодії (за кількістю учасників)», «Види соціальної взаємодії».

- Як ви розумієте зміст схем? Як співвідносяться форми соціальної взаємодії із поняттям «комунікації».

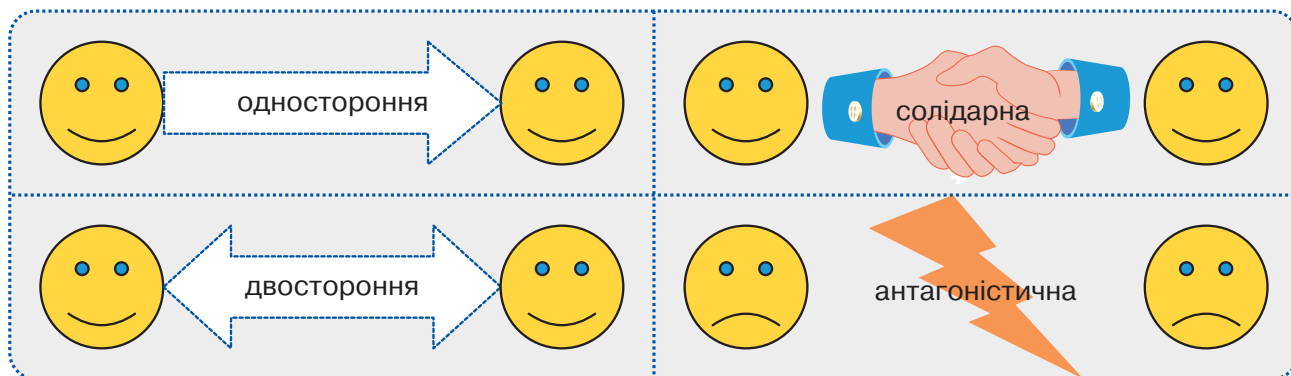
СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ

ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

(за характером актів взаємодії)

Роль спілкування в житті людини й суспільства. Вербальна й невербальна комунікація

Як вам відомо, існування людини неможливе без співпраці з іншими. Взаємозв'язок з іншими, функціонування суспільних відносин забезпечуються через спілкування, яке нерозривно пов'язане з діяльністю та духовним світом людини.

Спілкування є невід'ємним і дуже важливим аспектом людського існування, передумовою формування людини як соціальної істоти. Це процес взаємодії між людьми, у якому відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, цінностями й навичками, результатами праці. Будь-яка спільна діяльність людей координується, узгоджується, у ній присутній процес обміну думками. У процесі спілкування досягаються організація та єдність дії окремих особистостей, здійснюється інтелектуальна та емоційно-чуттєва взаємодія між ними, формується спільність настроїв і поглядів. Спілкування є засобом існування суспільства, воно може бути прямим і опосередкованим.

Пряме спілкування відбувається у процесі безпосередніх контактів між партнерами, наприклад, під час дружньої розмови.

Опосередковане ж спілкування має місце, коли між учасниками спілкування існує просторово-часова дистанція. Наприклад, автори відомих книжок звертаються до нас у своїх творах крізь десятиріччя, а інколи навіть сторіччя. Можна визначити традиційні форми спілкування, історично вироблені та закріплені в певних звичаях та обрядах різних народів.

Формальне спілкування, яке регламентується ustalеними нормами та має стереотипний характер. Сторони такого спілкування розігрують певні, заздалегідь відомі ролі: викладач — студент, підприємець — банкір, керівник — підлеглий. Таке спілкування не вимагає вияву особистісних якостей, що робить його офіційним.

Ділове спілкування, успіх якого залежить від рівня довіри між партнерами, їхніх ділових якостей, інтересів і намірів. Ділове спілкування може перерости в дружнє та неформальне. Спілкування органічно вплетене в людську діяльність, відповідає її різним видам і постає як передумова співпраці. Саме через спілкування налагоджуються необхідні для діяльності зв'язки.

Неформальне спілкування — це спілкування, яке враховує інтереси, наміри, настрої іншого. Саме у дружньому, неформальному спілкуванні розкривається неповторність кожної людини, її характер, внутрішній світ, суто людські якості. Таке спілкування поєднує в собі почуття та емоції поряд з обміном думками та інформацією. Основним засобом спілкування є мова, яка виступає підґрунтям культури, енциклопедією вселюдського досвіду. Вона пов'язує людей усіх генерацій, поєднує минуле, сучасне й веде нас у майбутнє.

Мова — це життя народу, нації; коли вона згасає, втрачається історична пам'ять. Вона є біологічним, соціально-побутовим і духовним явищем людського існування, що забезпечує здатність людини мислити й відчувати. Словами людини виражає свої почуття й думки, називає ними різні предмети та явища. Завдяки мові вона створює певний інформаційний світ, у якому об'єднуються,

співіснують внутрішній (духовний) світ і світ зовнішній. Мова виконує такі функції: відтворювальну, пізнавальну, комунікативну й культурно-творчу. Важливим елементом загальнолюдського спілкування є його культура — сукупність загальноприйнятих норм поведінки людини в суспільстві. Для культури спілкування принципово важливими є такі її ланки:

- культура висловлювання;
- культура словесного обговорення проблем;
- вміння логічно й лаконічно висловлювати свої думки, доносити їх до співрозмовника;
- вміння знаходити головну думку;
- естетичний підхід до викладення власних думок.

Ми знаємо, як відбувається процес передання інформації у представників тваринного світу. Пригадайте, наприклад, мову бджіл або сигнали, якими тварини повідомляють одне одного про небезпеку. Універсальною умовою людського буття, формою взаємозв'язку людини з людиною є комунікація.

Комунікація — це процес, під час якого двоє або більше людей обмінюються інформацією. Окрім того, у процесі комунікації люди здійснюють обмін досвідом, цінностями, досягненнями. Здатність до сприйняття й передання інформації називають комунікативністю. Слово «комунікація» може означати також зв'язок, повідомлення, засіб зв'язку, інформацію, засіб інформації, а також контакт, спілкування, соціальну взаємодію.

Масова комунікація — процес передання інформації групі людей одночасно за допомогою спеціальних засобів — мас-медіа та телекомунікації. Комунікація є також однією з необхідних умов організації суспільства. У процесі комунікації досягається організація та єдність дії окремих особистостей, здійснюється інтелектуальна взаємодія між ними, формується спільність настроїв і поглядів. Структура найпростішої комунікації включає: 1) двох учасників-комунікантів; 2) ситуацію (чи ситуації), яку вони прагнуть осмислити та зрозуміти; 3) тексти, що виражають зміст ситуації; 4) мотиви й мету, що роблять тексти спрямованими, тобто те, що спонукає суб'єктів звертатися одне до одного; 5) процес матеріального передавання текстів. За типом відносин між учасниками виділяють міжособистісну, публічну та масову комунікацію. За типом використовуваних засобів передання значень виділяють вербальну (мова), невербальну (жест, міміка, мелодика), матеріально-знакову (зокрема, художню) комунікацію. Стратегії комунікації еволюціонують паралельно з політичними, економічними та географічними змінами світу. На комунікації істотно впливає технологічний розвиток, тому ефективні технологічні й комунікативні навички є необхідною умовою як ділової кар'єри, так і громадянського життя.

Комунікативністю називають як здатність людини будувати широку мережу знайомств, так і вміння спільно обговорювати проблеми. Комунікативність є особистісною формою існування, яке нерозривно пов'язане зі світом людини. Будь-яка спільна діяльність людей координується, узгоджується, проходить процес обміну думками. Комунікативність є необхідною передумовою організації суспільства, вона органічно вплетена в людську діяльність, відповідає різним видам діяльності та постає її передумовою. Саме через здатність людини до комунікативності налагоджуються й осмислюються необхідні для діяльності зв'язки. Завдяки комунікативності відбувається навчання і виховання особистості, засвоєння нею різних форм соціального досвіду, виявляються різноманітні здібності людини, її внутрішній світ, який стає доступним іншим.

Культура спілкування — це наявність в людському житті форм структурування й ціннісно-сміислової організації. Вона має бути присутньою у повсякденному житті кожної людини, яка постійно контактує з іншими (у родині, у шкільному колективі, на вулиці, на роботі). У різні епохи культура спілкування мала різні назви: етикет, правила пристойності, хороші манери, — але її завжди виділяли як особливу форму взаємодії та міжособистісних стосунків людей. У третьому тисячолітті особливого значення набуває культура спілкування, заснована на принципах толерантності. Знання мов інших народів дає людині доступ до їхньої культури. Що спонукає людину обирати різні форми спілкування? Чи може існувати одна універсальна тактика спілкування для всіх сторін спілкування?

До навичок успішного спілкування належать:

- вміння розуміти інших;
- вміння адекватно реагувати на критику;

- уміння ефективно висловлювати власну думку;
- узгодження дій, толерантність і компроміс у стосунках з іншими;
- ведення переговорів, розв'язування конфліктів і навички посередництва.

Важливим елементом загальнолюдського спілкування є моральна культура спілкування. Моральні норми спілкування людина набуває протягом усього життя. Сукупність загальноприйнятих норм у суспільстві регулюються культурою спілкування. За умов демократичного суспільства, коли кожна людина має право на вільне висловлювання своїх думок і переконань, особливого значення набуває культура дискусій і ведення діалогу. Вінцем культури спілкування є мистецтво спілкування, особливо ораторське мистецтво — уміння утримувати увагу аудиторії протягом багатьох годин, вести дискусії, диспути, діалоги й дебати.

Вербальне спілкування — це усне, словесне спілкування, учасники якого обмінюються висловлюваннями щодо предмета спілкування. Вербальна комунікація використовує як знакову систему людської мови, так і природну звукову мову, тобто систему фонетичних знаків. За допомогою мови здійснюються кодування і декодування інформації: комунікатор у процесі говоріння кодує, а реципієнт у процесі слухання декодує цю інформацію.

Невербальне спілкування — це така форма спілкування, яка не спирається на слова та інші мовні символи. Невербальне спілкування, широко відоме як «мова жестів», поєднує в собі такі форми самовираження, які спираються не на слова й інші мовні символи, а проявляються за допомогою поз, міміки, жестів, умовних сигналів. У процесі такого спілкування відбувається обмін інформацією, формування власного образу, думки партнера, здійснення впливу на нього без використання мовних засобів.

Розуміти мову невербальних сигналів важливо з кількох причин. По-перше, словами можна передати тільки фактичні знання, але, щоб висловити почуття, одних слів часто буває недостатньо. Іноді ми говоримо: «Я не знаю, як висловити це словами», маючи на увазі, що наші почуття настільки глибокі або складні, що для їх вираження ми не можемо підібрати підходящих слів.

По-друге, знання цієї мови показує, наскільки ми вміємо володіти собою. Якщо мовцеві важко впоратися з гнівом, він підвищує голос або відвертається. Невербальна мова скаже про те, що люди думають про нас у дійсності.

По-третє, невербальне спілкування цінне тим, що воно, як правило, спонтанне й виявляється не свідомо. Тому, незважаючи на те, що люди зважують свої слова і іноді контролюють міміку. Часто можливий «витік» приховуваних почуттів через міміку, жести, інтонацію і забарвлення голосу, що є інструментами невербального спілкування.

Міміка — вирази обличчя, спричинені рухами його м'язів, які виражають здивування й байдужість, страх і радість, задоволення й незадоволення, гнів і спокій, порозуміння і його відсутність тощо і є міжнародним засобом спілкування.

Постава — звичне положення тіла людини під час сидіння, ходіння тощо; властива манера триматися. Пози формуються тілом, руками, ногами й символізують соціальний стан або конкретну ситуацію, у якій перебуває людина.

Жести — рухи, виконувані переважно руками, іноді й ногами. Мова жестів надзвичайно виразна. Почувши, наприклад, неприємну звістку, людина інстинктивно витягує перед собою руку з розкритою назовні долонею, символічно намагаючись відштовхнути небажану інформацію. Якщо інформація складна, її необхідно обміркувати, співрозмовник береться руками за голову або потирає потилицю.

Умовні сигнали — побудовані на основі усного мовлення системи передавання повідомлень за допомогою жестів, зрозумілих лише для певного кола осіб. Як правило, такі сигнали виробляються у вузьких професійних групах. Наприклад, брокери товарних бірж у всьому світі користуються сигналами, зрозумілими лише їм, що символізують вимогу знизити або підвищити ціну, згоду або незгоду на заявлені умови угоди тощо.

Активне слухання — техніка, що поєднує в собі кілька прийомів і принципів, які допомагають чути співрозмовника, викликати його прихильність і довіру. У сучасному житті багато прийомів і навичок можуть значно поліпшити і полегшити ваше життя. Одна з таких корисних навичок — активне слухання, яке полягає в умінні слухати співрозмовника з правильною зовнішньою і внут-

рішньою реакцією. Цей прийом дає змогу не тільки привернути співрозмовника до себе й зуміти зрозуміти його точку зору, а й впливати на неї. Завдяки цьому поняття активного слухання в наші часи дуже популярно в самих різних сферах життя.

Існують різні принципи активного слухання, які відповідають трьом різним варіантам цього явища:

1. **Активне слухання.** У цьому випадку ви концентруєтесь на інформації, уточнюючи і перепитуючи її так, щоб співрозмовник зрозумів, що ви хочете усвідомити для себе все, що він говорить.
2. **Пасивне слухання.** Іноді людині потрібно виговоритися, і в цьому випадку його треба не перебивати, а мовчки слухати, зрідка підтакуючи і даючи побачити, що ви його розумієте.
3. **Емпатичне слухання.** Цей вид змушує вас подумки стати на місце мовця і постаратися уявити, випробувати його почуття, висловивши це словами так, щоб він зрозумів, що ви здатні співпереживати на найглибшому рівні.

Для багатьох виявляється не під силу навіть такий найпростіший прийом, як уміння слухати співрозмовника, не перебиваючи його. Адже це — основа активного слухання і ознака елементарної ввічливості. Розглянемо найпростіші прояви з області методу активного слухання:

- легкий нахил тіла до співрозмовника;
- регулярні кивки головою під час промови співрозмовника;
- спалах очима;
- міміка, відповідна предмету розмови;
- підтакування на знак згоди;
- пояснення по ходу промови;
- перепитування в кінці висловлювання («тобто, як я розумію...»);
- підведення підсумків («загалом, ти вирішив...»);
- вираз співпереживання;
- емпатія («це засмутило тебе?») і т. д.

Техніка активного слухання дає змогу привернути співрозмовника до себе, переконати його в тому, що для вас справді важливі його слова, і навіть дає змогу вам впливати на його точку зору, підводячи його до нових висновків, використовуючи тільки ту інформацію, яку він вам повідомив.

Методика

Варіант А. Дискусія в класі:

Поміркуйте над висловом Юргена Хабермаса: *«Комунікація — це базовий соціальний процес, повсякденна практика приватних життєвих світів. В основі сучасного громадянського суспільства лежить саме розвиток комунікативних практик і комунікативна раціоналізація, а не відносини виробництва.»* Чому саме комунікації автор надає перевагу над виробництвом?

Варіант Б. Уявіть ситуацію: ви познайомились із цікавою людиною і хотіли б зустрітись з нею ще раз. Які комунікативні дії ви застосуєте, якщо це:

- цікава дівчина або хлопець вашого віку;
- відомий український політик;
- людина, яка може вплинути на вашу подальшу кар'єру;
- відомий естрадний співак.

Які комунікативні дії ви найчастіше використовуєте у своєму повсякденному житті?

Варіант В. Дискусія на тему «Слово та голос»

«Ну що, здавалося б, слова? Слова та голос — більш нічого. А серце б'ється — ожива, як їх почує!..» *Т. Г. Шевченко*

«Багато говорити і багато сказати — не одне й те ж». *Софокл, давньогрецький драматург*

«Уміння вести розмову — це талант». *Стендаль (Анрі-Марі Бейль)*

«Наша мова — найважливіша частина не лише нашої поведінки, а й нашої особистості, нашої душі, розуму, нашої здатності не піддаватися впливам середовища, якщо воно затягує». *Д. С. Ліхачов, російський філолог та історик*

Варіант Г.

Марк Цукерберг (1984 р. н.) — розробник і співзасновник всесвітньої соціальної мережі «Facebook», роботу над якою розпочав іще у студентські роки. У 2010 р. журнал «Тайм» визнав його «людиною року», а 2011-го його було визнано наймолодшим мільярдером планети. Ідея мережі «Facebook» ґрунтується на природній потребі людей у спілкуванні та їхньому прагненні бути популярними. У створеній 2004 р. мережі користувачі мали змогу завантажувати свої світлини й оприлюднювати будь-яку інформацію — від переліків улюблених пісень до наукових інтересів. За декілька років безкоштовним соціальним порталом університету вже користувалися мільйони юзерів усього світу. На власній сторінці цієї мережі Марк Цукерберг визначив свої інтереси як «відкритість; розробка речей, що допомагають людям спілкуватись і ділитися тим, що для них важливо; революції; інформаційні потоки; мінімалізм». У 2010 р. режисер Девід Фінч зняв кінострічку «Соціальна мережа», в основі сюжету якої було покладено історію життя Цукерберга та створення «Facebook».

Варіант Д. «Мова тіла»

Мова тіла — невербальна (несловесна) комунікація, обмін інформацією завдяки жестам, позам, рухам і виразам обличчя (кінесика), просторовим зонам (проксемика), паралінгвістичним особливостям (проксодика) тощо. Альберт Мейєрабіан встановив, що передавання інформації вербально (словами) — це лише 7 % від загальної кількості переданої інформації. Через звукові засоби (інтонація, тон) передається 38 %, а невербальні засоби — 55 %. У бесіді словесне спілкування займає менше 35 %, а понад 65 % інформації передається за допомогою невербальних засобів спілкування.

Завдання для студентів: підготувати доповіді про «мову тіла». Під час доповіді асистенти будуть собою показувати «мову тіла».

Після вислуховування доповіді технологією мозковий штурм формуються «Правила поведінки під час співбесіди»

Варіант Е. Правила спілкування

Утворюється кілька груп студентів. Кожна група отримує завдання скласти правила спілкування. Результати мають бути відображені на листку фліпчарту (можна за допомогою символів). Після презентації доробку груп створюються спільні правила спілкування.

Рефлексія

1. Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що спілкування — це кисень для людської душі? Поясніть чому.
2. Як можна визначити рівень культури спілкування людини?
3. Розкрийте цінності невербального спілкування у суспільстві.
4. Що таке активне слухання? Поясніть його роль у вербальному спілкуванні.
5. У якому стилі спілкування краще засвоюється інформація — монолог, діалог, полілог?

Джерела

1. Эко У. Открытое произведение / Пер. с ит. — М., 2004. — 384 с.
2. Эко У. Поиски совершенного языка в европейской культуре / Пер. с итал. — М., 2007. — 430 с.
3. Эко У. Пять эссе на темы этики / Пер. с итал., М., 2005. — 160 с.
4. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманізація мистецтва. Вибрані твори. — К., 2001. — 210 с.
5. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. Пер с исп. — М., 2003. — 509 с.

ТЕМА 3 СТЕРЕОТИПИ ТА УПЕРЕДЖЕННЯ. ДИСКРИМІНАЦІЯ. КОНФЛІКТИ

Мета заняття:

розкрити зміст понять «стереотип», «упередження», «дискримінація» як деструктивних проявів соціальної взаємодії та вміти шукати шляхи їх подолання; розуміти подвійну природу конфлікту як соціального явища, знаходити шляхи виходу з конфліктних ситуацій.

Вміння і навички:

критично оцінює причини зародження конфліктів, аналізує шляхи подолання конфліктних ситуацій; вміє обирати стратегії вирішення конфліктних ситуацій (переговори і медіація, консенсус і компроміс); розуміє походження упереджень і забобонів, критично їх аналізує; розрізняє різні форми дискримінації та засоби її протидії.

Ставлення і цінності:

усвідомлює, що основними принципами діалогу між соціальними групами в полікультурному суспільстві є: принцип соціальної рівності та справедливості, принцип згуртованості, принцип соціального партнерства.

Ключові слова і поняття:

стереотипи упередження забобони дискримінація конфлікти
переговори медіація консенсус компроміс

Мотивація до вивчення теми:

Упередження, забобони, стереотипи, дискримінація, конфлікти — це явища суспільного життя. Кожна людина сприймає світ по-своєму, має свої власні переконання, потреби, емоції. Вони можуть спричинити розходження у спілкуванні з іншими людьми і призвести до конфліктів. В основі цих явищ лежать різні світорозуміння, світосприйняття, різні уявлення про добро і зло.

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. «Маска»

На заняття запрошується людина у масці (наприклад, Міккі Мауса) або показується фотографія людини в масці. Студенти намагаються схарактеризувати цю людину.

- Чому люди одягають маски? Як ми сприймаємо людей у масках?
- Чи є небезпека ототожнення маски і людини?

Варіант Б. Міні-вистава

Двоє студентів розігрують діалог.

С.: Я вважаю, що в Україну приїздить дуже багато мігрантів з відсталих країн, які нічого, крім злиднів, створити не можуть. Саме тому варто обмежити можливість набуття українського громадянства іноземцями.

А.: Очевидно, на основі своїх стереотипів ти закликаєш до дискримінації. У мене є впевненість, що твої висловлювання належать до ксенофобських і расистських.

С.: Чому? Я не вважаю інші раси гіршими, я вважаю їх іншими. Хай будуть самі собою десь у себе, а ми — у себе.

А.: Це не толерантно. Земля належить всім людям, і вони мають право жити там, де їм хочеться.

- З якими твердженнями учасників діалогу ви згодні, а з якими ні? Чому?
- Відмітьте ключові поняття діалогу.

Варіант В. Бесіда

Поглянувши на форму робітника або службовця, ми одразу ж визначаємо, до якої категорії працівників тієї чи іншої сфери діяльності він належить. Розмовляючи з кимось, ми за говіркою визначаємо, представником якого регіону є наш співрозмовник? Зустрівши в громадському транспорті молоду особу, ми можемо за її одягом, прикрасами та зачіскою визначити її приналежність до того чи іншого молодіжного угруповання? Зайшовши до храму, ми одразу розуміємо, до якої зі світових релігій чи конфесій він належить?

Стереотипи та їхня роль у житті людини і суспільства

Слово «стереотип» увійшло до загального вжитку з друкарської справи, де воно означало пластину, плиту з металу, гуми або пластмаси з точним відтворенням друкарського набору, що дає можливість водночас друкувати на кількох машинах, у різних місцях тощо. У переносному розумінні це слово означає: те, що часто повторюється, стало звичайним, загальноприйнятим, і чого дотримуються, що наслідують у своїй діяльності.

Соціальний стереотип — це спрощений схематизований образ або уявлення про певний соціальний об'єкт або явище. Стереотипи характеризуються емоційною забарвленістю та стійкістю. Їх можна порівняти з таким природним явищем, як айсберг, лише 1/10 якого ми бачимо над поверхнею води. А що там унизу й до чого може призвести зіткнення з ним? Уперше термін «стереотип» саме в цьому значенні використав класик американської журналістики Волтер Ліппман, який 1922 р. опублікував працю «Громадська думка».

Стереотипи — елементи псевдосередовища, за допомогою яких людина пристосовується до свого оточення. Стереотипи об'єднуються в системи стереотипів, які постають у вигляді повсякденних укладів, вірувань, навчань, соціальних інститутів тощо. Таким чином виникає стереотип, що охоплює всі системи стереотипів, під загальновідомою назвою «соціальна реальність» — методу, за допомогою якого суспільство розрізняє людей за категоріями. За визначенням Ліппмана, громадська думка «чіпляє ярлик» на базі певних характеристик. Стереотипи виникають і закріплюються як результат суджень, що формуються під час співіснування в різних сферах життєдіяльності. У процесі еволюції суспільства стереотипи можуть з'являтися, еволюціонувати або зникати. Люди не формують стереотипи самостійно на базі власного досвіду, а переймають їх від родичів, знайомих та із засобів масової інформації. Найчастіше формування стереотипів, тобто стійких образів людини, групи або суспільного явища, відбувається непомітно для індивіда. Можливо, завдяки цьому вони утверджуються як стійкі еталони, що панують над свідомістю людини. Стереотипи завжди сприймаються простіше, ніж реальні речі. Завдяки стереотипам найскладніші явища можна окреслити двома-трьома реченнями. Схематичне зображення стереотипу дає змогу нам зрозуміти співвідношення правдивої і хибної інформації в ньому. Тобто можна сказати, що стереотипам притаманна «економія мислення». Особливість стереотипів полягає в тому, що вони володіють підсвідомістю як окремого індивідуума, так і суспільства загалом. Вони впливають на наші дії, поведінку, суджен-

ня про різні явища та навіть на хід суспільних подій. Стереотипи виконують багато функцій як на індивідуальному, так і груповому рівні. Серед них найголовнішими є відбір інформації, яка «просіюється» через стереотип; створення і підтримання позитивного образу себе та своєї групи (етносу, професійної групи тощо); обґрунтування й виправдання поведінки певної групи. Існують різноманітні класифікації стереотипів. Наприклад, за змістом стереотипи поділяють на професійні, фізіогномічні й етнічні.

Професійні стереотипи — це узагальнені образи типових представників окремих професій. Наприклад, охоронця зазвичай уявляють схожим на героя голівудської кінострічки — широкоплечим мовчазним красенем з величезними кулаками, який вмє поводитися зі зброєю й володіє карате. Насправді ж охоронцеві зовсім не обов'язково бути саме таким. Головне для нього — відповідально ставитися до своєї роботи, вмєти поводитися за певних обставин, здатність задалегідь обмірковувати майбутні дії, виявляти серед оточуючих тих, хто може становити небезпеку, передбачати загрозу та вмєти її відвернути. Люди постійно стикаються із професійними стереотипами. Це набуває особливого значення в період, коли молодь обирає професію. Під впливом деяких стереотипів імовірна загроза припуститися помилки. Тому юнакам і дівчатам завжди потрібно пам'ятати, що уявлення про професію можуть бути неповними або викривленими, і тому слід вивчати й аналізувати інформацію з різних джерел.

Фізіогномічні стереотипи ґрунтуються на визнанні зв'язку між зовнішністю та рисами характеру людини. Наприклад, вважається, що люди з повними губами доброзичливі, а невеликі очі характеризують урівноважених осіб, вірних своїм ідеалам. До того ж необхідно пам'ятати, що у представників різних народів існують різні стереотипи щодо зовнішності. Так, деякі турецькі прислів'я говорять про дурість людей високого зросту та хитрість низькорослих, а англійці не довіряють рудоволосим.

Етнічні стереотипи фіксують взаємини між етнічними групами, пов'язані з національним характером. Автостереотип етносу описує самосвідомість, уявлення етносу про себе. Гетеростереотип змальовує образ іншого етносу. Негативні стереотипи слід долати, адже такі уявлення погано впливають на розвиток діалогу різних етнічних культур. Інколи стереотипи використовують як зброю для пропаганди расизму та ксенофобії. Для прикладу можна навести антисемітську пропаганду в Німеччині у 20–30-х роках ХХ ст., яка призвела до винищення 6 млн євреїв. Етнічні стереотипи часто використовують політики з власною метою: одні — щоб вносити розбрат між різними народами, інші — щоб створити ґрунт для поєднання культур. Етнічні стереотипи використовують як інструмент в інформаційній війні, політичних змаганнях і чорному піарі. Велика кількість стереотипів є результатом спрощеного сприйняття хитросплетінь складної системи життєдіяльності суспільства. У шаленому ритмі сучасного життя людям зазвичай бракує часу, щоб розібратися в істинній сутності того чи іншого явища, його емоційній характеристиці, тому люди сприймають його механічно та відносять до певної групи чи категорії, тобто стереотипізують його.

Зокрема, для масової комунікації важливо використовувати масові стереотипи, щоб інформацію сприйняла більшість соціуму. Найчастіше їх використовують у рекламі. Наприклад, було помічено, що, обираючи певний продукт, покупець орієнтується не на раціональну інформацію, яка допомогла б його обрати, а на ту, що не суперечить вибору, який він зробив раніше, та підтвердить його звичні уявлення й установки. Зрозуміло, що відповідно до того, як суспільство складається з різноманітних соціальних груп, верств, страт, що різняться за конфесійними, національними, соціальними, політичними та гендерними ознаками, стереотипи також поділяються на групові, національні, державні, регіональні, релігійні, расові, соціальні, гендерні, політичні й інші.

Гендерні стереотипи — це внутрішньосоціальні установки щодо місця чоловіка й жінки в суспільстві, їхніх функцій та соціальних завдань. Ці стереотипи стоять на заваді розвитку нових відносин у соціумі та побудові демократичного суспільства. Основний гендерний стереотип — те, що жінка створена тільки для хатніх справ, дітей і церкви, знаходимо, наприклад, у теорії Фрідріха Ніцше. Така позиція була притаманна суспільству до початку ХХ ст., вона залежала від ставлення суспільства до жінки взагалі. Цей стереотип дуже глибоко проник у людську свідомість, тому й нині деякі чоловіки вважають жінку лише матір'ю та господинею в домі, а не особистістю, яка може вирішувати суспільні справи.

Ще один гендерний стереотип, пов'язаний із суспільним ставленням до жінки, — її нездатність брати участь у державних справах. Суспільство не завжди прислухається до думок жіночої полови-

ни людства. Підтвердження цього — незначна кількість жінок, які займають високі управлінські, керівні державні посади. Цей стереотип з'явився в нашому суспільстві ще зі стародавніх часів: його успадкували від релігій та устоїв життя ранніх цивілізацій і культур. З часом він має зникнути зі свідомості суспільства. Сучасні гендерні дослідження вказують на відмінність психологічних аспектів чоловіків і жінок. Жінки частіше ухвалюють рішення, вигідні для всіх учасників процесу, а чоловіки — попри те, що рішення може завдати болю іншим, дотримуються власних принципів. Недоцільно говорити про єдину чоловічу або жіночу роль. Чоловічі і жіночі ролі різні за змістом, але залежать одна від одної та доповнюють їх. Це зумовлено тим, що чоловіки у процесі виробництва зайняли провідні позиції, тоді як жінки були змушені вести хатню роботу й не мали змоги утвердитися у професійній сфері. Такі соціально-економічні умови і стали однією з причин формування чоловічих і жіночих стереотипів. Дехто й досі з упередженням ставиться до виконання чоловіком і жінкою певних ролей, наприклад, коли батько бере відпустку з догляду за дитиною або жінка займається традиційно чоловічим видом спорту. Тому зараз, як ніколи, ми маємо сприяти розвитку індивідуального мислення, критично ставитися до нав'язаних нам думок і кожному людину оцінювати як окрему особистість з позиції її моральних і професійних характеристик. Результат розповсюдження гендерних стереотипів — явище гендерної дискримінації, тобто дискримінації за гендерними ознаками. Гендерні стереотипи в сучасному суспільстві можуть бути подолані шляхом досягнення консенсусу між соціальними ролями та наділенням жінок і чоловіків однаковими можливостями щодо самоствердження. Необхідно докорінно змінити застарілі погляди на такі, які відповідають запитам сучасного суспільства.

Упередження це несправедлива, хибна думка, яка з'являється щодо будь-кого або чого-небудь за делегідь, без ознайомлення, та пов'язане з нею відповідне ставлення; тобто це антипатія, заснована на стереотипах. Упередження сильніші серед осіб із невисоким соціальним статусом або таких, чий статус різко погіршився. Упередження і дискримінація взаємопов'язані: упередження призводять до дискримінації, а дискримінація підтримує упереджене ставлення. Люди часто використовують упередження для підтвердження власних суб'єктивних суджень, для того щоб виправдати свою дискримінаційну поведінку. Зазвичай людина не усвідомлює власного упередженого ставлення до інших і вважає, що це наслідок об'єктивного досвіду й оцінки конкретних фактів чи вчинків. Так, через упередженість керівник може вважати, що всі його підлеглі — ледачі й некомпетентні, хоча насправді це не так. Боротися з упередженнями можна, лише зосереджуючись на ситуаціях співпраці та взаємодії, орієнтуючись на підвищення статусу.

Забобони — це помилкові переконання, віра в невідомі надприродні сили, що впливають на майбутні події. Вони пов'язані з відсутністю правильного, наукового уявлення про зв'язки та закономірності явищ природи і суспільства. Забобони зберігаються як пережитки минулого у свідомості окремих людей. Забобони можуть передаватися з покоління в покоління. Слідом за дорослими діти теж починають вірити в певні явища чи прикмети. Ця віра іноді породжує безпідставні надії, пасивну покору долі, викликає страх перед невідомим. Для звільнення від забобонів треба знаходити правильні пояснення подій і явищ навколишнього світу.

Дискримінація — це навмисне обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за їхньою расовою або національною належністю, політичними або релігійними переконаннями, статтю тощо.

На підставі широкого розмаїття населення території сучасної України, на жаль, сьогодні достовірним є факт наявності такого негативного явища як дискримінація. Незважаючи на те, що в Україні не було гострих міжетнічних конфліктів і серйозних суперечностей у відносинах між етнічними групами, як це спостерігається в інших постсоціалістичних країнах, останнім часом все ж почастишали випадки дискримінації на расовому, етнічному, релігійному, соціальному та культурному тлі.

Дискримінація здійснюється за такими ознаками як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політична позиція або точка зору, національне чи соціальне походження, майновий стан або місце народження і походження за народженням.

Дискримінація призводить до приниження гідності окремої особистості або цілої групи індивідів, позбавляє їх участі у суспільно-громадському житті, обмежує комунікацію, яка є невід'ємним процесом взаємодії між людьми, завдяки чому відбувається обмін інформацією, досвідом і виявляється сутність людини. Вона спричиняє страждання, комплекс неповноцінності, постійні внутрішні

переживання і дискомфорт тих людей, які зазнають дискримінації. Такі процеси є причиною конфліктів, які можуть бути навіть міжнародними за масштабами та виливатися у збройну боротьбу.

Дискримінація може бути відкритою і прихованою. За цим принципом ми розглянемо **види дискримінації**:

- **пряма дискримінація**, або відкрита, відбувається за ознакою статі, національності, раси, мови, релігії, що у відкритій формі без об'єктивних причин принижує гідність особистості і протиставляє її традиційному суспільному загалу.
- **непряма дискримінація**, або прихована, має місце тоді, коли за певних умов одна група осіб ставиться в особливо несприятливу ситуацію у порівнянні з іншою групою незалежно від офіційного законодавства держави, яке проголошує рівні права та можливості всім громадянам. Вона виражається в ситуації, в якій особистість позбавлена можливості реалізовувати свої права на рівні з іншими групами у побутовій та соціальній сфері.

Етнічна дискримінація, або національна, — це утиски, які здійснює домінуючий за своєю чисельністю етнос щодо представників інших малочисельних національних громад. Найбільш відчутна етнічна дискримінація у соціальній та економічній сферах життєдіяльності соціуму при наданні прав громадянства та здійсненні судочинства, при реалізації прав на соціальний захист та прав людини взагалі.

В Україні найбільш уразливими етнічними групами є кримські татари, угорці, болгари, румуни, молдавани, євреї, роми. Мова повсякденного спілкування між етносами є українська і російська, у той час втрачені як засіб повсякденної комунікації або перебувають на межі зникнення деякі етнічні мови, такі як караїмська, кримчацька, ідиш.

Найбільш уразливою етнічною групою в Україні залишаються роми, що належать до найбільш вразливих верств населення. Щодо них зберігаються усталені гетеростереотипи масової свідомості, які використовуються засобами масової інформації для змалювання узагальненого портрета цілого етносу в образі злодія. Чимало труднощів виникає у ромів і з працевлаштуванням та здобуттям освіти. Правоохоронні органи нерідко проводять профілактичну роботу з ромами, яка вже є елементом дискримінації. Роми є об'єктами нападів скінхедів.

Автономна Республіка Крим є одним з центрів загострення міжетнічних відносин в Україні. По-перше, багато суперечностей, пов'язаних з інтеграцією в українське суспільство кримськотатарських репатріантів. По-друге, це претензії російського етносу зайняти панівне становище в регіоні. Сьогодні негативну роль у процесах на території півострова відіграє дискримінація щодо кримських татар з боку чисельнішого етносу росіян, що окупували Крим. Це супроводжується і цілеспрямованою антитатарською та ісламофобською інформаційною кампанією. У російськомовних кримських виданнях у великій кількості публікуються матеріали, які можна назвати не просто некоректними, а й такими, що розпалюють міжнаціональну ворожнечу. Ксенофобія щодо татар нерідко проявляється в образах, актах вандалізму щодо татарських установ, мусульманських цвинтарів або навіть у фізичних нападах. Нерідко конфлікти навколо земельних ділянок або навіть побутові сварки набувають характеру міжетнічних зіткнень з великою кількістю постраждалих.

Прояви дискримінації й насильства не минули представників легальних або нелегальних іммігрантів, вимушених переселенців або біженців з країн Азії й Африки, а також іноземних студентів. Виразною стала тенденція до зростання кількості злочинів на ґрунті ненависті до цієї категорії осіб.

Соціальна дискримінація проявляється у ставленні громадян до категорій людей, які обмежені у звичних всім нам речах — домівці, рідному місті, країні тощо. Сьогодні оцінка свого соціального статусу для людини в суспільстві має величезне значення. Оцінюється приналежність людини, але не особисті якості, індивідуальність. У результаті це перетворюється на соціальний корінь упередження до груп, що стоять на нижчому рівні соціального положення. Зазвичай негативним є ставлення до біженців або вимушених емігрантів. У нашому суспільстві біженці, як соціальна група, мають найнижчий статус у соціальній структурі суспільства. Ворожість виявляється в тому, що в особі біженців бачать конкурентів у роботі, в отриманні матеріальних благ.

Гендерна дискримінація виражається у будь-якому розрізненні, винятку або привілеях за ознакою статі, спрямованих на обмеження або унеможливлення визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків. Це проявляється у побутовій, соціальній, політичній сферах.

Витоки гендерної дискримінації слід шукати в глибокій давнині. Уже тоді вчені й політики прикривали нерівноправне положення жінки в суспільстві, її пригноблення і експлуатацію дискусіями про те, чи є жінка людиною і чи має вона душу. Погляд на жінку як на неповноцінну істоту знайшов своє віддзеркалення в теологічних і філософських працях стародавнього світу. У пізніші часи для жінок довгий час була закрита служба в збройних силах й інших силових структурах. Їм на законодавчому рівні був закритий доступ до «важких» і «шкідливих» виробництв, що повністю виключало свободу особистого вибору. Необхідною умовою рівноправності між статями є подолання всіх форм утиску, у тому числі щодо інтересів жінок у всіх сферах життєдіяльності.

Розрізняють також позитивну дискримінацію, що робиться для досягнення певної мети, необхідної для суспільства і під якою розуміють політичні заходи, спрямовані на врахування статі, раси або етнічної приналежності особистості з метою забезпечення рівних можливостей для представників різних груп населення, що раніше піддавалися дискримінації.

Дискримінація є деструктивним явищем у сучасному мультикультурному суспільстві. Наявність тієї чи іншої форми дискримінації залежить від того, чи закріплена вона законодавчо прийнятою у країні релігією або базується виключно на моральних нормах, які сформувалися на даний час. Поняття дискримінації досить складне і не має однозначного визначення. Традиційно під дискримінацією мали на увазі обмеження прав за ознаками, які «не є прийнятними і відповідними в умовах, у яких вони мають місце», але сама «прийнятність» не має точного визначення. Зазвичай вважається неприйнятним обмеження за ознаками, які об'єктивно не впливають на здібність людини до реалізації своїх прав. Так, раса, національність, сексуальна орієнтація, політичні або релігійні переконання, значною мірою статі — звичайно не впливають безпосередньо на здібність людини до виконання певної роботи, тому враховувати їх, наприклад, під час прийому на роботу необґрунтовано, що може вважатися дискримінацією.

Конфлікти, у найзагальнішому значенні конфлікт, — це зіткнення сторін, поглядів, сил. Вони виникають в усіх сферах людського життя, починаючи з родини, школи та професійної діяльності до глобального рівня. Це складне явище вивчається у таких галузях суспільного знання, як психологія, соціологія, історія, політологія, філософія, військові науки тощо. Останнім часом навіть сформувалася самостійна наука — конфліктологія, яка досліджує природу, причини, механізм конфліктів у людському суспільстві, а також шляхи їх вирішення.

Георг Зіммель (1858–1918) — німецький філософ і соціолог був упевнений, що людське суспільство, його існування і розвиток нерозривно пов'язані з конфліктами. Як соціальний процес, конфлікт має системний характер, оскільки, по-перше, охоплює все суспільство, а по-друге, його наслідки спрямовані на збереження соціального цілого. За Г. Зіммеlem, конфлікт відображає не просто зіткнення інтересів, а й щось таке, що виникає на ґрунті інстинктів ворожості, які властиві окремим частинам соціального організму так само, як і інстинкт любові. Таким чином, одним із джерел конфлікту, вважає вчений, є внутрішня біологічна природа людей. Конфлікт, за Г. Зіммеlem, є одним з головних соціальних процесів, що сприяють згуртованості і збереженню соціального цілого. Свою увагу німецький соціолог зосереджує на негострих конфліктах, які, на його думку, в диференційованому розвиненому суспільстві сприяють його інтеграції — тобто заважають виникненню гострих руйнівних конфліктів. Саме нетривалі, неглибокі конфлікти допомагають індивідам позбутися почуття ворожості та роздратування, запобігти будь-якій можливості накопичувати такі почуття. Чітке усвідомлення учасниками конфлікту своїх інтересів і цілей створює передумову для осмисленого пошуку компромісу між ними.

Конфліктна ситуація, що виникає через суперечності в інтересах і потребах сторін. Це іще не власне конфлікт, оскільки така суперечність може деякий час не усвідомлюватись учасниками взаємодії. Та врешті-решт настає мить, коли суперечність усвідомлюється і саме тоді виникає конфлікт. Серед усього розмаїття причин ситуацій, що призводять до виникнення конфліктів, існують такі:

- соціально-політичні та економічні;
- соціально-демографічні, які відображають розбіжності між людьми, зумовлені їхньою статтю, віком, належністю до етнічних груп;
- соціально-психологічні, тобто явища в соціальних групах (взаємини, лідерство, настрої, групова думка);

- індивідуально-психологічні, тобто індивідуальні особливості особистості (здібності, темперамент, характер, мотиви).

Зрозуміло, що будь-який конфлікт пов'язаний із неприємними відчуттями для його учасників: він викликає незадоволення та погіршення психічного стану, відчуття ворожнечі, погіршення взаємодії та співпраці. Проте конфлікт виконує й певні позитивні функції в тому середовищі, де виникає. Він завжди свідчить про наявність певної проблеми і таким чином дає змогу людям дослідити її та знайти певні шляхи вирішення.

Усі конфлікти можна умовно поділити на три групи: конфлікти цілей, конфлікти пізнання та емоційні конфлікти.

Конфлікт цілей виражається в тому, що сторони по-різному бачать стан об'єкта в майбутньому. Наприклад, у батьків виникають протилежні точки зору щодо організації дозвілля дитини: батько хоче, щоб син займався боксом, а мати — бальними танцями.

Конфлікт пізнання, який ще називають творчим конфліктом, виникає, коли сторони мають різні погляди, ідеї та думки щодо вирішуваної проблеми. Він виникає, наприклад, під час обговорень у робочих і творчих групах, коли кожен з учасників презентує своє бачення та пропонує власний варіант вирішення проблеми. Такий конфлікт зазвичай є продуктивним, адже він дає змогу всебічно розглянути питання та звернути увагу на такі його аспекти, які за інших обставин залишилися б непоміченими.

Емоційний (чуттєвий) конфлікт з'являється, коли в основі міжособистісних стосунків лежать різні почуття та емоції людей. Вони викликають одне в одного роздратування або антипатію своєю поведінкою. Наприклад, щоб вдало розв'язати політичний конфлікт, необхідно чітко визначити його межі аби запобігти появі додаткових чинників. Учасники політичного конфлікту мають вийти за межі конфліктної ситуації, розглянути її з погляду, який об'єднує обидві сторони, — гуманізму, демократії, прав людини. Час розв'язання політичного конфлікту має вирішальне значення, нехтування ним може призвести до нестабільності і, насамкінець, до великих втрат, зокрема людських.

Серед міжнародних конфліктів зазвичай розрізняють такі: Міжнародна криза — ситуація, що зачіпає життєво важливі цілі її учасників. У такому разі вони (учасники) мають надзвичайно мало часу для прийняття рішень, адже події розгортаються стрімко й непередбачувано. Зазвичай міжнародна криза не переростає у збройний конфлікт. Конфлікти малої інтенсивності: у відносинах між державами чи регіонами спостерігаються незначні сутички на кордонах. Небезпека таких конфліктів полягає в тому, що вони легко можуть розгорнутися в повномасштабні конфлікти, а зважаючи на сучасний рівень озброєнь, навіть невеликий локальний конфлікт може призвести до значних руйнацій. Тероризм, який відрізняється від інших видів конфліктів своєю ціллю — власне застосуванням терору, щоб привернути увагу громадськості до мети терористів, а також залякати супротивника. Громадянські війни й революції, які є різновидом внутрішнього політичного конфлікту в державі. Проте, якщо одна зі сторін-учасниць отримує допомогу інших держав або зовнішніх політичних сил, такий конфлікт набуває міжнародного характеру. Війна, тобто повномасштабний конфлікт між двома або більше державами, що прагнуть досягти власних політичних цілей за допомогою організованої збройної боротьби.

Деякі конфлікти, переходячи в агресивну чи батальну фазу, набувають особливої гостроти, до них залучається багато людей. Інколи здається, що виходу з нього немає. Але конфлікт не обов'язково мусить проходити всі стадії розвитку, він може бути вирішений на будь-якій з них. Що раніше буде докладено зусиль і вирішене питання, то менше негативних психологічних і соціальних наслідків зазнають безпосередні учасники конфлікту та їхнє оточення. У конфліктній ситуації люди зазвичай обирають для себе одну з таких моделей поведінки.

Співпраця — зорієнтована на виграш обох сторін конфлікту. Цей варіант можливий, якщо сторони здатні прийняти інтереси супротивника та шляхом переговорів знайти оптимальний шлях виходу з конфлікту.

До боротьби **Суперництва** вдаються люди, які прагнуть за будь-яку ціну довести свою правоту. В особистих стосунках такий стиль може викликати лише відчуження, тому в цьому випадку до нього краще не вдаватися.

Компроміс — це орієнтація на взаємні поступки чи перемир'я. На відміну від співпраці, обом сторонам конфлікту доводиться робити поступки. Пристосування, або поступливість, означає згоду

однієї сторони беззаперечно прийняти рішення іншої, що не завжди влаштовує першу, але й не надто турбує.

Ухилення — ситуація, коли одна зі сторін конфлікту взагалі ухиляється від розв'язання конфлікту, оскільки результат для неї не має важливого значення і вона не бажає витратити на це зайві сили. Така стратегія не приводить до розв'язання проблеми, яка з часом може поглибитись. Жодну з цих стратегій не можна назвати найкращою або найгіршою; використання кожної з них залежить від конкретних обставин та особливостей сторін конфлікту. Та, у будь-якому разі, розв'язання конфлікту — це безперервний процес спілкування.

Щоб подолати конфліктну ситуацію, психологи радять: 1. Знайти гідність, повагу до співрозмовника незалежно від статі, віку чи етнічного походження. Іноді недоречний жарт, необережне слово можуть завдати біль, а гучна розмова — зіпсувати настрій. У суспільному чи особистому житті конфлікт не завжди є відхиленням від нормального перебігу подій, чи має бути однозначно шкідливим та деструктивним. Зазвичай конфлікт є необхідною формою оновлення певної системи, особливо це стосується політичної сфери життєдіяльності суспільства. Проте й у внутрішньому, й у зовнішньому політичному житті державам необхідно уникати непотрібного загострення конфліктів, адже виникнення збройних конфліктів, війн можуть завдати багато страждань усьому людству. Філософи з давніх-давен намагалися пояснити причини виникнення конфліктів. Звичайно ж, першим пропонованим поясненням була недосконала людська природа.

Часто в процесі спілкування ми, самі того не бажаючи, вступаємо у конфлікт і створюємо конфліктну ситуацію. Причиною цього явища є індивідуальність кожної окремої особистості, яка має свої погляди на світ і все, що в ньому відбувається, має свої емоції та переживання, сформовані переконання.

Методика

Варіант А. Дискусія в класі:

Проаналізувавши телевізійні ролики, британські вчені склали перелік найпоширеніших стереотипів у рекламі. До нього увійшли, зокрема, такі: поганий одяг і зачіска — обов'язковий атрибут розумних людей (наприклад, учених). Мама завжди знають, що саме з дитиною не так. Будь-яка дурість чоловіка (наприклад, засунути собаку до посудомийної машини або пройтися у брудному взутті по чистій підлозі) викликає в дружини лише усмішку. Успіх кар'єри залежить тільки від вашої здатності створювати враження на керівника. Діти ніколи не їдять фрукти й овочі. Усі мешканці скандинавських країн — біляві та вродливі. Чоловікам і жінкам надзвичайно подобається процес керування автомобілем, який ніколи не буває напруженим або нудним. Чоловіки завжди ледачі, жінки — навпаки, постійно в клопотах, зазвичай по господарству. Будь-який медичний препарат діє одразу й має гарантований ефект. Шоколад змушує жінок впадати в ейфорію. Найцікавіше заняття молоді — їсти чіпси.

Чи згодні ви з цими стереотипами? Які ще стереотипи ви помічали в рекламі різноманітних товарів чи послуг?

Варіант Б. Інтерактив «Демотиватор»

Робота в групах, які повинні дослідити зміст поняття «дискримінація», «ксенофобія», «расизм», «упередження» і зробити демотиватор щодо них. Після презентації робиться висновок про групи упереджень та їх вплив на суспільну думку.

Демотиватор (демотиваційний постер) — зображення-макрос, що складається з картинок в рамці і напису-слогана, що коментує її, складене за достатньо суворим канонем.

Варіант В. Навчальна технологія «знаки-символи»

Робота в групах для створення на аркушах формату А1 знаків-символів запропонованих понять: «дискримінація», «ксенофобія», «расизм», «упередження». Після роботи відбувається презентація та обговорення результатів роботи.

Варіант Г. Робота з джерелами інформації

Якщо є доступ до мережі Інтернет, групи студентів отримують завдання знайти карикатури таких явищ, як дискримінація, ксенофобія, расизм, упередження. На основі знайдених карикатур

студенти роблять презентацію. Результати дослідження презентуються та обговорюються в групі.

За певних умов таке завдання можна дати як випереджаюче.

Варіант А. *Інтерактив «Моніторинг»*

Групи студентів працюють з глянцевиими журналами з метою моніторингу щодо наявності в них стереотипів, дискримінації, ксенофобії, расизму, упереджень. Після роботи відбувається презентація та обговорення результатів роботи.

Толерантність

Варіант А. *Інтерактивна вправа: «Карта в країну толерантності»*

Студенти об'єднуються в групи по чотири-п'ять осіб і отримують завдання методом колажу із заранне заготовлених глянцевиих журналів створити карту толерантності, на якій будуть відображені етапи шляху із суспільства стереотипів і дискримінації до суспільства толерантності.

Після створення карт, групи презентують результати роботи. Робляться висновки про толерантність як основну якість громадянина.

Варіант Б. *Інтерактив «Мотиватор»*

Діти об'єднуються в групи, які повинні дослідити зміст поняття «толерантність» і зробити мотиватор щодо них. Після презентації робиться висновок про толерантність як основну якість громадянина.

Варіант В. *Інтерактивна вправа «Займи позицію»*

Суть вправи полягає в тому, що в різних кінцях класу розміщені аркуші паперу з написами «згоден» і «не згоден», а між ними — «не визначився». Завдання для студентів: після зачитування твердження визначитися із своїм ставленням до нього шляхом переходу до відповідного аркуша. Після визначення студентів, свикладач організовує обговорення різних позицій.

Питання для визначення щодо релігійної толерантності:

- існують антигуманні релігії, які варто заборонити;
- в Україні варто запровадити єдину державну релігію;
- пропаганда нетрадиційних для України релігій не загрожує українцям;
- релігійна толерантність абсурдна, оскільки монотеїстична релігія вимагає визнання лише свого Бога;
- природа деяких релігій є насильницькою;
- українці не можуть бути релігійними фанатиками;
- представники нетрадиційних для України релігій самі винні в насильстві над ними — вони знають, що тут панує інша релігія;
- жінки не можуть бути священнослужителями.

Варіант Г. *«Карикатура»*

Діти аналізують карикатуру на тему дискримінації:

- Що хотів розповісти автор карикатури?
- Які причини появи явищ, які висміяв автор карикатури?

Варіант А. Інтерактив «Близнюки»

Викладач: «Жили-були король та королева, і не мали вони дітей. Це їх дуже засмучувало, але вони мали віру, що одного разу таки стануть батьками. І щастя не оминulo їхньої оселі. Одного прекрасного весняного дня у них народилися чудові близнюки — дівчинка й хлопчик. Багато друзів зібралася, щоб привітати новонароджених, але, завітавши до кімнати, розгубилися, бо перед ними лежали два зовсім однакових згортки (малюємо на аркуші), і було незрозуміло — де хлопчик, а де дівчинка. Тоді на допомогу їм прийшла доглядальниця, яка перев'язала один згорток блакитною стрічкою і сказала, що це — хлопчик (кріпимо зверху з одного боку аркуша бантик блакитного кольору), а інший — рожевою, це — дівчинка (кріпимо зверху з іншого боку аркуша бантик рожевого кольору). Давайте і ми привітаємо наших новонароджених. Хто перший, за принципом добровільності, залишить побажання для двох малюків. А я їх буду записувати у два стовпчики: під рожевим бантиком — для дівчинки, а під блакитним — для хлопчика».

Після того, як усі студенти залишили свої побажання, викладач говорить: «У цей час до кімнати зайшла мама новонароджених, подивилася на малюків, посміхнулася і сказала, що блакитною стрічкою перев'язана дівчинка, а рожевою — хлопчик (промовляючи це, викладач міняє місцями бантики). Друзі враз розгубилися і почали переглядати всі свої побажання. Поглянемо, що вийшло...»

Далі відбувається аналіз кожного побажання. Робиться висновок, що всі побажання для хлопчика підходять дівчинці (*крім бути батьком*), а всі побажання для дівчинки — хлопчику (*крім бути матюю*).

Для подальшого обговорення можна використати такі запитання:

- Які риси та якості особистості вважаються традиційно «жіночими», а які — «чоловічими»?
- Чи можуть чоловіки мати характеристики/якості, що традиційно пов'язуються із жіночими (та навпаки)?
- Чи зустрічалися вам такі чоловіки або жінки?
- Як можна назвати схематизований, стандартизований образ чи уявлення про соціальне явище або об'єкт, зазвичай емоційно забарвлений, і такий, що має велику стійкість (стереотип)?
- У нашому інтерактиві ми побачили гендерні стереотипи. Які бувають інші види стереотипів?
- Яка роль стереотипів у житті людини і суспільства?

Варіант Е. Робота в парах. Гра «Розв'язи конфліктну ситуацію.» Діти сидять по парах. Один студент тримає руку стиснутою в кулак, що символізує виникнення конфліктної ситуації, а інший намагається розв'язати цю ситуацію. Після цього студенти озвучують спосіб, за допомогою якого вони розв'язали конфлікт (наприклад, шляхом підкупу, шантажу, компромісу, агресії).

Варіант Є. Пригадайте події 90-х років ХХ століття у Югославії, де спалахнув збройний конфлікт на релігійно-етнічному ґрунті, до розв'язання якого були залучені міжнародні організації НАТО та ООН.

Наведіть власні приклади міжнародних, міждержавних або міжособистісних конфліктів, які призвели до військових дій.

Варіант Ж. Вчитель наводить приклади різних типів конфліктів: особистісних, групових, міжгрупових, етнічних, класових, національних, міжнаціональних, глобальних, пояснюючи природу їх виникнення і шляхи подолання.

Варіант І. Аудиторія об'єднується у 4 групи, кожна з яких розігрує конфліктну ситуацію за певними типами:

- міжособистісний конфлікт;
- груповий конфлікт;
- міжконфесійний конфлікт;
- міжнаціональний конфлікт.

Аудиторія визначає причини зародження запропонованого конфлікту, мету і ступінь складності, знаходить шляхи його подолання, визначає його значення (деструктивне або конструктивне).

Коментар: Розв'язання конфлікту — це безперервний процес спілкування. Стратегія розв'язання конфлікту має кілька варіантів:

співробітництво — цей варіант можливий у випадку конкурентної рівноваги конфліктуючих сторін, які здатні сприйняти інтереси супротивника, знайти спільне оптимальне рішення виходу з конфлікту;

конкуренція — застосовується в разі критичної ситуації, коли необхідне миттєве прийняття рішення, ви впевнені, що ваш варіант вирішення проблеми найкращий;

компроміс — ефективний у разі короткочасного відступу заради остаточного вирішення конфлікту на свою користь;

пристосування — заради власного спокою конфліктуюча сторона приймає рішення іншої сторони, що не завжди її влаштовує, але це її не дуже турбує.

ухилення — ситуація, у якій одна конфліктуюча сторона взагалі відходить в сторону від вирішення конфлікту, оскільки результат для неї не має важливого значення.

У суспільному чи особистому житті конфлікт не завжди є відхиленням від нормального перебігу подій або чимось однозначно шкідливим та деструктивним. У багатьох випадках конфлікт виступає необхідною формою оновлення певної системи.

Рефлексія

1. Поясніть різницю між поняттями «забобони» і «упередження».
2. Чи впливає світ стереотипів на індивідуальний світогляд особистості і як?
3. Проаналізуйте, з огляду на історичний час, як народжуються, розвиваються і зникають стереотипи.
4. Як впливають авто- і гетеро стереотипи на співжиття різних національностей?
5. Які види дискримінації породило інформаційне суспільство?
6. Назвіть фази розвитку конфліктів. Чому не всі конфлікти проходять усі фази конфлікту?

Джерела

1. Бакка Т. В., Ветров І. Г., Ладиченко Т. В., Мелещенко Т. В., Щупак І. Я. Дискримінація, расизм, ксенофобія, антисемітизм: історія, сьогодення і шляхи подолання: навчальний посібник — К. — Дніпро, — 2011. — 64 с.
2. Від співпраці до примирення: посібник для лідерів громадянського суспільства / Під загальною редакцією Смірнова О.К. — К.: 2015. — 207с.
3. Кімелл М. Гендероване місце роботи // Гендероване суспільство. — К.: Сфера, 2003. — 490 с.
4. Конфліктологія : навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. — Х., 2012. — 128 с.
5. Липшман У. Общественное мнение / Пер. с англ. — М.: 2004. — 384 с.
6. Мелещенко Т. В. Стереотипи як інструмент пропаганди політики геноцидів // International Scientific and Practical Conference «WORLD SCIENCE», № 7(23), Vol.4, July 2017, p. 40–45.

Розділ 4

ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЙОГО ЦІННОСТІ

ТЕМА 1

ШКОЛА — ПРОСТІР ДЕМОКРАТІЇ

Мета заняття:

сформувані уявлення про школу як демократичну спільноту.

Вміння і навички:

формулює власну думку і особисте ставлення щодо шкільної демократії, пояснює роль школи в становленні особистості; адаптується у шкільну громаду, не втрачаючи особистої автономії; здобуває та демонструє навички участі, налагоджує партнерські стосунки з колегами, учнями, батьками, шкільною адміністрацією, представниками місцевої громади.

Ставлення і цінності:

сприймає школу як простір демократії та територію прав людини; усвідомлює необхідність дотримання правил і норм шкільного життя; переконаний у пріоритетності інтересів учнів і батьків в освітньому процесі.

Ключові слова і поняття:

навчально-виховний процес

права

свободи та обов'язки учня

шкільне самоврядування

учнівське самоврядування

шкільна громада

Мотивація до вивчення теми:

Люди — соціальні істоти. При всій повазі до індивідуальності, повноцінно вона може розвиватися лише у соціальному, тобто людському, середовищі. Співжиття вимагає ефективної взаємодії. Який спосіб взаємодії найбільш ефективний? З якими спільнотами потрібно взаємодіяти людині, спільнотам?

Школа є одним із важливих центрів соціалізації людини. Досвід співпраці у шкільному колективі переноситься на рівень особистісних та професійних комунікацій. Як створити шкільну громадянську спільноту? Які інструменти шкільної демократії?

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. Міні-вистава «Інструмент»

Розіграйте діалог.

С.: Я вважаю, що демократія є найкращим способом вирішення проблем.

А.: Демократія всього-на-всього — інструмент вирішення проблем. Причому, не універсальний. Скажімо, у разі надзвичайних ситуацій, наприклад, пожежі, демократія буде не лише недовірною, а й шкідливою. Тут потрібне авторитарне командування фахівця, який надасть чіткі вказівки для присутніх.

С.: А якщо цей командир наробить помилок?

А.: Він за них має відповідати. Як і той, хто його обрав чи призначив.

- З якими твердженнями учасників діалогу ви згодні, а з якими ні? Чому?
- Відмітьте ключові поняття діалогу.

Варіант Б. Технологія «Скульптура»

Утворіть три групи. Покажіть поняття «демократія» у вигляді скульптури:

- з одного учасника (перша група);
- з двох учасників (друга група);
- з п'яти учасників (третья група).

Доходимо висновку: демократія не існує там, де є лише одна людина.

Варіант В. Міні-вистава «Шкільне самоврядування»

Розіграйте діалог.

С.: Шкільне самоврядування є грою, оскільки діти в школі ні на що впливати не можуть.

А.: От через те, що більшість так думає, самоврядування стає неієвим.

С.: Щоб вирішувати реальні речі, потрібно мати повноваження і гроші. У школярів цього немає.

А.: Звичайно, повноважень відмінити уроків немає. Проте, є можливість організувати в школі вечірку. Хіба це погано?

С.: А хіба це самоврядування?

- З якими твердженнями учасників діалогу ви згодні, а з якими ні? Чому?
- Які види самоврядування, крім шкільного, існують?
- Чи можна назвати учнів школи «шкільною громадою»?

Варіант Г. Бесіда

- Як люди вирішували суспільні проблеми в додержавний період історії?
- Чи збереглися згадані способи в наш час?
- Які органи самоврядування існували на українських землях протягом історії?
- Дайте визначення поняттю «громада».

ШКІЛЬНА ГРОМАДА

Демократія та самоврядування

Задля реалізації спільних інтересів люди об'єднуються у спільноти. Спільнота — група людей, які з будь-якої причини відчувають багато спільного між собою, щоб мати спільні прагнення, цілі та структури. Проте, коли дві людини починають взаємодіяти, виникає питання розподілу повноважень, обов'язків, винагороди. Який спосіб взаємодії людей у спільнотах найбільш ефективний? Історія показує, що демократичний.

Демократія — процес прийняття важливих для спільноти рішень, за якого рішення приймається більшістю.

Демократична взаємодія людей у спільноті також означає:

- добровільну співпрацю;
- спільне узгодження правил співпраці;
- дотримання даних правил;
- за потреби, за згодою сторін правила можуть бути підкореговані.

Демократичний принцип врядування був відомий з давніх-давен. Так, у даньоіндійських законах Ману сказано: «*Все, що залежить від чужої волі, — зло, все, що залежить від власної волі, — благо*».

Згідно з масштабами взаємодії у процесі прийняття рішень можна виділити рівні демократії.

Самоврядування — форма організації життєдіяльності спільноти, що забезпечує її автономний розвиток під час досягнення суспільно значущих цілей. Існують різні підходи до самоврядування. За авторитаризму самоврядування виконує соціальне замовлення на формування слухняної, конформістської особистості. За демократії — особистість проходить один з етапів соціалізації.

Основні принципи самоврядування:

- об'єднання колективу навколо єдиної мети;
- єдність й оптимальне поєднання колективних та особистих інтересів, динамічність і варіативність структури органів самоврядування;
- добровільність у формуванні його органів;
- інтеграція та диференціація педагогічного, батьківського, учнівського управління.

Отже, демократичний принцип врядування втілюється у самоврядування, яке дає змогу вирішувати нагальні завдання спільноти, попереджати й розв'язувати суперечності, що виникають між окремими членами та спільнотою в цілому.

Шкільна громада. Врядування та управління школою

Шкільна громада — об'єднання педагогів, учнів і батьків, які об'єднані спільною метою і завданнями та діють на підставі спільних інтересів, заради забезпечення можливості повноцінного розвитку та самореалізації кожного учасника. Якщо авторитарна школа розглядає освітній процес як відносини між суб'єктом та об'єктом, то демократична школа своєю метою бачить трансформацію їхньої діяльності у взаємовигідну співпрацю.

Характерними особливостями шкільної громади у школі є:

- спільна мета та завдання для учасників навчально-виховного процесу (співпраця учителів, учнів і батьків);
- активна участь усіх членів в управлінні шкільною громадою (спільне прийняття рішень та відповідальність за їхнє виконання);
- тісні взаємозв'язки шкільної та місцевої громад (активна участь у житті місцевої громади та залучення її членів до діяльності в школі);

- створення сприятливого середовища для формування цілісної особистості (забезпечення відповідних умов для самопізнання та реалізації всього природного потенціалу особистості).

Школи потребують як управління, так і врядування. Основними функціями *управлінської* діяльності є педагогічний аналіз стану освітнього процесу в школі, планування роботи, організація діяльності школи, внутрішкільний контроль та регулювання життєдіяльності громади школи. Управління школою базуються на дотриманні розподілу повноважень, ієрархії, інструкцій і порядку.

Врядування школою відображає гнучкість суспільних відносин. Сучасним школам доводиться відповідати на різні виклики внутрішнього та зовнішнього походження, співпрацювати з різними спільнотами й особами. Тут усі члени шкільної спільноти, і передусім учні, відіграють важливу роль. Вони взаємодіють, ведуть переговори й укладають угоди, чинять тиск, приймають рішення разом. Окремо взятий член громади не має повного контролю над іншими. Отже, шкільне самоврядування — форма організації життєдіяльності шкільної громади, що забезпечує її автономний розвиток під час досягнення реалізації власних цілей.

Експерти зі шкільного врядування Бекман і Траффорд виділяють позитивне значення демократичного врядування школою, оскільки воно:

- зміцнює дисципліну;
- підвищує рівень навчання;
- знижує рівень конфліктів;
- робить школу конкурентоспроможнішою;
- забезпечує майбутнє існування стійких демократій.

Критерії для оцінювання прогресу діяльності школи, що базуються на визначених Радою Європи принципах освіти для демократичного громадянства:

- права і відповідальність;
- активна участь;
- визнання і повага різноманітності.

Чотири ключові сфери демократичного врядування у школі:

- врядування, лідерство, управління і відповідальність перед громадою;
- ціннісно-орієнтована освіта;
- співпраця, комунікація та участь: конкурентоспроможність і самовизначення школи;
- учнівська дисципліна.

Отже, головне завдання шкільного врядування — створення ефективного комфортного освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу.

Школа і місцева громада

Формування шкільної громади не обмежується участю всього колективу у внутрішньошкільній діяльності, але й полягає у налагодженні контактів із місцевою громадою. Виховання почуття єдності із суспільством та отримання досвіду для подальшої соціалізації забезпечується виконанням громадських робіт або в межах школи, або в місті. Учні вільні обирати між допомогою молодшим у навчанні або роботою у центрах допомоги бездомним або людям з особливими потребами тощо.

Партнерство школи і місцевої громади поєднує у собі такі показники:

- спрямованість ресурсів школи на розвиток громади, громадянської самоорганізації і самоуправління;
- розвиток у школі та громаді традицій і практики громадянської активності;
- наявність на місцевому рівні реальних структур громадянського суспільства і гарантій їхнього стабільного розвитку.

Партнерство передбачає запровадження форм взаємодії з органами місцевого самоврядування, некомерційними організаціями, бізнесом, громадськістю.

Піклувальна рада — орган самоврядування, який формується з представників органів виконавчої влади, підприємств, установ, навчальних закладів, організацій, окремих громадян з метою залучення громадськості до вирішення проблем освіти, забезпечення сприятливих умов для ефективною роботи загальноосвітнього навчального закладу. Метою діяльності піклувальної ради є забезпечення доступності загальної середньої освіти для всіх громадян, задоволення освітніх потреб особи, залучення широкою громадськістю до вирішення проблем навчання і виховання.

На жаль, сучасна «підкувальна рада» часто-густо залишається «кишеньковою» (як і батьківські збори). Вона не спроможна на самостійні і об'єктивні ухвали щодо директора, не здатна реалізувати у школі політику громади, а іноді навіть служить прикриттям для узаконювання корисливих для адміністрації заходів. Причиною є залежність від адміністрації всіх категорій осіб, з яких складається рада. Навіть батьки, маючи дитину-заручника у школі, будуть поводити себе у ній «чемно». А вчителі й учні є ще більш залежні.

Для вирішення такої проблеми потрібно комплектувати шкільні (опікунські) ради з повністю незалежних від школи громадян — шанованих, авторитетних представників громади, або округу, які школа обслуговує, але які не працюють у цій школі й у яких тут не вчаться діти.

Отже, позитивного ефекту шкільним громадам вдається досягти завдяки впровадженню ідей філософії холізму, де кожен учень розглядається як цілісна особистість і водночас невід'ємна складова таких утворень як сім'я, громада, соціум, всесвіт.

Методика

Варіант А. Дебати

Обговоріть питання «Чи достатньо повноважень в органів шкільного самоврядування для вирішень проблем школярів».

Варіант Б. Знак-символ на плакаті

Об'єднайтеся в групи. Намалюйте соціальну рекламу для залучення школярів до участі у громадському житті школи. До того ж на плакаті мають бути відображені символи понять «громада», «громадянин», «школа» та «самоврядування». Автори робіт мають обґрунтувати зміст робіт.

Варіант В. Інтерактив «Склади схему»

Об'єднайтеся в групи: складіть схему «Шкільне самоврядування», де будуть відображені повноваження кожного органу. Після виконання завдання групи презентують результати роботи для всього класу.

Варіант Г. Інтерактив «Випадок з життя»

Об'єднайтеся в групи: пригадайте із життя школи учнівські проблеми та запропонуйте для загалу шляхи їх вирішення в рамках учнівського самоврядування.

УЧНІВСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Шкільне самоврядування (учнівське, вчительське, батьківське)

Згідно із законом «Про освіту» у закладі освіти може діяти *самоврядування*:

- здобувачів освіти;
- працівників закладу освіти;
- батьків.

Участь є одним з основоположних принципів Конвенції про права дитини. Цей договір говорить, що діти (усі люди у віці до вісімнадцяти років) мають право, щоб їх голос був почутий, коли дорослі приймають рішення, які стосуються їх, і їхнім поглядам має бути приділена належна увага згідно з віком дитини і її зрілістю. Вони мають право вільно висловлювати свою думку, отримувати і обмінюватися інформацією. Конвенція визнає потенціал дітей, дає змогу впливати на прийняття рішень, що їх стосуються, обмінюватися думками і, таким чином, брати участь в якості громадян і суб'єктів змін.

Участь у житті суспільства — соціальна діяльність, яка забезпечує життєздатність суспільства, сприяє розвитку його потенціалу. Перший досвід участі особистість отримує в сім'ї. Важливим етапом впливу на соціум є спілкування у дитячих колективах садочків та сусідських ватаг. У школі особистість отримує перші навички участі у шкільному самоврядуванні. Беручи участь у дитячих громадських організаціях школи та поза її межами, особистість переймається колективними проблемами, спільними інтересами, що об'єднують дітей, вчиться вирішувати колективні справи, наслідувати кращий приклад, отримує перші уроки здорової конкуренції та соціальної солідарності.

Учнівське шкільне самоврядування учнів втілюється у класних і шкільних зборах, засіданнях класного та шкільного активу.

Учнівські збори формують громадську думку, сприяють виробленню навиків й умінь демократичної культури учнів, представляють право кожному взяти участь в обговоренні проблем колективу. Збори стають школою формування демократичної культури за дотримання певних умов:

- тематика зборів повинна відповідати потребам колективу, бути цікавою, розширювати поле соціальної активності кожної дитини;
- залучення учнів до підготовки зборів;
- підготовка виступу учнів, які готують дані збори;
- підготовка і висунення пропозицій з даної теми;
- захист висунутих пропозицій, пропозиції щодо шляхів реалізації;
- узагальнення думок і пропозицій прес-центром та знайомство з цим громадськості;
- згідно з плануванням, створення творчих або інших тимчасових груп, які потрібні для підготовки обраних заходів;
- на збори можна запросити кураторів (вчителів або батьків), працівників різних установ (залежно від теми зборів);
- підготовка проекту рішення зборів, обговорення цього проекту, визначення строків виконання та реалізації завдань.

Органами громадського самоврядування закладу освіти є загальні збори (конференція) колективу закладу освіти; педагогічна (або вчена) рада; батьківська рада.

Збори трудового колективу здійснюють повноваження трудового колективу школи. Збори вважаються правомочними, якщо на них присутні не менше двох третин облікового складу працівників. Там, де немає можливості вести загальні збори, можливе проведення конференції. Порядок обрання учасників конференції визначається статутом установи.

Педагогічна рада — колегіальний орган управління дошкільним, середнім і вищим навчальним закладом I чи II рівня акредитації. Є дорадчим органом, створеним для вирішення основних питань діяльності навчального закладу. Засідання педради проводяться за потреби, можуть мати фіксовану періодичність, але не менш як чотири рази на рік.

Батьківська рада — колегіальний орган, метою діяльності якого є надання допомоги педагогічному колективу загальноосвітнього навчального закладу в реалізації завдань загальної середньої освіти.

Отже, шкільне самоврядування покликане створити умови для демократичного оприлюднення та захисту інтересів усіх учасників освітнього процесу.

Принципи та цінності учнівського самоврядування

Самоврядування — це досвід життєдіяльності в соціумі. Це не гра у доросле життя, це створення свого мікросередовища зі своїми інтересами та «правилами гри». Учитель, який допомагає організувати даний процес, повинен сприяти розвитку в дитини відповідальності, старанності, самостійності, обов'язковості. Самоврядування відвертає учнів від асоціальних форм поведінки, допомагає розвинути соціальну активність, виховує в них почуття власної гідності, надає можливість виявити себе в конкретній ситуації.

Самоуправління сприяє розвитку самостійності дітей, розвитку лідерських якостей. Як і в реальному житті, коли доросла людина намагається зайняти своє місце в суспільстві, обрати собі професію до душі, завоювати авторитет у колі колег, так і в шкільному самоврядуванні все проходить за принципом конкуренції. Головне, щоб кожна дитина знайшла собі те заняття і стала виконувати ту роль, яка їй подобається і з якою вона в силах впоратися.

Основні функції учнівського самоврядування:

- формування середовища самореалізації особистості;
- створення умов для розвитку творчих здібностей та організаційних навичок;
- стимулювання інтересу до навчання, трудової і громадської діяльності;
- зародження свідомого вибору соціальних цінностей;
- регулювання взаємин в середині навчального закладу.

Принципи учнівського самоврядування — сукупність основних положень, які визначають його розвиток та напрямки діяльності:

- демократизація та гуманізація виховного процесу;
- єдність вимог і повага до особистості;
- послідовність, систематичність і єдність виховних впливів;
- відповідність віковим й індивідуальним особливостям учнів;
- свідомість, самодіяльність, активність учнів;
- партнерство;
- робота з активом;
- регулярна почергова змінність лідера;
- розвиток колективу через формування перспектив;
- формування суспільної думки;
- доброзичлива вимога;
- педагогічна допомога, а не контроль.

Цінність учнівського самоврядування полягає в тому, що учні глибоко й усебічно проникають у сутність своїх прав та обов'язків, у результаті чого підвищується їхня громадська активність, самосвідомість, життєва компетентність. Як цінності також варто зазначити взаємоповагу, добро, справедливість, толерантність, солідарність, дружбу, повагу до права тощо.

Сфери розвитку учнівського самоврядування різноманітні: культура, освіта, спорт, дозвілля, соціально-виробнича практика.

Отже, завданням учнівського самоврядування є формування і розвиток соціально активної, гуманної особистості з глибоко усвідомленою громадською позицією, почуттям власної гідності; формування в учнів навичок самоврядування, оволодіння організаторськими вміннями.

Моделі учнівського самоврядування

У кожній школі модель учнівського самоврядування своя. Проте, повноваження органів самоврядування повинні бути чітко зафіксовані. Поділ компетенцій між керівниками освітньої установи та шкільним самоврядуванням повинен бути спрямований на поліпшення освітнього процесу. Саме діяльність, що зорієнтована на врахування інтересів усіх учасників освітнього процесу, повинна стати пріоритетом шкільного самоврядування.

Форми учнівського самоврядування: збори (конференція) учнів, учнівський комітет, рада класу, ради справи, різні учнівські комісії тощо.

Обов'язковою складовою системи самоврядування має бути **учнівська рада** (комітет, парламент, сенат). До неї входять лідери самоврядування, голови відділів чи органів і представники всіх класів. Рада має проходити не рідше одного разу на місяць. На ній обговорюються справи, підбиваються підсумки, приймаються рішення. Місія представників ради — представляти інтереси свого колективу на раді, доносити рішення ради до свого колективу.

Рада учнів може існувати як достатньо простий орган, у якому проходять регулярні зустрічі представників учнів, можливо, обирається голова і секретар, і немає інших керівників. Проте він може бути організований і в складнішій формі, як, наприклад, у середній загальноосвітній школі ім. Ілієша Гюла в Будаєрше, Угорщина:

- сенат — по два представники від кожного класу, у якому головує віце-президент;
- кабінет міністрів — на чолі з президентом є виконавчою владою;
- президент і віце-президент обираються шкільною радою (їх повноваження затверджує сенат);
- до складу суду входить по одному представнику від кожного класу (суд діє як посередник у конфліктах між учнями, а також між учнями і вчителями; мета суду полягає в досягненні консенсусу між конфліктуючими сторонами).

Учнів молодших класів потрібно задіювати у загальношкільних масових справах. Проте в цілому початкові класи повинні працювати по-іншому. В основі їх роботи — гра. Тому діти повинні проводити збори окремо.

Отже, спільними рисами всіх моделей учнівського самоврядування є чітке визначення компетенцій органу самоврядування, раціональний розподіл повноважень і прозорі демократичні процедури.

Напрямки діяльності учнівського самоврядування

Перелік напрямків діяльності учнівського самоврядування визначається органами учнівського самоврядування і може охоплювати різноманітні сторони учнівського життя. Зазначимо основні напрямки:

1. Представницький — участь представників учнівського активу в класних і шкільних радах, до складу яких входять представники педагогічного, батьківського й учнівського колективів, для обговорення шкільних проблем і прийняття рішень щодо їх усунення, вироблення плану спільної роботи, залучення для участі в шкільному житті всіх учасників освітнього процесу.

2. Конфліктно-правовий — захист прав людини і прав дитини, знайомство зі Статутом школи та шкільного учнівського самоврядування, посередництво у вирішенні внутрішньошкільних конфліктів на принципах добровільності.

3. Інформаційний — інформування школярів про шкільні проблеми та шляхи їх вирішення, про будь-яку діяльність учнівського самоврядування, про участь учнівського колективу у шкільних, районних, міських, обласних, Всеукраїнських та Міжнародних заходах, конкурсах, змаганнях, олімпіадах і фестивалях.

4. Організаторський — підтримка створення та діяльності шкільних учнівських об'єднань й учнівських заходів та акцій.

5. Пізнавальний — сприяння навчальній, винахідницькій і науковій діяльності учнів.

6. Економічний — визначається колом матеріальних ресурсів, до якого органи учнівського самоврядування мають доступ і вплив.

7. Волонтерський — співпраця з громадськими та державними організаціями: Червоним Хрестом, дитячим притулком, притулком для людей похилого віку, реабілітаційним центром (по боротьбі зі шкідливими звичками), медичними установами, радами ветеранів тощо.

8. Шефський — організація шефства старших над молодшими.

9. Громадський — співпраця з органами місцевого самоврядування та державними органами.

10. Комунікацій — сприяння комунікації учнів з однолітками з інших шкіл, інших населених пунктів України або зарубіжних країн.

11. Отже, при всьому різноманітті напрямків діяльності учнівського самоврядування, захист дитини — одна з головних його функцій.

Методика

Варіант А. Робота зі схемою

Шляхом аплікації на дошці вибудовується схема «Функції школи». За допомогою технології «мікрофон» розкриваємо суть схеми. До того ж кожен аналізуємо за таким планом:

1. Роль школи в процесі соціалізації.
2. Суть поняття «функції школи».
3. Аналіз функцій.

У висновках варто акцентувати увагу на позитивних і негативних субкультурах.

Варіант Б. Інтерактивна вправа «Займи позицію»

Суть вправи полягає в тому, що в різних кінцях аудиторії розміщені аркуші паперу з написами «Згоден» і «Не згоден», а між ними — «Не визначився». Завдання: після зачитування твердження визначитися зі своїм ставленням до неї шляхом переходу до відповідного аркуша. Після визначення позицій організовується обговорення різних позицій:

- школа допомагає розвиватися учням;
- у школі створені умови для розвитку особистості учня;

- дітям потрібне виховання, яке дає школа;
- школа учить дітей поважати себе й інших;
- школа дбає про дітей;
- школа захищає дітей.

Варіант В. *Нехай кожен голос буде почутий¹*

Інструкції

Вправа складається з двох частин: Частина 1 (35 хвилин) це обговорення того, яку освіту хочуть мати люди, і частина 2 (60 хвилин) — триває дискусія про те, як розвивати демократичні системи таким чином, щоб молодь мала право голосу щодо освіти, яку вони отримують.

Частина 1. Яку освіту ми маємо і якою б ми хотіли її бачити? (35 хвилин)

1. Почніть з короткого обговорення того, що люди розуміють під терміном «освіта». Вкажіть, що освіта — це дещо більше, ніж те, що відбувається в школі або коледжі. Намалюйте відмінності між формальною, інформальною і неформальною освітою. Учасники повинні знати, що отримання освіти є одним з прав людини (стаття 26 Загальної декларації прав людини).

2. Проведіть мозковий штурм щодо всіх позитивних і негативних аспектів шкільної системи у вашій країні і зверніть увагу на ключові слова на фліпчарті.

3. Коротко розгляньте ключові слова і подумайте, чому система освіти саме така, з посиланням на деякі пункти із списку, наприклад, навчальний план, розміри класів, правила школи стосовно одягу і позакласної діяльності.

4. Попросіть учасників розділитися на малі групи від 4 до 5 чоловік. Роздайте текст статті 28 Конвенції про права дитини (КПД). Дайте групам 15 хвилин, щоб визначити цінність свого права на освіту. Наприклад: «Чи початкова освіта є доступною і безкоштовною для всіх у вашому суспільстві?» «Якщо ні, то для кого існують виключення і чому?» «Які форми дисципліни і гідності людини поважають?» «Чи сприяє талантам і здібностям кожного навчальна програма розвитку особистості?» «Що перебуває в центрі уваги, наприклад, виховання хороших громадян, або підготовка робочої сили?» «Чи входить освіта у сферу прав людини?».

5. Поверніться до роботи у великій групі і попросіть людей залишити контакти для зворотного зв'язку з ними.

Частина 2. Розвиток демократичних систем, таким чином щоб люди могли висловити свою думку. (60 хвилин)

1. Запитайте у групи, хто приймає рішення відносно виду освіти, яку вони отримують.

1. Попросіть людей повернутися у свої малі групи, щоб розглянути, як саме приймаються рішення в їхній школі. Наприклад, хто вирішує, чому навчати, яку позакласну діяльність буде організовано? Як управляється школа або коледж? Як приймаються бюджетно-фінансові рішення? Як розробляється і узгоджується політика? Наскільки враховується думка молоді?

2. Поясніть їм, що вони не тільки мають право людини на освіту, але й також, що відповідно до статті 12 Конвенції про права дитини «дитина має право висловлювати свої погляди з усіх питань, що стосуються його/її, і думці дитини має бути приділена належна увага».

3. Попросіть кожну групу розглянути позитивні і негативні аспекти існування демократично обраного органу, наприклад, студентської ради, прийняття рішення з питань освіти на місцевому рівні.

4. Наступний етап залежить від обставин у групі. Якщо у вашій школі немає ради, то групи повинні попрацювати, щоб вирішити, якого роду раду вони хотіли б, яку компетенцію вона має мати, і як дійти до її створення. Якщо у вашій школі або коледжі вже є рада, то треба розглянути, як вона працює, і розробити план, як змусити її працювати краще. Поясніть, як зробити SWOT-аналіз, і скажіть групі, що протягом 30 хвилин потрібно розробити план дій, написаних на великому аркуші паперу фліпчарту на дошці.

5. Поверніться до пленарного засідання і попросіть групи повідомити про свої результати.

¹ Компас. Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/compass/let-every-voice-be-heard>

Дебрифінг та оцінка

Багато пунктів вже було зроблено на різних етапах попередніх обговорень. Однак буде потрібен час, щоб проаналізувати діяльність в цілому й відобразити навчання загальними балами і спланувати, що зробити наступним.

Чи сподобався людям захід? Чи було це корисно? Чому? Чому ні?

- Чому існуючі структури прийняття рішень саме такі? Які є історичні прецеденти?
- Чи виконували вони свої функції в минулому? Чи відповідають вони вимогам сьогодення? Якщо ні, то чому?
- Чому структури прийняття рішень і процедури мають переглядатися регулярно?
- Як порівнювалися плани дій у різних групах?
- Чого вони коштують із розрахунку часу, зусиль і грошей?
- Наскільки вони реалістичні? (Примітка: це добре мати грандіозні задуми, але ви повинні зробити крок за кроком, щоб досягти мети!)
- «Дитина має право висловлювати свої погляди з усіх питань, що стосуються його/її, і думці дитини має бути приділена належна увага». Чи є це реалістичною вимогою стосовно національної програми освіти? Як сюди може ввійти молодь?
- Наскільки поважають у класі статтю 12? Скільки часу має бути присвячено для «висловлення своєї думки»?
- Деякі групи, наприклад, ромів, часто визнають, що їх право на освіту порушують. Чому це так і як можна спростити доступ до освіти?
- Як освіта в галузі прав людини представлена у вашій школі? Ви дізнаєтеся про права людини з різних конвенцій? У вас є можливість взяти участь в проектах щодо заохочення прав людини у вашій школі та у співтоваристві?

Рефлексія

1. Як співвідносяться поняття «демократія» та «самоврядування»?
2. Визначте спільні і відмінні риси шкільної громади та родини.
3. Чому учням важливо знати свої права, свободи та обов'язки?
4. Чому школа співпрацює з місцевою громадою?
5. Визначте особливості понять «шкільне самоврядування» та «учнівське самоврядування».
6. Які досягнення мають органи учнівського самоврядування у нашій школі?
7. Що необхідно змінити в діяльності органів самоврядування сучасної школи?
8. Створіть схему «Які завдання мають стояти перед органами учнівського самоврядування нашої школи».
9. Визначте принципи та цінності учнівського самоврядування.
10. Схарактеризуйте моделі та напрямки учнівського самоврядування.

Джерела

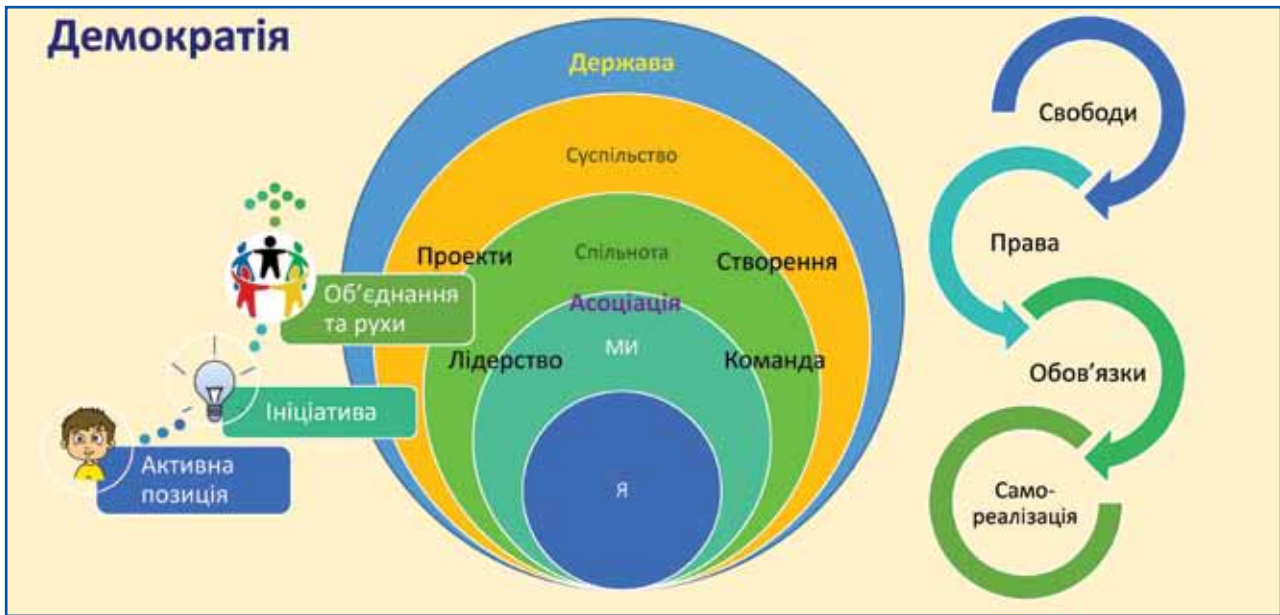
1. Бекман Е. Демократичне врядування в школах: [посібник] / [Е. Бекман, Б. Траффорд]; пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко; заг. ред. укр. версії: Н. Г. Протасова. — К.: НАДУ, 2009. — 100 с. — (Навчатися і жити в демократії).
2. Вишневецький О. Школа і громада: посилення ролі громадськості в управлінні шкільною освітою як домінуюча складова процесу роздержавлення школи — Режим доступу: <https://googl/8LYXWv>
3. Доценко Т. М. Організаційно-правова база діяльності органів самоврядування дітей та учнівської молоді: методичний посібник. — Біла Церква, 2009. — 256 с.
4. Єрмаков І. Г., Кириченко В. І., Ковганич Г. Г., Спіжева Д. В. Учнівське самоврядування: структура, зміст і концепція розвитку, проектна діяльність, досвід організації — Х.: Основа, 2008. — 112 с.

5. Кириченко В. І. Учніське самоврядування у сучасному навчальному закладі. / В. І. Кириченко, Г. Г. Ковганич // Бібліотечка превентивного виховання: [практико зорієнтований посібник]. — Харків : Точка, 2008. — 184 с.
6. Кудін В. С. Досвід співпраці учнівського самоврядування та громадських організацій щодо покращення життя місцевої громади (матеріали обласної Інтернет-конференції). — Черкаси, 2014. — Режим доступу: <https://goo.gl/sU6Ynt>
7. Оржеховська В. М., Ковганич Г. Г. Учніське самоврядування: пошук ефективних моделей і технологій: навч. посібник. — К.: ІПВ, 2007. — 234 с.
8. Приходько М. І. Учніське самоврядування в сучасному навчальному закладі. — Х.: Основа, 2008. — 176 с.
9. Сундук Р. Шкільна громада альтернативної школи як сприятливе середовище формування цілісної особистості / Р. Сундук // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. — 2011. — № 39(1). — С. 198–202. — Режим доступу: <https://goo.gl/rkdDiq>
10. Яковлев А. Методичні рекомендації з напрямків діяльності учнівського самоврядування. — Режим доступу: <https://goo.gl/WZi1MG>

ТЕМА 2 ДИТЯЧІ Й МОЛОДІЖНІ ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ**Мета заняття:**

сформуванню розуміння ролі й місця дитячих і молодіжних громадських об'єднань у демократичних процесах.

Вміння і навички:

висловлює власну думку і особисте ставлення щодо дитячих і молодіжних громадських об'єднань; ініціює цікаві справи та знаходить однодумців; проявляє медіаторські вміння, пропонує шляхи вирішення конфліктів; бере участь у демократичних процедурах на рівні школи й громади.

Ставлення і цінності:

вважає позитивною рисою готовність брати на себе відповідальність за вибір та ухвалення рішення; усвідомлює цінність самостійної генерації ідей і співпраці з іншими у спільних справах; переконаний у важливості командної роботи у громадських об'єднаннях.

Ключові слова і поняття:

асоціації

дитяча (молодіжна) організація

лідер

молодіжне лідерство

ініціатива

команда

активна позиція

молодіжні соціальні проекти

Мотивація до вивчення теми:

Кожна людина має потребу реалізувати себе як індивідуальність, відкрити щось нове, цікаве, заявити світові про себе. Оскільки люди соціальні істоти, що співпрацюють з іншими для спілкування, взаємодії з метою вирішення спільних завдань, вони шукають собі подібних. Так відбувається пошук тих, з якими збігаються інтереси, можна обмінятися досвідом чи просто можна відчутися в оточенні однодумців. В які об'єднання групуються люди? Чим вирізняються дитячі та молодіжні об'єднання?

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності**Варіант А. Міні-вистава «Субкультури»**

Розіграйте діалог.

С.: Сьогодні зіткнувся з табуном готів. Ще ті потвори.

А.: Чому потвори? Люди самовиражаються.

С.: І в чому його сенс? Показати, що я не такий. Я інший, правильний. А всі значить неправильні.

А.: Послухай, а чому ти думаєш, що ти правильний, а вони ні?

С.: Бо таких, як я, — більшість!

А.: А якщо їх з часом стане більшість, то що тоді?

С.: Не буде. Більшість здуріти не може.

- З якими твердженнями учасників діалогу ви згодні, а з якими ні? Чому?
- Що означає «самовираження»?
- Як люди можуть самовиразитися?

Варіант Б. «Фото»

Діти аналізують фотографію людини з татуванням у вигляді тризуба:

- Що ви можете сказати про людину (людей) на фото?
- На основі чого ви про це стверджуєте?
- Для чого люди роблять татування?

Варіант В. Дискусія

- Чим відрізняється ваша поведінка в школі від поведінки вдома? Чому?

Варіант Г. Бесіда

- Яку музику слухали ваші батьки, коли були у вашому віці?
- Коли ви переглядаєте сімейний фотоальбом, чи виникає у вас бажання зробити собі такі зачіски або одягнути такі речі, які носили ваші батьки або дідусі та бабусі?

АСОЦІАЦІЇ

Свобода асоціації

Свобода зібрань — право проводити мітинги, пікети, демонстрації, а також збиратися в приміщеннях; належить до прав людини «першого покоління» (цивільних і політичних). Свобода зборів закріплена у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Європейській Конвенції про захист прав людини і основних свобод.

Згідно з Конституцією України громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів; ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність або неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Здійснення громадянами цього права не підлягає жодним обмеженням, крім установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Європейський Суд з прав людини зазначає, що право на зібрання охоплює приватні зібрання та у громадських місцях так само, як статичні зібрання чи зібрання у формі процесій; це право може бути реалізоване як індивідуальними учасниками, так і організаторами зібрання.

Свобода асоціації, а саме таку назву має право на об'єднання громадян в міжнародному законодавстві, означає право на об'єднання громадян для спільних дій і досягнення спільної мети на умовах дотримання певних правил поведінки (корпоративних норм). Таке об'єднання є необхідним для людини, коли вона сама не в змозі чинити вказані дії або досягти бажаної мети.

Основним актом законодавства, який регулює питання створення і діяльності формальних об'єднань громадян, визначає їхні права, встановлює порядок нагляду та контролю за їхньою

діяльністю тощо, є Закон України «Про громадські об'єднання». Крім даного Закону, порядок функціонування деяких специфічних об'єднань громадян: політичних партій, релігійних організацій, кооперативних організацій, кредитних спілок, об'єднань, що мають основною метою одержання прибутків, комерційних фондів, органів місцевого й регіонального самоврядування, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, органів громадської самодіяльності, творчих спілок, дитячих, молодіжних організацій, а так само профспілок — визначається іншими актами законодавства.

Виділяються два основні типи груп інтересів: зацікавлені (ті, чия діяльність обумовлена конкретною зацікавленістю членів групи) і суспільні (учасники яких сприймають свою роботу в групі головним чином як моральний обов'язок). До перших, наприклад, належать професійні спільноти й асоціації, а до других — об'єднання, що намагаються допомагати соціально незахищеним групам населення, або ті, які виступають з захисту тварин.

Важливим інститутом громадянського суспільства, що захищає права і свободи громадян у галузі трудових відносин, є **профспілки**.

Свобода асоціації передбачає свободу як формального, так і неформального об'єднання. Національне та міжнародне законодавство з прав людини не обмежують і не можуть обмежувати свободу асоціацій шляхом висунення вимоги про попередню реєстрацію. По-перше, діяльність незареєстрованого об'єднання не створює загрози ні інтересам національної або громадської безпеки, ні інтересам запобігання заворушенням і злочинам, ні інтересам захисту здоров'я або моралі чи захисту прав і свобод інших людей. По-друге, вимога щодо обов'язкової реєстрації об'єднання як умови його законної діяльності рівнозначна вимозі обов'язкової реєстрації як умови здійснення будь-якого іншого права людини і громадянина. По-третє, у Європейській конвенції з прав людини свобода асоціації і свобода мирних зборів розглядаються як права, на які повинні поширюватися однакові обмеження. Водночас, Конституція України вимагає лише сповіщення організацій про намір провести мирні збори.

Отже, громадяни мають право проводити мирні зібрання в рамках будь-яких формальних або неформальних об'єднань з метою задоволення своїх інтересів.

Роль асоціацій у житті людини, суспільства, держави

Асоціації є важливим елементом громадянського суспільства, важливим елементом демократизації суспільних відносин, важливим методом залучення громадян до участі у здійсненні владних та громадських повноважень. Участь в асоціаціях сприяє формуванню громадянських чеснот, солідарності та відповідальності за колективні дії.

Діяльність громадських об'єднань належить до так званого «третього сектору» (вважається, що демократичне суспільство поділяється на державний, ринковий і некомерційний сектор). Під некомерційним сектором розуміється «сукупність груп населення і організацій, що не ставлять перед собою цілей збільшення особистого доходу безпосередньо через участь у роботі таких груп і організацій або через володіння ними».

Для вирішення своїх завдань зареєстровані об'єднання громадян користуються правом: виступати учасником цивільно-правових відносин, набувати майнові і немайнові права; представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів у державних і громадських органах; брати участь у політичній діяльності, проводити масові заходи (збори, мітинги тощо); ідейно, організаційно та матеріально підтримувати інші об'єднання громадян; створювати установи та організації; одержувати від органів державної влади і місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань і вносити свої пропозиції; поширювати інформацію і пропагувати свої ідеї та цілі; засновувати засоби масової інформації.

Крім того, політичні партії мають право брати участь у виробленні державної політики, у формуванні органів влади, право доступу під час виборчої кампанії до державних засобів масової інформації тощо. Детальніше права політичних партій визначені в Законі України «Про політичні партії в Україні». Громадські організації мають право засновувати підприємства, необхідні для виконання статутних цілей. Більш широкі права для окремих видів об'єднань можуть бути встановлені іншими законами України. Так, існують закони «Про захист прав споживачів», «Про професійні спілки» для громадських організацій споживачів, для профспілок.

У Конституції України зазначається, що заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку, якщо вони становлять загрозу: «утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення — забороняються. Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань. Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях».

Отже, асоціації є важливим елементом комунікації між людиною, суспільством і державою. До того ж держава має захищати право людей на свободу мирних зборів і асоціацій.

Методика

Варіант А. *Інтерактив «Таблиця»*

Об'єднайтеся в групи. Створіть таблицю видів громадських організацій. Презентуйте кожний вид за допомогою пантоміми.

Варіант Б. *Інтерактив «Міні-вистава»*

Об'єднайтеся в групи: розіграйте виставу «Зародження асоціації» з показом причин і приводу утворення певних асоціацій (варіанти назв асоціацій: «Зелене місто», «Прихисток для собак», «Скейтбординг», «Поетичне слово», «Самотні татусі», «Пасажир»).

Варіант В. *Інтерактив «Плакат»*

Об'єднайтеся в групи: створіть плакат, який агітує підтримувати певну асоціацію.

Варіант Г. *Інтерактив «Відеоролик»*

Об'єднайтеся в групи: створіть відеоролик (сценарій), який агітує підтримувати певну асоціацію.

Варіант Д. *Інтерактив «Профспілка»*

Об'єднайтеся в групи: створіть сюжет, який показує важливість діяльності профспілки.

МОЛОДІЖНІ ОБ'ЄДНАННЯ

Дитячі й молодіжні об'єднання й рухи

Громадянська активність молоді формується не лише у шкільних стінах. Важливим фактором формування рис громадянськості є дитячі та молодіжні організації. Їх основною метою є ефективне забезпечення особистісного розвитку та соціального становлення молодих громадян. Держава зацікавлена у створенні таких організацій, вступає з ними в діалогічне спілкування, надає їм і фінансову підтримку.

Офіційно права дитячих та юнацьких організацій зафіксовані в Законі України «Про молодіжні та дитячі громадські організації». Цей закон визначає засновників і учасників молодіжних утворень. Згідно із законом засновниками молодіжних і дитячих громадських організацій можуть бути особи, які досягли 15-річного віку. Членами дитячих громадських організацій можуть бути особи віком від 6 до 18 років, а молодіжних — від 14 до 28 років. Якщо дитині ще не виповнилося 10 років, то вступити до дитячої громадської організації вона може лише за письмової згоди батьків. Особи старшого віку теж можуть бути членами молодіжних і дитячих громадських організацій за умови, якщо їх кількість у цій організації не перевищує третини загальної кількості членів.

На сьогодні в Україні десятки молодіжних громадських організацій, які мають різний характер і мету свого створення. Причиною такого розмаїття є різні інтереси, прагнення й уподобання молодого покоління. Вони створюються для того, щоб допомогти дитині реалізувати свої таланти, потенціал, допомогти їй розкритися, захистити й відстояти свої права, сприяти соціалізації особистості, входженню її в активне суспільне життя. Будучи членом певної організації, дитина відчуває

свою корисність, вагомість, вчиться бути відповідальною, виконувати свої обов'язки, а також у ній виховується дух товарищкості.

Молодіжні громадські організації створюються і діють як у навчальних закладах, так і в поза-шкільних установах. Найбільшими організаціями зараз є: Спілка піонерських організацій України, Українське дитячо-юнацьке товариство «Січ», Українська скаутська організація «Пласт», Асоціація скаутів України. Тут молодь в ігровій формі набуває суспільного досвіду, навчається долати труднощі, загартовується, влаштовує своє дозвілля, самореалізовується.

Отже, діти, як і дорослі громадяни, мають право проводити мирні зібрання в рамках будь-яких формальних або неформальних об'єднань з метою задоволення своїх інтересів.

Створення молодіжної громадської організації

Молодіжні громадські організації можуть бути формальними й неформальними. Реєстрація відкриває шлях молодіжній організації для активного громадського життя через прирівняння в правах з іншими юридичними особами.

Згідно із Законом України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» засновниками молодіжних і дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, а також іноземці й особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах. Засновниками спілок молодіжних і дитячих громадських організацій є молодіжні та дитячі громадські організації.

Для створення громадського об'єднання будь-якої форми необхідні:

- активна позиція особи або групи осіб щодо задоволення власних інтересів чи вирішення певної суспільно значимої проблеми;
- ініціатива даної особи або групи осіб щодо об'єднання зусиль;
- чітке уявлення про шляхи подолання проблеми, коло людей, зацікавлених у її розв'язанні (аналіз ситуації);
- ознайомлення із законодавчими актами, які регулюють порядок створення і діяльності громадських організацій в Україні;
- визначення мети, завдань, програм, бюджету, джерел фінансування, іміджу і пріоритетів на найближчий час (вибір найраціональнішого способу подальших дій — стратегії);
- визначення юридичного статусу організації.

Створення громадської дитячої або молодіжної організації здійснюють у кілька етапів.

1. Проведення установчих зборів, що є свідченням про заснування нової громадської організації. На установчих зборах мають бути присутні не менш ніж три учасники, що приймають рішення про створення об'єднання, затверджують статутний документ, обирають керівний і ревізійний органи. Типова процедура проведення установчих зборів передбачає: вибори голови, секретаря, затвердження порядку денного. З моменту підписання протоколу установчих зборів головою та секретарем зборів громадську організацію вважають заснованою. Проте приступити до виконання статутних завдань вона зможе лише після повної легалізації.

2. Легалізація громадської організації може здійснюватися шляхом повідомлення про заснування організації або її реєстрації як юридичної особи в органах державної реєстрації.

Спрощений спосіб легалізації громадської організації відбувається шляхом письмового повідомлення Міністерства юстиції України, місцевих органів державної виконавчої влади, виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад. Громадську організацію, що подала повідомлення, вписують до книги обліку громадських організацій, яку веде легалізуючий орган. За такого способу легалізації організація не набуває статусу юридичної особи, однак її діяльність є законною.

Громадська організація набуває статусу юридичної особи з моменту отримання свідоцтва про державну реєстрацію.

3. Взяття на облік у державних установах відбувається протягом місяця після отримання з реєструючого органу свідоцтва про реєстрацію, оригіналу статуту та прошнурованого і опечатаного протоколу установчих Зборів. Облік ведеться в управлінні статистики, пенсійному фонді, Фонді загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонді соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, фонді соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, податковій інспекції.

4. Виготовлення печатки та штампа організації відбувається після отримання дозволу в дозвільній системі районного (міського) управління міліції.

5. Відкриття банківського рахунку та укладання договору про обслуговування банком громадської організації відбувається після оформлення картки з нотаріально засвідченими зразками підписів керівника громадської організації та бухгалтера, яким надається право підписувати фінансові документи.

Після проходження цих етапів організація вважається повністю зареєстрованою і може приступати до активної громадської діяльності.

На сьогодні вимагаються такі документи для державної реєстрації молодіжної громадської організації:

- реєстраційна картка;
- статут (положення) в двох примірниках;
- протокол установчого з'їзду (конференції) або загальних зборів, які прийняли статут (положення);
- відомості про склад керівництва центральних статутних органів, відомості про засновників організації;
- дані про наявність місцевих осередків, підтверджені протоколами конференцій (зборів);
- підтвердження юридичної адреси (документ на підтвердження права власності на приміщення або договір оренди).

Молодіжні громадські організації звільнені від сплати збору за державну реєстрацію та за реєстрацію їх символіки. За законом, членські внески і отримані добровільні пожертвування, що спрямовуються на здійснення статутної діяльності, не оподатковуються. Отже, будь-які три особи можуть створити і легалізувати свою громадську організацію.

Молодіжні соціальні проекти

Люди люблять мріяти. Власне все розпочинається з мрії. Проте для того, щоб мрія втілилася в життя, потрібно докласти зусиль.

Соціальні проекти — комплекси узгоджених заходів за цілями, строками, ресурсами та виконавцями у масштабах визначеної території та галузі соціальної сфери, що спрямовані на вирішення комплексу соціальних проблем. Як правило, соціальний ефект соціальних проектів виражається в підвищенні якості життя громадян і суспільства в цілому. У процесі реалізації соціальних проектів найчастіше вирішуються загальні проблеми суспільного характеру: зниження рівня бідності, смертності, зменшення кількості бездомних тощо.

Молодіжні соціальні проекти — запроваджені в практику новинки, завдяки яким відбуваються позитивні зміни і досягається необхідний ефект в житті молоді.

Програмний цикл — складний процес, що складається з кількох послідовних етапів:

- формулювання проблеми і способів її вирішення;
- аналіз зовнішнього середовища;
- складання проекту програми;
- упровадження (прийняття заходів програми);
- отримання результатів;
- зіставлення мета — результат.

Інструкція про те, як запустити власний соціальний проект:

- не бійтесь мріяти, створіть ідею;
- чітко сформулюйте проблему та довгострокову мету;
- складіть чіткий план реалізації власного проекту;
- генеруйте якомога більше ідей шляхів реалізації проекту;
- постарайтеся реально оцінити свої сили (Чи є мета реалістичною з огляду на те, які стартові ресурси? Кому цей проект покликаний допомогти? Чи зможуть ваш досвід повторити в інших спільнотах? Чи зможе він потім існувати без фінансової й іншої підтримки з боку активістів і спонсорів?);
- знайдіть якомога більше однодумців та союзників;
- починайте діяти відразу;
- не бійтеся помилятися;

- нехай відсутність коштів не буде перешкодою (зверніться до спонсорів і великих компаній, спробуйте запуснути краудфандингову кампанію, активно використовуйте соцмережі, можна проводити івенти (на яких ви попросите відвідувачів робити невеликі внески до вашого проекту), брати участь у грантах та конкурсах від міжнародних та українських компаній, запропонувати однодумцям скластися власними грошима на реалізацію проекту);
- не забувайте документувати перебіг проекту.
Отже, здатність висувати молоді нові ідеї, пропозиції, а також уміння самостійно розпочинати яку-небудь справу варто реалізовувати через молодіжні соціальні проекти.

Методика

Варіант А. Робота зі схемою

Схема «Субкультури» може бути виготовлена на аркуші формату А1, висвітлена на екрані за допомогою мультимедіапроектора, роздрукована на картках. За допомогою технології «мікрофон» розкриваємо суть схеми. До того ж кожен аналізує за таким планом:

1. Суть поняття «субкультура».
2. Критерії класифікації субкультур.
3. Поширеність субкультур в Україні.
4. Як можна доповнити дану схему?
5. Як субкультура впливає на соціалізацію особистості?

У висновках варто акцентувати увагу на позитивних і негативних субкультурах.

Варіант Б. Дискусія

Питання «Чи можна середовище Майдану зими 2013–2014 рр. назвати асоціацією?».

Варіант В. *Інтерактив «Знак-символ»*

Об'єднайтеся в групи: складіть знаки-символи субкультур. Після виконання завдання групи презентують результати роботи і коротко ознайомлюють його із виділеною субкультурою.

Варіант Г. *Інтерактив «Випадок з життя»*

Об'єднайтеся в групи: пригадайте із життя випадки знайомства з дитячими чи юнацькими організаціями та ознайомте з ними своїх колег.

Варіант Д. *Доповіді учнів*

Підготуйте невеличкі доповіді про дитячі та молодіжні громадські організації. Доповідь може відбуватися із використанням презентацій, атрибутики з одягу, музики, речей представників молодіжних субкультур.

Варіант Е. *Інтерактив «Агітація»*

Об'єднайтеся в групи: підготуйте плакат агітації на підтримку молодіжного проекту. Після виконання завдання групи презентують результати роботи.

Рефлексія

1. Дайте визначення понять «асоціація» та «громадська організація».
2. Поясніть суть свободи асоціацій.
3. Яка роль асоціацій у житті людини, суспільства, держави?
4. Яка особливість дитячих і молодіжних об'єднань і рухів?
5. Які ініціативи найкраще реалізуються в команді?
6. Як створюється молодіжна громадська організація?
7. Визначте ознаки молодіжного лідера.
8. Як реалізувати молодіжний соціальний проект?
9. За матеріалами місцевих засобів масової інформації зробіть дослідження про молодіжні громадські організації, що діють у вашому населеному пункті.
10. Напишіть есе на тему «Моє ставлення до асоціацій».

Джерела

1. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого і сучасного : довідник-посібник / Р. М. Охрімчук, Л. В. Шелестова, О. В. Кравченко [та ін.]. — Луганськ: Альма-матер, 2006. — 256 с.
2. Закон України № 5026-VI Про громадські об'єднання. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
3. Закон України № 281-XIV Про молодіжні та дитячі громадські організації. — Режим доступу: http://dsmsu.gov.ua/media/Transferred/documents/1998/12/01/3/1998_281-XIV_zu.pdf
4. Коляда Н. М. Розвиток дитячого руху в Україні (початок ХХ ст. — середина 30-х років ХХ ст.) : монографія / Н. М. Коляда. — Умань, 2012. — 407 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
6. Романовська Л. І. Соціально-психологічні засади діяльності дитячих громадських об'єднань як інституту соціального виховання / Л. І. Романовська // Соціальна педагогіка: теорія та практика. — 2009. — № 3. — С. 4–9.
7. Троцько Г. В. Українські дитячі та молодіжні громадські організації : навчальний посібник / Г. В. Троцько, І. М. Трубавіна, Т. М. Хлебнікова. — Х. : Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, 1999. — 206 с.
8. Як писати соціальний проект. — Режим доступу: <http://sss.kpi.ua/korisna-informaciya/yak-pisati-socialnij-prekt.html>
9. Як сформувати світоглядну позицію особистості в дитячому об'єднанні : метод. посіб. / О. В. Пащенко, Н. В. Чиренко, К. І. Чорна [та ін.]; наук. ред. Т. К. Окушко. — Кіровоград : Імекс — ЛТД. — 200 с.

ТЕМА 3

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА

Мета заняття:

сформувані уявлення про територіальну громаду та можливість захисту прав громадян.

Вміння і навички:

вміє сформулювати власну думку і продемонструвати особисте ставлення щодо повноважень громади; визначає проблеми місцевого рівня, пропонує шляхи їх вирішення; розвиває здатність взаємодіяти з органами державної влади та місцевого самоврядування (зокрема, через веб-сайти).

Ставлення і цінності:

позиціонує і сприймає себе частиною громади та суспільства: розуміє важливість активної участі громадян у житті місцевої спільноти. Перекоаний у необхідності розподілу повноважень держави й громади.

Ключові слова і поняття:

громада

об'єднання співвласників будинків

вуличками

лобіювання

способи визначення та вирішення проблем громади за участю громадян

Мотивація до вивчення теми:

Проживаючи у приватному або багатоквартирному будинку, серед дикої природи або великого мегаполіса люди мають сусідів, яких зближують не лише умови проживання, а й спільні виклики. Як відповідати на спільні виклики? Як зробити спільний простір проживання комфортним?

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності**Варіант А. Міні-вистава «Хто господар?»**

Розіграйте діалог

С.: Сьогодні бачив біля будинку купу сміття. Ледачі комунальники не прибирають.

А.: Тут дві проблеми: сміття та комунальники. Хто викинув це сміття? Очевидно мешканці будинку. Потрібно не чекати комунальників, а самим зупинити нахабу. Водночас потрібно заставити служби, які отримують гроші за прибирання, виконувати свої функції.

С.: Чому я повинен робити те, що повинні робити інші? Чому я маю займатися наглядом за комунальниками? Для цього існують відповідні державні служби.

А.: Якщо тобі не надають належних послуг, потрібно від них відмовитися. Ви живете у смітті, чекаючи комунальників. Жителі нашого будинку об'єдналися в товариство співвласників багатоквартирного будинку і тепер мають охайні під'їзди, чисту прибудинкову територію, квітучі клумби та яскравий дитячий майданчик.

- З якими твердженнями учасників діалогу ви згодні, а з якими ні? Чому?
- Чому громадяни мають контролювати міські та державні служби?
- Чому державним органам складно вирішувати проблеми рівня окремого будинку або мікрорайону (вулиці)?

Варіант Б. Інтерактив «Мозковий штурм»

- Що у нас спільного з нашими сусідами по будинку, вулиці, населеному пункту?

Варіант В. Міні-дискусія

- Що робить наше життя у населеному пункті комфортним?
- Хто відповідає за комфортне життя мешканців населеного пункту?

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА

Поняття територіальної громади

Згідно з Конституцією України *місцеве самоврядування* — право територіальної громади — жителів села або добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища чи міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» *система місцевого самоврядування* включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську ради; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні й обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення.

Територіальна громада — жителі, що об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Територіальну громаду становлять усі жителі села, селища, міста незалежно від віку та громадянства. Членом територіальної громади людина стає за народженням у відповідному населеному пункті або у разі прибуття до нього на проживання. До того ж не може бути будь-яких обмежень за ознаками громадянства, національності, соціального стану тощо.

Місцеве самоврядування є одним з головних елементів розвитку демократичного конституційного ладу. Це специфічна форма реалізації публічної влади, що втілює місцеві інтереси територіальних громад, тоді як держава — загальнонаціональні інтереси, а політичні партії чи громадські організації — політичні, соціальні, культурні й інші інтереси своїх членів. Місцеве самоврядування відрізняється від інших форм здійснення публічної влади своїми інститутами, формами діяльності, повноваженнями, правовим захистом і відповідальністю.

Характерними *рисами місцевого самоврядування* є:

- демократизм, що виражається у виборності органів самоврядування, різноманітності форм участі мешканців сіл, селищ і міст у здійсненні місцевого самоврядування, гласності і врахуванні громадської думки органами і посадовими особами місцевого самоврядування;
- децентралізованість системи врядування, що побудована з урахуванням наближеності органів самоврядування до населення сіл, селищ і міст, самостійності громад у вирішенні питань місцевого життя, невтручання держави у внутрішні справи територіальних громад, формування місцевих бюджетів знизу вгору, наділення громад комунальною власністю, утворення вторинного рівня місцевого самоврядування (районних та обласних рад), автономії органів місцевого самоврядування у взаємних стосунках, делегуванні цим органам окремих функцій виконавчої влади;
- гарантованість місцевого самоврядування у межах Конституції і законів України, що полягає в державній підтримці місцевого самоврядування, судовому захисті прав місцевого врядування.

ня, контролі районних та обласних рад за діяльністю відповідних органів виконавчої влади в районах та областях, закріпленні конституційного й законодавчого статусу системи місцевого самоврядування, введення гарантованих мінімумів бюджетних асигнувань для місцевого самоврядування і державних соціальних стандартів;

- піднаглядність і підконтрольність місцевого самоврядування, що передбачає здійснення державою нагляду за законністю в діяльності органів самоврядування, судове скасування незаконних актів місцевого самоврядування, дострокове припинення повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування, притягнення винних осіб до дисциплінарної й інших видів юридичної відповідальності.

Необхідною передумовою ефективної діяльності місцевого самоврядування є наявність достатніх матеріальних і фінансових ресурсів для його здійснення.

Місцеве самоврядування має характеристики трьох різnorідних суб'єктів: суб'єкта влади, суб'єкта громадянського суспільства, суб'єкта господарської діяльності. Децентралізований зміст місцевого самоврядування та деякі інші фактори зменшують, але не виключають його залежності від держави. Водночас, органи місцевого самоврядування залишаються важливим інститутом громадянського суспільства, надійним каналом реалізації громадянської ініціативи та творчості, прав громадян на участь у державному управлінні.

Отже, місцеве самоврядування є пристосованою до потреб територіальних громад формою автономного здійснення публічної влади, яку держава заохочує і контролює відповідно до Конституції і законів України.

Види територіальних громад

Мікротериторіальні громади — добровільні об'єднання громадян задля спільного облаштування побуту в рамках будинкових, вуличних, квартальних комітетів, комітетів мікрорайонів, сільських, селищних комітетів. Основна мета діяльності мікрогромад — вирішення спільних проблем за місцем проживання: облаштування доріг, освітлення, прибирання сміття, створення зон відпочинку тощо. Мікрогромади в системі місцевого самоврядування називаються **органами самоорганізації населення**, правовий статус яких визначено Конституцією України та Законом України «Про органи самоорганізації населення».

Рішення органів самоорганізації населення носять характер рекомендацій. Органи самоорганізації населення несуть встановлену законодавством відповідальність за законність та наслідки своїх рішень і дій. Відповідна рада може скасовувати рішення селищного, сільського, вуличного, будинкового й іншого комітету, якщо воно суперечить законодавству або рішенням органів місцевої виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Мезотериторіальні громади — сільські, селищні, міські громади, у рамках яких безпосередньо здійснюється життєдіяльність населення — жителів певних територіальних одиниць. Конституція і профільне законодавство України про місцеве самоврядування закріплюють чітку систему мезогромад. На підставі Конституції України можна виділити такі види територіальних громад:

- а) територіальну громаду села або добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл;
- б) територіальну громаду селища;
- в) територіальну громаду міста.

Макротериторіальні громади — територіальні громади районів, у рамках яких реалізуються колективні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст.

Мегатериторіальні громади — територіальні громади областей, у рамках яких реалізуються колективні інтереси районів і великих міст.

В основі виділення таких видів територіальних громад лежить розуміння того, що немає жодного мешканця села, селища або міста, який одночасно не був би жителем області або району області (за винятком міст обласного підпорядкування та міст Києва і Севастополя, що мають спеціальний статус).

Сьогодні територіальні громади України перебувають на стадії реформування. Згідно із законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» сусідні міські, селищні, сільські ради можуть об'єднатися в одну громаду, яка матиме один спільний орган місцевого самоврядування. Добровільне об'єднання територіальних громад не спричинює зміну статусу населених пунктів

як сільської чи міської місцевості. Головне завдання реформи — перетворення територіальних громад на економічні самодостатні утворення.

Отже, види територіальних громад залежать від території, на яку поширюється самоврядування такої громади, і кола повноважень, які вона має.

Реалізація та захист громадою своїх прав і законних інтересів

Місцеве самоврядування є формою залучення громади до участі в управлінні своїми справами, а тому має розглядатися як здійснення демократії на місцевому рівні. Первинним елементом системи місцевого самоврядування визнається територіальна громада, яка здійснює самоврядування в порядку, встановленому законом як безпосередньо, так і через своїх представників, яких вона обирає, та виконавчі органи місцевого самоврядування.

Право територіальної громади на самоврядування забезпечується правом кожного громадянина України брати участь у місцевому самоврядуванні. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлює, що громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад. До того ж будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняються.

Закон систематизує *форми безпосередньої участі громадян* у місцевому самоврядуванні. До них належать:

- місцевий референдум;
- місцеві вибори (депутатів відповідної місцевої ради, передбачених законом посадових осіб місцевого самоврядування);
- загальні збори (конференції) громадян за місцем проживання;
- місцеві ініціативи;
- громадські слухання;
- участь у роботі органів самоорганізації населення.

Розглянемо деякі форми безпосередньої участі.

Загальні збори громадян за місцем проживання — форма безпосередньої участі громадян у місцевому самоврядуванні, зібрання всіх або частини жителів села (сіл), селища, міста для вирішення питань місцевого значення. Збори скликаються за місцем проживання громадян (села, селища, мікрорайону, вулиці, будинку тощо) за потреби, але не рідше одного разу на рік для обговорення найважливіших питань місцевого життя. У роботі зборів можуть брати участь громадяни, яким виповнилося 18 років, якщо вони постійно проживають на даній території. Збори вважаються правоможними, коли на них присутні більш ніж 50 % громадян, які проживають на даній території.

Місцева ініціатива — письмова пропозиція про розгляд місцевою радою будь-якого питання, віднесеного до відання органів місцевого самоврядування. Така пропозиція також може супроводжуватись поданням проекту рішення місцевої ради з цього питання. У якості суб'єкта та носія місцевої ініціативи законодавство визначає ініціативну групу, тобто представницький орган самоврядування матиме справу під час підготовки до розгляду і під час розгляду питання «місцевої ініціативи» не зі всією громадою взагалі, а з конкретною ініціативною групою громадян — членів територіальної громади. Місцева ініціатива, що внесена на розгляд ради у встановленому порядку, підлягає обов'язковому гласному і відкритому розгляду на засіданні ради.

Громадське слухання — це офіційне засідання міської (селищної, сільської, районної) ради, органа місцевої влади або місцевого самоврядування, на якому депутати та посадові особи ознайомлюються з думками, враженнями, зауваженнями та пропозиціями мешканців міста (села, селища, району) з проблеми або заходу, які орган влади збирається реалізувати. Проведення слухань не є самоціллю. Метою слухань є не тільки і не стільки проінформувати громадян (для цього є більш ефективні засоби). Для місцевих керівників головною метою слухань є отримання зворотного зв'язку від громади, пробудження у громадян почуття ентузіазму і причетності до вирішення проблем громади, направлення їх творчої ініціативи, залучення громадян до вирішення проблем і до реалізації рішень.

Конституція України надає громадянам право збиратися і проводити *збори, мітинги, походи і демонстрації*, про проведення яких завчасно оповіщаються органи виконавчої влади або орган

місцевого самоврядування. Ці права мають особливе значення щодо привернення уваги органів місцевого самоврядування до найактуальніших проблем політичного, соціально-економічного розвитку, екологічних проблем, які вимагають негайного розгляду та вирішення. Масові збори, демонстрації, пікетування й інші подібні акції надають представницьким і виконавчим органам місцевого самоврядування можливість з максимальною точністю визначати, у якій сфері самоврядування є малоефективним і які саме інтереси населення території не задоволені.

Важливим для громадян є право направляти *індивідуальні* та *колективні письмові звернення* або особисто звертатися до органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Законом визначаються строки розгляду звернень громадян: звернення розглядаються і вирішуються у термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, — невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо протягом цього терміну вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу або його заступник встановлюють необхідний термін для розгляду звернення, про що повідомляється громадянину. До того ж загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів.

Отже, реалізація та захист громадою своїх прав і законних інтересів відбувається в рамках чинного правового поля.

Вплив громадян на вирішення проблем громади

Громадянин — член громади. Як член громади він повинен мати механізми впливу на місцеву владу¹:

Механізм	Правова підстава
Переглядати проекти рішень та ухвалені рішення місцевої ради	ЗУ «Про місцеве самоврядування» ЗУ «Про доступ до публічної інформації» Регламент місцевої ради
Відвідувати пленарні засідання місцевої ради та засідання постійних депутатських комісій	ЗУ «Про місцеве самоврядування» ЗУ «Про доступ до публічної інформації» Регламент місцевої ради
Слідкувати за порядком ухвалення рішень	ЗУ «Про місцеве самоврядування» ЗУ «Про доступ до публічної інформації» Регламент місцевої ради
Вимагати звітування депутатів місцевої ради та міського голови	ЗУ «Про місцеве самоврядування» ЗУ «Про статус депутатів місцевих рад»
Давати доручення виборців	ЗУ «Про статус депутатів місцевих рад»
Подавати місцеву ініціативу	ЗУ «Про місцеве самоврядування» Статут територіальної громади Регламент місцевої ради
Проводити громадські слухання	ЗУ «Про місцеве самоврядування» Статут територіальної громади Регламент місцевої ради
Ініціювати розгляд електронних петицій	ЗУ «Про звернення громадян» Статут територіальної громади
Створювати консультативно-дорадчі органи	Статут територіальної громади Рішення місцевої ради
Створювати органи самоорганізації населення	ЗУ «Про органи самоорганізації населення»
Єднатися у громадські об'єднання	ЗУ «Про громадські об'єднання»
Подавати проекти на фінансування з бюджету участі	Статут територіальної громади Рішення місцевої ради
Проводити місцевий референдум	Конституція України ЗУ «Про місцеве самоврядування» Законодавство про місцевий референдум

¹ Інструменти впливу на місцеву владу. – USAID // <http://old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/Pro-tviyvpliv-na-vladu.pdf>

Отже, громадяни можуть і повинні впливати на місцеву владу, оскільки саме громадяни мусять ставити перед місцевою владою завдання із поліпшення їх життєвого простору.

Методика

Варіант А. Інтерактив «Рівні рішення»

Учасники об'єднуються в групи і працюють над питанням «Які проблеми можна вирішити на моєму рівні?»:

- мій будинок;
- моя вулиця (мікрорайон);
- моє місто (село, містечко).

Варіант Б. Інтерактив «Європейської хартії місцевого самоврядування»

У групах проаналізуйте суть уривка «Європейської хартії місцевого самоврядування» та ознайомте з результатами роботи решту учасників.

Уривок № 1 ПРЕАМБУЛА

Держави — члени Ради Європи, які підписали цю Хартію, враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, вважаючи, що одним з методів досягнення цієї мети є укладання угод в адміністративній галузі, враховуючи, що місцеві власті є однією з головних підвалин будь-якого демократичного режиму, враховуючи, що право громадян на участь в управлінні державними справами є одним з демократичних принципів, які поділяються всіма державами-членами Ради Європи, переконані в тому, що це право найбільш безпосередньо може здійснюватися саме на місцевому рівні, переконані в тому, що існування місцевих властей, наділених реальними функціями, може забезпечити ефективно і близьке до громадянина управління, усвідомлюючи, що охорона і посилення місцевого самоврядування в різних країнах Європи є важливим внеском у розбудову Європи на принципах демократії і децентралізації влади, стверджуючи, що з цього випливає необхідність існування місцевих властей, які мають створені на демократичній основі директивні органи і широку автономію щодо своїх функцій, шляхи і засоби здійснення цих функцій, а також ресурси, необхідні для їх виконання, погодилися про таке:

Уривок № 2

Стаття 2. Конституційна та правова основа місцевого самоврядування

Принцип місцевого самоврядування визнається в національному законодавстві і, у міру можливості, в конституції.

Стаття 3. Концепція місцевого самоврядування

1. Місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення.

2. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи. Це положення ніяким чином не заважає використанню зборів громадян, референдумів або будь-якої іншої форми прямої участі громадян, якщо це дозволяється законом.

Уривок № 3

Стаття 4. Сфера компетенції місцевого самоврядування

1. Головні повноваження і функції місцевих властей визначаються конституцією або законом. Однак це положення не перешкоджає наділенню місцевих властей повноваженнями і функціями для спеціальних цілей відповідно до закону.

2. Місцеві власті в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене із сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу.

3. Муниципальні функції, як правило, здійснюються переважно тими властями, які мають найтісніший контакт з громадянином. Наділяючи тією чи іншою функцією інший орган, необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії.

4. Повноваження, якими наділяються місцеві власті, як правило, мають бути повними і виключними. Вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачене законом.

5. Якщо повноваження делегуються місцевим властям, центральним або регіональним органом, місцеві власті, у міру можливості, мають право пристосовувати свою діяльність до місцевих умов.

6. У процесі планування і прийняття рішень щодо всіх питань, які безпосередньо стосуються місцевих властей, з останніми мають проводитися консультації, у міру можливості своєчасно і належним чином.

Уривок № 4

Стаття 5. Охорона територіальних кордонів місцевих властей

Зміни територіальних кордонів місцевих властей не можуть здійснюватися без попереднього з'ясування думки відповідних місцевих громад, можливо шляхом проведення референдуму, якщо це дозволяється законом.

Стаття 6. Відповідні адміністративні структури і ресурси для виконання місцевими властями їхніх завдань

1. Без шкоди для більш загальних законодавчих положень місцеві власті мають можливість визначати свої власні внутрішні адміністративні структури з урахуванням місцевих потреб і необхідності забезпечення ефективного управління.

2. Умови служби місцевих державних службовців повинні дозволяти добір висококваліфікованого персоналу з урахуванням особистих якостей та компетентності; для цього забезпечуються належні можливості професійної підготовки, винагороди та просування по службі.

Уривок № 5

Стаття 7. Умови здійснення функцій на місцевому рівні

1. Мандат місцевих обраних представників передбачає вільне здійснення ними своїх функцій.

2. Він передбачає відповідне фінансове відшкодування витрат, здійснених під час виконання цього мандату, а також у разі необхідності відшкодування втрачених доходів або винагороди за виконану роботу і відповідний захист соціального забезпечення.

3. Будь-які функції та діяльність, несумісні з мандатом місцевого обраного представника, визначаються законом або основоположними правовими принципами.

Стаття 8. Адміністративний нагляд за діяльністю місцевих властей

1. Будь-який адміністративний нагляд за місцевими властями може здійснюватися тільки згідно з процедурами та у випадках, передбачених конституцією або законом.

2. Будь-який адміністративний нагляд за діяльністю місцевих властей, як правило, має на меті тільки забезпечення дотримання закону та конституційних принципів. Однак вищі інстанції можуть здійснювати адміністративний нагляд за своєчасністю виконання завдань, доручених органам місцевого самоврядування.

3. Адміністративний нагляд за місцевими властями здійснюється таким чином, щоб забезпечити домірність заходів контролюючого органу важливості інтересів, які він має намір охороняти.

Уривок № 6

Стаття 9. Фінансові ресурси місцевих властей

1. Місцеві власті мають право в рамках національної економічної політики на свої власні адекватні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень.

2. Обсяг фінансових ресурсів місцевих властей відповідає функціям, передбаченим конституцією або законом.

3. Принаймні частина фінансових ресурсів місцевих властей формується за рахунок місцевих податків та зборів, розмір яких вони мають повноваження встановлювати в межах закону.

4. Фінансові системи, які складають підґрунтя ресурсів місцевих властей, мають достатньо диверсифікований і підвищувальний характер і повинні забезпечувати можливість приводити наявні ресурси, наскільки це практично можливо, у відповідність до реального зростання вартості виконання завдань місцевих властей.

5. Захист більш слабких у фінансовому відношенні місцевих властей вимагає запровадження процедур усунення фінансових диспропорцій або аналогічних заходів з метою подолання наслідків нерівного розподілу потенційних джерел фінансування і фінансового тягара, який вони повинні нести. Такі процедури або заходи не завдають шкоди повноваженням, які місцеві власті можуть здійснювати в межах їхньої власної компетенції.

6. Місцеві власті інформуються відповідним чином про порядок виділення їм перерозподілених ресурсів.

7. У міру можливості дотації місцевим властям не призначаються для фінансування конкретних проектів. Надання дотацій не скасовує основоположну свободу місцевих властей проводити свою політику в межах їхньої власної компетенції.

8. Для цілей здійснення позик інвестиційного капіталу місцеві власті мають доступ до національного ринку капіталу в межах закону.

Уривок № 7

Стаття 10. Право місцевих влад на свободу асоціації

1. Місцеві власті мають право, здійснюючи свої повноваження, співробітничати та в межах закону створювати консорціуми з іншими місцевими властями для виконання завдань, що становлять спільний інтерес.

2. Право місцевих властей бути членом асоціації з метою захисту і заохочення їхніх спільних інтересів, а також бути членом міжнародної асоціації місцевих властей визнається кожною державою.

3. Місцеві власті мають право на умовах, які можуть бути передбачені законом, співробітничати з місцевими властями інших держав.

Стаття 11. Правовий захист місцевого самоврядування

Місцеві власті мають право використовувати засоби правового захисту для забезпечення вільного здійснення своїх повноважень і поважання принципів місцевого самоврядування, які утілені в конституції чи національному законодавстві.

Варіант В. Робота з джерелом

Дайте відповіді на запитання на основі Закону України «Про місцеве самоврядування»¹.

- З'ясуйте визначення понять «місцеве самоврядування», «територіальна громада», «адміністративно-територіальна одиниця», «загальні збори», «представницький орган місцевого самоврядування», «виконавчі органи рад», «органи самоорганізації населення».
- Хто має право брати участь у місцевому самоврядуванні?
- Які принципи місцевого самоврядування?
- Як на місцевому рівні здійснюється пряма та представницька демократія?
- Перерахуйте представницькі органи місцевого самоврядування. Які їх функції?
- Чи має право громада мати власну «конституцію»?
- Які головні повноваження місцевих рад?
- Чи достатньо, на вашу думку, повноважень органів місцевого самоврядування в Україні для вирішення місцевих проблем?

Варіант Г. Інтерактивна вправа «Займи позицію»

Суть вправи полягає в тому, що в різних кінцях аудиторії розміщені аркуші паперу з написами «Згоден» і «Не згоден», а між ними — «Не визначився». Завдання: після зачитування твердження

¹ Закон України «Про місцеве самоврядування»
// <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

визначитися зі своїм ставленням до нього шляхом переходу до відповідного аркуша. Після визначення обговорити різні позиції.

- Накраще місцеві рішення приймати онлайн-голосуванням активних громадян.
- Більша частка податків повинна лишатися на рахунках місцевої громади.
- Місцева громада повинна обирати собі дільничого міліціонера (шерифа).
- Місцева громада повинна обирати собі суддю.
- Місцева громада повинна мати право приймати свої закони.
- Місцева громада повинна давати дозвіл щодо права проживання на своїй території чужинців.

Варіант Д. *Робота в групах «Складання планів забудови»¹*

Вступ. Розкладіть великомасштабну карту району, який ви обрали. Переконайтеся, що всі знають цю місцевість. Вивчіть існуючі плани її забудови. Для цього скористайтеся інформацією, взятою з місцевих газет, або протоколами зборів місцевої ради. Поговоріть про те, хто висуває ті чи інші пропозиції, і які інтереси до того ж переслідують їх автори.

Проведіть мозковий штурм, щоб обговорити всі можливі шляхи забудови даної місцевості. Проявляйте максимум творчої фантазії та уяви.

Робота в групах. Потім об'єднайтеся в малі групи по 4–5 осіб у кожній, щоб підвести підсумки мозкового штурму і коротко обговорити «плюси» і «мінуси» різних пропозицій.

На наступному етапі кожна група повинна прийти до консенсусу щодо того, як повинен розвиватися даний район, скласти план забудови і створити на його основі макет.

Після того, як всі макети будуть готові, запропонуйте кожній групі представити свою модель і пояснити свої плани.

Аналіз та оцінка. Спочатку зробіть огляд роботи різних груп.

- Чи всі відчували себе активними учасниками роботи? Як приймалися рішення?
- Які головні міркування розглядалися в процесі прийняття рішення про те, як облаштовувати обрану місцевість?
- Чи враховували ці плани інтереси людей і навколишнього середовища, наскільки вони були стійкими?
- Як результати даної роботи можна втілити у життя? За допомогою яких форм?

Рефлексія

1. *Визначте поняття «Територіальна громада».*
2. *Визначте види територіальних громад. Жителем яких видів територіальних громад ви є?*
3. *Які повноваження повинні бути в територіальних громад? Обґрунтуйте свою позицію.*
4. *Визначте форми безпосередньої участі громадян у житті громади.*
5. *Перерахуйте складові лобювання певного рішення у місцевій громаді.*
6. *Як вирішувати конфлікт міста із мікротериторіальною громадою?*
7. *Як реалізовується місцева ініціатива?*
8. *Оцініть важливість громадських слухань.*
9. *Схарактеризуйте механізми впливу громадян на вирішення проблеми громади.*
10. *Напишіть рецензію на книгу «Місцеве самоврядування в Україні та світі. Цікаві факти».*

Джерела

1. Бориславська О. Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика конституційно-правових засад : монографія / О. Бориславська. — Львів: ПАІС, 2005. — 208 с.
2. Григорьев В. А. Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика : монография / В. А. Григорьев. — К. : Истина, 2005. — 424 с.
3. Інструменти впливу на місцеву владу. — USAID. — Режим доступу: <http://old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/Pro-tviy-vpliiv-na-vladu.pdf>

¹ Використано: Компас. Пособие по образованию в области прав человека с участием молодёжи // http://eucb.coe.int/compass/ru/chapter_2/2_19.html

4. Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз: навч. посіб. / Н. В. Камінська. — К: КНТ, 2010. — 232 с.
5. Місцеве самоврядування в Україні та світі. Цікаві факти / Загальна редакція та упорядкування. Парасюк І. Л., Телешова Ю. В. — К.: [ФОП Москаленко О. М.], 2016 — 15 с. — Режим доступу: <https://goo.gl/Vrpxq2>
6. Місцеве самоврядування. Електронний журнал (2015–2018). — Режим доступу: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/>
7. Фінансове забезпечення розвитку сільських територіальних громад: монографія / І. Сторонянська, А. Пелехатий; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долішнього. — Львів: ІРД ім. М. І. Долішнього НАНУ, 2014. — 190 с.
8. Форми реалізації права на участь в управлінні. — Режим доступу: <https://goo.gl/FHfxwb>
9. Шамайда Т. Місцеве самоврядування в Україні. Історія та сучасний стан // Узагальнення польського досвіду місцевого самоврядування та перспективні напрями розвитку самоврядування в Україні. — К., 2001.

ТЕМА 4

ГРОМАДЯНСЬКА УЧАСТЬ У ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Мета заняття:

сформувати розуміння соціальної згуртованості, солідарності та участі людей у житті суспільства

Вміння і навички:

висловлює власну думку, використовує приклади з повсякденного життя, щоб пояснити принципи та цілі діяльності неурядових організацій, політичних партій, громадських організацій, клубів, товариств. Оцінює роль громадських організацій, різних форм активності громадян у функціонуванні демократичного суспільства. Визначає форми суспільної активності громадян на рівні місцевої громади, регіону, держави. Демонструє готовність співпрацювати з іншими для розв'язання суспільних проблем.

Ставлення і цінності:

виявляє готовність діяти як відповідальний громадянин територіальної громади, України та світу; усвідомлює відповідальність за використання форм соціальної активності громадян. Перекоаний у важливості соціальної активності людини.

Ключові слова і поняття:

солідарність активність демонстрації мітинги пікети
 марші та походи громадські ініціативи та громадські слухання адвокація
 волонтерство форми волонтерства

Мотивація до вивчення теми:

Участь громадян в облаштуванні власного життя є гарантією врахування їх інтересів іншими громадянами та владою. Які форми участі є ефективними та прийнятними для громадянського суспільства? Як якнайкраще реалізувати громадські ініціативи?

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності**Варіант А. Міні-вистава «Інструмент»**

Розіграйте діалог.

С.: Завтра іду на демонстрацію протесту проти забудови зеленої зони біля річки. Долучайся!

А.: Це нічого не дасть. Депутати вже все вирішили.

С.: Якщо нас буде багато, вони дослухаються до громадськості.

А.: Не допоможе, їх підкупили забудовники.

С.: Ще не було громадських слухань. Без них вони не мають права приймати рішення.

А.: Не згоден. Думаю, краще найняти гарного юриста і судитися.

- З якими твердженнями учасників діалогу ви згодні, а з якими ні? Чому?
- Зазначте ключові поняття діалогу.

Варіант Б. Інтерактив «Мозковий штурм»

- Для чого люди стають громадськими активістами?

Варіант В. Міні-дискусія

- Волонтерство: виконання функції держави чи задоволення суспільних інтересів?

Варіант Г. Міні-дискусія

- Чому відбуваються революції: через недолугість влади чи через активність громадян?

ГРОМАДСЬКІ РУХИ

Соціальна згуртованість, солідарність та взаємодія людей у суспільстві

Участь у політичному й культурному житті є одним з основних прав людини, визнаних у ряді міжнародних договорів з прав людини, починаючи із Загальної декларації прав людини, яка передбачає право на участь у державних і вільних виборах, право на участь у культурному житті суспільства, право на свободу мирних зібрань і об'єднань, а також право вступати у профспілки. Громадянські обов'язки також є основним принципом прав людини, а також є умовою для ефективного демократичного громадянства для всіх людей.

Участь громадянина — різностороння діяльність громадянина, що спрямована на життєдіяльність суспільства. Один громадянин може бути залученим до участі в кількох громадських об'єднаннях, громадських організаціях, бути активним членом політичної партії, водночас бути кваліфікованим працівником і хорошим сім'янином.

Досягти участі без повного спектра прав людини важко, фактично не можливо. Погане здоров'я, низький рівень освіти, обмеження на свободу вираження думок, бідність і т. п. — усе це впливає на нашу здатність приймати участь у процесах і структурах, які впливають на нас і наші права. Таким чином, без участі багато прав людини є важкодоступними. Саме через участь ми можемо побудувати суспільство, засноване на правах людини, розвивати соціальну згуртованість, щоб наш голос почули ті особи, що приймають рішення, домогтися змін, і в кінцевому підсумку стати суб'єктом, а не об'єктом нашого власного життя.

Участь громадян у владі вважається наріжним каменем демократії, і вона може відбуватися через різні механізми і форми на різних рівнях. Були розроблені кілька моделей участі, найперші і, мабуть, найвідоміші були сходи участі Шеррі Арнштейн (1969 р.). Дослідниця визначила вісім рівнів участі, кожен з яких відповідає градації від символічної участі громадян в одному кінці до форми повного керівництва громадян на іншому. Що вище люди на сходах, то більше влади у них під час прийняття рішень. Дві нижні сходинки — маніпуляції і терапія — не є участю, тому їх слід уникати. Наступні три — інформування, консультації та примирення — є чисто символічними, вони дають змогу громадянам мати голос і бути почутими, але їх погляди не можуть бути належним чином розглянуті можновладцями. Останні три кроки — партнерство, делегована влада і громадянський контроль — складають реальну владу громадян і повні форми участі громадян.

Важливими складовими громадської участі є соціальна згуртованість, солідарність та взаємодія.

Соціальна згуртованість — здатність суспільства забезпечити благополуччя всіх своїх членів, мінімізуючи дисгармонію у розвитку й уникаючи маргіналізацію людей. Поняття соціальної згур-

тованості близьке до ідеї *соціальної солідарності*, коли люди та їх групи мають спільність інтересів, однакості, єдність думок і дій, співчуття їм.

Соціальна згуртованість є основою розвитку сучасного суспільства. Вона припускає активну участь громадян у вирішенні актуальних проблем його життєдіяльності, у подоланні соціальної ізоляції та соціальної дезінтеграції (бідності, бездомності, сирітства). Європейський Союз розглядає соціальну згуртованість як пріоритет соціальної організації, культурного, політичного життя, а її досягнення як важливу умову захисту прав і людської гідності.

Основні напрямки досягнення соціальної згуртованості:

- створення міцної основи для стабільної та консолідованої демократії;
- зниження надмірної і невиправданої майнової диференціації у суспільстві (зниження ризиків соціального розколу суспільства);
- сприяння суспільній толерантності;
- ресурсна допомога (освіта) незаможним;
- підвищення громадянської громадської відповідальності, у тому числі відповідальності індивідів, груп, громад та інститутів.

Суспільство щодня зустрічається з викликами соціальної згуртованості, що обумовлені рядом причин:

- соціальне розшарування;
- зростання кількості людей, що потребують забезпечення суспільними ресурсами (збільшення частки літніх людей вимагає зростання фінансування їх догляду);
- перехід від традиційної самотності до розвитку мультикультурного суспільства;
- нерівний доступ до нових інтернаціональних комунікаційних технологій.

Отже, соціальна згуртованість — це ідеал, а не мета, яку можна одночасно досягти. Жодне суспільство не є повністю і постійно згуртованим. Згуртованість потрібно постійно підтримувати, удосконалювати й адаптувати відповідно до мінливих умов життєдіяльності.

Соціальна активність людини

Різні люди можуть брати участь у соціальному житті з різною інтенсивністю: одні особи лише цікавляться інформацією, інші ще і ходять на вибори, а треті ведуть активну соціальну роботу. Навіть залучення до одного виду діяльності може проявлятися по-різному: наприклад, один активіст може лише інколи брати участь у громадських кампаніях на правах виконавця, а інший є їх активним організатором, один громадянин може ходити на кожні вибори, а інший лише на особливо значущі для нього. Для визначення таких відмінностей існує поняття соціальної активності.

Соціальна активність — одна з характерних рис способу життєдіяльності соціального суб'єкта (особистості, соціальної групи, історичної спільноти, суспільства в цілому), що відображає рівень спрямованості його здібностей, знань, навичок, прагнень, концентрації вольових, творчих зусиль на реалізацію нагальних потреб, інтересів, цілей, ідеалів.

Активність притаманна всім живим істотам оточення. Головною функцією активності людини є адаптація природного та соціального середовища до своїх потреб. Тим самим людська діяльність забезпечує не тільки самозбереження виду, а й стрімкий соціальний прогрес, в результаті чого змінюється природа, суспільство, культура і сама людина, як об'єкт і суб'єкт власної діяльності.

Активність молоді розглянемо через призму вдосконаленої Роджером Хартом моделі участі Арнштейна. Харт заявив, що участь є одним з основних прав громадянства. Участь молоді можна також розглядати як форму партнерства молоді та дорослих. Існують різні ступені залучення молоді або відповідальності, залежно від місцевої ситуації, ресурсів, потреб і рівня підготовки. Сходи участі Харта ілюструють різні ступені участі дітей і молоді в проектах, організаціях або спільнотах. Існує вісім рівнів участі молоді:

Сходина 8: Спільне прийняття рішень. Проекти або ідеї ініціюються молоддю, які запрошують дорослих взяти участь у процесі прийняття рішень як партнерів.

Сходина 7: Молодь — керує та ініціює. Проекти або ідеї ініціюються та перебувають під керівництвом молоді; дорослі можуть запропонувати надати необхідну підтримку, але проект може здійснюватися без їхнього втручання.

Сходінка 6: Дорослі ініціюють рішення з молоддю. Проекти ініціюються дорослими, але молоді люди запрошуються взяти участь в повноваженнях і зобов'язаннях з прийняття рішень як рівноправні партнери.

Сходінка 5: З молоддю консультуються та її інформують. Проекти ініціюються і керуються дорослими, але погляди молоді моніторяться, і вона повідомляється про те, як вони враховуються.

Сходінка 4: Молодь призначена, але її інформують. Проекти ініціюються і управляються дорослими; молодь запрошується грати певні ролі в рамках проекту, але вона знає рамки свого впливу.

Сходінка 3: Для видимості. Молодь отримує певні ролі в проектах, але вона не має ніякого реального впливу на прийняття будь-яких рішень. Існує помилково сформована думка (навмисно чи ненавмисно), що молодь бере участь.

Сходінка 2: Декорування. Молодь потрібна в проекті для того, щоб представляти одну з груп з обмеженими правами. У неї немає значимих ролей (окрім бути присутніми).

Сходінка 1: Маніпуляція. Молодь запрошується взяти участь у проекті, але вона не має жодного реального впливу на прийняття рішень. Присутність молоді використовується для досягнення інших цілей: здобуття перемоги на місцевих виборах, створення більш чіткого уявлення про заклад або залучення деяких додаткових коштів від установ, що надають підтримку участі молоді.

Очевидно, що дану схему можна застосувати і для характеристики співпраці влади з іншими групами громадян.

Отже, активність — це бажання брати участь у житті суспільства і сам процес участі.

Форми соціальної активності громадян: демонстрації, мітинги, пікети, марші та походи

У політичній науці під терміном «соціальна активність» розуміють не лише дії окремих учасників, а й масові виступи організованих суб'єктів влади та стихійні дії натовпу. Це можуть бути акції як на підтримку системи, так і спрямовані проти неї. Особливим видом соціальної поведінки є голосування «проти» або неявка на вибори. Зазвичай соціальну поведінку розглядають як індивідуальну та масову, активну й пасивну, спонтанну та цілеспрямовану, лояльну і протестну, легітимну та нелегітимну, добровільну і примусову, автономну і мобілізаційну. Характер і спрямованість соціальної поведінки залежать від співвідношення об'єктивних (навколишнє соціальне середовище) і суб'єктивних (внутрішні спонуки людей) факторів. Найбільш вивченими формами соціальної активності є участь у масових заходах.

Існують різні способи класифікації соціальної поведінки і політичної участі.

Традиційна (конвенційна) участь — достатньо рутинна поведінка, яка використовує інституційні канали і є прийнятною для домінуючої політичної системи. До конвенційних форм участі відносять такі: 1) регулярна участь у голосуванні на виборах до державних органів влади; 2) постійна участь у місцевих виборах; 3) активна участь у діяльності однієї організації, що опікується проблемами спільноти; 4) активна діяльність у розв'язанні деяких проблем громади; 5) спроби переконати інших у доцільності участі в голосуванні; 6) активна робота, принаймні іноді, на користь тих або інших партій чи кандидатів на виборах; 7) контактування із представниками місцевого керівництва з приводу конкретної проблеми; 8) присутність на політичних зборах або з'їзді партії; 9) контактування із представниками керівництва місцевої громади або країни з приводу конкретного питання; 10) участь у створенні групи або організації для розв'язання певних проблем місцевого значення; 11) грошова підтримка партії або кандидата під час виборчої кампанії; 12) членство у політичній партії або громадській організації.

Нетрадиційна (неконвенційна) участь — відносно незвична поведінка, що кидає виклик встановленим інститутам і домінуючим нормам або відкидає їх. Неконвенційні форми участі поєднують: 1) участь в недозволених демонстраціях; 2) участь в бойкотах; 3) відмова від сплати податків; 4) участь в захопленні приміщень, підприємств і сидячих страйках у їхніх стінах; 5) блокування дорожнього руху; 6) участь у стихійних забастовках.

Розглянемо демократичні форми соціальної активності громадян більш детально.

Демонстрація — публічне висловлення вимог, побажань, суспільного настрою шляхом проведення ходи, мітингів й інших заходів в основному масового характеру. Демонстрації можуть на-

бувати різних форм: маніфестацій, пікетів, бойкоту, захоплення громадських приміщень, блокад доріг та ін.

Мітинг — масова політична акція у формі публічного зібрання для обговорення актуальних політичних проблем, що цікавлять суспільну думку; масове зібрання з приводу злободенних проблем. Проведення мітингів і демонстрацій має давню культурну історію. Деякі дослідники пов'язують їх із християнською традицією проведення хресного ходу.

Пікетування — форма безпосередньої демократії, що реалізується у вигляді публічного вираження колективної або індивідуальної думки шляхом розташування громадян біля певного об'єкта з використанням плакатів, транспарантів й інших засобів наочної агітації. Особливий вид пікету — наметове містечко.

Марші та походи — пересування куди-небудь групи людей з метою презентації та поширення своєї позиції з певного суспільного питання.

Бойкот — спосіб словеслення протесту проти дій представників влади, який полягає в повній або частковій відмові підтримувати стосунки з представниками влади, брати участь у виборах, у роботі представницьких органів влади.

Страйк, як один з ефективних засобів досягнення економічних цілей, може набувати політичного забарвлення і бути могутньою зброєю у боротьбі трудящих за свої права. У країнах із сильними анархо-синдикалістськими традиціями, наприклад у Франції, Іспанії, Італії, усеагальний страйк застосовується для повалення уряду або відставки міністрів.

Специфічним засобом політичної участі громадян є **громадянська непогора**. Практикою політичної боротьби вона стала завдяки Махатмі Ганді, яку він використав спочатку в боротьбі за покращення життя індусів в Південній Африці, потім за права так званих недоторканих — найнижчої касты в Індії і, наприкінці, у боротьбі індійців за незалежність проти британського панування. В основі такої діяльності лежав принцип відмови від насилля, добровільного прийняття покарання та відмови від співробітництва зі злом. Його палкий послідовник Мартин Лютер Кінг ефективно використовував цю тактику в боротьбі чорношкірого населення за громадянські права.

Двома важливими формами громадської участі є **опір** і **протест**. Опір, як правило, повною мірою здійснюється в умовах політичного тиску, у демократичних системах домінуючою формою є протест. У якості однієї з форм політичного протесту може розглядатися електоральний **абсентеїзм**, тобто відмова від участі у виборах, або голосування «проти всіх».

Одним з крайніх форм політичної участі виступає **політичний екстремізм**, який відноситься до розряду політичного насильства. Екстремізм (лат. *extremus* — крайній) — прихильність у політиці та ідеях до крайніх поглядів і дій. Політичний екстремізм виходить з постулату про доцільність і правомірність використання насильства як засобу досягнення політичної мети. Прояви екстремізму, як правило, мають місце там, де відсутня гнучкість політичної системи (правлячої еліти) щодо вимог, у тому числі й екстремальних. Виокремлюють такі види політичного екстремізму: державний, організаційно-груповий та індивідуальний. Екстремізм часто асоціюється з **тероризмом**, хоча останній є лише одним з проявів першого. Тероризм народжується з крайнощів екстремізму, тому його слід розглядати як екстремальну форму політичної участі.

Отже, завдяки участі в житті суспільства особистість свідомо долучається до суспільно-політичних процесів, відбувається її входження в систему суспільних відносин, вона засвоює певні цінності, набуває досвіду, формує власні вподобання та переконання.

Методика

Варіант А. Інтерактив «Склади схему»

Об'єднайтеся в групи: складіть схему «Методи впливу громадян на життя громади». Після виконання завдання групи презентують результати роботи всьому класу.

Варіант Б. Інтерактив «Інтернет»

Об'єднайтеся в групи: за допомогою мережі Інтернет знайдіть приклади участі громадян в управлінні суспільством.

Варіант В. Інтерактив «На сходинках»¹

Частина 1. Що таке сходинки участі?

1. Запитайте учасників, що вони розуміють під терміном «участь молоді».
2. Роздайте схему сходів участі та поясніть, що це одна модель для роздумів про різні способи участі в ній. Коротко обговоріть різні рівні.
3. Розділіть групу на 8 малих груп. Виділіть одну ступінь участі кожній групі й попросіть їх підготувати коротку 2–3-хвилинну рольову гру для ілюстрації рівня, який вони отримали.
4. Коли групи будуть готові, запропонуйте їм представити свої рольові ігри по черзі. Дозвольте поставити запитання або дайте час для коментарів між різними рольовими іграми, якщо учасники бажають.

Частина 2. Як ми беремо участь?

5. Попросіть учасників попрацювати індивідуально протягом 5 хвилин, намагаючись знайти приклади зі свого власного життя для щонайбільшої кількості з 8 рівнів. Попросіть їх подумати про те, що вони роблять у всіх аспектах свого життя: вдома, у школі, клубі, на роботі, у сім'ї та з друзями.
6. Потім попросіть учасників поділитися їхніми прикладами в невеликих групах по 4–5 чоловік. Під час обговорення прикладів попросіть учасників придумати ідеї для перешкод (те, що заважає їм рухатися вгору по сходах) та ідеї для створення сприятливих факторів (речі, які допомагають їм рухатися вгору по сходах). Вони повинні написати кожен ідею на окремому аркуші.
7. У той час, як групи обговорюватимуть, прикріпіть підготовлені надписи «Перешкоди» і «Сприятливі чинники» на стіні близько 2 метрів один від одного. Потім запросіть групи на пленарне засідання і попросіть їх прикріпити їхні аркуші на стіні під надписами.
8. Перегляньте два списки з учасниками. Попросіть роз'яснити будь-які неоднозначні заяви і спробуйте дозволити будь-які розбіжності між учасниками про позиціонування твердження. Тепер повісьте надписи «Контроль» і «Без контролю» на стіні під першими заголовками і попросіть учасників розсортувати кожен список на дві підгрупи списків залежно від тверджень про те, над чим вони мають (або можуть мати) контроль, або твердження, які залежать від зовнішніх чинників і які перебувають поза їх контролем.
9. Нарешті перегляньте положення папірців у чотири списки. Потім переходьте до оцінювання та дебрифінгу.

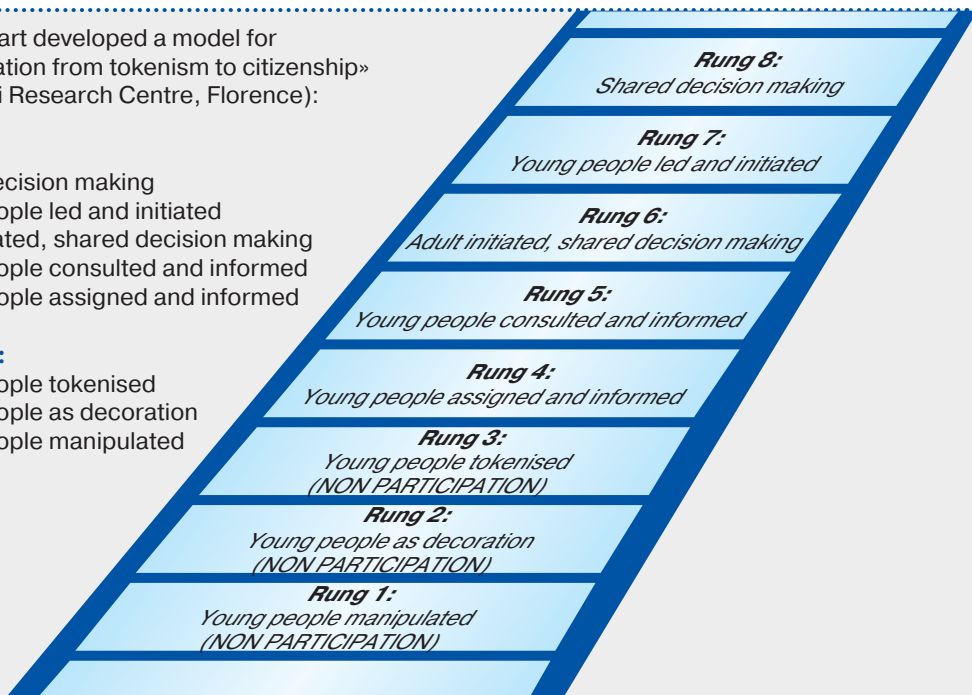
In 1992 Rodger Hart developed a model for «Children participation from tokenism to citizenship» (UNICEF Innocenti Research Centre, Florence):

Participation:

- Rung 8: Shared decision making
- Rung 7: Young people led and initiated
- Rung 6: Adult initiated, shared decision making
- Rung 5: Young people consulted and informed
- Rung 4: Young people assigned and informed

Non participation:

- Rung 3: Young people tokenised
- Rung 2: Young people as decoration
- Rung 1: Young people manipulated

¹ Компас. Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/compass/on-the-ladder>

Дебрифінг та оцінка

- Чи допомогла вам вправа мислити більш чітко про те, яку участь ви берете в різних сферах вашого життя? Що здивувало вас найбільше?
- Як ви думаєте, участь молоді в цілому є високою чи низькою — у вашій школі, клубі, спільноті? Які причини?
- Чи має значення, що молоді люди активно беруть участь або не беруть? Чому?
- Чи вважають вони, що низький рівень участі — це результат в основному внутрішніх (психологічних) чинників, чи головним чином — це результат зовнішніх чинників?
- Як люди почуваються, коли вони мають можливість брати участь у справжньому сенсі — іншими словами, коли їх участь є не тільки символічною?
- Чи сподобалося б учасникам групи мати можливість взяти участь у більш високому «щаблі», ніж в якому вони беруть участь в даний момент? Якщо так, то в яких сферах? Які причини для цього, і які аргументи проти?
- Чи сподобалося б учасникам групи мати можливість взяти участь у більш низькому «щаблі», ніж у тому, у якому вони беруть участь в даний момент? Якщо так, то в яких сферах? Які причини для цього, і які аргументи проти?
- Як багато людей вважають, що вони могли б брати участь більшою мірою, ніж вони роблять це в даний час, і як багато людей відчувають, що вони будуть це робити? Якщо так, то як і коли?
- Як право на участь у прийнятті рішень гарантується в документах з прав людини?

Поради фасилітатору

У частині 2 заохочуйте учасників придумати настільки багато різних способів участі, скільки можливо. Для ідей зверніться до довідкової інформації про громадянський обов'язок.

ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ

Громадські ініціативи та громадські слухання

Вплив на законодавчі органи є найбільш поширеним і ефективним механізмом, який вимагає систематичності та професійності. Так, недержавні організації беруть участь в розробці законів і законопроектів, проводять громадську експертизу, публікують заяви та звернення до громадян з різних питань в ЗМІ, організують громадські дії (пікети, акції, семінари), лобіюють конкретні пропозиції в органах державної влади через депутатів та участь у виборах, проводять моніторинги здійснення рішень, опитування, аналізують досягнуті результати.

Поняття «*громадські організації*» не можна повністю зрозуміти без використання поняття держави, владних структур, державної (публічної) політики. Громадські організації всіма способами намагаються показати свою відмінність від державних структур (зокрема, термін «недержавні організації»), але — що є цілком природним — часто змушені звертатися за вирішенням суспільних проблем до владних структур. Тож, недержавним організаціям дуже важливо знайти збалансовану позицію щодо державних структур.

Важливим інструментом діяльності громадських організацій та окремих громадян є громадські ініціативи та громадські слухання.

Громадські ініціативи — одна з якостей громадської діяльності, що характеризує здатність громадянина чи спільноти до самостійних активних дій, до освоєння різних інновацій, вміння висувати для обговорення ті або інші проблеми і приймати конкретне рішення по їх вирішенню та реалізації.

Громадські слухання — можливість брати безпосередню участь у порушенні питань та внесенні пропозицій щодо питань місцевого чи національного значення.

Процес залучення громадських організацій до політичного процесу державних структур проходить у три етапи:

- допомога у визначенні найбільш актуальних проблем для вирішення (узгодження шляхів подолання проблеми, визначення пріоритетності завдань);
- політичне конструювання шляхів розв'язання проблеми (вибір найбільш правильного шляху з усіх можливих);

- імплементація теорії у практику (безпосереднє вирішення проблеми).
Визначають також чотири можливі *шляхи впливу громадських організацій* на державну політику:
 - безпосередній вплив — розв’язання актуальних проблемних питань, які не можуть бути вирішені державою (цей вплив має короткостроковий ефект, якщо не комбінується з одночасним впливом на зміну політики держави щодо цього питання);
 - консультативний — направлення державної політики у правильне русло (громадські організації шукають шляхи представлення інтересів і проблем недостатньо репрезентованих груп через переговори з владними структурами — адвокація);
 - інноваційний — розробка та демонстрація нових шляхів вирішення проблем;
 - наглядовий — контроль за правильним виконанням державної політики.
- В Україні існують такі шляхи впливу недержавних організацій на державні структури:
1. Право участі в законодавчому процесі шляхом вироблення законопроектів і пропозицій. Так 70 % НДО пропонують ініціативні проекти, тоді як 30 % організацій вносять поправки до нормативних актів.
 2. Організація громадських слухань законопроекту.
 3. Громадські ради, створені при державних органах з числа представників громадських об’єднань.
 4. Підготовка експертних висновків, консультування на загальних підставах.
- Отже, основною метою діяльності громадських організацій у представництві інтересів громадян має бути вдосконалення діяльності, оптимізації та відповідальності публічної влади.

Адвокація

Адвокація — діяльність з представництва та захисту інтересів клієнта (індивіда або групи людей), уповноваженої особи або організації з метою отримання клієнтами доступу до благ, на які вони мають право, але не можуть його реалізувати. Така мета досягається через взаємодію від імені клієнта з юридичними та фізичними особами, впливом на громадську думку та рішення в політичній, економічній, соціальній сфері державного управління.

Адвокація розглядається як один з методів соціальної роботи. Додатково вживаються терміни-аналогі: представництво інтересів, громадянське представництво, заступництво, поборництво, просування. Відповідно, особа, що спеціалізується в цій галузі, може називатися «представник інтересів», «фахівець з адвокації» або «поборник». Адвокація завжди відбувається в руслі захисту інтересів уразливих категорій населення.

Найпоширенішими формами представлення інтересів усіх соціальних верств і соціальних інституцій є лобіювання, а також: громадянська (адвокаційна, представницька) кампанія, окремі публічні акції, проведення досліджень з метою посилення певної аргументації, ініціювання судового процесу, створення груп і коаліцій тощо. Окремим видом представлення інтересів у соціальній роботі можна вважати практику посередництва. Додатково в межах представницьких кампаній або акцій можуть відбуватися мистецькі, освітні, інформаційні заходи, використовуватись соціальна реклама тощо. Також адвокаційні дії різняться за рівнем, на якому відбувається конфлікт інтересів: локальний, регіональний, національний, глобальний.

В Україні громадські організації офіційно не мають права на здійснення законодавчої ініціативи. Тому лобіювання є єдиним шляхом представлення інтересів громадських організацій. Поняття «лобізм» (від англ. *«lobby»* — закрите приміщення для прогулянок, кулуари) достатньо нове для нашого суспільства.

Наприклад, певна громадська організація хоче вирішити певну проблему. Вона розробила проект, виграла грант і, відповідно, реалізує задумане. У процесі діяльності проводяться семінари, конференції, моніторинги, опитування серед зацікавлених осіб. Результатом даної праці стає видання збірки матеріалів, у якій вказані найбільш оптимальні шляхи і способи вирішення проблеми. Дані матеріали надсилаються до законодавчих органів, комісій, урядових структур, тобто в ті установи, які займаються даною проблематикою, або ж можуть вплинути на вирішення даного питання. Окрім цього, ці матеріали надаються всім зацікавленим сторонам для створення суспільної думки. Так, громадська організація стає одним з механізмів лобіювання, адже основна суть його полягає в інформуванні законодавців і спрямуванні їх роботи в потрібне русло.

Активна модель лобіювання, що більш притаманна суспільствам з високим рівнем розвитку демократії, передбачає створення певної громадської організації, яка займається реалізацією вирішення певної проблеми самостійно. Після вирішення проблеми (скажімо, будівництво велотреку) дана організація або розпадається, або трансформується в громадську організацію з іншими функціями.

Якщо ж проблема місцева, доцільно звернутися до органу місцевого самоврядування або органу місцевої державної адміністрації. До того ж насамперед слід ознайомитися з переліком їхніх відділів, управлінь, інших структурних підрозділів. Це допоможе визначити, до відання якого з них належить проблема, яку ви бажаєте розв'язати.

Якщо ви вважаєте, що порушено ваші права, — ви можете звернутися до прокуратури, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, до суду.

Кожен, хто збирається звертатися до державних органів, повинен знати вимоги, які законодавство встановило для таких звернень. В Україні діє спеціальний закон, який регулює порядок звернення громадян і розгляду цих звернень, — Закон України «Про звернення громадян».

Отже, адвокація є одним із проявів соціальної активності громадян, який виражається в захисті інтересів окремих громадян або спільнот.

Волонтерство

Волонтерство (від фр. *доброволець*) — добровільна безкорисна суспільно корисна діяльність. Може здійснюватись і окремими людьми, і організаціями. Закон України «Про волонтерську діяльність» визначає її як добровільну неприбуткову соціально спрямовану діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги (безоплатних робіт і послуг). Згідно з цим законом волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності і ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності та неприбутковості. Вона не включає діяльність, що здійснюється на основі сімейних, дружніх або сусідських відносин.

Сприяння волонтерській діяльності й іншим формам громадської активності визначено стратегічним пріоритетом державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні відповідно до Указу Президента України «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» від 24 березня 2012 року. У лютому 2016 цей указ втратив чинність згідно з указом «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні». Відносини, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності в Україні, регулюються Законом України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року. Він містить обмеження за віком (з 14 років) щодо участі фізичних осіб у волонтерській діяльності.

Ознаки волонтерства:

1. Це діяльність, яка не передбачає фінансової винагороди. Якщо грошова виплата, яку люди отримують за роботу, дорівнює ринковій вартості цієї роботи або перевищує її, така діяльність не може вважатися волонтерською. Однак, кожен волонтер повинен мати забезпечене законодавством право на компенсацію витрат, пов'язаних зі своєю діяльністю. Це важливо, оскільки волонтерська діяльність не є донорською, і людина не повинна витрачати на неї власні кошти. Компенсація витрат має забезпечити участь у волонтерстві людей, фінансові ресурси яких є досить обмеженими.

2. Це діяльність, яка здійснюється з власної волі. Власна воля людини є основою волонтерської діяльності, але люди, які займаються волонтерством, рідко роблять це цілком добровільно. Зазвичай — унаслідок тиску з боку однолітків або почуття певного соціального обов'язку. Однак, цей критерій допомагає відрізнити справжню добровільну волонтерську діяльність від ситуації, коли певні дії спричинені тиском на індивіда визначених зовнішніх обставин.

3. Це діяльність, яка приносить користь як людям, які її здійснюють, так і суспільству в цілому. Цей критерій допомагає відрізнити волонтерство від просто проведення вільного часу, наприклад, від занять спортом (хоча коли хтось грає у футбольній команді, що збирає кошти на благодійну діяльність, це вважатиметься волонтерською діяльністю). Волонтери можуть допомагати як друзям, знайомим або сусідам, так і всьому суспільству. Лише допомога найближчим родичам не вважається волонтерською діяльністю.

Форми волонтерства:

- неконтрольоване волонтерство — спонтанна допомога друзям, знайомим, сусідам, наприклад, догляд за дітьми, кур'єрська допомога або надання обладнання, допомога у ліквідації наслідків стихійних лих;
- контрольоване волонтерство — допомога в рамках громадських організацій, муніципальних і державного секторів.

Типи волонтерської діяльності:

Взаємодопомога. У багатьох країнах світу взаємодопомога домінує в системі соціальної та економічної підтримки більшої частини населення. В Україні така традиція називалася толокою. Взаємодопомога також досить поширена в модерних суспільствах, особливо у формі організацій, що об'єднують людей зі схожими проблемами, наприклад, безробітних або хворих. Хоча самодопомога і відповідає названим вище критеріям, люди рідко вважають це волонтерством.

Філантропія чи надання послуг. Люди надають послуги всій громаді в цілому частіше, ніж групі, до якої вони належать. Здебільшого така волонтерська діяльність здійснюється через громадські організації, і тому більше поширена в модерних суспільствах.

Захист інтересів. Люди займаються волонтерською діяльністю, оскільки бажають соціальних змін і соціальної справедливості: наприклад, активна участь в екологічному русі, захист прав інвалідів, лобювання покращення житлової політики тощо.

Участь в управлінні. Люди часто беруть участь в процесі управління, наприклад, як члени сільського комітету санітарного контролю води, вибрані представники органів місцевої влади або члени державних консультативних комісій. Такий тип волонтерства поширений майже у всіх країнах, однак найбільш розвиненої форми набув у країнах із сильним громадянським суспільством.

Описані вище три критерії та чотири типи волонтерської діяльності можуть бути використані як основні орієнтири для визначення волонтерства, прийняттого для певного середовища (місцевої громади, провінції, країни).

Отже, волонтерство є однією з форм благодійності і однією з підвалин громадянського суспільства.

Методика

Варіант А. Інтерактив «Громадська організація»

Учасники об'єднуються в групи, і «утворюють» громадські організації. Мета: Вибрати напрям діяльності організації, назву, мету, запропонувати механізми контролю з боку громадянського суспільства за діяльністю держави.

Варіант Б. Інтерактив «Обери позицію» («Куточки»)

Питання для обговорення:

- Громадяни нашої країни можуть впливати на прийняття рішень органами місцевої і державної влади.
- Участь громадян у суспільному житті впливає на можливості соціальної мобільності громадян.
- Якщо влада тебе не чує, можна братися за зброю.
- Громадські слухання не ефективні.
- Держава має фінансово підтримувати волонтерів.

Варіант В. Інтерактив «Шлях у країну, яку створили ми»¹

Вступ. Поясніть учасникам, що в цій вправі вони будуть малювати уявну карту, яка зображує маршрут в Країну, де враховані інтереси всіх громадян. Така країна з'явиться в майбутньому, а поки вона існує лише в уяві людей.

Запитайте учасників, чи знають вони народні казки або інші історії, у яких моральні ідеали метафорично показані у вигляді мандрівки або подорожі героя. Поговоріть про те, що, наприклад, темний ліс може служити метафорою зла, а наливне яблуко — символом спокуси. Мандрівник

¹ Компас. Пособие по образованию в области прав человека с участием молодёжи. Режим доступа: http://eucb.coe.int/compass/ru/chapter_2/2_30.html

може продемонструвати моральну силу, перепливаючи бурхливу річку, або доброту — допомагаючи людям або істотам у скруті.

Робота в групах. Попросіть учасників об'єднатися у малі групи по 3 – 5 осіб. Роздайте їм великі аркуші паперу і маркери та дайте близько 10 хвилин для роботи з таких питань:

- Як вони уявляють собі Ідеальну країну?
- З якими перешкодами вони можуть зіткнутися на шляху до неї?
- Які форми можуть задіяти громадяни для участі в суспільному житті?

Зберіть групи на пленарне засідання і попросіть учасників представити свої карти.

Аналіз та оцінка. Почніть з обговорення того, як було налагоджено взаємодію всередині груп, як приймалися рішення про те, що зображати на карті, і як вони малювали карту. Потім поговоріть про те, як може виглядати справжня Країна рівності і які перешкоди заважають до неї дістатися.

- Чи сподобалася вправа учасникам? Чому?
- Яка ваша ідеальна країна?
- Які основні перешкоди заважають суспільству вже зараз стати Ідеальною країною?
- Які форми можуть задіяти громадян для участі в суспільному житті?
- Яку роль відіграє освіта в розширенні можливостей для активних дій?

Варіант Г. Інтерактив «Мовою документів»

Визначте певні проблеми місцевого або державного рівня, які вас цікавлять. Визначте установи, які мають вплив на дані проблеми, і напишіть звернення до відповідних установ та організацій для розв'язання даних проблем.

Із Закону України «Про звернення громадян»

Стаття 5. Вимоги до звернення. Звернення адресуються органам державної влади і місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форм власності, об'єднанням громадян або посадовим особам, до повноважень яких належить вирішення порушених у зверненнях питань.

У зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по-батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги.

Звернення може бути усним (викладеним громадянином і записаним посадовою особою на особистому прийомі) чи письмовим, надісланим поштою або переданим громадянином до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену ним особу, якщо ці повноваження оформлені відповідно до чинного законодавства.

Звернення може бути подано як окремою особою (індивідуальне), так і групою осіб (колективне).

Письмове звернення повинно бути підписано заявником (заявниками) із зазначенням дати.

Стаття 8. Звернення, які не підлягають розгляду та вирішенню

Письмове звернення без зазначення місця проживання, не підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним і розгляду не підлягає.

Не розглядаються повторні звернення одним і тим же органом від одного і того ж громадянина з одного і того ж питання, якщо перше вирішено по суті... та звернення осіб, визнаних судом недієздатними.

Пам'ятка: Як написати звернення

1. Намагайтеся чітко визначити, до відання якого державного органу належить розв'язання проблеми, яку ви вважаєте за необхідне розв'язати.

2. Адресуйте своє звернення саме до того органу чи органів, до відання якого (яких) воно належить. Не слід направляти звернення до вищої організації, адже ви позбавляєте себе можливості звернутися до неї в разі незгоди з першою відповіддю.

3. Чітко викладіть сутність проблеми, свої аргументи, за можливості наведіть посилання на відповідні нормативні акти. Пошліть на документи, які підтверджують ваші аргументи, дайте до звернення їх копії (не оригінали!).

4. Чітко сформулюйте прохання, вимоги.

5. *Обов'язково вкажіть своє прізвище, ім'я, по-батькові, адресу, контактні дані: поштову адресу, телефон, за наявності — електронну адресу.*
6. *Підпишіть звернення, вкажіть дату написання.*
7. *Кожний документ (заява), що потрапляє до установи, повинен фіксуватися секретарем у Книзі реєстрації вхідних документів. Вимагайте, щоб вам видали вхідний реєстраційний номер (за цим номером заяву легше буде відстежувати).*

Рефлексія

1. *Назвіть традиційні форми громадської участі в житті суспільства.*
2. *Зробіть порівняльну характеристику таких суспільних явищ, як страйк, мітинг, демонстрація, бойкот.*
3. *Проаналізуйте громадську участь як чинник формування національної свідомості.*
4. *Визначте причини благодійності та меценатства (наприклад, відомість і слава, надлишок коштів і бажання поділитися з іншими, високе почуття національної самосвідомості, піклування про інших тощо). Відповідь аргументуйте.*
5. *Чи існує інтелектуальна благодійність?*
6. *Які проблеми громадяни та громадські організації України можуть розв'язувати самостійно?*
7. *Чи може солідарність і довіра бути загрозою демократичному устрою в державі? Викладіть аргументи «за» і «проти» цієї тези.*
8. *Напишіть есе на тему «Позитивні й негативні аспекти конкурентності і солідарності».*
9. *Поясніть, які існують шляхи впливу недержавних організацій на державні структури в Україні.*
10. *Яким чином вирішується питання участі жінок в українському парламенті?*

Джерела

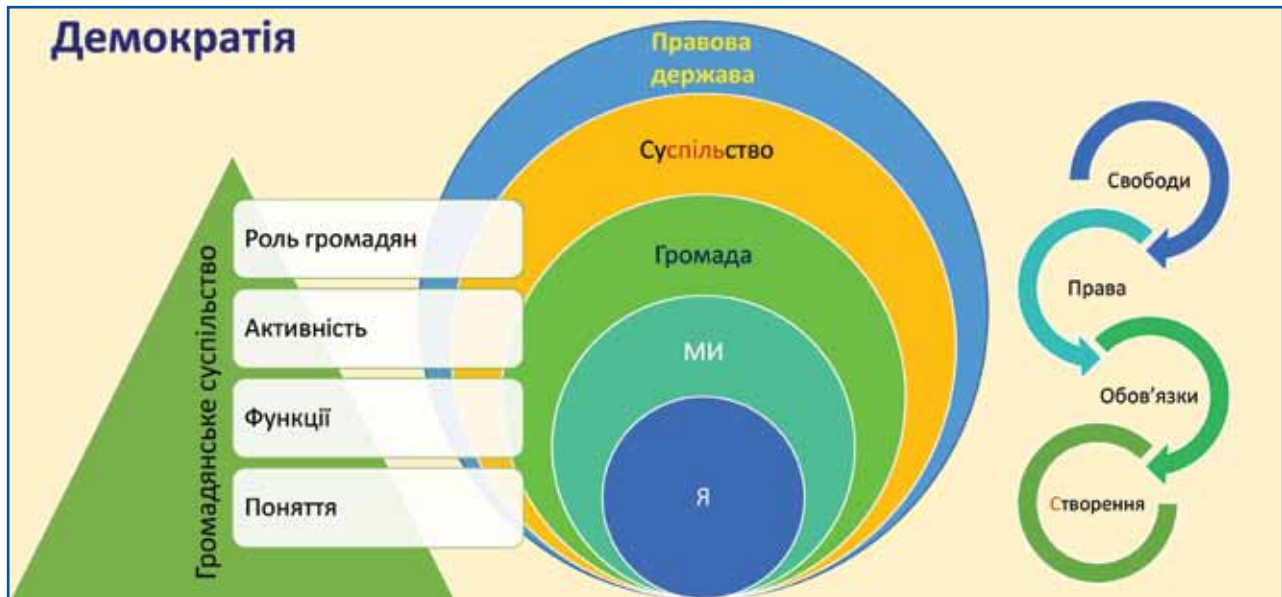
1. Громадянин — Держава — Громадянське виховання. Антологія / Упорядник М. П. Рагозін і О. В. Сухомлинська. — Донецьк: Донбас, 2001. — 262 с.
2. Загальна декларація прав людини. — Харків: ХПГ, 1998. — 14 с.
3. Конституція України: права і свободи громадян: Навчально-методичний посібник в запитаннях і відповідях. — К.: Право, 1998. — 174 с.
4. Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навчальний посібник / За ред. М. І. Обушного. — К.: Арістей, 2006. — 432 с.
5. Політологія: підручник для вищих навч. закл. ЗС/ За ред. В. Ф. Смолянюка. — 1-е вид. — Вінниця: Нова книга. — 2002. — 446 с.
6. Політичні партії в Україні \ За ред. М. В. Якушинка. — К., 1998. — 136 с.
7. Політологія: кн. пер. Політика і суспільство/ А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко. — 2-е вид., перероб. та доп. — К. — 2003. — 664 с.
8. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін.; За заг. ред. І. Д. Зверевої, Т. М. Лактіонової. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 256 с.
9. Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи/ В. І. Луговий, В. М. Князев (заг. ред.), Українська Академія державного управління при Президенті України. — К.: Вид-во АУДУ, 2001. — 252 с.

ТЕМА 5

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Мета заняття:

сформувані розуміння громадянського суспільства і його ролі у формванні демократії.

Вміння і навички:

пояснює як співвідносяться і взаємодіють між собою громадянське суспільство і правова держава; формулює власну думку і демонструє особисте ставлення щодо ролі громадянського суспільства у становленні демократії; формує навички самостійного й відповідального залучення до суспільного життя і громадського врядування.

Ставлення і цінності:

готовність захищати права і свободи людини; розуміє важливість активності інститутів громадянського суспільства у державі; переконаний у необхідності контролю з боку народу над процесом формування та діяльності державних органів.

Ключові слова і поняття:

громадянське суспільство

соціальна активність

правова держава

функції громадянського суспільства

активність громадян

Мотивація до вивчення теми:

Громадянське суспільство — простір взаємодії як окремих індивідів, так і тих груп та організацій, які вони утворюють. Головна мета такої взаємодії — формулювання, висловлення і захист індивідами та їх об'єднаннями своїх інтересів. Це той зріз суспільних відносин, коли громадські організації виступають як групи інтересів, що є посередниками в стосунках індивідів з владою та рештою суспільства. Чому держава не буде повноцінною без демократичного суспільства? Як воно функціонує?

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності.

Варіант А. Міні-вистава «Скарга»

Розіграйте діалог.

С.: Прочитав проект бюджету міста на наступний рік.

А.: І що це тобі дало?

С.: Вирішив створити групу тиску на депутатів з метою перепланування бюджету. Вважаю, що гроші, які виділяються на комунальний басейн, варто виділити на поліпшення дренажної системи міста. А басейн почекає, а затоплені водою люди — ні.

А.: Депутатам видніше.

С.: Звідки? Якщо прихильників моєї ідеї буде більше, ніж «басейників», то їм справді буде видніше, що вони помиляються.

А.: Не згоден. Депутатів для того і обирали, щоб вони брали на себе відповідальність.

- З якими твердженнями учасників діалогу ви згодні, а з якими ні? Чому?
- Зазначте ключові поняття діалогу.

Варіант Б. Мозковий штурм

- Як співвідносяться поняття «група», «громадянин», «громадянське суспільство»?

Варіант В. Інтерактив «плакати»

Учасники бачать плакати з написами: «Так!», «Ні!», «Мені байдуже!», «Без мене!», «Спитайте у нас!», «Ніколи!», «Почуйте нас!», «Маємо право!». Спільнота всилується, як можна використати такі плакати.

Варіант Г. Навчальна технологія «Алегорія»

Об'єднайтеся в групи: зобразіть алегорію поняття «громадянське суспільство». Після цього проведіть презентацію робіт й обговорення.

ПОНЯТТЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Звище «громадянське суспільство»

Громадянське суспільство — це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності.

Згідно з концепцією громадянського суспільства, воно покриває сферу недержавних суспільних відносин, що так чи інакше співвідносяться і взаємодіє з державою як політичним інститутом. Під громадянським суспільством розуміють усе те в суспільстві, що не є державою і державним.

Громадянське суспільство — суспільство громадян. Але громадянським суспільство робить не просто сукупність ізольованих громадян, а така інтегральна якісна визначеність як громадянство. Громадянство є однією із фундаментальних категорій концепції громадянського суспільства і означає наділення громадян відповідними правами і забезпечення умовами існування.

Громадянство постає у відносинах між громадянами і виражає соціальний статус індивіда як агента публічної діяльності. Саме завдяки громадянству громадянське суспільство певною мірою дистанціюється від держави і соціуму в цілому, набуваючи характеру автономної сфери суспільного життя. Однак, громадянство є лише формальною характеристикою соціальної діяльності і не враховує конкретної активності індивіда і її спрямованості. Щоб глибше зрозуміти сутність громадянського суспільства, варто поняття громадянства поставити в залежність від реальних запитів людей, їх потреб, інтересів, цінностей.

Вищий рівень міжособистісних відносин мають політико-культурні відносини, які сприяють реалізації потреб політичної участі, пов'язаних з індивідуальним вибором на основі політичних переваг і ціннісних орієнтацій. Цей рівень передбачає сформованість в індивіда конкретних політичних позицій. Політичні переваги індивідів і груп реалізуються через групи інтересів, політичні партії, громадські рухи, незалежні засоби масової інформації, громадську думку як соціальний інститут; у певному аспекті через вибори та референдуми, коли вони служать засобом формування і вияв-

лення громадської думки та захисту групових інтересів; через залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної системи.

Таким чином, громадянське суспільство — це не лише сфера, але й тип взаємодії, певна модель соціальної організації.

Якісними характеристиками громадянського суспільства є:

- об'єкти взаємодії в громадянському суспільстві — вільні та рівні індивіди, які вірять у свою здатність вирішувати будь-які справи в суспільстві;
- об'єкти взаємодії, зорієнтовані на соціальні справи, яким не чужі спільні проблеми;
- індивідуалізм і конкурентність у діяльності поєднуються з відносинами взаємної довіри та співробітництва, здатністю йти на компроміси, поміркованістю і толерантністю.

Ознаки (рисни) громадянського суспільства — у його співвідношенні з державою:

- не існує до держави і поза державою;
- не включає державу, розвивається самостійно — без безпосереднього втручання держави;
- складається із суб'єктів — вільних і рівноправних громадян і об'єднань, що добровільно сформувалися і діють на принципах конкуренції і солідарності;
- має певний пріоритет перед державою, проте зацікавлене в добробуті держави і сприяє її розвитку;
- справляє вплив на створення і функціонування державних органів у власних інтересах;
- має право жадати від держави захисту життя, здоров'я, безпеки громадян, не допускаючи її втручання в їхні приватні інтереси;
- формує право, що формулюється державою в законах та інших нормативно-правових актах, гарантує і захищає її від порушень із боку будь-кого. Усі потреби громадянського суспільства реалізуються за допомогою волі держави, вираженої у формі правового акта;
- розвивається і взаємодіє з державою в межах права, котре виступає як рівний і справедливий масштаб свободи і справедливості, а не як спосіб нав'язування державної волі.

Дуже важливою умовою існування громадянського суспільства є наявність громадянської культури, тобто культури участі та підтримки, довіри й толерантності, здатності йти на компроміси. За неї зберігається певний баланс між активністю й пасивністю громадян, що забезпечує стабільний розвиток демократії. Достатній рівень пасивності населення, яке лише час від часу висловлює свою волю шляхом участі у виборах і референдумах, дає змогу уряду спокійно реалізовувати свою політику згідно з вимогами громадян. З іншого боку, громадяни зберігають за собою право впливати на діяльність уряду, таким чином стримуючи його свавілля. Громадянське суспільство — це сфера взаємодії індивідів і груп, а також організацій, які вони утворюють. Однією з цілей взаємодії є формування, висловлення і захист індивідами та їх об'єднаннями своїх інтересів.

Функції громадянського суспільства

Функції громадянського суспільства дають можливість зрозуміти, чому його розглядають як опору демократії та як вияв свободи. Що більш розвинутим є громадянське суспільство, то легше громадянам захищати свої права, то більшими є їх можливості щодо самореалізації в різних сферах суспільного життя і то меншою є небезпека узурпації політичної влади тими чи іншими її органами або окремими особами.

Для сучасного українського суспільства вкрай необхідним є адекватне врахування уроків минулого. А досвід минулого свідчить, що будувати громадянське суспільство без участі держави є справою безперспективною. Держава має виступити «співтворцем» громадянського суспільства.

Функції громадянського суспільства:

- громадянське суспільство є засобом самовиразу індивідів, їх самоорганізації і самостійної реалізації ними власних інтересів. Значну частину суспільно важливих питань громадянські спілки та об'єднання розв'язують самотужки або на рівні місцевого самоврядування. Тим самим вони полегшують виконання державою її функцій, бо зменшують «тягар проблем», які їй доводиться розв'язувати;
- інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, служать опорою у їх можливому протистоянні з дер-

жавою, формують «соціальний капітал» — ті невід’ємні риси особистості, завдяки яким вона стає здатною до кооперації та ефективних солідарних дій;

- громадянське суспільство контролює інститути державної влади. Держава повинна передати громадянському суспільству частину своїх повноважень, проте поглинання держави до того ж не має відбуватися. Передаючи свої функції, держава також перекладає на громадські структури частину своєї відповідальності, робить громадянське суспільство більш відповідальним і збільшує свій вплив на нього, певною мірою також перетворюючись на контролера його діяльності;
- інститути громадянського суспільства систематизують, впорядковують, надають регульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади;
- інститути виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протистоянні з іншими групами інтересів. Завдяки їм кожна група отримує шанс «бути почутою на горі» владної піраміди.

Функціональна характеристика вказує на роль громадянського суспільства в суспільній системі, і на те, чому його розглядають як опору демократії і як вияв свободи. Але громадянське суспільство не зможе повноцінно виконувати названі функції, якщо відсутній бодай один з найголовніших його атрибутів, до яких слід віднести:

- наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки;
- організоване громадське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чії права захищені конституцією та законами;
- незалежні від держави, добровільні асоціації, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні;
- зорієнтована на громадські інтереси та публічну політику діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

Отже, громадянське суспільство — це тип взаємодії та соціальної організації вільних особистостей, що складається з громадських рухів, об’єднань, громадських організацій і політичних партій, які втілюють громадську думку в певні соціальні інститути.

Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства

Громадянське суспільство характеризується власною складною структурою. Його головними інститутами є:

- добровільні організації та громадянські рухи. Концепція громадянського суспільства спирається на ідеї індивідуальної свободи громадян, які можуть утворювати спілки та асоціації, захищати свої інтереси, запобігати або протистояти сваволі держави;
- політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади;
- незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формують і оприлюднюють громадську думку; громадська думка як соціальний інститут;
- у певному аспекті — вибори та референдуми, коли вони служать засобом формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів;
- залежні від громадськості елементи судової і правоохоронної системи (як-то суди присяжних, народні міліцейські загони тощо);

В аспекті культури, охарактеризована вище підсистема суспільства може називатися громадянським суспільством лише за умови, якщо в ній не тільки наявна певна кількість (мережа) добровільних асоціацій та інших громадських інституцій, а й панують цінності громадянської культури, спілкування відбувається на засадах довіри й толерантності. Тобто громадянське суспільство — це не лише сфера, але й тип взаємодії, певна модель соціальної організації з притаманними їй якісними характеристиками, а саме:

- суб’єктами взаємодії в громадянському суспільстві є вільні і рівні індивіди, які вірять у свою здатність вирішувати малі і великі справи в суспільстві;
- їм не чужі суспільні проблеми і вони зорієнтовані на громадські справи;
- індивідуалізм і конкурентність у їх діяльності поєднуються з відносинами взаємної довіри та співробітництва, здатністю йти на компроміси, поміркованістю і толерантністю.

Громадянська культура є культурою участі й підтримки, з прихильним ставленням громадян до політичної системи, збереженням необхідного для стабільного розвитку демократії балансу між активністю і пасивністю громадян. Така культура не може сформуватися без наявності значного числа власників, які ні від кого не залежать матеріально, так само, як і без правової захищеності індивідів.

Отже, громадянське суспільство утворюють лише активні вільні та рівні люди та створені ними громадські об'єднання.

Громадянське суспільство та правова держава

В історії відомі випадки, коли інститути громадянського суспільства перетворювались на органи державної влади. Так відбулося, наприклад, із парламентом, який з інституту зародкового громадянського суспільства перетворився на орган державної влади. Політичні партії також виникли як елементи громадянського суспільства. Та коли в результаті виборів партії потрапляють до парламенту, вони виконують функції ухвалення державних рішень, тобто політичні партії залишаються своєрідним містком між громадянським суспільством і державою.

Правова держава — це така форма організації та діяльності публічно-політичної влади, яка функціонує згідно з принципом верховенства права, за якої діють усталені правові норми, встановлені у визначеному Конституцією порядку, гарантуються права й свободи людини, а владні структури не втручаються у сфери громадянського суспільства.

У функціонуванні громадянського суспільства роль цивілізованої держави має виражатися в тому, що вона:

- служить формою, що організує громадянське суспільство і створює умови для його розвитку;
- є відносно самостійною щодо громадянського суспільства і здійснює солідарні публічні інтереси усіх членів суспільства;
- встановлює «правила гри», яких повинні дотримуватися громадяни та їх об'єднання, створює сприятливі умови для їх існування і розвитку;
- не втручається у приватну сферу сім'ї, побуту, культури (перший рівень громадянського суспільства): таке втручання може відбуватися лише з метою забезпечення особистої або громадської безпеки;
- надає необхідний захист громадянському суспільству, яке функціонує в межах її території, у тому, що належить до соціальної безпеки громадян;
- виступає знаряддям соціального компромісу громадянського суспільства, пом'якшує соціальні суперечності між різними соціальними групами;
- юридично забезпечує можливості громадянина бути власником, створювати громадські об'єднання, комерційні корпорації, брати активну участь у політичному житті суспільства;
- має межі регулювання відносин у суспільстві, які визначаються конституцією держави, стандартами в галузі прав і свобод людини, закріпленими в міжнародних актах.

Отже, правова держава має створювати належні умови для функціонування громадянського суспільства.

Методика

Варіант А. Навчальна технологія «Громадське суспільство»¹

Педагог оголошує мету вправи: показати, що таке громадянське суспільство і незалежні організації. До того ж зазначається, що всім учасникам будуть присвоєні нові ролі (для цього можна використати аркуші-самоклейки). Розподіл ролей повинен проводитися випадково, без ретельних зважувань і міркувань (проте в особливих випадках важливо, щоб окремі учні не отримували «небажану» роль).

Педагог пояснює, що тепер учасники повинні згуртуватися на підставі своїх нових ролей: з ким, як вони вважають, вони можуть утворити групу (5–10 хвилин).

Після того, як учасники об'єдналися в групи, учитель робить огляд груп.

Зазвичай складається чотири групи:

¹ Тренінг адаптовано зі збірника Енвера Джулімана і Ліліан Юрт «Будуйте мости, не стіни» © HumanistPublishingASforlag@human.no

- I. Ролі політичної влади (політичний і державний владний апарат, являє державні установи).
- II. Ролі економічної влади (бізнес та інші організації, які одержують прибуток).
- III. Ролі релігійної влади (лідери різних духовних громад).
- IV. Ролі без влади (різні групи в суспільстві, які не володіють ні політичною, ні економічною владою).

Іноді формуються інші групи, і такий розподіл зовсім необов'язково є «неправильним». І все ж мета цієї вправи — у тому, щоб зрозуміти різні соціальні функції цих чотирьох груп. Тому важливо, щоб учитель допомагав учасникам, визначеним явно в «чужу» групу. Тоді слід попросити учасника пояснити свій вибір, скоригувати його і направити в «правильну» групу.

Спочатку педагог просить всіх учасників групи I розповісти, чому вони вибрали цю групу. Чи є у них спільні риси і як вони реагують на інших членів групи? Яка їхня роль у суспільстві? Під час представлення ролей провідний пояснює, що ця група володіє політичною владою в суспільстві (і монополією на використання силових органів — таких, як поліція і армія).

Потім ведучий просить кожного учасника з групи II викласти свою думку. Викладач пояснює, що ці групи організують виробництво товарів і послуг, отримують прибуток, і тому володіють економічною владою.

Далі представлення групи III — керівники релігійних спільнот. Ці люди в певній мірі володіють «духовною» владою, надають духовні послуги суспільству.

По закінченні ведучий просить учасників групи IV розповісти, чому вони вибрали цю групу. Учитель повинен спочатку пояснити, що ці соціальні групи не мають політичної, економічної або «духовної» влади, а навпаки, є уразливими групами і потребують підтримки й допомоги з боку суспільства. Коли ці групи самоорганізуються, то вони всі разом складають *громадянське суспільство*.

Педагог може намалювати коло (відображає суспільство) і розділяє його на чотири сегменти, потім пояснює суть схеми. Громадянське суспільство не має ні політичної, ні економічної влади. Воно потребує підтримки інших сфер суспільства. Мета громадянського суспільства, в тому, щоб самоорганізуватися, і впливати на інші сфери суспільства, вимагаючи дотримання прав людини. Це часто називають активістською діяльністю.

Обговорення:

- Наведіть приклади інститутів громадянського суспільства.
- Чому люди створюють правозахисні і гуманітарні організації?
- Наведіть приклади правозахисних організацій. Які з них національні, а які — міжнародні?
- Деякі організації не бажають отримувати фінансування від держави чи бізнесу. Як ви думаєте, чому?
- Чи слід вступати в організації і підтримувати їх?
- Чому громадянське суспільство важливе для держави?
- Навіщо нам потрібне глобальне громадянське суспільство?

Ролі:

Депутат парламенту
Прем'єр-міністр
Суддя
Генерал
Майор міліції
Фабрикант
Власник готелю
Власник магазину
Фермер
Політик (у відставці)
Митрополит
Імам
Раввин
Телеведучий
Дитина
Безробітний

Пенсіонер
Багатодітна мати
Батько-одинак
Біженець
Повія
Людина з інвалідністю
Колишній в'язень
Інженер
Лікар
Журналіст
Співак
Вчений
Активіст-правозахисник
Наркоман
Сирота
Хворий

Варіант Б. Робота з документом

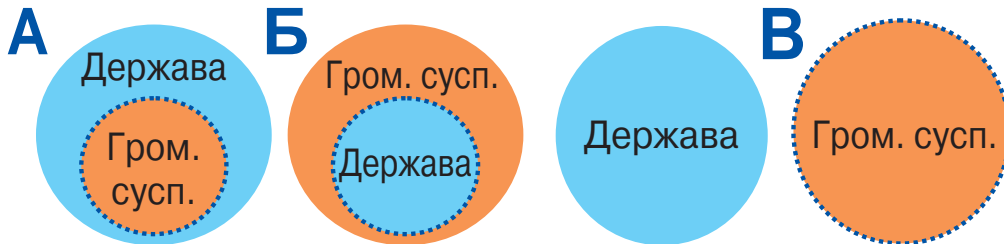
Одним із перших учених, хто привернув увагу до проблем місцевого самоврядування у ХІХ ст., був Алексіс де Токвіль¹, французький державний діяч, історик і політолог. У своєму творі «Демократія в Америці» він наголошував, що «саме у громаді полягає сила свободи народу. Громадські інститути для встановлення незалежності відіграють ту саму роль, що й початкові школи для науки: вони відкривають народові шлях до свободи й участі його в користуванні цією свободою, у насолодженні її мирним характером. Без громадських інститутів нація може сформувати вільний простір, однак справжнього духу свободи вона так і не набуде».

- Поясніть думку Алексіса де Токвіля.
- Що він мав на увазі під поняттям «громадські інституції»?
- До яких об'єднань і спільнот належите ви? Чи вважаєте ви себе членом певної громади?

Варіант В. Мозковий штурм

Низка політологів і соціологів пропонує розділити всі суспільства на три групи: негромадянські, догромадянські та громадянські.

Як ви вважаєте, у чому головна відмінність цих суспільств?

Варіант Г. Робота зі схемами

- Порівняйте інститут «держави» з інститутом «громадянське суспільство».
- Яка зі схем найкраще відображає співвідношення даних понять?
- Додайте до обраної схеми сектор «громадяни». Як ви його розташували? Чому?

Варіант Д. Навчальна технологія «Історичне дослідження»

Учні об'єднуються в групи і працюють над підручниками зі всесвітньої історії. Мета: знайти зразки функціонування громадянського суспільства у другій половині ХХ — на початку ХХІ століття.

Варіант Е. Інтерактив «знаки-символи»

Об'єднайтеся в групи для створення на аркушах формату А1 знаків-символів запропонованих понять: «умови громадянського суспільства», «інститути громадянського суспільства», «функції громадянського суспільства», «ознаки громадянського суспільства». Після роботи відбувається презентація й обговорення результатів роботи.

Варіант Є. Навчальна технологія «плакат»

Об'єднайтеся в групи для створення на аркушах формату А1 соціальної реклами, що пояснює важливість існування громадянського суспільства. Після роботи відбувається презентація й обговорення результатів роботи.

Варіант Ж. Дискусія

- Чи сформоване громадянське суспільство в сучасній Україні?
- Чи існує конфлікт між громадянським суспільством і державою в сучасній Україні?

¹ Алексіс де Токвіль – французький державний діяч, історик, суспільствознавець. Був захисником демократії та свободи, вважається одним із чільних теоретиків демократії та лібералізму.

Рефлексія

1. Дайте визначення поняття «громадянське суспільство».
2. Назвіть інститути громадянського суспільства.
3. Перелічіть характерні риси місцевого самоврядування.
4. Чому громадянське суспільство є необхідною умовою свободи й демократії?
5. Чому та в якому сенсі поняття громадянського суспільства розглядають як протизвагу державі?
6. Чи стали засоби масової інформації в Україні інститутом громадянського суспільства? Свою точку зору обґрунтуйте відповідними аргументами.
7. Які проблеми, на вашу думку, у становленні громадянського суспільства в Україні є найактуальнішими?
8. Якими засобами, на вашу думку, можна вплинути на формування громадянської свідомості українського суспільства?
9. Проведіть соціологічні дослідження в класі «Громадянське суспільство в Україні». Результати узагальніть за допомогою таблиці.

Твердження	Цілком погоджуюсь	Погоджуюсь	Нейтральна позиція	Не погоджуюсь	Зовсім не погоджуюсь
Наскільки, на вашу думку, сформоване в Україні громадянське суспільство?					

10. За формою, запропонованою в таблиці, продовжте ряд громадських акцій від 1991 по 2018 р. Зробіть висновки щодо наростання чи спаду громадської активності та результативності цих акцій.

Джерела

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство» / Пер. з нім. А. Онишко — Львів, 2000. — 317 с.
2. Кін Джон. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення / Олександр Гриценко (пер. з англ.). — К. : К. І. С., 2000. — 191 с.
3. Левенець Ю. А. Держава у просторі громадянського суспільства / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень / Ю. А. Левенець — К. : Освітня книга, 2006. — 272 с.
4. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / За заг. ред. А. Колодій. — К.: вид-во «Ай Бі», 2002. — 684 с.
5. Пасько І. Т., Пасько Я. І. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси). — Донецьк: ЦГО НАН України, УКЦентр, 1999. — 184 с.
6. Пасько Я. І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння: монографія / Я. І. Пасько. — К. : ПАРАПАН, 2008. — 270 с.
7. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: монографія / за ред. А. І. Кудряченка. — К. : НІСД, 2007. — 396 с.
8. Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества / Пер. с англ. И. И. Мюрберг; Под ред. М. А. Абрамова. — М.: РОССПЭН, 2000. — 389 с.
9. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Моногр. / А. Карась; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — К.; Л., 2003. — 520 с.
10. Якубовський О. П. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії / О. П. Якубовський, Т. О. Бутирська. — Одеса, 2004. — 196 с.

ТЕМА 6

ДЕМОКРАТИЧНА ДЕРЖАВА

Мета заняття:

сформуваи уявлення про демократичну державу, роль процедур і місце громадян у цій державі.

Вміння і навички:

тлумачить зміст основних принципів демократії, порівнює суспільні явища, системи, процедури («безпосередня демократія і представницька демократії»; «мажоритарна і пропорційна виборчі системи»); формулює власну думку, демонструє особисте ставлення щодо виборчих систем; використовує знання для інтерпретації подій суспільно-політичного життя.

Ставлення і цінності:

розуміє, що особистість є найбільшою цінністю лише в умовах демократії; ідеалом держави вважає правову державу, поважає верховенство права; переконаний, що демократія є засобом реалізації прав і забезпечення свобод людини.

Ключові слова і поняття:

влада державна влада врядування демократичні процедури

демократична держава пряма та представницька демократія вибори

пропорційна виборча система змішана виборча система принципи виборчого права

референдум опозиція плюралізм мажоритарна виборча система

Мотивація до вивчення теми:

Існування сучасного суспільства і демократія — майже аксіома суспільного життя. Більшість людей у всіх куточках земної кулі своїми голосами підтримує демократичні уряди та їх лідерів. У чому ж полягає привабливість демократії? Чому прихильники самого широкого спектра ідейно-політичних вподобань так наполегливо демонструють прихильність до неї?

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності**Варіант А. Міні-вистава**

Розіграйте діалог.

С.: Мені видається, що для балотування на виборні та призначувальні державні посади необхідно здавати фахові екзамени, подібні тим, які мають будь-які спеціалісти.

А.: Ідея хороша, проте вона має кілька проблем. По-перше, як, скажімо, можна виміряти фаховість майбутнього президента? По-друге, хто буде приймати іспити, допускаючи чи ні до влади певну особу?

С.: Фаховість вимірюється повноваженнями — чи компетентна людина в тій галузі діяльності, куди її обирають. Щодо комісії, то її варто формувати із визнаних фахівців відповідної галузі, які будуть моніторити зашифровані роботи кандидатів.

А.: Думаю, це фантастика. У влади завжди буде зваба вплинути на комісію з метою використання її як фільтра для діячів опозиції.

- З якими твердженнями учасників діалогу ви згодні, а з якими ні? Чому?
- Чому професійність для громадянського суспільства є надзвичайно важливою рисою?
- Чи зацікавлені політичні партії у професійних лідерах?

Варіант Б. Бесіда «Вибір»

Дайте відповідь на питання:

- Яке значення вибору в житті людини?
- Яка різниця між поняттям «вибір» і поняттям «вибори»?
- Як називається політичний режим, за якого громадяни можуть впливати на вибір політики держави?

Варіант В. Мозковий штурм «Влада»

Часто обивателі жаліються на існуючу владу, на парламентарів. Коли ж скажеш їм, що депутати обрані ними ж, люди обурюються: «Та хіба то ми їх обираємо? Вони ж самі себе обирають!»

- Хто відповідає за існуючу в Україні владу? Підтвердьте свої слова фактами.

Варіант Г. Роздуми «Прислів'я»

- Поясніть народні прислів'я.
- Який політичний режим вони характеризують?

Вибрала дядя, на себе глядя.

Бачили очі, що купували — тепер хай хоч повилазять.

ДЕМОКРАТІЯ

Зміст поняття «державна демократія»

Державна демократія — форми державного правління, розподілу владних повноважень або процедури. По-суті, це спосіб існування держави. Існує три найбільш поширених уяви про демократію: як принципу функціонування влади, як форми побудови будь-якої організації, як світогляду.

Демократія (від грецького слова *demokratia*: *demos* — народ, *kratos* — влада, правління) — народова влада або правління народу. Більш ґрунтовне визначення демократії, яке стало дуже популярним, дав американський президент Авраам Лінкольн (1809–1865): «правління народу, вибраного народом і для народу». Таке тлумачення відповідає розумінню демократії як **принципу функціонування влади**.

Демократія може розглядатися і як **форма побудови будь-якої організації**, заснованої на рівноправній участі її членів в управлінні і прийнятті в ній рішень за більшістю. Таким чином, у широкому значенні, демократія пов'язана із життєдіяльністю суспільства, яке організоване в спосіб, за яким народ має шанси впливати на здійснення політичного управління і розподіл ресурсів.

Важливе значення має розуміння демократії як заснованої на відповідній системі цінностей **ідеал суспільного устрою** і відповідного йому **світогляду**. Напевно, марно чекати від людини із тоталітарним світоглядом демократичної моделі поведінки.

Зміст демократії розглядається через концепції, принципи та цінності демократії.

Існують колективістські, індивідуалістичні та плюралістичні *концепції демократії*.

Принципи демократії — незаперечні вихідні вимоги, які ставляться до всіх учасників суспільних відносин в умовах демократії. Найголовнішими серед них є такі:

- принцип народного суверенітету;
- політична свобода;
- рівноправність громадян;
- виборність органів державної влади і місцевого самоврядування, постійний контакт із ними населення;
- поділ влади;
- прийняття рішень за волею більшості за обов'язкового дотримання прав меншості;
- плюралізм,;
- взаємна відповідальність громадянина та держави тощо.

Демократія базується на певних цінностях, які складають основу суспільної свідомості населення цивілізованих країн. **Цінності** — загальні ідеї, які допомагають людям відрізнити добре від поганого, бажане від небажаного і формулювати на цій підставі суспільні орієнтири та принципи поведінки. Очевидно, що демократія так само є важливою загальноновизнаною цінністю. Водночас вона вибудовується на основі групи інших цінностей, що пов'язані із суспільним життям людини: свобода, громадянськість, людська гідність, конституціоналізм, моральна автономія, приватна автономія, соціальний порядок.

Отже, **державна демократія** — політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ.

Пряма і представницька демократія

Громадяни можуть брати участь у прийнятті рішень прямо або опосередковано.

Пряма демократія — безпосередня участь громадян у вирішенні справ (*ухвалення рішення на референдумі, розв'язання питань на загальних зборах тощо*).

Такого типу демократія є ефективною на локальному рівні (трудоий колектив, громада, місто тощо) або коли рішення, що ухвалюються, не потребують спеціальної фахової підготовки. У сучасному світі пряма демократія існує лише на рівні місцевого самоврядування та під час ухвалення рішень шляхом референдуму.

Представницька демократія — така форма народовладдя, за якої громадяни не беруть безпосередньої участі в управлінні спільнотою та розв'язанні спільних проблем, а доручають це своїм представникам (*делегатам, депутатам*), уповноважують їх представляти свої інтереси, делегують своє право на належну громадянам частку влади, через своїх обранців впливають на стан справ у суспільстві, на управління державою.

Переваги представницької демократії виявляються й в управлінні великими територіями сучасних держав, що унеможлиблює регулярну безпосередню участь громадян у прийнятті рішень, та коли ухвалюються рішення, що вимагають участі фахівців.

У демократичних державах громадяни можуть брати участь в управлінні державою, а можуть з різних причин не мати впливу на діяльність органів влади. У сучасній політології на визначення цього явища існує спеціальний термін — **абсентеїзм**.

До **переваг демократичного устрою** можна віднести такі позиції:

- демократія дає змогу всім суспільним групам виокремити власні потреби та гармонійно узгоджувати свої інтереси з державними;
- наявність зворотного зв'язку між рішеннями влади й реакцією суспільства;
- демократична співпраця дає змогу враховувати різні політичні погляди під час ухвалення політичних рішень;
- наявність опозиції, яка передбачена демократичним устроєм, сприяє всебічному аналізу та вчасній критиці політичних дій влади;
- періодична конкурентна виборність влади забезпечує своєчасне виправлення помилок, гнучке коригування політичного курсу.

Отже, плюралізм в економічній, політичній, соціальній і культурній сферах та демократичний механізм прийняття рішень сприяють більш ефективному пошуку найкращого варіанта розвитку.

Держава і суверенітет народу

Суверенітет народу — принцип, згідно з яким народу належить вся суверенна повнота влади на території країни, право самому вирішувати свою долю — безпосередньо або через представницькі органи, брати участь у реалізації політики своєї держави, контролювати діяльність органів державної влади. Принцип народного суверенітету є одним з основоположних для демократії.

Термін є похідним від «суверенітету», що є властивістю державної влади. Народ, як суверен, є носієм верховної влади, уповноважений приймати в межах певної політико-правової ієрархії остаточні рішення. Влада суверена характеризується як найвища в існуючій політико-правовій системі, остання інстанція у сенсі прийняття владних рішень.

Наявність **державного суверенітету** не завжди вказує на реалізацію народного суверенітету. Державний суверенітет може існувати за тоталітарного режиму, деспотії. Відсутність зовнішньої самостійності також спричиняє втрату суверенітету народу як внутрішньої волі його політичного стану.

Оскільки джерелом і носієм усієї влади є народ, то суверенітет народу є первинним щодо державного. Державний суверенітет є лише відображенням територіальної самоорганізації народу та механізмом реалізації влади народу.

Отже, державний суверенітет і народний співвідносяться як форма та зміст: народ здійснює свої владні повноваження всередині країни, а представником народного суверенітету на міжнародній арені є носій державного суверенітету, тобто глава країни.

Методика

Варіант А. Мозковий штурм

Самостійно сформулюйте поняття «демократія». Результати роботи обговоріть спочатку в малих групах, а потім — у загальному колі.

Наступним етапом є створення визначень понять «політична демократія», «конституційна демократія» та «соціальна демократія» в кількох групах.

Після цього визначте принципи демократії. Кожен принцип записується на дошці. Після цього дайте відповідь на запитання:

- Які із зазначених принципів не діяли у цих випадках?

Після референдуму, проведеного 17 жовтня 2004 р. в Білорусії, було схвалено нову редакцію пункту 1 статті 81 Конституції республіки. Вона не містить відповідних обмежень по термінах перебування при владі, і президент країни Олександр Лукашенко 2006, 2010, 2015 був переобраний главою держави втретє, вчетверте і вп'яте поспіль.

18 вересня країна дізналася, що, згідно з проектом закону про наклеп, будь-яке необережне слово про людину може обернутися — у найлегшому випадку — штрафом розміром 500 неоподаткованих мінімумів (якщо доведуть факт поширення громадянином наклепу). У найтяжчому випадку можуть посадити на 5 років. Таке може статися, якщо поширення наклепу відбудеться з використанням службового становища.

Приписка громадян України чоловічої статі до призовних дільниць проводиться з метою взяття їх на військовий облік, визначення наявних призовних ресурсів, ступеня придатності до військової служби, встановлення освітнього рівня, здобутої спеціальності або професії, рівня фізичної підготовки, вивчення особистих якостей.

Варіант Б. Інтерактив «Алегорія»

Об'єднайтеся в 4 групи, зобразіть за допомогою людських фігур поняття «демократія», «політична демократія», «конституційна демократія» та «соціальна демократія». Результати роботи обговоріть у загальному колі.

Варіант В. Інтерактив «Розслідування»

Запропонуйте знайти в мережі Інтернет конституції різних держав і дізнатися, хто за ними є носієм влади і суверенітету. Результати обговоріть у класі.

Варіант Г. Інтерактив «Знак-символ»

Намалюйте символ демократичного руху. Окремі групи працюють над символами понять «політична демократія», «конституційна демократія», «соціальна демократія», «пряма демократія», «представницька демократія». Автори робіт мають обґрунтувати зміст символіки шляхом співвідношення із поняттям «демократія».

Варіант Д. Дискусія

Знавіть основні цінності демократичного суспільства, розподіліть їх за змоги для сучасної держави. Виконання цього завдання вимагає часу. Після роздумів учасників проведіть узагальнюючу бесіду.

Об'єднайтеся в малі групи для продовження роботи над основними цінностями демократії. Кожна група отримує завдання: визначити, які помилки і досягнення будуть мати основні принципи демократії в разі реалізації їх у житті конкретної країни, наприклад України.

Обговорення будується за планом:

1. Зміст цінності.
2. Застосування її у практиці.
3. Результати реалізації.
4. Методи протистояння помилкам і зловживанням.

Підведення підсумків проводиться у формі дискусії. Кожна група повідомляє про результати обговорення, робить свої висновки і пропонує рекомендації.

Варіант Е. Дискусія

Обговорення питання «Яка демократія, пряма чи представницька, більш ефективна?» Робиться загальний висновок про взаємодоповнення різних видів демократії і їх ефективність залежно від обсягу спільноти та рівня компетентності у прийнятті рішень.

Коментар. Головна суперечність демократії — суперечність між ідеєю демократії як повновладдям народу і неможливістю її практичного здійснення. Проте, демократія, як соціальний інститут, зазнає постійних пристосувань до реалій мінливого світу, зокрема, через створення механізмів врахування інтересів усіх спільнот суспільства.

ДЕМОКРАТИЧНА ДЕРЖАВА

Зміст поняття «держави»

Держава — універсальна політична форма організації правління, що характеризується суверенною владою, її політичним і публічним характером реалізації своїх повноважень на певній території через систему спеціально створених органів та організацій, за допомогою яких здійснюється політичне, економічне й ідеологічне управління суспільством та керівництво загально-суспільними правами.

У *демократичній державі* демократія виступає як спосіб і умова вирішення конфліктів, конструктивного діалогу, мирного обговорення проблем. Вона сприяє гармонізації суспільних відносин, гарантуючи участь громадян у розподілі ресурсів та формуванні державної політики. Найповніше свою демократичну сутність держава може реалізувати, якщо вона водночас є соціальною та правовою.

Сучасна *правова держава* покликана суворо регламентувати вплив влади на суспільство через досконалу нормативно-правову базу, насамперед через конституцію та закони. Це держава, де забезпечується панування права, верховенство закону, рівність усіх перед законом і незалежним судом, де визнаються та гарантуються права й свободи людини й де в основу організації державної влади покладений принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову. Принцип верховенства права є найважливішим принципом існування правових демократичних країн у сучасному світі.

Правовій державі притаманні такі ознаки:

- верховенство закону в усіх сферах життя суспільства;
- підзаконність влади й управління;
- конституціоналізм;
- принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову;

- взаємна відповідальність особистості й держави;
- гарантія прав і свобод громадянина, їх правова захищеність;
- розвиненість громадянського суспільства.

Сучасна політична думка дедалі частіше звертається до практики «держави загального добробуту», або *соціальної держави*. Відповідно до цієї концепції держава відповідає за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян. Уряд у такій державі виконує функцію перерозподілу доходів між різними соціальними верствами шляхом встановлення відповідної системи оподаткування, розвитку соціальних програм, заохочення добровільної діяльності, впливу на процес ціноутворення на деякі категорії товарів.

Соціальною державою характеризують:

- забезпечення населення роботою або іншими джерелами існування;
- рух до утвердження в суспільстві соціальної справедливості;
- послаблення соціальної нерівності;
- наявність правових гарантій на достойний рівень життя;
- значна роль держави в системі планування та регулювання соціально-економічних процесів;
- достатньо високий рівень економічного розвитку;
- наявність компромісу основних політичних сил щодо стратегії розвитку.

Отже, сучасне розуміння поняття держави насамперед ґрунтується на загальнолюдських ідеалах справедливої держави для всіх. Саме такою є демократична, соціальна, правова держава.

Участь громадян у житті демократичної держави

Діяльність органів влади у демократичній державі лежить у площині існуючих законів та моралі, може обмежуватися іншими гілками влади або громадянами. Громадяни можуть брати участь в управлінні державою через професійну діяльність у державних структурах, участь у виборах, доручення до діяльності політичних партій та громадських організацій.

Політичні партії, що представлені у владі, безпосередньо впливають на діяльність державної влади задля реалізації своїх політичних програм. Опозиційні партії контролюють діяльність уряду і, виявлення хиб, апелюють до громадськості або судів. Громадські організації, як правило, створюються для вирішення конкретних проблем власними силами або з метою тиску на владу задля вирішення цих проблем. Організації першого виду очікують від уряду невтручання у сферу своєї діяльності. Організації другого виду прагнуть розуміння і співпраці з боку виконавчої влади.

Звичайні громадяни мають надзвичайно багато можливостей впливати на діяльність влади. Насамперед це вибори: партії-переможці формують уряд, а значить уряд буде функціонувати в тих рамках, які як виборчу програму підтримав виборець. У разі незадоволення діяльністю вже існуючого уряду, виборець може самостійно або в рамках громадської організації, або політичної партії домагатися поновлення своїх прав.

Корекція дій влади громадянами, громадськими організаціями, політичними партіями може відбуватися за допомогою чотирьох основних інструментів: критики дій унаслідок незначних огріхів, протесту внаслідок значних помилок в діях чи бездіяльності, громадської непокори з метою повалення уряду, збройного опору з метою захисту власного життя, свободи, здоров'я, гідності, власності від посягань з боку влади.

Отже, громадяни можуть бути залучені на будь-якому рівні суспільної політики: вони відвідують суспільні зустрічі, пишуть листи своїм представникам і в газети, телефонують, висувають пропозиції і контрпропозиції, беруть участь у демонстраціях, переконуючи інших громадян прийняти визначену альтернативу, роблять розслідування, висувають власні пропозиції, свідчать на суспільних слуханнях. Цей список можна продовжувати і продовжувати; це показує, як багато є можливостей для громадян брати участь у прийнятті рішень.

Громадське врядування

Урядування — процес прийняття рішень і процес, яким ще рішення впроваджується (імплементується) або не впроваджується (не імплементується). Урядування може бути в кількох контекстах, зокрема, корпоративне, міжнародне, національне, місцеве.

Усі суб'єкти, крім уряду та збройних сил (військових), можуть бути об'єднані як частина «громадянського суспільства» і брати участь у врядуванні.

Серед механізмів і процедур, спрямованих на *ефективне партнерство* влади та громади, можна виділити три головних напрями: робота зі зверненнями громадян, інформування населення про діяльність органів влади та місцевого самоврядування і спільна робота у колективних органах (радах, колегіях, комісіях, комітетах та ін.).

Важливим напрямком роботи державних інститутів є *організація консультацій*. Цей вид громадянської активності не можна стовідсотково відносити саме до політичної участі. Консультування передбачає використання механізмів (консультативні комітети, громадські та координаційні ради), які дають змогу доводити думку громади до тих, хто має право на прийняття рішень. Ключова особливість консультування полягає в тому, що політики не зобов'язані слідувати висловленим в їх адресу рекомендаціям: вони погоджуються слухати, але діяти у відповідності з тим, що вони почують, не повинні. Саме до такого виду участі відноситься діяльність громадських дорадчих комітетів.

Отже, незважаючи на критику, держава залишається основною формою співжиття людей та організації суспільства. Проте протягом історичного розвитку людство будувало модель ідеальної держави та наполегливо до неї рухалось. Саме демократична, правова та соціальна держава є основним суспільним ідеалом на сучасному етапі. Це є той дороговказ, у напрямку якого крокує більшість сучасних демократичних країн.

Методика

Варіант А. *Інтерактив «Склади схему»*

Об'єднайтеся в групи: складіть схему «Методи впливу громадян на життя громади». Після виконання завдання групи презентують результати роботи для всіх учасників.

Варіант Б. *Інтерактив «Інтернет»*

Об'єднайтеся в групи: за допомогою мережі Інтернет знайдіть приклади участі громадян в управлінні суспільством.

Варіант В. *Інтерактив «Афоризми»*

Об'єднайтеся у 5 груп, проаналізуйте афоризми з метою: визначити час появи афоризму, причину його появи, співвідношення афоризму із поняттям «політика».

Група 1.

Політика — розвага пересічних людей, які в разі успіху набувають значущість в очах ще більш пересічних людей (*Джордж Джин Нейтан*).

Політика, яким би не було її кредо, на практиці є систематична організація ненависті (*Генрі Брукс Адамс*).

Політика залежить від політиків майже так, як погода від астрономів (*Ремі де Гурмон*).

Група 2.

Якість держави залежить від якості людей, тому завдання політики — навчання та вивчення їх потреб (*Платон*).

Політика — мистецтво створювати факти, жартома підпорядковувати собі події і людей. Вигода — її мета, інтрига — засіб... Зашкодити їй може тільки порядність (*П'єр Огюстен Карон Бомарше*).

У політиці можна об'єднуватися заради відомої мети навіть із самим чортом, — потрібно тільки бути впевненим, що ти проведеш чорта, а не чорт тебе (*Карл Маркс, Фрідріх Енгельс*).

Група 3.

У політиці страх такий же поганий порадник, як і в усьому іншому (*Едуар Ерріо*).

Політик лише формулює те, що думають його виборці, навіть якщо вони ще не здогадуються про це (*Енох Павелл*).

Якщо ви не будете займатися політикою, політика займеться вами (*Шарль Форбо де Трион де Монталамбера*).

Політика — це невпинний вибір із двох зол (*Джон Морлі*).

Група 4.

У політиці доводиться робити багато такого, чого не слід робити (*Теодор Рузвельт*).

Політика є мистецтво утримувати людей від участі в справах, які їх прямо стосуються (*Пітер Устинов*).

Політика — це суспільна мораль, мораль — це особиста політика (*Габріель Бонно де Маблі*).

Група 5.

Політика — не точна наука (*Отто фон Бісмарк*).

Політика є мистецтво можливого (*Отто фон Бісмарк*).

Політика не є мистецтво можливого; політика — мистецтво неможливого (*Вацлав Гавел*).

Чесність — найкраща політика (*Англійське прислів'я*).

Варіант Г. Інтерактив «Політична партія»

Визначте проблеми, з якими ви стикаєтеся у житті, створіть міні-політичну партію для вирішення даних проблем. Для цього на фліпчарті фіксуються проблеми, шляхом мозкового штурму обирається назва організації, пишеться статут, шляхом голосування обираються керівні органи, складається план роботи.

Під час практичної роботи учні повинні враховувати такі запитання:

- Що таке «політична партія»?
- У чому полягає різниця між громадським рухом, громадською організацією та політичною партією?
- Які проблеми є найбільш актуальними для даної партії?
- Яка політична ідеологія притаманна створеній партії?
- Чи можна назвати створену партію опозиційною? Провладною? Чому?
- Чи передбачено новоствореною партією лобювати інтереси певних груп громадян? Яких? Чому?

Варіант Д. Інтерактив «Плакат»

Об'єднайтеся в групи для створення на аркушах формату А1 реклами, що пояснює громадянам важливість вступу до уявної політичної партії. Після роботи відбувається презентація та обговорення результатів роботи.

Коментар. Демократична держава — держава, заснована на здійсненні народовладдя шляхом забезпечення прав громадян, їх рівної участі у формуванні державної влади і контролі за її діяльністю. Саме демократія є гарантом того, що державні інституції будуть виконувати суспільну волю.

ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЦЕДУРИ

Демократичні процедури

Демократичні процедури — офіційно встановлений чи прийнятий за звичаєм, традицією демократичний порядок проведення державних або громадських заходів, послідовність дій під час здійснення якихось справ, розв'язання проблем.

До демократичних процедур належать:

- вибори;
- голосування;
- референдуми;
- опонування та змагальність;
- делегування повноважень;
- вивчення громадської думки.

Таким чином, демократія сьогодні — не влада народу, а механізм здійснення державної влади, який забезпечує виконання волі більшості населення.

Демократичні процедури мають дотримуватися таких принципів:

- верховенство права;
- прозорість;
- належність реагування;
- орієнтація на консенсус;
- рівність, зокрема, чоловіків і жінок, та врахування інтересів;
- ефективність та результативність;
- відповідальність (підзвітність);

Відповідальність є ключовою умовою втілення демократії. Не лише урядові інституції, а й приватний сектор і організації громадянського суспільства мають бути відповідальними перед громадянством. Хто є відповідальним перед ким залежить від того, які рішення чи дії здійснюються, чи є вони внутрішніми чи зовнішніми, і чи стосуються вони організацій чи інституцій. Загалом, організація чи інституція є підзвітною перед тими, кого стосуються рішення чи дії. Відповідальність не може бути впроваджена без прозорості та принципу верховенства права.

Отже, якими б не були демократичні процедури, вони мають відповідати існуючим демократичним принципам.

Вибори. Виборчі системи

Поняття виборів так само містке, як і демократія, і може означати як форму здійснення народо-владдя, так і спосіб формування й оновлення органів урядування. Вибори були й залишаються найпоширенішим демократичним способом здобуття влади, оновлення особового складу її органів та інституцій. **Вибори** — висунення спільнотою шляхом голосування одного або групи повноважних представників для делегованого виконання громадських функцій.

Відаючи свій **голос** на виборах, громадянин країни немовби укладає своєрідну угоду з певною політичною силою (партією або окремим депутатом) про тимчасове передання їй своєї частки влади. Отож акт голосування на виборах можна оцінити як процедуру такого передання, а ухилення від участі у виборах — як незгоду передавати владу, розпоряджатися нею в такий спосіб або й як відмову від своєї частки влади.

Демократичний лад, окрім іншого, передбачає періодичну ротацію, змінюваність особового складу органів влади та здійснюваного ними курсу. Без такої змінюваності неодмінно виникає загроза невідповідності діяльності влади та реальних потреб суспільства, у ньому поширюються застійні й навіть руйнівні явища, влада виявляється неспроможною належним чином реагувати на зміни, що відбуваються, втрачає свою легітимність, настає криза влади й суспільства.

Вибори здійснюються завдяки існуванню **виборчого права**. Термін «виборче право» має два значення. По-перше, це інститут конституційного права, який складається з правових норм, що регулюють порядок надання громадянам права брати участь у виборах. По-друге, виборче право — це суб'єктивне право громадянина бути учасником конституційно-правових стосунків, що виникають під час виборів.

Ефективність виборів вбачають у функціонуванні тієї або іншої виборчої системи. **Виборча система** — сукупність установлених законом правил, які регулюють перебіг виборчої кампанії (*змагання між партіями і кандидатами та спосіб голосування*), а також спосіб визначення переможців і розподілу між ними депутатських мандатів. Головною ознакою, що відрізняє одну виборчу систему від іншої, є порядок визначення результатів виборів, тобто розподілу депутатських мандатів між кандидатами чи партіями. Серед основних типів виборчих систем назвімо мажоритарну, пропорційну та змішану.

Суттєвою ознакою **мажоритарної** (від фр. *majorité* — *більшість*) виборчої системи є те, що результати голосування тут визначаються за ознакою більшості. За мажоритарної виборчої системи обраним по виборчому округу вважається той кандидат, який здобув установлену більшість голосів.

Пропорційне представництво виходить з ідеї, що вплив партії на прийняття суспільно значимих рішень має відповідати кількості виборців, які голосують за неї. Пропорційна виборча система

ґрунтується на пропорційній відповідності між кількістю завойованих голосів і кількістю отриманих мандатів. Виборчі округи за такої системи можуть бути або національними та охоплювати всю країну, або поширюватись лише на певний регіон.

У різних країнах формування виборчих списків відбувається по-різному. У деяких країнах використовуються так звані жорсткі списки, коли місце кожного кандидата визначає партія, і виборець не може вплинути на персональний склад фракції від цієї партії у представницькому органі. В інших країнах використовується так звана пропорційна система з преференціями, коли, голосуючи за партію, виборці позначають відповідними номерами тих кандидатів, яких вони воліли б бачити у представницькому органі. За такої системи думка виборців враховується під час розподілу місць між депутатами.

Щоб використати переваги та послабити недоліки цих систем, у деяких країнах використовується *змішана*, або пропорційно-мажоритарна система. За цієї системи частина мандатів (*зазвичай від 80 до 50 відсотків*) розподіляється в одномандатних виборчих округах за мажоритарним принципом, а решта — за пропорційним принципом у багатомандатних округах. Така виборча система дає змогу забезпечити компроміс між справедливим представництвом громадян і стабільністю й ефективністю роботи парламенту, припускає самовисування окремих кандидатів.

Отже, ефективність виборчих систем перевіряється довірою до неї громадян, представленням інтересів виборців обраними особами.

Референдум

Референдум — у державному праві прийняття електоратом (*виборцями*) рішення з конституційних, законодавчих чи інших внутрішньо- чи зовнішньополітичних питань. Референдум — один з елементів так званої прямої демократії (*безпосередньої демократії*). Умови проведення референдуму і його процедура регулюються конституціями і законодавством країн.

Залежно від предмета, способу проведення і сфери застосування, розрізняють: референдум конституційний (*на всенародне голосування виноситься проект конституції чи конституційні поправки*) і законодавчий (*предмет референдуму — проект закону*), загальнодержавний або місцевий, обов'язковий референдум або факультативний. Ініціатива проведення факультативного референдуму може належати виборцям (*Італія*), окремим суб'єктам федерації (*Швейцарія*) або центральній владі (*Франція*).

Важливо додати, що і українці вже мають досвід проведення аналогічного заходу — 1 грудня 1991 року відбувся Всеукраїнський референдум щодо проголошення незалежності України, під час якого 90,32 % виборців підтримали суверенний статус нашої держави, а також нелегітимний референдум у Криму щодо статусу автономії 16 березня 2014 року.

Отже, референдум є важливим інструментом прямої демократії, ефективність якої залежить від законних та демократичних процедур його проведення.

Методика

Варіант А. Інтерактив «Обирай»¹

Матеріали: Картка (формат А4), кольорові ручки, клейка стрічка, картки невеликого формату і ручки (факультативно).

Підготовка: Зробіть два написи: «Згоден» і «Не згоден» і приклейте їх на протилежних кінцях довгої стіни. Уздовж стіни має бути достатньо місця, щоб усі могли вишикуватися в ряд. Поставте два стільці в центрі приміщення, за півметра один від одного так, щоб навколо них було достатньо місця для переміщення людей.

Інструкції

1 Вкажіть на написи на стінах і повідомте, що збираєтеся зачитати висловлювання, з якими учасники можуть більшою або меншою мірою погоджуватися або не погоджуватися.

2. Оберіть висловлювання з нижченаведеного списку і зачитайте його.

¹ Компас. Пособие по образованию в области прав человека с участием молодёжи. – Совет Европы, 2-е издание, 2003 г. — С. 108–110.

- Голосувати на виборах — наш моральний обов'язок.
- Дотримуватися слід всіх законів, навіть несправедливих.
- У демократичному суспільстві владу мають тільки політики.
- «Народ отримує тих лідерів, яких він заслуговує».
- Контролювати повсякденну діяльність уряду — це обов'язок громадян.

3. Попросіть учасників зайняти місця уздовж стіни відповідно до того, «наскільки» вони згодні або не згодні: ті, хто повністю не згодні або згодні — під написами, решта — десь посередині.

4. Коли всі визначаться з вибором місць, запросіть двох учасників, що найбільш віддалені одне від одного, зайняти місця на стільцях. Решті слід розміститися за тим із сидячих, з ким вони найбільше згодні, або зайняти місце в центрі, якщо вони не визначилися зі своїм ставленням.

5. Учасникам на стільцях дайте по одній хвилині для викладу своїх аргументів на підтримку або проти зачитаного висловлювання. Ніхто не повинен перебивати їх або допомагати їм. Усі повинні слухати мовчки.

6. Після завершення виступів попросіть тих, хто вагається, визначитися у своєму ставленні (вони не можуть нескінченно залишатися в нерішучості) і зайняти місця позаду одного з доповідачів, щоб вийшло дві групи: одна, що підтримує висловлювання, і інша — що проти. Дайте групам десять хвилин на те, щоб окремо одна від одної підготували аргументи на користь своєї позиції і обрати для їх викладу нових доповідачів.

7. По завершенні 10 хвилин запросіть нових доповідачів зайняти місця на стільцях, а групи «прихильників» встати за ними.

8. Дайте доповідачам по три хвилини на виклад аргументів, після чого прихильники одного або іншого доповідача можуть міняти свою позицію і переходити в іншу групу, якщо її аргументи виявилися більш переконливими.

9. Переформатовані групи отримують по п'ять хвилин для вироблення нових аргументів і вибору третьої пари доповідачів. Ті займають місця на стільцях, викладають свої аргументи, після чого інші знову отримують можливість за бажанням змінити свою позицію.

10. Після третього «раунду» всі збираються разом для аналізу та висновків.

Аналіз та оцінка. Запросіть всіх поміркувати про те, як протікає і яку мету має дискусія, і в чому цінність демократичного суспільства. Постарайтеся не повертатися до дискусії з обраним висловом.

- Чи змінив хтось свою позицію у ході дискусії? Якщо так, під впливом яких аргументів?
- Чи не вважають учасники, що на них впливали не тільки висунуті аргументи, а й, наприклад, тиск групи, емоційність виступів, азарт змагання?
- Чи мала якийсь сенс вправа для тих, хто не змінив своєї думки? Під впливом яких доводів вони могли б змінити свої погляди?
- Чому в людей розходяться думки? Як ставитися до цього в демократичному суспільстві?
- Чи слід в умовах демократії терпимо ставитися до різних поглядів?

Поради фасилітатору. Перша частина вправи, коли учасники займають місця уздовж стіни, повинна зайняти не більше двох хвилин. Її сенс у тому, щоб люди визначили свою «споконвічну позицію» і порівняли її з позиціями інших.

Сенс вправи полягає і в тому, щоб попрактикувати навички спілкування і переконання, і в тому, щоб поміркувати над суттю проблеми. Тому порадьте учасникам думати не тільки про зміст і форму викладення своєї позиції, а й про те, у якому вигляді або формі ваші аргументи будуть найбільш переконливими для протилежної сторони. Їх мета привернути в свою «партію» якомога більше людей. У перервах між виступами їм слід аналізувати погляди «опозиції» і думати про те, як послабити її в наступному раунді.

Крім пропонованих висловлювань, можливе використання інших тем для дискусії — важливо лише те, щоб обране висловлювання викликало полеміку серед учасників щодо демократії і виборів.

Примітка: Три раунди обговорення одного висловлювання займуть близько 30 хвилин. Якщо ви бажаєте обговорити більше число висловлювань, вам потрібно буде виділити на це більше часу.

Рекомендується гнучко підходити до послідовності етапів заняття з урахуванням того, наскільки сильна або слабка група, наскільки жваво проходить дискусія. Наприклад:

- Не обмежуйте число раундів трьома, якщо ви хочете, щоб у ролі доповідачів випробувало себе щонайбільше учнів.
- В одній із перерв між раундами ви можете запропонувати, щоб прихильники кожної з груп попрацювали з доповідачем протилежної сторони, тобто підготували аргументи проти своїх же позицій. Це допоможе краще зрозуміти точку зору суперника, і, можливо, внесе пожвавлення у вправу, особливо якщо ніхто не хоче переходити з однієї групи до іншої.

Ви можете дозволити доповідачам коротко записувати свої аргументи на картках і користуватися ними під час виступу.

Ви можете торкнутися питання про можливість встановлення меж «плюралізму» або свободи слова в суспільстві, толерантному до інакомислення: чи повинні бути дозволені, наприклад, нацистські та комуністичні демонстрації.

Варіант Б. Інтерактив «Мозковий штурм»

- Поясніть термін «виборча система».
- Поясніть термін «виборче право». У чому різниця між активним і пасивним виборчим правом?
- Які існують обмеження у виборчому праві?
- З якою метою встановлюється віковий ценз?
- З якою метою встановлюється ценз осілості?
- З якою метою встановлюється майновий ценз?
- З якою метою встановлюються інші цензи?
- Що таке виборча система?

Після цього аудиторія об'єднується в групи для вирішення трьох питань:

- Позитиви й недоліки мажоритарної виборчої системи.
- Позитиви й недоліки пропорційної виборчої системи.
- Позитиви й недоліки змішаної виборчої системи.

Варіант В. Дискусія

- Чому участь у виборах — це громадянський вчинок?

Після цього індивідуально заповніть таблицю і разом дайте відповіді на запитання:

Громадянин повинен брати участь у виборах, тому що...	Громадянин може не брати участі у виборах, тому що...

- Чи повинен громадянин брати участь у виборах?
- Чи потрібно ввести закон, що зобов'язує громадян брати участь у виборах?
- Чи сприятиме ваша неучасть у виборах можливим фальсифікаціям?

Варіант Г. Робота в групах

Учасникам у групах пропонується розробити проект «реклами», котра закликала б громадян України брати участь у виборах (одна група) та запобігати можливим махінаціям (на основі законів «Про вибори Президента України» та «Про вибори народних депутатів України» — інші групи). На основі результатів роботи групи демонструють свої проекти.

Варіант Д. Інтерактив «Афоризми»

Об'єднайтеся в групи та проаналізуйте афоризми.

Голосування не визначає ходу подій. Голосованіє вирішує, хто визначатиме хід подій (Джордж Вілл).

Вибори — єдина гонка, у якій виграє більшість учасників (Лоренс Пітер).

Віддавши свій голос, ми потім позбавляємося голосу; це цілком логічно (Єжи Лещинський).

Погана влада обирається хорошими громадянами, які не голосують (*Джордж Джин Нейтан*). Громадянином в загальному сенсі є той, хто причетний і до владарювання і до підкорення (*Аристотель*).

Найбільш задоволених громадян має та держава, яка створює ілюзію, ніби всі вони — маленькі королі (*Вільгельм Швобель*).

Будь громадянином, бо батьківщина потрібна для твоєї безпеки, для твоїх задовольень, для твого благополуччя (*Гельвецій*).

Варіант Е. Презентація результату проекту «Голосувати чи не голосувати?»

Презентуються та обговорюються результати соціологічного опитування про причини участі або неучасті в голосуванні.

Інструкція: Опитайте групу респондентів, чи збираються вони голосувати на найближчих парламентських чи місцевих виборах. Об'єднайте всіх у дві групи: бажаних (А) і не бажаних (Б) голосувати. Тих, що вагаються, розбийте на дві групи, щоб мати дві більш-менш рівнозначні частини.

1. Чи будете ви брати (чи берете) участь у виборах?	
2. Чому ви не голосували на попередніх виборах? А «Я вважав, що мій голос ніяк не вплине на результат виборів» Б «Ніхто з кандидатів не викликав у мене симпатії» В «Я не був згоден ні з однією з пропонувався політичних платформ» Г «А мені було все одно...» Д Інші причини (вказати які)	2. Яка була головна причина вашої участі в голосуванні на попередніх виборах? А «Я вважаю це своїм демократичним обов'язком» Б «Я хотів віддати свій голос за... [кандидат]» В «Я хотів віддати свій голос за... [партію]» Г «Я не хотів, щоб переміг хтось ще [інший кандидат / інша партія]» Д Інші причини (вказати які)

Коментар. Можливість вибирати — це право, за яке люди боролися впродовж століть. Його досі прийнято вважати складовою свободи та щастя. Вибір змушує кожного задуматися, який життєвий шлях обрати. Приймаючи рішення, людина стає автором свого життя, творцем своєї долі.

ПОЛІТИЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ

Плюралізм

Політичний плюралізм — характеристика політичної системи суспільства, за якої соціальні групи мають можливість висловлювати власні позиції через своїх представників у політичних і громадських організаціях. Плюралізм передбачає різні позиції, погляди, що відображають розмаїтість інтересів у суспільстві. Найкращий прояв політичного плюралізму — **багатопартійність**.

Партії є важливим складником політичної системи будь-якої держави, активними суб'єктами виборчого процесу. Без них неможливо уявити сучасну демократичну державу. Головна риса, яка відрізняє політичні партії від усіх інших організацій — це прагнення заміщення державних посад своїми представниками. Партії намагаються використовувати державну владу, впливати на неї, на процес її формування й функціонування. Вони висувають своїх представників на лідерство, формують партійні списки на обрання до складу представницького органу, проводять передвиборчу агітацію, здійснюють нагляд за дотриманням правил проведення виборів, після отримання влади реалізують свою політичну програму одноосібно або в коаліції з іншими партіями.

Функції політичних партій:

- представницька — представництво інтересів окремої спільноти, визначення, формулювання й обґрунтування цілей і завдань, принципів і засобів їх досягнення;
- пропагандистська — формування громадської думки в потрібному напрямі, вплив на неї з метою залучити на свій бік якомога більше прихильників;
- агітаційна — пробудження інтересів громадян до виборів, до запропонованого партією кандидата, агітація за його обрання;
- боротьба за позиції у виборчих органах влади на всіх її рівнях, за можливість впливати на неї;

- участь у політичному управлінні, перетворення інтересів на практичну політику, шляхом формування складу уряду та впливу на його діяльність (правлячі партії) або шляхом оцінки й критики дій правлячих сил (опозиційні партії);
- добір і виховання громадських і політичних лідерів, державних діячів, рекрутування політиків, функціонерів;
- узгодження інтересів різних груп населення на спільному ґрунті.

Політичні партії розрізняються залежно від їхньої соціальної сутності, соціальної бази (*особливостей тієї спільноти, інтереси якої партія виражає*), від ідеології, яку вони сповідують, програмних завдань і тактичних пріоритетів, від принципів організаційної побудови, місця, яке вони займають у політичній системі.

Отже, партії є втіленням політичного плюралізму, в основі якого є конкуренція за втілення своєї політичної програми розвитку суспільства у життя.

Опозиція

Опозиція — протиставлення одних поглядів або дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозрив з думкою більшості або з панівною думкою і висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем. Політична опозиція — необхідний елемент політичної системи, що сприяє її ефективному функціонуванню.

Суть опонування полягає у двох напрямках:

- протиставлення своєї політики політиці інших політичних сил;
- виступ проти думки більшості в законодавчих, партійних, інших структурах.

Діяльність політичної опозиції має відбуватися у правовому полі держави. Держава не повинна дозволяти діяльність політичних партій, які ставлять собі за мету знищити державу, обмежити її суверенітет або зазіхають на територіальну цілісність або прагнуть завдати шкоди національним інтересам українського народу. Досягнути цього можна або шляхом прямої заборони політичних організацій, що порушують конституцію, або введенням додаткових обмежень («заборона на професії» у Німеччині).

Розрізняють опозицію помірковану, радикальну, лояльну, конструктивну, деструктивну (руйнівну).

Варто відмітити, що зріла опозиція не займається популізмом через критику влади, а пропонує альтернативні шляхи державної політики.

Отже, опозиція є важливим обов'язковим елементом політичного життя демократичної країни. Проте, опозиція в основу своєї діяльності повинна ставити інтереси країни, а не отримання влади.

«Більшість» і «меншість»

Більшість — велика частина чого-небудь, або кількісне переважання прихильників якоїсь ідеї чи рішення над їхніми противниками. Вважається найпершою засадою демократичного способу прийняття спільних рішень, головною й необхідною умовою обрання кандидата на виборну посаду.

Проте підпорядкування меншості більшості (*перших останнім*) не завжди буває демократичним. У демократичному суспільстві воля більшості має поєднуватися з гарантіями прав меншості — етнічна меншина, релігійна чи політична меншість. Права меншості не залежать від доброї волі більшості і не можуть бути скасовані більшістю голосів.

Існує кілька способів забезпечення гарантії прав меншості та врахування її інтересів. Насамперед, держава повинна запровадити фінансування політичних партій відповідно до їхніх результатів на виборах і кількості отриманих місць у вищому представницькому органі. Можлива цільова підтримка опозиційних партій (*за англійським варіантом*) або загальне фінансування (*за німецьким*).

Визначним фактором розвитку громадянського суспільства через створення принципово іншого розподілу влади — між правлячою більшістю та опозицією — може стати практика надання опозиції права протягом певного періоду (*наприклад в Англії — 20 днів*) формувати порядок денний роботи парламенту.

Отже, за своєю природою опозиція є носієм альтернативних шляхів розвитку суспільства, тому заслуговує на постійну взаємодію з владою, а не лише від виборів до виборів.

Методика

Варіант А. Інтерактив «Мотиватор»

Учасники об'єднуються в групи, які повинні дослідити зміст поняття «політика» і «політик» і зробити мотиватор щодо них. Після презентації робиться висновок про політику як суспільне явище. Обов'язково у постері має бути присутнім поняття «плюралізм», «опозиція», «більшість» і «меншість».

Мотиватор (демотиваційний постер) — зображення-макрос, що складається з картинок в рамці і напису-слогана, що коментує її, складене за достатньо суворим каноном. Напис-слоган можна придумати самому або використати популярний афоризм.

Варіант Б. Інтерактив «Займи позицію»

Суть вправи полягає в тому, що в різних кінцях аудиторії розміщені аркуші паперу з написами «Згоден» і «Не згоден», а між ними — «Не визначився». Завдання: після зачитування твердження визначитися із своїм ставленням до нього шляхом переходу до відповідного аркуша. Після визначення організовується обговорення різних позицій.

- Існують антигуманні ідеології, які варто заборонити.
- В Україні варто запровадити єдину політичну партію.
- Пропаганда антиурядових партій загрожує стабільності держави.
- Опозиція робить державу міцнішою.
- Політичний лобізм — антидемократичне явище.
- Якщо враховувати думку меншості, то рішення більшість не прийме.

Коментар. Отже, демократія — це не тільки вияв волі більшості, а й гарантія права меншості на критику і вільне вираження своїх поглядів — конструктивних, а не руйнівних. Це право говорити та бути почутим — право бути оскарженим, але не пригнобленим. Влада може стояти міцно лише тоді, коли вона відчуває опір з боку опозиції — політичної меншості. Це змушує її постійно підтверджувати своє право управляти суспільством і державою.

Рефлексія

1. У різних джерелах знайдіть визначення поняття «демократія». Поясніть причини їх відмінності і подібності.
2. Чому поняття «демократія» тотожне поняттю «народовладдя»?
3. Знайдіть у Конституції України статті, що відображають загальновизнані принципи демократії.
4. Визначте суперечності, що існують між представницькою та безпосередньою демократією у сучасному світі.
5. Демократія передбачає законність, яка поєднує в собі насильство і примус. Де та межа, коли насильство і примус набувають недемократичні чи антидемократичні форми?
6. Поміркуйте, чим вибори відрізняються від призначення.
7. Схарактеризуйте переваги й недоліки різних виборчих систем.
8. На вашу думку, для чого потрібні вибори, з якою метою вони проводяться?
9. Чому для уряду важливо мати сильну опозицію?
10. Як більшості приймати рішення, не порушивши прав меншості?

Джерела

1. Визначення і вимірювання демократії. За ред. Д. Бітема /Пер. з англ. — Львів: Літопис, 2005. — 312 с.
2. Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. — К.: Смолоскип, 2005. — XXVIII+1108 с.
3. Д'юї Джон. Демократія і освіта. — Львів: Літопис, 2003. — 294 с.
4. Ле Дюк Лоуренс. Учасницька демократія: референдуми у теорії та на практиці / Перекл. з англ. — Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2002. — 160 с.
5. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / За заг. ред. А. Колодій. — К.: «Ай Бі», 2002. — 684 с.
6. Патнам Р. Д. Творення демократії. — К.: Основа, 2001. — 302 с.
7. Рагозін М. Вчимося демократії. Уроки громадянської освіти. — Донецьк: ООО Донбас, 2000. — 150 с.

Розділ 5

ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯН І ДЕРЖАВИ В ДОСЯГНЕННІ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

ТЕМА 1

СОЦІАЛЬНІ ЦІЛІ ЕКОНОМІКИ

Мета заняття:

розглянути сутність та значення економіки в житті суспільства, проілюструвати залежність між базовими економічними категоріями — потребами, інтересами та благами і виявити взаємозв'язок між суспільним виробництвом і суспільним добробутом.

Вміння і навички:

пояснює роль економіки в житті громадянина та функції учасників економічних відносин; виявляє залежність між економічними потребами, інтересами і благами; розуміє відмінності між потребами, бажаннями і можливостями їх задоволення людиною; визначає роль уряду у створенні суспільних благ; розкриває взаємозв'язок суспільного виробництва та суспільного добробуту.

Ставлення і цінності:

усвідомлює ієрархію потреб, інтересів і цінності суб'єктів економічних відносин; поділяє думку про те, що діяльність економічних суб'єктів має бути спрямована на досягнення соціальних цілей економіки.

Ключові слова і поняття:

економіка потреби економічні інтереси блага суспільні блага
 суспільне виробництво фактори виробництва розподіл
 обмін і споживання суспільний добробут економічні суб'єкти
 фази виробництва

Мотивація до вивчення теми:

Громадянин у повсякденному житті постійно стикається з економічними явищами — вибір напрямку використання власного ресурсу праці, працевлаштування, організація бізнесу, прийняття

управлінських рішень або їх виконання, отримання доходів і сплата податків, купівля і продаж, споживання і заощадження тощо. У зв'язку з цим, особливого значення набуває наука, яка досліджує економіку, економічні явища, найбільш загальні економічні процеси і глибинні економічні зв'язки між ними. Це — економічна наука. Зрозуміло, що найкращим для громадянина було б раціонально використовувати власні сили та ресурси, обирати з багатьох можливих рішень найкраще. Якщо всі громадяни суспільства є суб'єктами економічних відносин, які прагнуть до задоволення власних потреб, виникає питання: як здійснити економічний вибір кожному з нас?

Економіка в житті суспільства

Термін «*Економіка*» — емкісне поняття і явище, і дослівно означає мистецтво ведення домашнього господарства. Вперше це поняття було застосоване філософами Аристотелем і Ксенофонтом у III ст. до н. е. у їх працях про «розумні правила» організації домашнього господарства і землеробства.

Становлення економічної науки в самостійну галузь знань відбувається значно пізніше й історично збігається із формуванням національних і світового ринків. У ті часи з'являється інша назва економічної науки — політична економія. У науковий обіг цей термін був уведений французьким політиком і економістом Антуаном Монкретьєном у 1615 році в праці «Трактат політичної економії». Дослівно «*політична економія*» перекладається як вчення про закони ведення суспільного господарства. Політична економія — це наука, яка вивчає загальні економічні закони і закономірності, що регулюють суспільне виробництво, обмін, розподіл і споживання життєвих благ і розробляє механізми їх використання суспільством.

Зрозуміло, що погляди на предмет економічної науки змінювалися залежно від історичних умов розвитку суспільства. У кінці XIX ст. у 1890 році англійський економіст Альфред Маршалл у книжці «Принципи Економікс» застосував іншу назву економічної науки — «*Економікс*», яка набула широкого використання науковцями. Предметом дослідження «Економікс» є діяльність людей у сфері використання ними обмежених виробничих ресурсів для створення різних товарів та їх розподіл між громадянами суспільства. На сьогодні існує наука, яка прагне об'єднати «політичну економію» та «економікс». Цією наукою є *економічна теорія*, яка вивчає взаємовідносини між економічними суб'єктами, спрямовані на ефективне господарювання в умовах обмежених ресурсів з метою задоволення безмежних потреб людей.

У сучасному трактуванні під *економікою* розуміють сферу життя суспільства, яка охоплює виробництво, розподіл, обмін та споживання товарів і послуг, які задовольняють людські потреби.

Під *виробництвом* розуміють спосіб поєднання обмежених ресурсів та їх узгоджене, цілеспрямоване використання з метою створення товарів і послуг — результатів виробництва.

Розподіл являє собою процес визначення участі кожного громадянина суспільства у створеному продукті, за суттю — це процес формування доходів всіх економічних суб'єктів, які будуть розглянуті нами пізніше.

Обмін — це відносини, завдяки яким товари та послуги рухаються від виробників до споживачів за допомогою грошей як посередників в обміні.

Споживання передбачає процес використання доходів і реалізацію корисностей товарів і послуг в процесі задоволення потреб людей.

Названі процеси взаємопов'язані як функціонуючі частини єдиного цілого.

Важливим для розуміння є те, що економіка являє собою сукупність відносин між людьми в процесі їх життєдіяльності, направленої на задоволення потреб, яке є найважливішим завданням кожного цивілізованого суспільства. Ці відносини можуть виникати як у процесі виробництва, так і в процесах розподілу, обміну та споживання.

Крім того, економіка являє собою систему господарства країни, яка включає відповідні галузі, наприклад промисловість, сільське господарство, транспорт, зв'язок тощо. Усі ці складові господарства країни покликані забезпечити високий загальний добробут кожного громадянина та врахувати його інтереси.

Економіка як сфера життя суспільства має певні цілі. Поряд з головною ціллю — надання можливостей для кожного громадянина суспільства найповніше задовольнити власні потреби — не

менш важливим є *досягнення соціальних цілей*. Головними з них є такі:

1) економіка має виражати інтереси всіх груп громадян країни (наприклад, інтереси не лише громадян з високими доходами й тих, які займають високі посади, а насамперед — малозабезпечених і соціально вразливих груп населення);

2) економіка покликана забезпечувати добробут кожному громадянину суспільства — забезпечити ступінь задоволення не тільки мінімальних потреб громадян (потреб в їжі, одязі, житлі тощо), а й потреб в освіті, медичному обслуговуванні, безпеці тощо;

3) економіка повинна створити можливості для реалізації прав власності кожного громадянина окремо, груп громадян і суспільства в цілому (право володіти, користуватися та розпоряджатися окремого громадянина, груп громадян та суспільства об'єктами власності, зокрема, обладнанням, технікою, товарами та послугами, грошима, землею, цінними паперами, інформацією тощо).

Соціальну економіку вважають однією зі складових «держави добробуту». Соціальна економіка являє собою систему господарювання, яка заснована на різноманітні форм власності, свободі підприємництва, добросовісній конкуренції за умов активної соціальної політики, яка забезпечує гідний рівень життя населення та гарантує його соціальний захист на підставі високого рівня розвитку економіки. На думку Г. Мюрдала — шведського економіста, лауреата Нобелівської премії з економіки, соціальна економіка — це такий соціальний захист населення, який забезпечується системою законодавчих, економічних, соціальних і соціально-психологічних гарантій з боку держави, рівними умовами для підвищення добробуту завдяки особистому трудовому внеску громадян, економічній самостійності, підприємству для працездатного населення та створенню певного рівня життєзабезпечення для непрацездатних.

Критерій соціальної економіки — рівень життя кожного громадянина та суспільства в цілому. ООН рекомендує рівень життя визначати за системою, що містить такі складники:

- здоров'я, у тому числі демографічні умови відтворення населення;
- умови праці, зайнятості, організації праці;
- освіти, зокрема грамотність;
- житло, у тому числі його благоустрій;
- соціальне забезпечення, людські свободи.

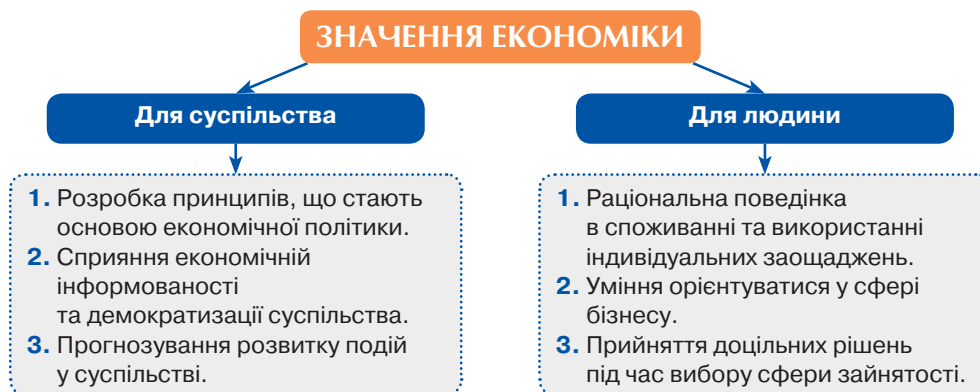
Методика

Варіант А. Мозковий штурм

Самостійно або в малих групах сформулюйте поняття «економіка» та запропонуйте аргументи щодо її важливості для кожного члена суспільства. Результати роботи обговоріть спочатку в групах, а потім разом.

Варіант Б. Порівняння

Розгляньте наведену схему «Значення економіки». Порівняйте власні думки та твердження економістів щодо значення економіки¹.

¹ Всі уроки. — Режим доступу: <http://subject.com.ua/lesson/economic/10klas/5.html>

Варіант В. Мозковий штурм

Об'єднайтеся в малі групи, кожній групі оберіть певну конкретну соціальну ціль економіки, поясніть її цінність для громадян країни та запропонуйте способи її досягнення. Результати роботи кожної групи обговоріть в аудиторії.

Варіант Г. Роздуми

Завдання: уявіть суспільство, де відсутня економіка, запропонуйте висунути аргументи «на користь» та «проти» її існування. У результаті певних роздумів підведіть до розуміння, що суспільство без економіки не існує так само, як і економіка без суспільства.

Коментар. Економіка — важлива сфера життя кожного громадянина. Її важливість важко переоцінити, оскільки саме економіка пов'язана із життєдіяльністю кожного з нас, саме із нею пов'язаний процес задоволення людських потреб, що виступає найважливішим завданням кожного цивілізованого суспільства.

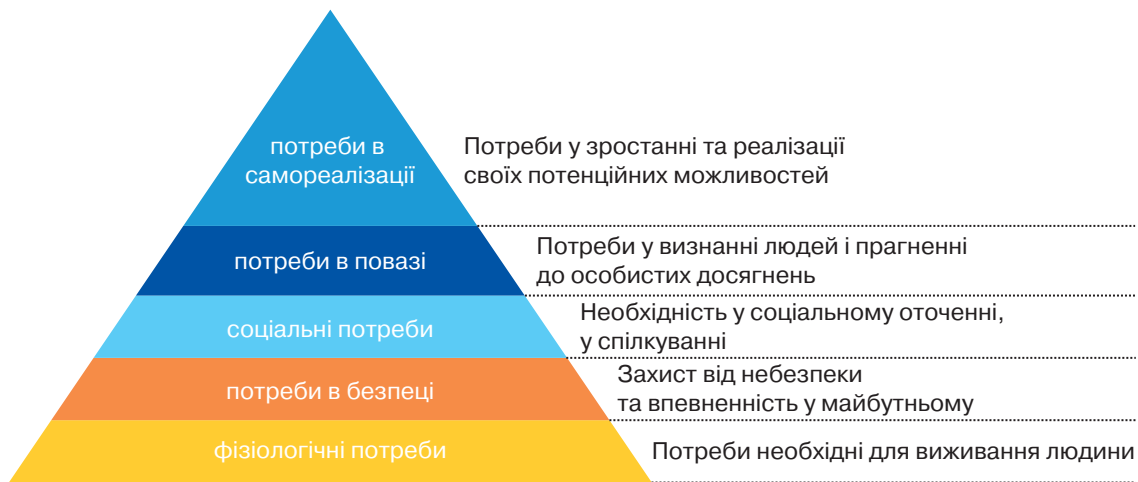
Економічні потреби та економічні блага. Суспільні блага

Потреби, з одного боку, це бажання людини у будь-чому, що забезпечує і поліпшує її життєдіяльність, це відчуття нестачі в певних товарах або послугах. З іншого боку, потреби — це внутрішні мотиви або стимули до діяльності, направленої на їх задоволення, це внутрішній збудник активності людини. Потреби безмежні та різноманітні.

Класифікація потреб

1. За критерієм загальності та ієрархічності взаємодії між ними:

Американський психолог Абрахам Маслоу вважав, що в основі поведінки людини лежать потреби, які можна поділити на п'ять груп. Перші дві групи потреб є первинними, а наступні три групи — вторинними. Усі ці потреби можна розташувати в ієрархічній послідовності у вигляді піраміди, в основі якої лежать первинні потреби, а вершиною є вторинні.

Піраміда потреб А. Маслоу

Сутність піраміди полягає в тому, що до того моменту, доки не задоволені потреби нижчих рівнів, їх вплив на поведінку людини буде пріоритетним.

2. За характером виникнення:

- первинні (пов'язані з існуванням людства) — потреби, які пов'язані із задоволенням насамперед фізіологічних потреб людей як умови підтримки їхньої життєдіяльності — їжа, одяг, житло, тепло, світло, особиста безпека тощо;
- вторинні (пов'язані з розвитком цивілізації) — це потреби зумовлені досягнутим розвитком суспільства і пов'язані з розвитком і самореалізацією особистості людини, реалізації її соціальної природи — освіта, інформація, комфорт, культура, духовні цінності, суспільне визнання, повага тощо.

3. За ступенем реалізації:

- абсолютні потреби — це потреби в благах, і послугах, що породжені сучасним рівнем розвитку економіки і виробництво яких починає освоюватись;
- дійсні потреби відповідають рівню розвитку виробництва відповідних благ і послуг та можуть бути задоволені;
- платоспроможні — потреби, які людина може задовольнити відповідно до доходів та рівня цін. Визначаються платоспроможним попитом;
- фактичні — задовольняються наявними товарами та послугами

4. За засобом задоволення:

- матеріальні (потреби в матеріальних благах);
- нематеріальні (духовні потреби — потреби в спілкуванні, в інформації, у відвідуванні театру та кінотеатру).

5. За нагальністю задоволення:

- першочергові (потреби у предметах першої необхідності — потреби в їжі, житлі, одязі тощо);
- другорядні (потреби у предметах розкоші — потреби у коштовних прикрасах, дорогих автівках тощо).

6. За можливостями задоволення:

- насичені (вгамовані) — потреби, що мають межу та можливості повного задоволення;
- ненасичені (невгамовані) — потреби, які не мають меж насичення.

7. За участю у відтворювальному процесі:

- виробничі (потреби у засобах виробництва — сировині, матеріалах, обладнанні, інструментах тощо);
- невиробничі (потреби у предметах споживання — потреби у їжі, одязі, засобах гігієни, спілкуванні, освіті).

8. За суб'єктами вияву:

- особисті (потреби окремої особи);
- колективні (потреби групи людей, наприклад потреби учнів окремого класу у наявності комфортних умов для навчання і відпочинку);
- суспільні (потреби існування та розвитку суспільства в цілому — у безпеці, захисті, мирі, чистоту навколишньому середовищі).

З потребами людей та їхньою діяльністю в процесі виробництва тісно пов'язана економічна категорія — інтерес. Слід зазначити, що інтерес є похідним від потреби, є проявом економічних відносин людей. Інтерес можна розглядати як форму прояву потреби — матеріальної основи інтересу. Деякі вчені вважають, що *економічний інтерес — це усвідомлена потреба*. Можна сказати, що якщо потреби мають об'єктивний характер, то інтерес — об'єктивно-суб'єктивний.

Економічний інтерес — це реальний, зумовлений економічними відносинами мотив і стимул діяльності щодо задоволення потреб. Він є породженням і соціальним проявом потреби, її усвідомленням, але реалізується через трудову господарську діяльність людей, їх економічні відносини. **потреба → інтерес → мотив → діяльність → результат задоволення потреби.**

Для економіки важливий зв'язок між економічними потребами, інтересами і господарською діяльністю людей.

Будь-які корисні речі, що можуть бути застосовані для задоволення людських потреб, називаються **благами**, серед яких виділяють **неекономічні блага**, кількість яких є необмеженою і перевищує наявні людські потреби (сонячне світло, повітря, навколишнє середовище, спілкування тощо), і **економічні блага** — засоби задоволення людських потреб, що наявні в обмеженій кількості, порівняно з існуючими потребами в них. Економічні блага називаються **споживчими благами**.

Отже, **економічні потреби** — це потреби в економічних (споживчих) благах. Економічні потреби задовольняються за допомогою споживчих благ — результатів людської діяльності.

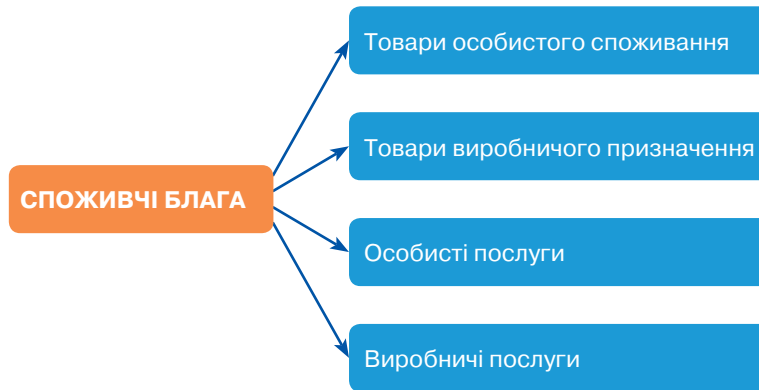
Структура економічних (споживчих) благ:

- товари особистого споживання — це товари, які задовольняють базові потреби (у їжі, одязі, житлі, меблях) або ж роблять життя людей змістовнішим і багатшим (особисті транспортні засоби, побутова техніка тощо);

- товари виробничого призначення — це товари, які не беруть безпосередньої участі у задоволенні потреб споживачів, але вони здійснюють це опосередковано, тобто стають частиною виробничих процесів (сировина, матеріали, машини, устаткування, будівлі, заводи, офіси тощо);
- особисті послуги мають задовольняти потреби людини безпосередньо і спрямовуватися на кожного споживача окремо (послуги лікаря, вчителя, адвоката, перукаря);
- виробничі послуги є невід’ємною частиною сучасного виробництва (банківські послуги, послуги транспорту, торгівлі тощо).

Структура споживчих благ

Варто зазначити, що товари особистого споживання та особисті послуги складають *предмети споживання*, тобто те, що безпосередньо задовольняє потреби людей. Своєю чергою, товари виробничого призначення та виробничі послуги — це *засоби виробництва*, які задовольняють потреби людей опосередковано, тобто використовуються для виробництва предметів споживання.

Крім зазначеної класифікації, економічні блага можна поділити на *приватні* та *суспільні*. *Приватні блага* створюються приватним сектором економіки та споживаються після процесу їх купівлі-продажу. *Суспільні блага* — це блага, які споживаються усіма громадянами країни (або усіма членами певної спільноти) незалежно від того, оплачують їх окремі споживачі чи ні. Прикладами суспільних благ є: національна оборона, охорона та підтримка правопорядку, природоохоронні заходи і боротьба зі стихійними лихами, вуличне освітлення і греблі, паркові зони та квітники, якими прикрашаються наші міста, тощо.

На відміну від приватних благ, суспільним благам притаманні такі властивості, як *неконкурентність* і *невиключність*. Ці властивості суспільних благ зумовлені, по-перше, тим, що їх неможливо поділити на одиниці індивідуального споживання, що можуть бути продані окремим споживачам. Збільшення або зменшення числа споживачів певного суспільного блага не впливає на його доступність іншим споживачам. Саме це робить суспільне благо *неконкурентним*.

Водночас не існує ефективних способів відсторонити будь-яку особу або заборонити їй споживати певне суспільне благо, користуватися цим благом навіть тоді, коли ця особа відмовляється сплачувати за нього. *Невиключність* суспільних благ у тому і полягає, що ними користуються всі, і жоден не може бути відстороненим від їх споживання. У зв'язку з цим, суспільні блага, як правило, виробляються за участю держави завдяки оподаткуванню їх споживачів.

Безперервний економічний і духовний прогрес суспільства неминуче зумовлює як кількісне, так і якісне зростання потреб. Виникнення нових потреб супроводжується постійним примноженням й ускладненням їхньої структури. Прагнення задовольнити зростаючі потреби є спонукальним мотивом удосконалення економічної діяльності, покращення кількісних і якісних характеристик виробництва економічних благ. Однак зростання і розвиток потреб завжди випереджає можливості виробництва і не збігається з рівнем фактичного споживання.

Отже, *всезагальний економічний закон зростання потреб* відбиває необхідні, суттєві й сталі зв'язки між виробництвом та споживанням, потребами й існуючими можливостями їхнього задоволення. Відповідно до цього закону безперервний розвиток потреб є рушійною силою економічного й духовного розвитку людства, що, своєю чергою, стимулює появу дедалі нових і нових потреб.

Методика

Варіант А. Афоризм

Кілька груп студентів аналізують афоризми, які стосуються проблем потреб, інтересів і благ. Викладач акцентує увагу на тому, що: потреби є безмежними; кількість потреб постійно зростає; потреби є стимулом до знаходження способів їх задоволення.

У потреб немає вихідних (*Р. Бертон*).

У випадку стикання мотивів, вибір завжди відбувається в бік сильнішого мотиву (*Лоскій Н. О.*).

Оскільки бажання людини частіш за все ненаситні, вони хочуть мати у величезній кількості не тільки речі корисні і необхідні, а і приємні безглузді речі (*Ж. Боден*).

Бажання — міра цінності (*Грасіан-і-Моралес Бальтасар*).

Дайте людині все, що вона бажає, і в ту ж мить вона відчує, що це все не є все (*Кант*).

Виконання однієї потреби вимагає відмови від іншого бажання (*Лоскій Н. О.*).

Чим більше нам дано, тим більше ми бажаємо (*Сенека*).

Якби людина не бажала то і не було б людини. Причина будь-якої діяльності є потреба (*Толстой Л. М.*).

Вдячність Богу за те, що я завжди бажаю більшого, ніж можу досягти (*Мікеланджело*).

Варіант Б. Взаємозв'язок

На аркуші паперу або на дошці записати, з одного боку, сьогоденні потреби студента (чи малої групи студентів) та, з іншого боку, засоби, які здатні задовольнити відповідні потреби. Акцентується увага на тому, що потреба призводить до свого задоволення.

Варіант В. Роздуми

Окреслити уявну ситуацію про те, що учасники опинилися на безлюдному острові. Пропонується визначити набір потреб для тих, хто опинився в такій скрутній ситуації. В обговоренні, підвести до розуміння того, що всі визначені потреби пов'язані із задоволенням першочергових фізіологічних потреб.

Далі скласти список потреб звичайних студентів і згрупувати їх за різними критеріями (ознаками), акцентуючи на виникненні потреб, не пов'язаних із фізіологією.

Варіант Г. Дискусія

Запитати учасників, що більше задовольнить їх потреби: квітка, зірвана ними під час прогулянки в лісі, чи тюльпан, який виростили голландські садівники та привезли в Україну; полуниця, вирощена на своїй ділянці, чи придбані на ринку; светр, зв'язаний бабусею, чи той, який купили в магазині? Провести дискусію стосовно спільного і відмінного між цими благами, підводячи до підлілу благ на економічні та неекономічні¹.

Варіант Д. Перетворення

Навести приклади того, як неекономічні блага перетворюються на економічні (наприклад, вода у криниці та вода, яку купують в магазині, або звичайне повітря та повітря, очищене за допомогою спеціальних пристроїв, тощо).

Коментар. *Потреби є безмежними. Виникнення потреб стимулює діяльність, направлену на їх задоволення. Все, що задовольняє потреби людей, називається благами, частина яких дається природою (неекономічні блага), або ж є результатом людської діяльності та проходять через акт купівлі-продажу (економічні блага). Суспільні блага споживаються усіма громадянами країни, не проходять через процес купівлі-продажу та пов'язані із прагненням досягнення суспільного добробуту.*

¹ Крупська Л. П. Методичний посібник для роботи з підручником «Моя економіка» / Л. П. Крупська, І. М. Пархоменко, І. Є. Тимченко. — К.: А.П.Н., 2005. — 216 с.

Суспільне виробництво, його структура та фактори. Суспільний добробут

Виробництво економічних благ для задоволення потреб людей є вихідною і вирішальною умовою забезпечення життєдіяльності як окремої людини, так і людського суспільства в цілому. Розвиток суспільного виробництва є об'єктивною умовою і джерелом соціально-економічного прогресу людського суспільства.

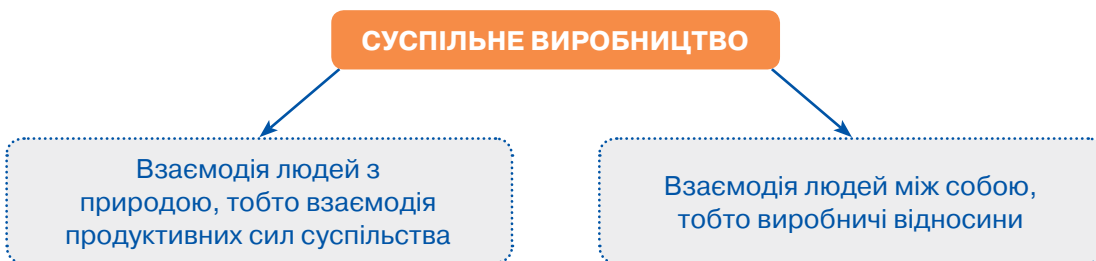
Суспільне виробництво — це сукупна, певним чином організована, взаємопов'язана діяльність людей, спрямована на перетворення речовин і сил природи з метою створення економічних благ, необхідних для задоволення поточних потреб суспільства.

Суспільне виробництво має певну **структуру** і складається з двох взаємопов'язаних сфер — **матеріального** та **нематеріального** виробництва.

Матеріальне виробництво — це сукупність сфер і галузей суспільного виробництва, у яких виробляються матеріально-речові блага, і, які надають матеріальні послуги споживчого та виробничого призначення (промисловість, енергетика, сільське та лісове господарство, будівництво, комунальне господарство, побутове обслуговування, транспорт, зв'язок і торгівля).

Нематеріальне виробництво є сукупністю сфер і галузей, де виробляють нематеріальні й духовні блага та надають нематеріальні послуги, покликані задовольняти соціальні та духовні потреби суспільства (державне управління, оборона, охорона правопорядку та довколишнього середовища, освіта, інформатика, наука, культура, мистецтво, охорона здоров'я, спорт, туризм, курортне та рекреаційне господарство тощо).

Суспільне виробництво має подвійну природу: з одного боку, є процесом взаємодії людей з природою і, з іншого боку, є системою відносин між людьми.

Дві сторони суспільного виробництва

Продуктивні сили суспільства — це сукупність особистісних та матеріально-речових факторів, взаємодія яких забезпечує процес суспільного виробництва. До них належать: люди та засоби виробництва.

Людина є головною продуктивною силою виробництва, а її здатність до праці називається робочою силою. **Робоча сила** — це сукупність фізичних і розумових здібностей, які застосовує людина в процесі виробництва споживчих благ.

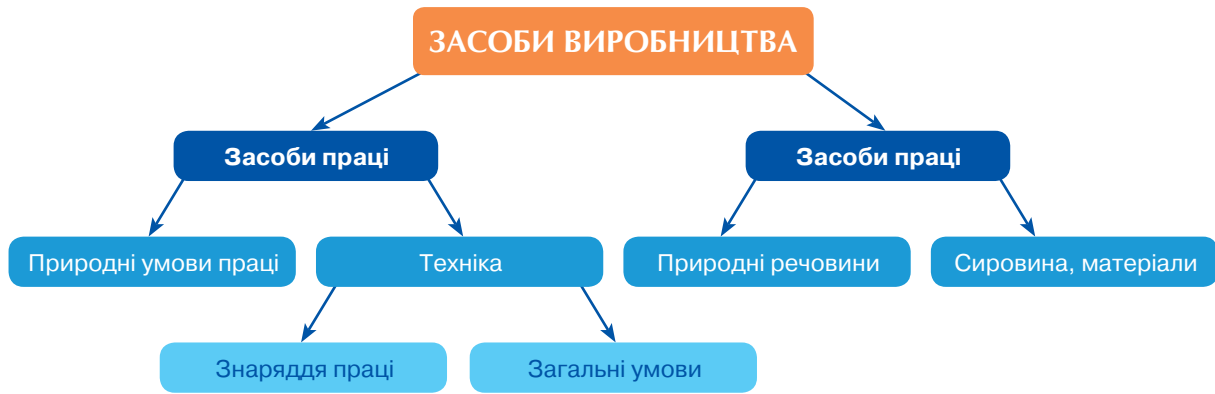
Основою процесу суспільного виробництва та процесом, де споживається робоча сила, є процес праці. **Праця** — це цілеспрямована діяльність людей зі створення споживчих благ, необхідних для задоволення потреб кожного індивіда і суспільства в цілому.

Засоби виробництва — створені людиною чи природою матеріальні ресурси, за допомогою яких люди створюють споживчі блага. До засобів виробництва відносяться **предмети праці** та **засоби праці**.

Предмети праці — це речі, які людина видозмінює за допомогою засобів праці, те, на що спрямована діяльність людини. Вони складаються із речовин природи та сировини і матеріалів, тобто речовин природи, які підлягали першочерговій обробці.

Засоби праці — те, за допомогою чого людина впливає на предмети праці. До складу засобів праці входять природні умови праці (водоспади, припливи) і техніка — штучні, створені людиною засоби праці. Техніка — це знаряддя праці, які відіграють провідну роль (інструменти, машини), і загальні умови праці — споруди, канали, дороги, водопостачання.

Структура засобів виробництва

Виробничі відносини являють собою сукупність відносин, які виникають між людьми в процесі виробництва, розподілу обміну і споживання споживчих благ, послуг і доходів. Ці відносини охоплюють техніко-економічні, організаційно-економічні та соціально-економічні відносини.

Техніко-економічні відносини — це відносини між людьми з приводу створення та використання ними знарядь і предметів праці у процесі виробництва, за допомогою яких вони впливають на сили природи і виробляють необхідні життєві блага. Техніко-економічні відносини відображають технологію і є матеріально-речовим змістом суспільного виробництва.

Організаційно-економічні відносини — це відносини між людьми з приводу застосування способів і методів організації та управління суспільним виробництвом: відносини обміну діяльністю між людьми, спеціалізація праці, кооперування, концентрація та комбінування виробництва.

Соціально-економічні відносини — насамперед це відносини власності в економічному значенні цього поняття. Відносини власності визначають головне в економічній системі — спосіб поєднання працівника із засобами виробництва.

Процес виробництва завжди є результатом взаємодії відповідних факторів, які в економічній науці одержали назву **фактори виробництва** — усі необхідні елементи, які використовуються для виробництва споживчих благ. Сучасна «Економікс» класифікує фактори виробництва за ознаками їх власників та особливостей економічної форми отримуваних ними доходів від їх використання. Прихильники такого підходу здебільшого відокремлюють такі фактори виробництва:

- **Земля** як сукупність всіх природних ресурсів, місце за будови промислових об'єктів та основний засіб виробництва в сільському господарстві.
- **Праця** як фактор виробництва охоплює людські ресурси: фізичні та розумові здібності, освітній і професійний рівень, виробничий досвід зайнятих у виробництві.
- **Капітал** — це засоби виробництва, що належать підприємцям або іншим власникам і використовуються в процесі створення речей і послуг.
- **Підприємницька здатність** — особливий людський ресурс, що пов'язаний зі здатністю поєднувати ресурси, приймати рішення у процесі ведення бізнесу, схильністю до нововведень та ризику.
- **Інформація** — впорядкована система знань, яка використовується у виробництві.

Взаємодія названих факторів виробництва забезпечує процес суспільного виробництва та певний результат. **Суспільний продукт** — результат суспільного виробництва.

Суспільний продукт з боку **натурально-речового складу** — це сукупність усіх матеріальних і нематеріальних економічних благ — товарів і послуг, вироблених в усіх сферах і галузях національної економіки за певний проміжок часу, як правило за рік, призначених для задоволення потреб як кожної окремої людини, так і суспільства в цілому. З огляду на структуру суспільного виробництва, яке складається з матеріального та нематеріального виробництва, за натурально-речовою формою суспільний продукт складається з:

- **матеріальних благ**, до яких відносять товари, вироблювані у галузях і сферах матеріального виробництва, та послуги споживчого й виробничого призначення, що надаються виробниками даних галузей;

- **нематеріальних благ**, що створюються у сферах і галузях нематеріального виробництва і можуть мати як уречевлену товарну форму — книги, картини, кінофільми тощо, так і форму нематеріальних послуг — освіта, лікування, послуги тренера, театральна вистава тощо.

Результативність використання речових й особистих факторів виробництва може бути відображена категорією **ефективності виробництва**.

Економічна ефективність виражає результативність суспільного виробництва шляхом співставлення затрат і одержаного результату, її визначають за формулою:

$$E = \Pi / Z,$$

де Π — вартість продукту; Z — матеріально-грошові затрати.

Показниками економічної ефективності є продуктивність праці, трудомісткість, матеріаловіддача, матеріаломісткість, фондівіддача, фондомісткість.

Отже, суспільне виробництво є головною сферою економіки, яка постачає різноманітні блага для задоволення потреб її громадян. **Суспільний добробут** — це рівень забезпеченості громадян країни необхідними для життєдіяльності благами.

Показниками суспільного добробуту є такі:

- **Національні рахунки добробуту**, які складаються з трьох основних компонентів: *особистий добробут* (емоційна рівновага, задоволення життям, позитивне існування, життєздатність, стійкість та самооцінка); *соціальний добробут* (відносини, що підтримують; довіра та приналежність до певних суспільних груп); *задоволення роботою*.
- **Індекс розвитку людського потенціалу** — агрегований показник, який містить широкий діапазон статистичних даних добробуту, об'єднаних в чотири індекси: очікувана середня тривалість життя; індекс освіти; доступність освіти; рівень життя.
- **Міжнародний індекс щастя**, який являє собою показник, що відображає добробут людей і стан навколишнього середовища в різних країнах світу. Головна ідея розрахунку даного індексу є вимір «реального» добробуту нації, оскільки кінцева мета більшості людей не бути багатими, а бути щасливими та здоровими¹.

Методика

Варіант А. Мозковий штурм

Робота в групах: здійсніть аналіз ситуації та дайте відповіді на запитання:

- Які корисні товари можна виробити з пластикової пляшки з-під води?
- Які фактори виробництва (крім пляшки) необхідно застосувати?
- Для чого організовують виробництво?

Підведіть до розуміння, що виробництво — це доцільна діяльність людей, результатом якої є створення благ. Економіка без виробництва неможлива, але вона існує лише тоді, коли учасники виробництва дотримуються «принципу економічної доцільності», тобто обов'язкового співвіднесення результатів із витратами².

3. Яка структура суспільного виробництва?

Варіант Б. Таблиця

Результатом процесу виробництва є товари та послуги. Заповніть таблицю та наведіть декілька прикладів матеріальних товарів і послуг та нематеріальних товарів і послуг.

	Виробництво	
	Матеріальне	Нематеріальне
Товари		
Послуги		

¹ Гузь М. М. Аналіз показників економічного та суспільного добробуту населення / М. М. Гузь // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. — 2012. — Вип. 36. — С. 66–74. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu_2012_36_9

² Освітній портал «Педагогічна преса». — Режим доступу: <http://lib.pedpresa.ua/3034-tema-vyrobnytstvo-ta-produkt-ekonomichnoji-diyalnosti.html>

Акцентуйте увагу, що суспільне виробництво має певну структуру, яка відрізняється в різних країнах і залежить від багатьох факторів, у тому числі: розвиток продуктивних сил суспільства, природно-кліматичні умови тощо.

Варіант В. Афоризм

Поясніть вислів відомого вченого Карла Маркса: «*Економічні епохи розрізняються не тим, що виробляється, а тим, як виробляється, якими засобами праці*». Наголос робиться на те, що будь-який процес виробництва є процесом поєднання людини та засобів виробництва. Засоби виробництва, у свою чергу, поділяються на засоби праці та предмети праці. Рівень розвитку засобів праці визначає тип виробничого процесу, наприклад машинізація, механізація, автоматизація, комп'ютеризація.

Варіант Г. Розслідування

Знайдіть в мережі Інтернет інформацію щодо показників суспільного добробуту, наприклад, міжнародного індексу щастя. Дайте завдання зробити вибірку щодо найбільш «щасливих» та найбільш «нещасних» країн світу й порівняти отримані дані із індексом людського розвитку (ІЛР).

Для довідки: ІЛР — інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. Він є стандартним інструментом у загальному порівнянні рівня життя різних країн і регіонів.

Коментар. *Суспільне виробництво є основою будь-якої економіки, що пов'язане з організованою діяльністю людей зі створення різноманітних економічних благ, які задовольняють безмежні людські потреби. Суспільне виробництво завжди є процесом взаємодії людей з природою та людей між собою. Поєднання основних елементів виробництва — робочої сили людей та засобів виробництва — дає змогу отримати певний результат — суспільний продукт.*

Економічні суб'єкти та їх взаємодія в економіці

Економіка є складною системою взаємодії різних суб'єктів. **Економічні суб'єкти** здійснюють економічну діяльність у процесі задоволення своїх потреб. Основними економічними суб'єктами є домогосподарства, підприємства та держава.

Домогосподарство — це самостійний економічний суб'єкт, який складається з однієї або декількох осіб і має такі ознаки:

- є власником певних ресурсів, які під час використання стають факторами виробництва;
- на ринку ресурсів виступає продавцем, тобто постачальником ресурсів в економіку;
- на ринку товарів і послуг виступає покупцем різноманітних економічних благ;
- має на меті задоволення своїх власних потреб — отримання корисностей (міра задоволення від споживання товарів і послуг) від економічних благ.

Підприємство — це самостійний економічний суб'єкт, який має такі ознаки:

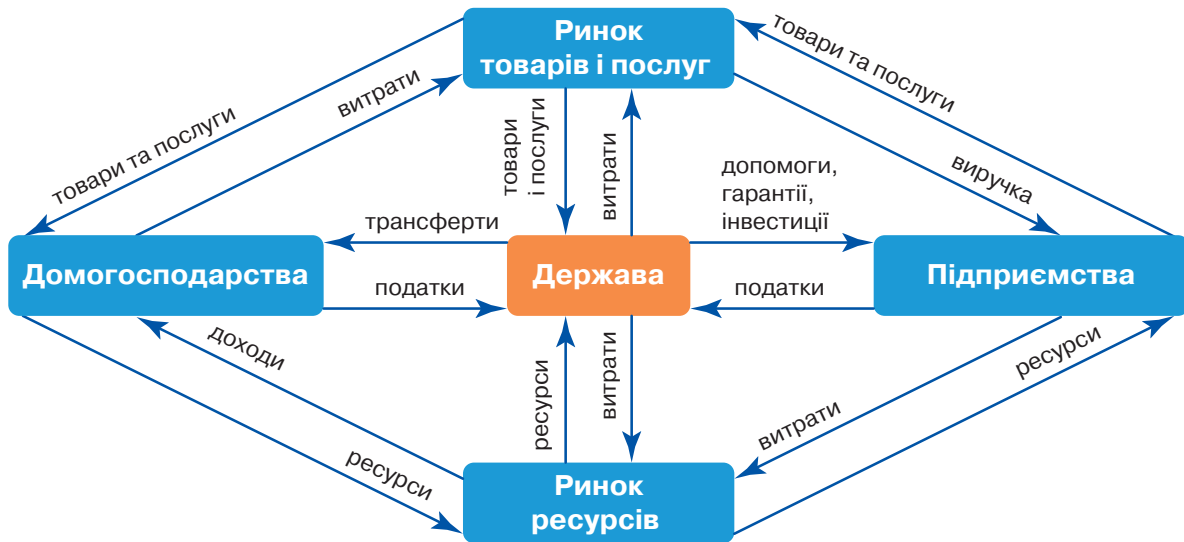
- на ринку ресурсів виступає покупцем;
- займається виробництвом товарів і послуг, що виробляє із факторів виробництва (придбаних ресурсів, які в процесі використання у виробництві стають факторами виробництва);
- на ринку товарів і послуг є продавцями різноманітних економічних благ;
- має на меті отримання прибутку.

Держава — самостійний економічний суб'єкт, який має такі ознаки:

- складається з урядових установ;
- здійснює юридичну, політичну й економічну владу;
- на ринках ресурсів, товарів і послуг виступає покупцем відповідних економічних благ;
- має на меті задоволення суспільних потреб і досягнення суспільного добробуту.

Взаємодія економічних суб'єктів здійснюється на ринку ресурсів та на ринку товарів і послуг, і може бути наочно представлена у вигляді економічного кругообігу ресурсів, товарів і послуг, доходів і витрат.

Економічний кругообіг ресурсів, товарів і послуг, доходів і витрат

Пояснення до рисунка.

На підставі ознак трьох названих економічних суб'єктів їх взаємодія ілюструється рухом матеріально-речових (ресурсів, товарів і послуг) і грошових потоків (доходів і витрат) та здійснюється таким чином:

- домогосподарства постачають свої ресурси на ринок ресурсів, які купують підприємства для організації виробництва;
- купівля ресурсів для підприємств є витратами, які, своєю чергою, стають доходами домогосподарств;
- ресурси в процесі виробництва стають факторами виробництва і їх поєднання спричинює отримання певного результату — продуктів виробництва;
- продукти виробництва на ринку стають товарами та послугами, які продаються підприємствами через ринок товарів і послуг домогосподарствам;
- купівля товарів і послуг для домогосподарств виступає споживчими витратами, які, своєю чергою стають доходами від реалізації товарів і послуг для підприємств;
- держава є покупцем як ресурсів, так і товарів та послуг, купівля яких супроводжується здійсненням державою витрат;
- держава стягує податки (обов'язкові платежі) з домогосподарств і підприємств для виконання в економіці своїх функцій; своєю чергою, держава забезпечує трансферти домогосподарствам (виплати окремим індивідам з державного бюджету, наприклад, соціальна допомога, пенсії, стипендії тощо), грошові допомоги (дотації), гарантії, інвестиції тощо.

Представлений кругообіг ресурсів, товарів і послуг, доходів та витрат спрощено ілюструє взаємодію суб'єктів у сучасній економіці, у якій кожен з них задовольняє свої потреби. Взаємовідносини, що встановлюються між економічними суб'єктами — домогосподарствами, підприємствами і державою — мають такі відмінні риси:

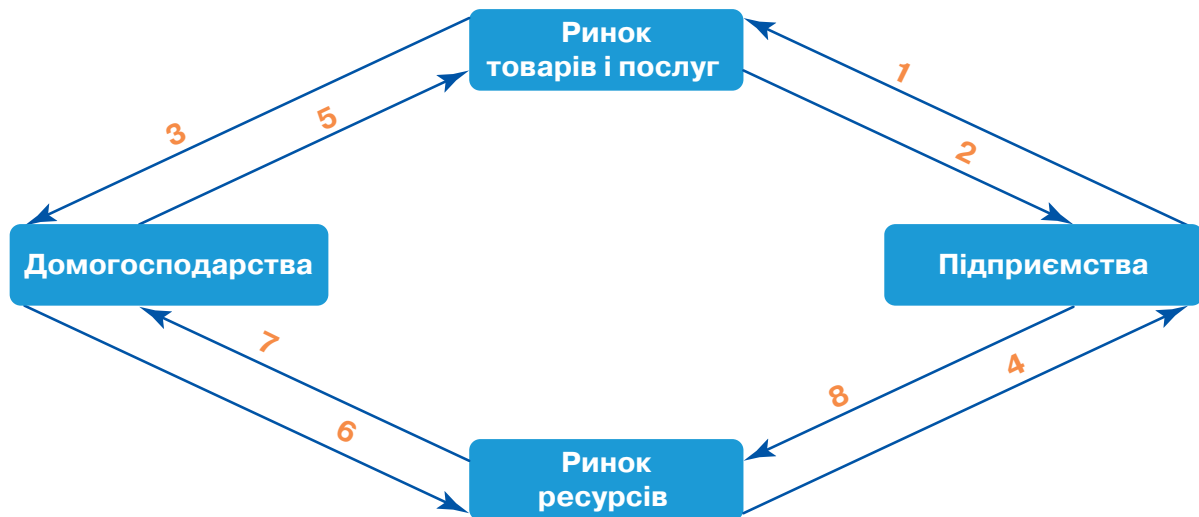
- рівноправне становище учасників взаємодії, тобто відсутність у кожного з них можливостей позаекономічного примусу до вступу у відносини обміну;
- економічна вигода як головний критерій доцільності участі в ринковій взаємодії;
- повна економічна відповідальність суб'єктів за свої дії, які ілюструють їх усвідомлений вибір.

Методика

Варіант А. Відповідність

Установіть відповідність між ситуаціями (які відмічені відповідними літерами) та номерами потоків грошей, ресурсів і товарів (послуг) у спрощеній економіці:

- А Працівник Петренко наймається на роботу на підприємство «Сузір'я», яке займається виробництвом ялинкових прикрас.
- В Підприємство «Торчприлад» орендує земельну ділянку у місцевого землевласника.
- С Підприємство «Оріон» погасило заборгованість із заробітної плати своїм працівникам.
- Д Власник капіталу отримує відсотки від позичальника за користування його грошима протягом року.
- Е Підприємство «Зоря» транспортувало продукцію до ринку збуту.
- Ф Домогосподарка Ганна сплатила за придбані на ринку 2 кг морської риби в розмірі 150 грн.
- Г Виробник індивідуального шкіряного взуття надіслав через перевізника «Нова пошта» жіночі туфлі без попередньої оплати.
- Н За реалізовану продукцію підприємству перерахували 20 000 грн через банківську систему «Приват 24».

Правильність відповідності між літерами та цифрами:

А—6, В—4, С—8, D—7, Е—1, F—5, G—3, Н—2.

Варіант Б. Рольова гра

Об'єднуйтеся у 3 групи, кожна з яких представляє економічний суб'єкт — домогосподарство, підприємство та державу. Завдання: «розіграти» економічні ситуації. Для організації рольової використати картки із назвами матеріально-речових і грошових потоків (ресурси, товари та послуги, витрати, доходи, податки, трансферти та грошові допомоги, гарантії, інвестиції). Запропонувати ситуацію, у якій мають бути задіяні щонайменше 2 економічних суб'єкти.

Варіант В. Дискусія

Об'єднуйтеся у 2 групи. Акцент на тому, що взаємодія всіх економічних суб'єктів здійснюється з метою задоволення певних потреб. Завдання: назвати потреби кожного із суб'єктів, які характеризують мету його діяльності. З метою організації дискусії пропонує одній групі відстоювати позицію, що задоволення потреб одного суб'єкта не перешкоджає іншому суб'єкту задовольняти власні потреби; другій групі пристати на протилежну позицію, яка виявляється у ствердженні того, що задоволення потреб одного суб'єкта завжди негативно впливає на можливості задоволення своїх потреб іншими суб'єктами. Час для обговорення питань в кожній групі та висування аргументів на користь тієї чи іншої позиції складає 20–25 хв. Спільне обговорення результатів роботи.

Варіант Г. Асоціації

Об'єднуйтеся в групи по 3 учасники. Кожній групі на аркушах паперу пропонується зобразити економічних суб'єктів — домогосподарства, підприємства та державу у вигляді певних асоціацій — фігур, тварин, частин тіла, елементів інтер'єру тощо. Час для підготовки асоціацій — до 20 хвилин.

Результати роботи кожної групи пропонуються на всезагальний розгляд з метою визначення конкретного суб'єкта економічної діяльності.

Коментар. *Економіка є середовищем взаємодії економічних суб'єктів — домогосподарств, підприємств і держави. Кожен з цих суб'єктів переслідує власну мету. Так, домогосподарство має на меті задовольнити свої потреби за допомогою споживання товарів і послуг, підприємства здійснюють свою діяльність з метою отримання прибутку, держава має на меті задоволення потреб всіх членів суспільства та досягнення високого рівня суспільного добробуту.*

Рефлексія

1. Що охоплює економіка як сфера життя суспільства?
2. У чому полягають соціальні цілі економіки?
3. Який існує взаємозв'язок між економічними потребами та економічними благами?
4. Коли економічна потреба набуває форми економічного інтересу?
5. Порівняйте кількісно економічні потреби та економічні блага.
6. Наведіть приклад закону зростання потреб з власного життя.
7. У якій сфері створюються економічні блага і які сторони вона має?
8. Які властивості притаманні суспільним благам? Назвіть їх.
9. Наведіть приклади структурних елементів засобів виробництва.
10. Які відносини виникають між людьми в процесі суспільного виробництва? Наведіть їх приклади.
11. Які фактори виробництва ви знаєте? Чи всі з них є обмеженими?
12. Який взаємозв'язок між суспільним виробництвом і суспільним добробутом?
13. Які економічні суб'єкти ви знаєте? До яких відноситесь ви?

Джерела

1. Всі уроки — Режим доступу: <http://subject.com.ua/lesson/economic/10klas/5.html>
2. Гузь М. М. Аналіз показників економічного та суспільного добробуту населення / М. М. Гузь // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. — 2012. — Вип. 36. — С. 66–74. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu_2012_36_9
3. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — 9-те вид., доповн. — К.: Знання, 2014. — 710 с.
4. Економічна теорія: Практикум для студентів неекономічних спеціальностей: Навчальний посібник / Базилевич В. Д., Гражевська Н. І., Трохименко В. І. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. — 160 с.
5. Індекс людського розвитку/ https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_людського_розвитку.
6. Крупська Л. П. Методичний посібник для роботи з підручником «Моя економіка» / Л. П. Крупська, І. М. Пархоменко, І. Є. Тимченко. — К., 2005. — 216 с.
7. Освітній портал «Педагогічна преса» — Режим доступу: <http://lib.pedpresa.ua/3034-tema-vyrobnytstvo-ta-produkt-ekonomichnoji-diyalnosti.html>
8. Радіонова І. Ф. Економіка (профільний рівень). / І. Ф. Радіонова, В. В. Радченко. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. — 256 с.
9. Радіонова І. Ф. Економіка. 11 клас: рівень стандарту, академічний рівень / Підручник. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. — 176 с.
10. Семененко В. М. Економічна теорія. Політекономія: Навч. посіб. / В. М. Семененко, Д. І. Коваленко, В. В. Бугас, О. В. Семененко. — К., 2011. — 428 с.

ТЕМА 2

СТАЛИЙ РОЗВИТОК

Мета заняття:

дослідити проблему економічного вибору та розглянути основні способи її вирішення — процес ресурсозбереження, як складову концепції сталого розвитку.

Вміння і навички:

розуміє обмеженість ресурсів та пояснює головну економічну проблему — проблему економічного вибору; вміє обирати способи енерго- та ресурсозбереження та керуватися ними у своїй діяльності; розуміє необхідність охорони та збереження навколишнього середовища.

Ставлення і цінності:

дбайливо ставиться до навколишнього середовища як місця існування людства; усвідомлює, що забезпечення сталого розвитку є запорукою впровадження європейських стандартів життя кожному громадянину та виходу країни на провідні позиції у світі.

Ключові слова і поняття:

обмеженість ресурсів

економічний вибір

енергозбереження

ресурсозбереження

охорона навколишнього середовища

сталий розвиток

Мотивація до вивчення теми:

Головною проблемою будь-якого суспільства є суперечність між обмеженістю ресурсів та безмежністю людських потреб. Вирішення цього питання пов'язане з проблемами ресурсозбереження. Сучасним способом вирішення проблеми економічного вибору є реалізація концепції сталого розвитку, яка охоплює не тільки економічні питання, а й соціальні та екологічні.

Ресурси та їх обмеженість. Проблема економічного вибору

Перед тим, як бути використаними в процесі виробництва, фактори виробництва є ресурсами. **Ресурси** — це джерельно-матеріальна основа виробничого процесу, тобто ресурс потенційно може стати фактором виробництва, але лише тоді, коли безпосередньо використовується у виробництві.

Основні відмінності між ресурсами та факторами виробництва:

- ресурси можуть бути платними і безплатними, а фактори виробництва завжди платні;
- ресурси можуть мати і не мати власника, а фактори виробництва завжди мають;
- ресурси є джерельною базою для факторів виробництва; іншими словами, не всі ресурси набувають форми факторів виробництва, фактори — приведені в дію ресурси.

Усі ресурси можна поділити на відтворювальні та невідтворювальні. Відтворювальні ресурси — ресурси, які створюються і відновлюються природою (водні басейни, ґрунт, флора, фауна) та суспільством (засоби виробництва). До відтворювальних одночасно і природою, і суспільством належать трудові ресурси: людина є біологічною істотою, яка набуває у суспільстві знань і навичок, необхідних для виробництва. До невідтворювальних належать корисні копалини, що споживаються як сировина.

Спільним у факторів виробництва і ресурсів є їх **обмеженість**, або **рідкість**. **Обмеженість ресурсів (факторів виробництва)** означає їх нестачу для повного задоволення потреб людей. Унаслідок цього сам обсяг виробництва продуктів у даний момент часу є певним чином обмежений. У зв'язку з тим, що потреби є безмежними, а ресурси обмежені, перед економічними суб'єктами постає проблема вибору найкращого з альтернативних варіантів використання ресурсів. Ця проблема називається **проблемою економічного вибору**.

Проблема економічного вибору полягає у:

- 1) досягненні повної зайнятості ресурсів. **Повна зайнятість** ресурсів передбачає, що всі придатні ресурси задіяні;
- 2) досягненні повного обсягу виробництва. **Повний обсяг** виробництва означає, що всі ресурси задіяні в таких комбінаціях, які забезпечують найбільший економічний результат.

Графічне відображення проблеми економічного вибору — це **крива виробничих можливостей**.

Крива виробничих можливостей — це крива, яка показує варіанти використання ресурсів для виробництва двох груп товарів — засобів виробництва та предметів споживання.

Це спрощена графічна модель економічного вибору, яка будується на припущеннях:

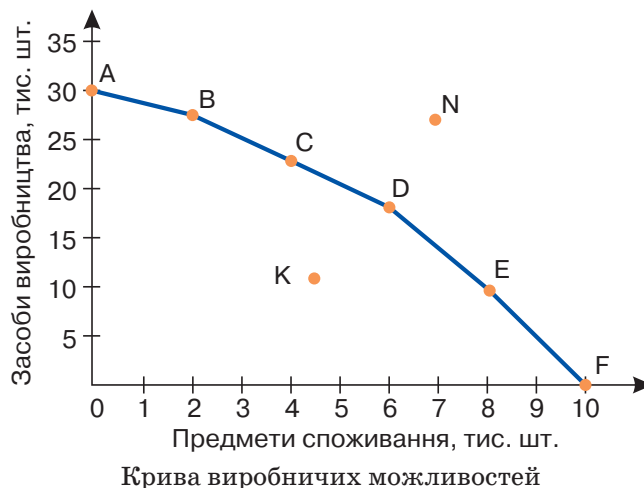
- в економіці задіяні всі економічні ресурси, тобто досягнута повна зайнятість;
- усі економічні ресурси задіяні в найкращих комбінаціях, тобто досягнутий повний обсяг виробництва;
- усі товари, що виробляються в економіці можна поділити на дві великі групи (засоби виробництва та предмети споживання).

Розглянемо ілюстрацію вибору альтернативних варіантів використання ресурсів:

Альтернативні варіанти використання ресурсів

Можливості комбінації	Засоби виробництва, тис. шт.	Предмети споживання, тис. шт.
A	30	0
B	27	2
C	23	4
D	19	6
E	10	8
F	0	10

На основі даних таблиці є можливість побудувати криву — криву виробничих можливостей.

Точки *A, B, C, D, E, F* розташовані на кривій — це означає, що обсяг виробництва відповідає виробничим можливостям, тобто наявні ресурси використовуються повністю — це **ефективні варіанти використання ресурсів**.

Точка *K* розташована всередині кривої — це означає, що обсяг виробництва менший за виробничі можливості, тобто наявні ресурси використовуються неповністю — це **неефективний варіант використання ресурсів**.

Точка *N* розташована за межами кривої — це означає, що обсяг виробництва перевищує виробничі можливості, тобто наявних ресурсів недостатньо для виробництва такої кількості двох благ — це **неможливий варіант використання ресурсів**.

Економічний вибір передбачає відмову від однієї з альтернативних можливостей, це є ціною вибору.

Альтернативна вартість (ціна вибору) — вартість кращого варіанта використання ресурсів, це те, від чого необхідно відмовитись заради певного варіанта використання ресурсів.

В економіці діє **закон зростаючих альтернативних витрат**, згідно з яким кількість одиниць одного продукту, якою жертвують для випуску додаткової одиниці іншого продукту, зростає в міру збільшення обсягу випуску цього продукту. Закон зростаючих альтернативних витрат зумовлює вигнуту (опуклу) форму кривої виробничих можливостей.

Крива виробничих можливостей може переміщуватися праворуч або ліворуч. Зміщення кривої **праворуч** свідчить про піднесення економіки, що досягається на основі збільшення кількості та якості ресурсів, прогресивних змін у техніці та технології виробництва. Зміщення кривої виробничих можливостей **ліворуч** свідчить про те, що кількість або якість використання ресурсів зменшилась, що є характерним в період економічних криз, стихійних лих, війн тощо.

Методика

Варіант А. Практична вправа

Завдання: уявити абстрактну економіку, де виробляється тільки два товари — цукерки та ролики. Кількість ресурсів, що є в розпорядженні, складає 100 одиниць. Для виробництва однієї одиниці цукерок потрібно дві одиниці ресурсів, роликів — 5 одиниць ресурсів. Потрібно визначити максимально можливі обсяги виробництва цукерок і роликів. Далі треба перевірити певні комбінації випуску двох товарів, визначивши ефективний, неефективний і неможливий варіанти виробництва:

- 10 одиниць цукерок і 16 одиниць роликів;
- 30 одиниць цукерок і 10 одиниць роликів;
- 40 одиниць цукерок і 2 одиниці роликів.

Дана вправа дає розуміння обмеженості ресурсів в економіці та оцінки різних варіантів використання ресурсів щодо їх ефективності, неефективності та неможливості.

Коментарі: Максимальна кількість цукерок ілюструє ситуацію, коли всі наявні ресурси задіяні для їх виробництва, тобто максимально можливий обсяг виробництва цукерок складає $100 \text{ од. ресурсів} / 2 = 50 \text{ цукерок}$. Максимальна кількість роликів ілюструє ситуацію, коли всі наявні ресурси задіяні для їх виробництва, тобто максимально можливий обсяг виробництва роликів складає $100 \text{ од. ресурсів} / 5 = 20 \text{ цукерок}$.

Для того щоб визначити, якими є запропоновані комбінації використання ресурсів, необхідно вирахувати для кожного варіанта кількість задіяних ресурсів:

- $10 \cdot 2 + 16 \cdot 5 = 100 \text{ од. ресурсів}$ — усі ресурси задіяні, тобто варіант їх використання — ефективний.
- $30 \cdot 2 + 10 \cdot 5 = 110 \text{ од. ресурсів}$ — задіяно ресурсів більше, ніж є в наявності, тобто варіант їх використання — неможливий.
- $40 \cdot 2 + 2 \cdot 5 = 90 \text{ од. ресурсів}$ — не всі ресурси задіяні, тобто варіант їх використання — неефективний.

Варіант Б. Картки

Учасники отримують картки з назвами різноманітних товарів або послуг, наприклад, «Зачіска», «Хліб», «Туфлі», «Стіл», «Підручник». Завдання полягає у складанні переліку ресурсів (факторів виробництва), які необхідні для створення того чи іншого продукту людської діяльності та визначення потреби, яка задовольняється тим чи іншим благом.

Варіант В. Альтернатива

Обговоріть поняття альтернативної вартості на основі запропонованих реальних ситуацій, у яких доводилося здійснювати вибір. Орієнтовними ситуаціями є такі: організація поїздки всією групою під час канікул; вибір профілю навчання, спеціалізації тощо. Визначити в кожному із запропонованих випадків ціну вибору, тобто набір благ, від яких необхідно відмовитися на користь обраного варіанта використання ресурсу.

Коментар. *Обмеженість ресурсів є головною економічною проблемою будь-якого суспільства. Нестача ресурсів для повного задоволення потреб вимагає від кожного економічного суб'єкта здійснити економічний вибір — обрати такий варіант використання ресурсів, який би приніс найбільший економічний результат, найбільшу вигоду, найповніше задоволення потреб.*

Ресурсозбереження як ефективний спосіб господарювання. Охорона навколишнього середовища

Обмеженість ресурсів зумовлює необхідність їх ефективного використання. Одним із способів такої діяльності є ресурсозбереження. Під **ресурсозбереженням** варто розуміти діяльність, що пов'язана з економією будь-яких видів ресурсів, тобто ресурсозбереження визначається конкретними формами прояву: матеріало-, земле-, трудо-, енергозбереженням та іншими ресурсами. Під **економією ресурсів** можна розуміти раціональне, комплексне використання та ощадливе споживання всіх видів ресурсів, на підставі існуючого рівня розвитку техніки і технології за одночасного зниження впливу на навколишнє середовище.

Згідно з Державним стандартом України (ДСТУ 3051-95) ресурсозбереження — це «... методи, процеси, комплекс організаційно-технічних заходів, що супроводжують усі стадії життєвого циклу об'єктів і спрямовані на раціональне використання та ощадливе витрачання ресурсів»¹. Державні стандарти України (ДСТУ) — стандарти, розроблені відповідно до чинного законодавства України, що встановлюють для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості, розроблені на основі консенсусу та затверджені уповноваженим органом. Стандарти ДСТУ існують з 1993 року. Відповідно до ДСТУ 3051-95 до ресурсозбереження належать тільки енерго- та матеріалозбереження, що значно обмежує напрямки цього виду діяльності.

Залежно від видів ресурсів, що зберігаються, ресурсозбереження може бути: матеріалозбереження, водозбереження, енергозбереження, працезбереження та фондозбереження (збереження матеріально-технічної бази виробництва).

За змістом процесів, що відбуваються, ресурсозбереження можна розглядати в таких напрямках, як:

- **раціональне ресурсозбереження** — досягнення максимальної ефективності використання ресурсів в економіці за існуючого рівня розвитку техніки і технології з одночасним зниженням впливу на навколишнє середовище;
- **ефективне ресурсозбереження** — це ефективне перетворення ресурсів на кінцеву продукцію;
- **економія ресурсів** — це пряме скорочення обсягу витрат ресурсів на одиницю виробленої продукції (пряма економія); раціоналізація розміщення та зберігання виробничих і товарних запасів (непряма економія).

Результатом ресурсозбереження є підвищення соціальної, екологічної та економічної ефективності виробництва. Результатом ресурсозбереження є підвищення соціальної, екологічної та економічної ефективності виробництва. Основними принципами ресурсозбереження є: забезпечення зростання показників якості життя громадян; сприяння встановленню соціальної справедливості в суспільстві; створення умов для відновлення природних ресурсів; стимулювання пошуку альтернативних джерел ресурсів тощо. Показники ресурсозбереження подані у таблиці.

¹ ДСТУ 3051-95. Ресурсозбереження. Основні положення (ГОСТ 30166-95) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=51031

Система показників ресурсозбереження

Група Показників	Показники
Економічні	обсяги споживання благ; обсяги заощаджень та інвестицій у розрахунку на душу населення внаслідок ресурсозбереження; капітальні вкладення в ресурсозберігаючу діяльність; обсяги фінансування ресурсозберігаючих заходів; зниження витрат на створення територіальної інфраструктури внаслідок ресурсозбереження; зростання податкових надходжень до територіального бюджету внаслідок реалізації ресурсозберігаючих заходів
Екологічні	викиди шкідливих речовин; обсяги споживання чистої води; частка розораних земель; обсяги похованих шкідливих відходів; обсяги площ озеленення в містах
Соціальні	тривалість життя; рівень захворюваності населення; забезпеченість житлом; умови праці громадян; доступність громадян до освіти, системи охорони здоров'я, участі в управлінні суспільством

У розвинених країнах світу ресурсозбереження є основною складовою стратегічних планів розвитку на різних рівнях господарювання. Україна як невід'ємна складова світової економіки поступово також спрямовує власні зусилля на *ресурсозберігаючі заходи*. Основними з них є:

- збалансоване споживання мінерально-сировинних і паливних ресурсів;
- широке використання в галузях переробної промисловості вторинної сировини;
- впровадження безвідходних технологій, інноваційних підходів до використання ресурсів та сировини, ресурсозберігаючої техніки і технології;
- стабілізація земельного фонду, відновлення родючості земель, рекультивація відпрацьованих кар'єрів тощо;
- активне лісовідновлення, підтримання кисневої та сировинної продуктивності лісів, ефективне регулювання лісокористування;
- збереження ресурсів у результаті розміщення нових промислових об'єктів.

Людина є безпосереднім учасником виробничого процесу. Прагнення задовольнити свої потреби, на жаль, призводить до недбалого ставлення до природи. Аргументами на користь цього твердження є конкуренція за ресурси між виробниками благ, збільшення обсягу відходів і викидів підприємствами та домогосподарствами, надмірне виснаження земельних ресурсів економічними суб'єктами, що зумовлює необхідність охорони навколишнього середовища.

Охорона навколишнього середовища — це форма відносин між суспільством і природою, яка здійснюється економічними, правовими, науково-технічними, санітарно-гігієнічними, біологічними та іншими засобами. Проблема охорони навколишнього середовища зводиться до вирішення таких основних завдань:

- організація раціонального природокористування, що передбачає здійснення заходів щодо раціонального використання і відтворення природних ресурсів, гармонічну взаємодію суспільства і природи, оптимальний розподіл ресурсів між різними господарськими цілями, використання технологій, що зберігають ресурси тощо;
- забезпечення чистоти природних (екологічних) систем, тобто чистоти водного середовища, повітряного басейну, ґрунтів, задля забезпечення населення екологічно чистими продуктами харчування, водою, повітрям з метою збереження здоров'я населення та його довголіття.

Методика

Варіант А. Дискусія

Об'єднайтеся у 3 команди. Завдання: запропонувати аргументи щодо необхідності ресурсозбереження як альтернативного способу господарювання. Обговорення результатів роботи команд.

Варіант Б. Робота з електронним джерелом

Ознайомтеся з електронним джерелом та опрацюйте його, виконавши такі завдання:

1. Проаналізувати динаміку абсолютних і відносних показників утворення відходів в Україні.
2. Назвати види економічної діяльності та регіони в Україні, які утворюють найбільші відходи.
3. Визначити, яких видів земель за призначенням найбільше в земельному фонді України, і зробити висновки.
4. Визначити вплив на довкілля основних галузей промисловості та сільського господарства України.

Скористайтеся таким джерелом: Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://menr.gov.ua/news/31768.html>

Коментар. *Вирішення проблеми економічного вибору в сучасних умовах здійснюється завдяки ресурсозбереженню, яке передбачає раціональне й ощадливе їх використання. Результатом ресурсозбереження є підвищення соціальної, екологічної та економічної ефективності виробництва. Охорона навколишнього середовища виступає умовою подовження існування людства.*

Сутність, цілі і складові сталого розвитку

Термін «сталий розвиток» в перекладі означає «самопідтримуючий, збалансований розвиток». За визначенням Світового банку, **сталий розвиток** являє собою забезпечення для наступних поколінь такої самої чи більшої кількості можливостей. Основна **мета сталого розвитку** — задовольняти потреби всіх громадян суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.¹

Концепція сталого розвитку ґрунтується на таких **п'яти головних принципах**:

1. Людство може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи до того ж можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.
2. Обмеження у використанні природних ресурсів є відносними. Вони тісно пов'язані із сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також зі здатністю біосфери до самовідновлення.
3. Необхідно задовольняти елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії про індивідуальний добробут громадян, що є першоджерелом сталого і довготривалого розвитку. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф — бідність, яка стала у світі звичайним явищем.
4. Необхідно налагодити взаємодію тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети.
5. Розміри і темпи росту населення мають бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

Сутність концепції сталого розвитку полягає у взаємозв'язку **трьох головних складових розвитку**: економічної, соціальної та екологічної.

1. **Економічна складова сталого розвитку** передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів та застосування ресурсозберігаючих технологій (наприклад, співіснування країн з різними рівнями розвитку, ліквідація бідності, видобуток і переробка сировини, створення екологічної продукції, мінімізація, переробка та знищення шкідливих відходів виробництва).
2. **Соціальна складова сталого розвитку** орієнтована на людину й спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем (наприклад, побудова громадянського суспільства, дотримання прав і свобод громадян, дотримання демократичних принципів, скорочення числа

¹ Бобух І. Поведінкова економіка та сталий розвиток: ключові аспекти взаємозв'язку / І. Бобух // Економіст. — 2016. — № 6. — С. 4–8. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2016_6_4

руйнівних конфліктів між громадянами, справедливий розподіл благ між людьми в глобальних масштабах тощо).

3. **Екологічна складова сталого розвитку** стосується забезпечення цілісності біологічних і фізичних природних систем, як без участі людини, та і з її участю (наприклад, захист навколишнього природного середовища, раціональне використання всіх ресурсів, удосконалення систем господарювання та екобіологічних систем тощо).

За такого розуміння сталого розвитку, порушення рівноваги між вказаними складовими призводить до погіршення суспільного добробуту.¹

Концепція сталого розвитку має стати повсякденною практикою господарювання країн світу з метою гармонізації їх функціонування на землі. **Прикладами** запровадження названої концепції є:

- будівництво доріг, будівель та споруд має супроводжуватися відповідним зростанням зелених насаджень задля збереження довкілля;
- зростання виробництва сільськогосподарських культур не повинно супроводжуватися виснаженням чи погіршенням якості ґрунтів країни;
- видобування корисних копалин має супроводжуватися створенням підприємств, які не залежать від цього видобутку, щоб після їх вичерпання майбутні покоління не зазнавали економічних проблем;
- заробітна плата громадян країни має компенсувати витрати на відновлення здоров'я, яке може бути погіршене під час роботи;
- медичні препарати та хірургічні операції повинні не лише вирішувати поточну проблему, а й не призводити до погіршення стану здоров'я пацієнта в майбутньому, від чого залежить існування майбутніх поколінь;
- навчання та використання праці жінок не має призводити до відмови від виконання основного призначення — продовження майбутнього покоління тощо.

Методика

Варіант А. Дискусія

Обговоріть необхідність впровадження концепції сталого розвитку в сучасному громадянському суспільстві, даючи змогу всім бажаним учням висловити свою позицію та розуміння цього складного явища.

Акцент робиться на тому, що ця концепція є сучасним вирішенням проблеми обмеженості ресурсів та безмежності людських потреб.

Варіант Б. Робота з картками

Учасники отримують картки з назвами проблем сталого розвитку. Завдання полягає у групуванні проблем у 3 групи — складові сталого розвитку (економічну, екологічну та соціальну). Орієнтовні проблеми:

- високий рівень забруднення навколишнього природного середовища (екологічна складова);
- високий рівень забруднення питної води нітратами та сполуками міді, цинку та марганцю (екологічна складова);
- зменшення видобутку природного газу (економічна складова);
- наявний високий рівень зубожіння населення (економічна складова);
- наявність авторитарних режимів правління в деяких країнах світу з мінімальним рівнем дотримання прав і свобод громадян (соціальна складова);
- наявність великої кількості продукції з ГМО (економічна складова);
- наявність високого рівня забруднення навколишнього середовища у зв'язку з великою кількістю викидів в атмосферне повітря (економічна складова);
- наявність порушень у дотриманні участі громадян в управлінні та прийнятті рішень в суспільстві (соціальна складова);
- наявність релігійних конфліктів між громадянами (соціальна складова);

¹ Смержанюк Т. П. Сталій розвиток в умовах глобалізації та його складові / Т. П. Смержанюк // Економічні інновації. — 2013. — Вип. 53. — С. 253-260. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2013_53_29

- неекономне споживання енергії (екологічна складова);
- обмежений доступ до благ певних громадян суспільства (соціальна складова);
- побудова громадянського суспільства (соціальна складова);
- погіршення взаємин із країнами у зв'язку із конкуренцією за ресурси (економічна складова).

Коментар. Концепція сталого розвитку є сучасним механізмом вирішення глобальної проблеми обмеженості ресурсів. Ця концепція охоплює економічні, соціальні й екологічні аспекти, які стосуються збереження та відтворення здатності й рівня задоволення потреб усіх громадян суспільства, не ставлячи під загрозу функціонування майбутніх поколінь.

Рефлексія

1. Що спільного й відмінного між ресурсами та факторами виробництва? Назвіть ситуації, коли ресурс стає фактором виробництва.
2. Що означають варіанти використання ресурсів, що відображаються точками на кривій виробничих можливостей, праворуч і ліворуч від неї?
3. Наведіть приклади проблеми економічного вибору, з якою ви стикалися особисто.
4. Обґрунтуйте необхідність ресурсозбереження та наведіть приклади з власного життя, які демонструють вашу усталену позицію щодо необхідності ресурсозбереження.
5. Які негативні наслідки впливу людини на довкілля та які способи вирішення цієї проблеми ви можете запропонувати?
6. Чому концепція сталого розвитку є сучасним способом вирішення проблеми економічного вибору?
7. Які аспекти, крім економічних, враховує концепція сталого розвитку?
8. Назвіть приклади реалізації концепції сталого розвитку.

Джерела

1. Бобух І. Поведінкова економіка та сталий розвиток: ключові аспекти взаємозв'язку / І. Бобух // Економіст. — 2016. — № 6. — С. 4–8. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecop_2016_6_4
2. ДСТУ 3051-95. Ресурсозбереження. Основні положення — Режим доступу: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=51031
3. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — 9-те вид., доповн. — К.: Знання, 2014. — 710 с.
4. Економічна теорія: Практикум для студентів неекономічних спеціальностей: Навчальний посібник / Базилевич В. Д., Гражевська Н. І., Трохименко В. І. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. — 160 с.
5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://menr.gov.ua/news/31768.html>
6. Радіонова І. Ф. Економіка (профільний рівень). — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. — 256 с.
7. Смержанюк Т. П. Сталий розвиток в умовах глобалізації та його складові / Т. П. Смержанюк // Економічні інновації. — 2013. — Вип. 53. — С. 253–260. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2013_53_29

ТЕМА 3

РИНКОВА ЕКОНОМІКА

Мета заняття:

розкрити основи ринкової економіки як форми організації національної економіки; дослідити ринок та економічний механізм його функціонування; виявити функції держави в ринковій економіці та проаналізувати необхідність існування соціальної держави.

Вміння і навички:

обґрунтовує принципи, переваги та недоліки ринкової економіки; на основі прикладів з економічного життя аналітично і графічно інтерпретує закони попиту і пропозиції; пояснює механізм виникнення надлишку та дефіциту товарів; розуміє роль грошей в економіці та оцінює негативний вплив інфляції для окремого громадянина; доводить необхідність здійснення державою соціальних функцій; розуміє основні засади економічних відносин «державна — підприємець» та «державна — людина»; визначає потребу власної родини в державній соціальній допомозі.

Ставлення і цінності:

усвідомлює неминучість розвитку ринкової економіки та роль окремого громадянина в забезпеченні ефективності її функціонування; розуміє цінність економічної свободи як одного з принципів ринкової економіки; усвідомлює, що гроші є інструментом функціонування товарних відносин між людьми.

Ключові слова і поняття:

ринкова економіка ринковий попит ринкова пропозиція ринкова ціна
 конкуренція ринкова рівновага надлишок та дефіцит товарів конкуренція
 гроші держава соціальна держава державний бюджет податки
 соціальний захист населення

Мотивація до вивчення теми:

Сучасним способом організації господарського життя суспільства є ринкова економіка із своїми безперечними можливостями — реалізацією економічної свободи та конкуренцією. Ринок та його економічний механізм функціонування є основою такої економіки.

Сутність, принципи, переваги й недоліки ринкової економіки

Ринкова економіка — це форма організації господарського життя суспільства, для якої характерні приватна власність на засоби виробництва і продукти праці та ринкова форма зв'язків між виробниками та споживачами.

Характерні риси ринкової економіки:

- панування приватної власності (приватне привласнення речей) на ресурси;
- ринкова система координації та управління господарською діяльністю;
- дотримання принципу свободи підприємництва, вибору сфери діяльності;
- поведінка суб'єктів економіки диктується індивідуальними інтересами, але саме так досягається значний суспільний результат;
- кожен суб'єкт прагне до отримання максимальної вигоди, самостійно приймає рішення, діє на свій страх і ризик;
- виробники не мають реальної можливості вплинути на ситуацію на ринку, діє загальна конкуренція — усі проти всіх.

Кругообіг ринкової економіки ілюструє взаємодію економічних суб'єктів — домогосподарств, підприємств та держави, ознаки та особливості взаємодії яких були розглянуті нами в темі 1. Нагадаємо, що така взаємодія здійснюється через ринки ресурсів, товарів і послуг. Варто зауважити, що в спрощеній схемі ринкової економіки відсутня держава. Однак, сучасна ринкова економіка не може функціонувати без участі держави.

Принципи ринкової економіки:

- **економічна свобода** (право вільно користуватися й розпоряджатися ресурсами та доходами, свобода підприємництва);
- **конкуренція** — змагання за можливість повніше реалізувати власний інтерес (раціонально розподіляти ресурси, швидко орієнтувати виробництво на задоволення людських потреб);
- **автоматизм регулювання** (ті, хто керується інформацією, що її надають ціни, і вчасно переорієнтовується, мають певні вигоди, інші втрачають майно, капітали і доходи).

Ринкова економіка має ряд переваг і недоліків, які визначають основи її функціонування.

Переваги ринкової економіки:

- можливість реалізації власних інтересів;
- економічна свобода суб'єктів надає право вибору споживачам і виробникам, що дає можливість відповісти на запитання: «Що виробляти?» та «Як виробляти?» відповідно;
- ринок інформує про ціни, конкурентів, споживачів тощо;
- конкуренція є значним стимулом до науково-технічного прогресу, до більш ефективного використання ресурсів.

Недоліки ринкової економіки:

- ринок погано реагує на деякі загальнонаціональні і загальнодержавні потреби (освіта, культура, фундаментальні дослідження, збереження навколишнього середовища тощо);
- явища масових банкрутств, безробіття, соціального розшарування громадян;
- конкуренція має тенденцію до затухання (їй протидіють злиття фірм, що мають на меті посісти особливе, монополне становище на ринку, а також укрупнення підприємств під впливом технічного прогресу).

Методика

Варіант А. Цитата

Обговоріть цитату видатного австрійського економіста, лауреата Нобелівської премії з економіки (1974 р.) Фрідріха Хаєка: «*Гонитва за прибутком — єдиний спосіб, за допомогою якого люди можуть задовольняти потреби тих, кого вони зовсім не знають*». Учні висловлюють свої думки, вчитель акцентує увагу на тому, що є мотивом діяльності кожного економічного суб'єкта в процесі задоволення власних потреб. Важливо зазначити, що отримання власної вигоди або задоволення власного інтересу — це єдиний мотив діяльності кожного суб'єкта ринкової економіки — не тільки підприємства. Домогосподарства прагнуть також задовольнити свої потреби, тільки вигода для них втілюється у споживанні благ. Держава також переслідує свою вигоду (мету) — задоволення потреб всіх громадян суспільства.

Варіант Б. «Вірно — невірно»

Робота з твердженнями для колективного сприйняття та обговорення, відповідь на які можна дати, використовуючи слова — «вірно» та «невірно».

Орієнтовні твердження:

1. Централізм — основний принцип ринкової економіки (Невірно).
2. Для ринкової економіки характерне приватне привласнення засобів виробництва та його результатів (Вірно).
3. Недоліками ринкової економіки є безробіття та розшарування суспільства за доходами (Вірно).
4. Ринкова форма взаємозв'язків між суб'єктами призводить до раціонального використання ресурсів (Вірно).
5. Перевагою ринкової економіки є те, що конкуренція виступає важливим мотивом до підвищення якості використання ресурсів (Вірно).
6. Суб'єктами ринкової економіки є держава та домогосподарства (Невірно).
7. Ринок інформує про ціни лише підприємства, а не домогосподарства (Невірно).

Варіант В. Естафета

Учасники готують ряд запитань з означеної проблеми, які потребують чіткої та досить лаконічної відповіді. Запитання задаються одне одному у вигляді ланцюжка, тобто відповіді надаються в порядку черги. Із гри вибуває той, хто або не зміг відповісти на запитання свого «конкурента», або ж не зміг сформулювати наступне запитання.

Коментар. Ринкова економіка є найрозповсюдженішою і сучасною формою організації національної економіки країн світу, за якої всі економічні питання вирішуються на основі економічної свободи, конкуренції та автоматизму регулювання.

Ринок та економічний механізм його функціонування. Гроші

Формою функціонування ринкової економіки є **ринок**. У спрощеному розумінні ринок — це місце, де зустрічаються покупці та продавці. Насправді, **ринок** являє собою систему економічних відносин між виробниками і споживачами з приводу купівлі-продажу економічних благ, які задовольняють людські потреби.

На ринках здійснюється купівля-продаж різноманітних економічних благ — предметів споживання, засобів виробництва, робочої сили, землі, грошей, інформації тощо. На різних ринках основні економічні суб'єкти виконують різні ролі — або споживачів, або продавців.

Ринок здійснює ряд **функцій**:

- **регулююча** — ринок регулює пропорції суспільного виробництва, здійснюючи перерозподіл ресурсів;
- **контролююча** — ринок показує суспільну необхідність виробленого товару в процесі його реалізації на ринку;
- **стимулююча** — ринок спонукає підприємства раціонально використовувати ресурси, знижувати витрати на виробництво тощо.

Ринок виконує свої функції за допомогою економічного механізму.

Економічний механізм функціонування ринку — це механізм взаємодії економічних суб'єктів (домогосподарств, підприємств, держави) щодо встановлення цін, обсягу купівлі-продажу товарів і послуг.

Елементами економічного механізму функціонування ринку є:

- ринковий попит;
- ринкова пропозиція;
- ринкова ціна;
- конкуренція.

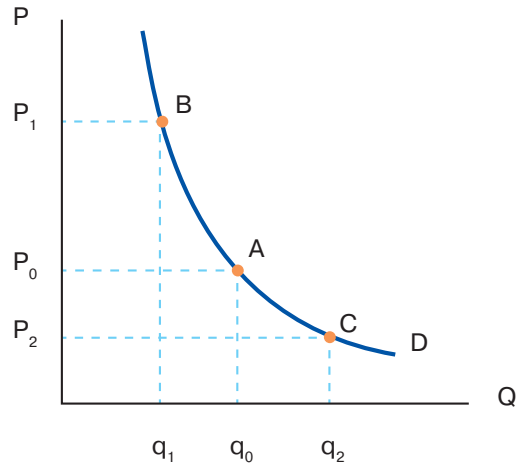
Ринковий попит (від англ. слова «demand», позначається D) — це бажання і платіжна спроможність покупців купувати даний товар за всіма можливими цінами за визначений проміжок часу.

Обсяг (величина) попиту (від англ. слів «quantity of demand», позначається Q_D) — кількість даного товару, яку бажають і можуть купити споживачі за певною конкретною ціною.

Закон попиту ілюструє реальну поведінку споживачів на ринку — у разі зниження ціни товару зростає обсяг попиту на цей товар і, навпаки, у разі зростання ціни — обсяг попиту зменшується. Графічним зображенням залежності між обсягом попиту і ціною є **крива попиту**.

Крива ринкового попиту

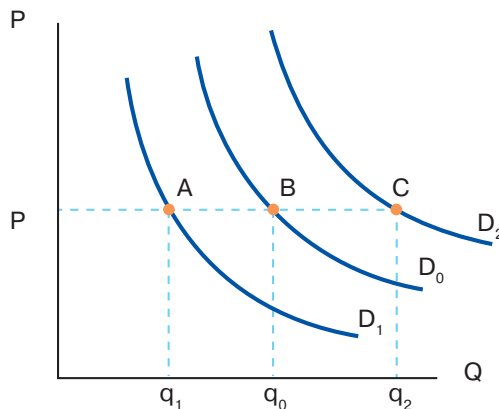
P — ціна товару; Q — обсяг попиту

Зміна величини попиту — це зміна обсягів товарів за різних цін.

Зміни попиту в цілому відбуваються під впливом дії нецінових чинників попиту, до яких належать:

- доходи населення;
- кількість споживачів на ринку;
- зміни цін на інші товари: на товари, що замінюють один одного у споживанні — товари субститутути (наприклад, чай та кава) та товари, які доповнюють один одного у споживанні — комплементарні товари (наприклад, автівка та паливо);
- очікування покупців щодо майбутньої зміни ціни;
- смаки та споживчі переваги покупців тощо.

Зміна ринкового попиту внаслідок впливу нецінових чинників призводить до руху кривої ринкового попиту: праворуч вгору — у разі збільшення та ліворуч донизу — у разі зменшення попиту.

Зміни ринкового попиту в цілому

Ринкова пропозиція (від англ. слова «supply», позначається S) — бажання і здатність продавців постачати на ринок певний товар за всіма можливими цінами впродовж певного часу.

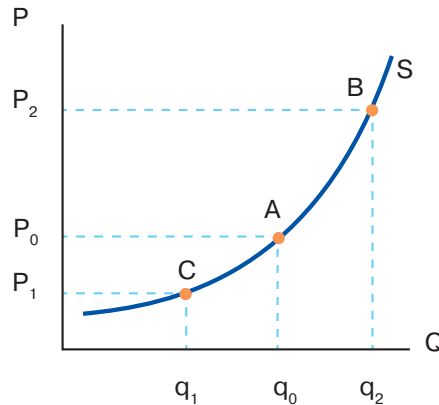
Обсяг (величина) пропозиції (від англ. слів «quantity of supply», позначається Q_s) — це кількість товарів або послуг, яку продавці готові продати за певною ціною у деякий час.

Закон пропозиції ілюструє реальну поведінку продавців товарів — у разі зниження ціни товару зменшується обсяг пропозиції і, навпаки, у разі зростання ціни — обсяг пропозиції зростає.

Графічним зображенням залежності між обсягом пропозиції і ціною є **крива пропозиції**.

Крива ринкової пропозиції

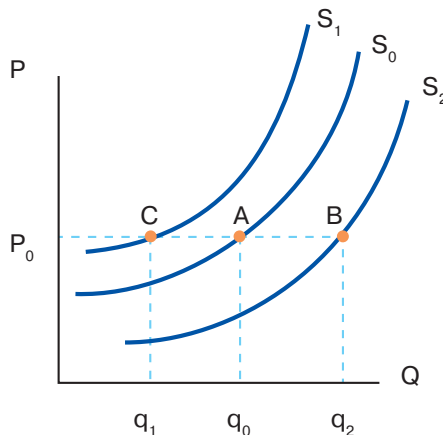
P — ціна товару; Q — обсяг пропозиції

Зміна величини пропозиції — це зміна обсягів товарів для продажу за різних цін.

Зміни пропозиції в цілому відбуваються під впливом дії **нецінових чинників пропозиції**, до яких належать:

- кількість продавців даного товару на ринку;
- ціни на ресурси, що використовуються для виробництва;
- рівень розвитку технологій;
- природно-кліматичні умови;
- податки та дотації виробникам;
- очікування виробників щодо майбутньої динаміки ціни, прибутків тощо.

Зміна ринкової пропозиції внаслідок впливу нецінових чинників призводить до руху кривої ринкової пропозиції — праворуч донизу — у разі збільшення та ліворуч вгору — у разі зменшення ринкової пропозиції.

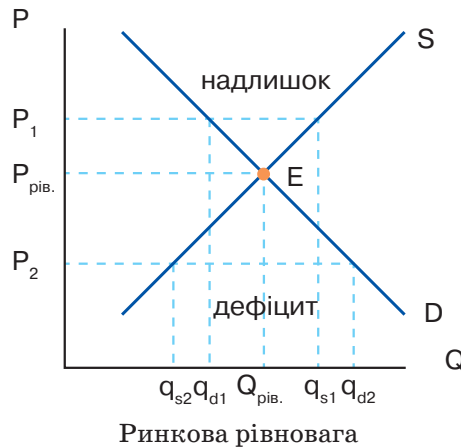
Зміни ринкової пропозиції в цілому

Узгодження інтересів споживачів і продавців відбувається внаслідок взаємодії ринкових попиту та пропозиції. Така взаємодія утворює ринкову рівновагу. **Ринкова рівновага** — це ситуація на ринку, за якої величина попиту дорівнює величині пропозиції. Наслідок ринкової рівноваги — утворення **рівноважної ціни**, яка являє собою ціну, яка водночас влаштовує і покупця, і продавця, і за якої обсяг попиту дорівнює обсягу пропозиції.

Графічно ринкова рівновага зображується як *точка перетину кривих попиту і пропозиції*.

E — точка ринкової рівноваги; P_E — рівноважна ціна;
 Q_E — рівноважний обсяг продажу.

Дефіцит товару — це стан ринку, за якого обсяг попиту на певний товар перевищує обсяг його пропозиції внаслідок встановлення ринкової ціни на рівні нижчому за ціну ринкової рівноваги (на рис. дефіцит утворився при ціні P_2 , що є нижчою за рівноважну ціну $P_{\text{рив.}}$).

Надлишок товару — це стан ринку, за якого обсяг попиту на певний товар менший за обсяг пропозиції внаслідок встановлення ринкової ціни на рівні, вищому за ціну ринкової рівноваги (на рис. 3.5 надлишок виникає в результаті встановлення ціни P_1 , що є вищою за рівноважну ціну $P_{\text{рив.}}$).

Наступним елементом економічного механізму функціонування ринку є конкуренція. **Конкуренція** — це боротьба між підприємствами за вигідніші умови виробництва і збуту товарів і послуг, за привласнення найбільших економічних результатів, за найкраще місце на ринку, за споживачів.

Умовами виникнення конкуренції є:

- а) масовий розвиток підприємництва;
- б) наявність на ринку двох і більше виробників товарів;
- в) перехід змагальності зі сфери споживання у сферу виробництва;
- г) орієнтація підприємницької діяльності виключно на споживачів.

Позитивні риси конкуренції:

- стимулювання технічного прогресу;
- підвищення якості продукції;
- зниження витрат виробництва;
- залежність доходів і підприємця, і працівника від кількості та якості праці...

Негативні риси конкуренції:

- застосування нечесних прийомів у боротьбі;
- надмірна експлуатація природних ресурсів та екологічні порушення;
- диференціація виробників;
- зростання ступеня експлуатації найманих працівників.

Конкуренція існує в багатьох своїх видах.

За можливостями впливу на ціну товару

- **досконала конкуренція** (відсутня можливість впливу на ціну товару);
- **недосконала конкуренція** (є можливість впливати на ціну товару)

За місцем здійснення

- **міжгалузева** (здійснюється між підприємствами різних галузей);
- **внутрішньогалузева** (здійснюється між виробниками однієї галузі)

За способами конкурентної боротьби

- **цінова** (головним інструментом конкуренції є ціна товару);
- **нецінова** (головним інструментом конкуренції є реклама та якість товару)

За відповідністю законодавству

- **добросовісна** (конкуренція ведеться дозволеними законодавством методами);
- **недобросовісна** (конкуренція ведеться забороненими законодавством методами)

Основні види конкуренції

Взаємодія економічних суб'єктів на ринку здійснюється за допомогою грошей. **Гроші** — особливий товар, який стихійно виділився серед інших товарів і відіграє роль загального еквівалента. Сутність грошей виявляється у їх функціях.

Функції грошей

- **Міра вартості** — гроші вимірюють вартість всіх товарів. Гроші виконують цю функцію, бо їх фізична наявність для виміру вартості товару не потрібна.
- **Засіб обігу** — гроші є посередником в обміні товарів, коли купівля товарів і сплата за них збігаються і в просторі, і в часі.
- **Засіб платежу** — гроші виконують цю функцію, коли обслуговують кредитні відносини, відносини між кредитором і боржником, якщо купівля товару та сплата за нього не збігаються ні в просторі, ні в часі.
- **Засіб нагромадження** — гроші вилучаються з обігу з метою не тільки збереження, а й примноження їх вартості за допомогою фінансово-кредитних посередників.
- **Світові гроші** — гроші обслуговують міждержавні економічні відносини за допомогою вільно конвертованих валют світу (євро, долар, ієна).

Гроші існують у різноманітних видах.

Монети — це зливки з дорогоцінного або недорогоцінного металу визначеної ваги, форми та номіналу, відбиток та фактура яких свідчать про приналежність до певної країни світу.

Монети можуть бути:

- **повноцінні** — викарбувані з дорогоцінних металів, номінал яких збігається з їхньою вартістю;
- **білонні, або неповноцінні** — купівельна спроможність більша вартості металу, який міститься в монеті.

Паперові гроші — це знаки вартості, представники грошей в обігу, що наділені державою примусовим курсом.

Ці гроші власної вартості не мають, оскільки затрати на їх виготовлення (емісію) є незначними.

Кредитні гроші — це боргові зобов'язання, які функціонують на основі кредитної угоди між кредитором і боржником.

Кредитні гроші набувають таких видів:

- **вексель** — це боргове зобов'язання встановленої державою форми, у якому вказано величину боргу, строки його сплати і право власника вимагати від боржника сплати боргу за настання певного часу;
- **чек** — це письмове розпорядження власника рахунку в банку про виплату готівки або її переказ на інший рахунок.
- **кредитна картка** — це іменний платіжно-розрахунковий засіб, який засвідчує особу власника рахунку та дає право купувати товари без готівки.

Електронні гроші — це банківська система переказу грошових засобів за допомогою електронно-обчислювальних машин та інформаційних систем.

Види грошей

Гроші здійснюють постійний рух. **Грошовий обіг** — це рух грошей у будь-якій їх формі. **Закон грошового обігу** передбачає, що кількість грошей, яка необхідна для обігу (КГ), прямо пропорційна сумі цін товарів (СЦТ) і обернено пропорційна швидкості обороту грошової одиниці (Ш_о).

Із врахуванням функції грошей як засобу обігу кількість грошей, яка необхідна для обігу, визначається за формулою:

$$КГ = \frac{СЦТ}{Ш_о}.$$

Із врахування функцій грошей як засобу обігу та засобу платежу кількість грошей, яка необхідна для обігу, визначається за формулою:

$$КГ = \frac{СЦТ - К + П - ВР}{Ш_о}, \text{ де}$$

К — це сума цін товарів, проданих у кредит; *П* — платежі, за якими наступає строк сплати; *ВР* — розрахунки, що взаємопогашаються.

Отже, закон грошового обігу стверджує, що має бути баланс між грошовою та товарною масою. Якщо це співвідношення порушується, виникає інфляція.

Інфляція — це знецінення грошей, викликане надмірною їх кількістю в обігу, що супроводжується зростанням середнього рівня цін в країні та зменшенням купівельної спроможності грошової одиниці.

Методика

Варіант А. Фактори ринкового попиту

Завдання: визначити, що відбудеться з ринковим попитом на певний товар — товар А — внаслідок зміни нецінових чинників з поетапним відображенням на графіку кривої попиту відповідних змін. Орієнтовний перелік ситуацій, які впливають на зміну попиту в цілому:

- доходи Симоненка В. В. зросли на 1000 грн, а товар А є товаром високої якості (зростання попиту, переміщення кривої праворуч, вгору);
- доходи Петренко А. А. зменшились на 1000 грн, а товар А є товаром низької якості (зростання попиту, переміщення кривої праворуч, вгору);
- товар А вийшов із моди у зв'язку із появою більш сучасного функціонального подібного товару (зменшення попиту, переміщення кривої ліворуч, донизу);
- у зв'язку із переселенням певної частини громадян кількість споживачів товару А зросла (зростання попиту, переміщення кривої праворуч, вгору);
- товар А — вершкове масло, а ціни на товар Б — рослинну олію значно зменшились (зменшення попиту, переміщення кривої ліворуч, донизу);
- товар А — ноутбук, а ціни на товар Б — комп'ютерне забезпечення — значно зросли (зменшення попиту, переміщення кривої ліворуч, донизу);
- споживач Коваленко О. О. хоче придбати пральну машину. Прийшовши в магазин почув про акцію — зменшення ціни на 25 % через 2 тижні у зв'язку із закриттям магазину (підказка: необхідно проілюструвати, що відбудеться з теперішнім попитом на пральні машини даного магазину; зменшення попиту, переміщення кривої ліворуч, донизу);
- держава збільшує ставку податку на додану вартість з 20 % до 25 % (зменшення попиту, переміщення кривої ліворуч, донизу);
- товар А — зимове взуття, а зараз літо (зменшення попиту, переміщення кривої ліворуч, донизу).

Варіант Б. Фактори ринкової пропозиції

Завдання: визначити, що відбудеться з ринковою пропозицією на певний товар — товар А — внаслідок зміни нецінових чинників з поетапним відображенням на графіку кривої пропозиції відповідних змін. Орієнтовний перелік ситуацій, які впливають на зміну пропозиції в цілому:

- товар А — хлібні вироби, а ціна на борошно зменшилась (зростання пропозиції, переміщення кривої праворуч, донизу);
- кількість виробників товару А зросла (зростання пропозиції, переміщення кривої праворуч, донизу);

- у зв'язку зі стихійним природним лихом частина земель затоплена, а товар А — сільськогосподарська культура (зменшення пропозиції, переміщення кривої ліворуч, вгору);
- держава надала грошову допомогу виробникам товару А (зростання пропозиції, переміщення кривої праворуч, донизу);
- держава запровадила новий вид податків для виробників товару А (зменшення пропозиції, переміщення кривої ліворуч, вгору);
- відбувся прорив у технологіях, які використовуються для виробництва товару А (зростання пропозиції, переміщення кривої праворуч донизу);
- виробники товару А — виробники цукерок і тортів, очікується у зв'язку зі святами подорожчання їх товару (підказка: варто проілюструвати, що відбудеться із теперішньою пропозицією товару А; зменшення пропозиції, переміщення кривої ліворуч, вгору).

Варіант В. Практична вправа

Пояснюючи механізм взаємодії споживачів і продавців товару запропонувати таку ринкову ситуацію.

Ціна, грн за шт.	10	15	20	25	30	35	40
Обсяг попиту, шт.	35	30	25	20	15	10	5
Обсяг пропозиції, шт.	20	30	40	50	60	70	80

За такою шкалою побудуйте графіки ринкових попиту і пропозиції на певний товар:

- 1) позначте на графіку точку рівноваги літерою *E*;
- 2) визначте рівноважну ціну і позначте на графіку;
- 3) визначте рівноважний обсяг товару і позначте на графіку.

Варіант Г. Міні-диспут

Створіть дві групи, для обговорення пропонуються 2 протилежні позиції щодо корисності конкуренції для суспільства та добробуту його громадян. Завдання: довести свою групову позицію та висунути якнайбільше аргументів.

Варіант Д. Експертна оцінка

Робота в групах: дати оцінку наслідків інфляції для середньостатистичної української родини. Для підготовки тез щодо наслідків інфляції кожній групі відводиться по 10 хв. Презентація робіт груп 3 – 5 хвилин. Далі спільно обговорити наслідки інфляції та визначити найбільш вагомі з них.

Коментар. Ринок як форма організації ринкової економіки є сукупність відносин між покупцями та продавцями різноманітних економічних благ. Взаємодія між ними здійснюється на основі взаємодії ринкового попиту, ринкової пропозиції, ринкової ціни та конкуренції. Посередниками в процесі купівлі-продажу товарів виступають гроші.

Функції держави в ринковій економіці. Соціальна держава

Необхідність впливу держави на економіку, як правило, пояснюють *вадами*, або *провалами ринку*.

1. Неспроможність конкуренції. У процесі збільшення розмірів капіталів завдяки прибутку, злиттю та поглинанням утворюються монополії (панування одного або групи підприємств на ринку), які згодом з метою усунення конкурентів підривають конкуренцію, створюючи загрозу існуванню самого ринку.

2. Неспроможність ринку забезпечувати людей суспільними товарами. Суспільні товари задовольняють потреби всіх громадян суспільства та їх виробництво є непривабливими для приватного сектору, що потребує участі держави у їх забезпеченні.

3. Зовнішні ефекти. В економіці виникають випадки, коли незайняті в ринковій угоді суб'єкти несуть вигоди (позитивні зовнішні ефекти) або зазнають збитків (негативні зовнішні ефекти), і без державного втручання компенсувати їх неможливо.

4. Неповнота ринків. Унаслідок певних причин в економіці виникають дефіцити на певні види економічних благ, які не компенсуються ринком.

5. Недосконалість інформації. На ринках учасники угод неповністю поінформовані про властивості товарів і послуг, альтернативні можливості їх виробництва і споживання, що зумовлює неоптимальну поведінку продавців і покупців та обмежує можливості ефективного використання ресурсів.

6. Економічна нестабільність. Розвиток економіки має хвилеподібно зростаючий характер, що пов'язано з постійними чергуваннями спадів і піднесень, а ринок не здатний цьому протистояти.

У зв'язку із названими вадами і провалами ринку, держава в ринковій економіці здійснює такі **функції**:

- забезпечення правової бази та суспільної атмосфери, що сприяють ефективному функціонуванню ринкової системи;
- захист конкуренції від монополії та негативні наслідки їх діяльності;
- перерозподіл доходу та національного багатства, що призводить до зменшення нерівності доходів у суспільстві та досягненні суспільного добробуту;
- коригування розподілу ресурсів через відповідне законодавство та спеціальні податки, за допомогою яких уряд покладає на фірму-порушника побічні ефекти чи витрати;
- стабілізація економіки, тобто стимулювання економічного розвитку, контроль за рівнем зайнятості та інфляцією тощо.

Діяльність держави направлена на виконання своїх функцій, що потребує значних фінансових можливостей.

Державний бюджет — це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій держави в країні.

Державний бюджет складається з двох частин, які повинні балансувати між собою: доходної та видаткової.

Головне джерело доходів держави — податки.

Податки — обов'язкові платежі, які стягуються із домогосподарств і підприємств з метою виконання державою своїх функцій.

За формою оподаткування податки поділяються на:

- **прямі податки** — стягуються безпосередньо у власників майна та отримувачів доходів. До прямих податків належать *податок на дохід фізичних осіб, податок на майно, на прибуток підприємств, земельний податок, податок з власників транспортних засобів* тощо.
- **непрямі податки** — встановлюються в цінах товарів і послуг та не залежать від рівня доходів платників податків. До таких податків відносяться: *акцизи* — податки на товари, які мають особливу споживчу вартість; *універсальний акциз* — ПДВ — відсоткова надбавка до ціни; *мито* — податок на товари, що експортуються, імпортуються та перевозяться на території країни.

Податки найкращим чином виконують своє функціональне призначення — наповнення державного бюджету — тоді, коли **сумарна ставка всіх податків**, що сплачуються громадянами країни, не перевищує **30–35 %**. Американський економіст Артур Лаффер довів, що за зростання ставок оподаткування до цього рівня надходження до державного бюджету поступово збільшуються і економіка зростає на 5–7 % у рік. Якщо ж відбувається подальше зростання податків, доходи державного бюджету починають поступово скорочуватись. Останнє пов'язане із зрозумілим прагненням громадян країни приховувати свої доходи, що у підсумку призводить до зростання **тіньової економіки** — діяльності економічних суб'єктів, яка не контролюється державою і суспільством, не фіксується в повному обсязі офіційною державною статистикою.

Однією із функцій держави в економіці є соціальний захист населення.

Соціальний захист населення — це сукупність заходів, спрямованих на захист добробуту кожного громадянина суспільства у випадку негативного впливу ринкових процесів на їх життєдіяльність.

Основні елементи соціального захисту населення:

- встановлення допустимих параметрів життя (розміру прожиткового мінімуму, мінімальної пенсії, соціальної допомоги);
- захист населення від зростання цін і товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму громадян;
- вирішення проблем безробіття і забезпечення ефективної зайнятості, перепідготовка кадрів;
- пенсійне забезпечення (людей похилого віку, інвалідів, сімей, що втратили годувальника);
- утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для людей похилого віку тощо;

- виплата соціальних трансфертів (грошових допомог);
- соціальне обслуговування (надання соціальних послуг окремим категоріям громадян);
- надання необхідної медичної допомоги;
- соціальне страхування тощо.

Необхідно розуміти, що діяльність держави не обмежується стягненням податків і соціальним захистом населення. У зв'язку з цим, розглянемо *широкий перелік доходної та видаткової частин державного бюджету*.

Структура державного бюджету

Доходи державного бюджету:	Видатки державного бюджету:
<p>Податкові надходження:</p> <ul style="list-style-type: none"> • податок з доходів фізичних осіб; • податок з прибутку підприємств; • непрямі податки (ПДВ, акциз, мито); • податок на майно; • місцеві податки та збори тощо <p>Неподаткові надходження:</p> <ul style="list-style-type: none"> • доходи від власності та підприємницької діяльності держави; • власні надходження бюджетних установ та організацій; • надходження коштів від продажу державного майна; • кредити та позики міжнародних фінансових установ; • продаж державних цінних паперів населенню тощо 	<ul style="list-style-type: none"> • зарплата працівникам бюджетної сфери; • соціальний захист населення; • утримання соціально-культурної сфери: фінансування охорони здоров'я, освіти, культури, науки тощо; • державні інвестиції та утримання галузей економіки; • утримання управлінського апарату, судової системи, армії та поліції; • обслуговування державного боргу; • екологічні витрати тощо

Залежно від співвідношення доходів і видатків державний бюджет може бути:

- *нормальний (збалансований)* — доходи дорівнюють видаткам;
- *дефіцитний* — витрати бюджету перевищують доходи;
- *профіцитний* — доходи бюджету перевищують видатки.

Дефіцит державного бюджету є небезпечним для економіки країни, якщо він не перевищує приблизно 5–6 % від ВВП (валового внутрішнього продукту). Якщо ж перевищує 10 %, то держава втрачає економічну незалежність.

Причинами дефіциту державного бюджету виступають: надмірно високі ставки оподаткування, збільшення державних витрат на розвиток військово-промислового комплексу, зростання витрат на утримання управлінського апарату, фінансування неприбуткових галузей економіки тощо.

Шляхами зменшення дефіциту бюджету є: зменшення ставок податків для виведення економіки з тіні, скорочення витрат на утримання державного управлінського апарату, зменшення грошових допомог неприбутковим підприємствам і галузям, кредити міжнародних організацій, емісія грошей (найгірший спосіб покриття дефіциту — веде до інфляції) тощо.

Постійне нагромадження заборгованостей уряду за декілька років перетворюється у *державний борг*. Форми державного боргу:

- *внутрішній борг* (заборгованість домогосподарствам і підприємствам країни);
- *зовнішній борг* (заборгованість економічним суб'єктам інших країн світу та міжнародним організаціям). В Україні державний бюджет приймається щорічно Верховною Радою України та затверджується Законом України «Про держаний бюджет на... рік».

Вплив держави на економіку повинен мати на меті підвищення суспільного добробуту кожного з її громадян. У цьому розумінні держава має виконувати свої соціальні функції, що відображає термін «соціальна держава».

Соціальна держава — це держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю, і політика, яка спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини. Соціальна держава є закономірним продуктом еволюції громадянського суспільства в напрямку до громадянського суспільства соціальної демократії.

Основними ознаками соціальної держави є:

- високий рівень економічного розвитку країни;
- соціально орієнтована структура економіки, що виявляється у певній частці державної власності в стратегічних галузях економіки;
- пріоритетність в державній політиці необхідності досягнення соціальних цілей: утвердження соціальної справедливості, забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, рівних можливостей для самореалізації особистості, фінансування різноманітних соціальних програм;
- сприяння забезпеченню громадянського миру і злагоди в суспільстві.

Методика

Варіант А. Завдання

Робота в малих групах. Кожній групі дається певна кількість ситуацій, пов'язаних із «провалами ринку». Визначити конкретні «провали ринку» та дати короткі пояснення. Результати роботи обговорити спільно.

Економічна ситуація	Вада ринку
Забруднення токсичними хімічними відходами промислового підприємства погіршує стан навколишнього середовища міста	Наявність негативного зовнішнього ефекту
На ринку старих авто продається автомобіль «Volvo», а покупець сумнівається у його технічній справності та особливостях експлуатації	Недосконалість інформації
Унаслідок природного стихійного лиха були затоплені великі площі сільськогосподарських угідь, що призвело до виникнення загрози — «хлібної кризи»	Неповнота ринків
Значна монополярна влада підприємства та його прагнення отримати високі прибутки призвели до погіршення якості послуг, що пропонуються з боку монополіста	Неспроможність конкуренції
Хобі одного з мешканців вулиці — розведення квітів під вікнами свого будинку — сприяє зростанню доходів бджоляра, вулики якого розташовані неподалік	Наявність позитивного зовнішнього ефекту
Таємна змова постачальників пального призвела до зростання цін на нього на 10 %	Неспроможність конкуренції
Проведення пікніків на природі підвищує ризик виникнення лісових пожеж, які завдають шкоди лісовому господарству країни	Наявність негативного зовнішнього ефекту
Через зростання населення міста і значну кількість забудов погіршилась якість повітря та постала необхідність озеленіння міста	Неспроможність ринку забезпечувати людей суспільними товарами
Імунізація дітей проти кору сприяє захисту громадян всього міста	Наявність позитивного зовнішнього ефекту
У результаті перевиробництва товарів в економіці країни почався спад ділової активності, що супроводжується значним скороченням доходів населення	Економічна нестабільність
Гучна музика в одній з квартир порушує спокій інших мешканців житлового будинку	Наявність негативного зовнішнього ефекту
Внаслідок значного зростання цін на енергоносії, які імпортуються з-за кордону, виник значний дефіцит у них, що має бути погашений заради досягнення суспільного добробуту	Неповнота ринків
Тепла вода від АЕС, використовується в низині річки рибними господарствами села	Наявність позитивного зовнішнього ефекту
Економічний спад виробництва призвів до значної депресії, яка втілилася у значній інфляції та високому рівні безробіття	Економічна нестабільність
Воєнний конфлікт зумовив необхідність захисту кордонів і територій з метою збереження миру та добробуту громадян країни	Неспроможність ринку забезпечувати людей суспільними товарами
Приватні ліси для промислового використання приносять насолоду любителям природи міста	Наявність позитивного зовнішнього ефекту

Варіант Б. Цитата

Обговоріть цитату у класі Герберта Гувера «Не можна домогтися економічного процвітання на льотами на державну казну». Акцентувати увагу на тому, що держава не може та не має перекладати на себе функції всіх економічних суб'єктів, щоб уникнути надмірної влади в економіці.

Варіант В. Практична справа

Розгляньте діяльність держави на основі розгляду процесу формування державного бюджету країни. Завдання: визначити, дефіцит або надлишок має державний бюджет, використовуючи такі дані:

Статті державного бюджету	Млрд грн
Акцизи	45
Податок на прибуток	178
ПДВ	243
Оборона	200
Обслуговування внутрішнього боргу	250
Прибутковий податок	20
Соціально-культурні заходи	161
Кошти на надзвичайні обставини	39
Кошти від приватизації	145
Фінансування місцевих бюджетів	67

Розв'язання:

Доходи державного бюджету = $45 + 178 + 243 + 20 + 145 = 631$ млрд грн

Видатки державного бюджету = $200 + 250 + 161 + 39 + 67 = 717$ млрд грн

Видатки державного бюджету перевищують доходи державного бюджету, тобто виникає дефіцит у розмірі 86 млрд грн.

Варіант Г. Розслідування

Знайдіть в мережі Інтернет інформацію щодо ставок основних податків в Україні та заповніть таку таблицю на основі використання сайту «Інформаційно-довідковий департамент Державної фіскальної служби України»: <http://zir.sfs.gov.ua/main/index/stavki>

Назва податку	Ставка податку
Податок на прибуток підприємств	
Податок на доходи фізичних осіб	
Військовий збір	
Податок на додану вартість	
Акцизний податок	
Екологічний податок	
Державне мито	

Коментар. Держава є особливим економічним суб'єктом, роль якої пов'язана, зокрема, з неспроможністю ринку вирішувати проблеми соціально-економічного розвитку.

Рефлексія

1. Назвіть принципи, переваги й недоліки ринкової економіки.
2. Які суб'єкти взаємодіють в ринковій економіці та яка їхня роль на ринку ресурсів та на ринку товарів і послуг?
3. Поведінку яких суб'єктів виражають закони попиту та пропозиції? Що врівноважує їх інтереси?
4. Чи стикалися ви з проявами конкуренції на ринку? Це явище має позитивний чи негативний бік?

5. Яку роль та функції виконують гроші на ринку?
6. Чи може бути кількість грошей в обігу необмеженою? Відповідь обґрунтуйте.
7. Яку роль виконує держава в ринковій економіці?
8. Для чого держава затверджує державний бюджет?
9. Що є основним елементом наповнення державної казни?
10. Які основні статті використання бюджетних коштів?
11. Чи обов'язки є досягненнями збалансованості державного бюджету?
12. Чим небезпечний дефіцит і профіцит державного бюджету? Коли державу можна назвати соціально спрямованою?

Джерела

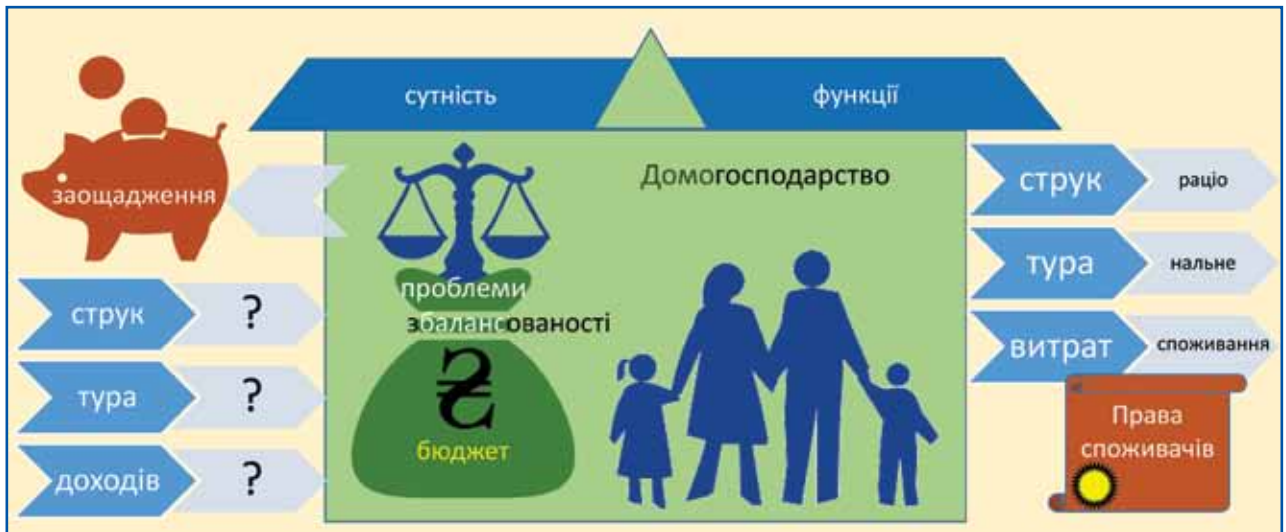
1. Всі уроки — [Електронний режим] — Режим доступу: <http://subject.com.ua/lesson/economic/10klas/5.html>
2. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — 9-те вид., доповн. — К.: Знання, 2014. — 710 с.
3. Економічна теорія: Практикум для студентів неекономічних спеціальностей: Навчальний посібник / Базилевич В. Д., Гражевська Н. І., Трохименко В. І. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. — 160 с.
4. Радіонова І. Ф. Економіка (профільний рівень). / І. Ф. Радіонова, В. В. Радченко. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. — 256 с.
5. Радіонова І. Ф. Економіка. 11 клас: рівень стандарту, академічний рівень / Підручник. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. — 176 с.

ТЕМА 4

ЕКОНОМІКА ДОМОГОСПОДАРСТВА

Мета заняття:

розглянути сутність і роль домогосподарства в ринковій економіці, основи його функціонування та проблему формування бюджету.

Вміння і навички:

розрізняє функції домашнього господарства на різних ринках як власника ресурсів і споживача економічних благ; визначає статті доходів і розподіляти їх на різні види витрат.

Ставлення і цінності:

усвідомлює, що кожен громадянин є суб'єктом економіки, який називається домогосподарством, а кінцевою метою його діяльності є споживання; формує ставлення щодо необхідності збалансованості бюджету домогосподарства; у власній діяльності керується основною метою домогосподарства — прагненням до максимального задоволення власних потреб за допомогою благ.

Ключові слова і поняття:

домогосподарство

споживання

права споживачів

бюджет домогосподарства

витрати домашнього господарства

заощадження

доходи домашнього господарства

Мотивація до вивчення теми:

Одним з економічних суб'єктів є домогосподарства, які у взаємодії з іншими економічними суб'єктами забезпечують функціонування економіки ринкового типу. Переслідування своєї мети — задоволення потреб — дає можливість домогосподарству зайняти важливе місце в системі економічних зв'язків в країні.

Сутність та функції домогосподарства в економіці

Домашнє господарство — це окрема господарююча одиниця, що складається з однієї або групи осіб, об'єднаних місцем проживання і спільним бюджетом, яка є власником і постачальником ресурсів в економіку та одержує доходи для придбання необхідних благ з метою забезпечення своєї життєдіяльності.

Поняття «домогосподарство» не тотожне з поняттям «сім'я». *Сім'я* — це сукупність осіб, що живуть разом, пов'язаних родинністю та спільним бюджетом. Термін «домогосподарство» більш чітко прив'язаний до *територіальних меж окремої господарської одиниці*, поєднує в собі членів до-

могосподарства, які *є* або *не є родичами*, і передбачає *існування економічних відносин власності* всередині домогосподарства та *виробничих відносин* (якщо вони існують).

Роль домогосподарства в економіці полягає в тому, що це активний суб'єкт ринкових відносин і важлива ланка в економічному кругообороті ресурсів, товарів, доходів і витрат, який був розглянутий нами в темі 1.

Основні функції домогосподарства:

1. **Ресурсна** — домогосподарством є постачальник ресурсів (земля, праця, капітал, підприємницькі здібності, інформація) в економіку, створюючи можливість використання їх у процесі виробництва.
2. **Споживча** — домогосподарств є споживачем товарів і послуг, які задовольняють його потреби.
3. **Соціальна** — домогосподарств є основним осередком людського капіталу, тобто сукупності характеристик, які визначають спроможність людини до творчої праці з метою створення товарів і послуг.

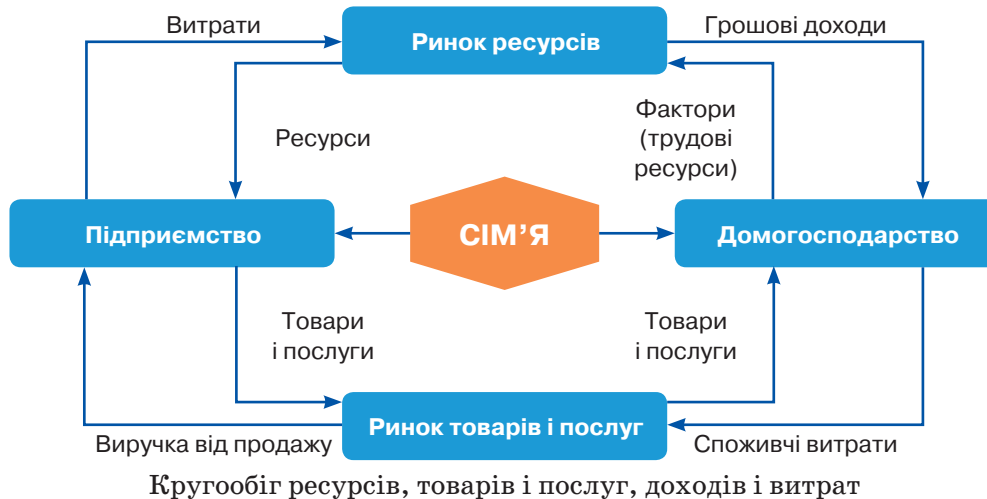
Методика

Варіант А. Дискусія

Завдання: схарактеризувати основні функції домогосподарства і визначити, яка з цих функцій є головною і чому. Колективне обговорення проблеми.

Варіант Б. Робота зі схемою

Поясніть схему, визначте відмінність між сім'єю та домогосподарством, схарактеризуйте місце домогосподарства в економіці ринкового типу.

Коментар. Домогосподарство — особливий економічний суб'єкт, який має на меті задоволення своїх потреб. Домогосподарства — є основними споживачами економічних благ, виступають постачальниками ресурсів — у цьому їх головні функції в економіці.

Доходи та витрати домогосподарства. Бюджет домогосподарства

Діяльність домогосподарств направлена на формування доходів і розподіл витрат. **Формування доходів домогосподарств** проходить такі етапи:

1) **первинний етап**, на якому визначальну роль відіграють витрати і використання факторів виробництва, у результаті чого формуються доходи у вигляді заробітної плати, ренти, процента і прибутку;

2) **наступний етап**, який передбачає можливості отримання додаткових доходів, які не пов'язані з трудовою діяльністю, у вигляді трансфертних платежів.

Виділяють такі **статті доходів домогосподарств**:

- заробітна плата членів сім'ї;
- пенсії, стипендії, допомоги, субсидії, дотації на путівки до санаторно-курортних установ для дорослих і дітей, на утримання дітей у дошкільних закладах;
- надходження від особистого підсобного господарства;
- дохід з інших джерел (гроші від оренди нерухомого або рухомого майна, спекуляції тощо).

Доходи домогосподарства можуть бути:

- **номінальні доходи** — кількість грошей, отриманих громадянами протягом певного періоду часу;
- **реальні доходи** — це кількість благ і послуг, які можна придбати за номінальні доходи.

Реальні доходи залежать від номінальних доходів; рівня цін на товари і послуги; темпів інфляції та рівня оподаткування.

Індексація доходів — це механізм підвищення доходів пропорційно темпу інфляції.

Сукупний дохід домогосподарства не повинен бути нижчим за прожитковий мінімум. **Прожитковий мінімум** — вартість набору товарів і послуг, розрахована за нормами і нормативами споживання та забезпеченості населення першочерговими життєвими засобами.

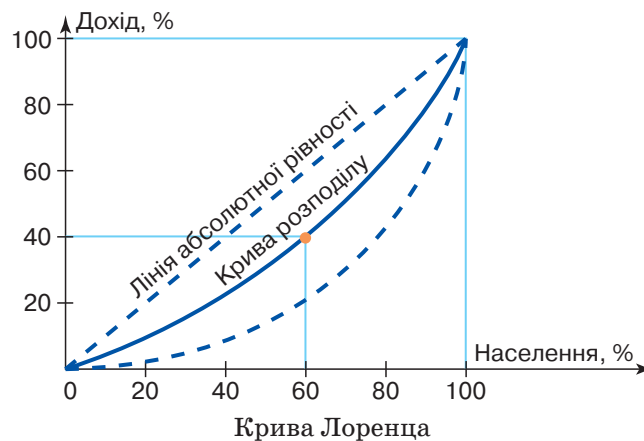
Доходи домогосподарства нерівномірно розподілені між громадянами суспільства. Основними **чинниками диференціації в розподілі доходів** є:

- відмінності в здібностях;
- освіта і навчання;
- професійні смаки і ризик;
- володіння власністю;
- панування на ринку;
- щаслива випадковість, зв'язки, нещастя і дискримінація.

Ступінь нерівномірності в доходах населення вимірюють за допомогою кривої Лоренца, яка показує, яка частка сукупного доходу припадає на кожну групу населення.

Теоретично можливість абсолютно рівного розподілу доходу представлена бісектрисою, тобто певний відсоток сімей отримує відповідний відсоток доходу.

Область між лінією абсолютної рівності і кривою розподілу — **крива Лоренца** — вказує на ступінь нерівності у розподілі доходів. Що більшою є ця область, то більшою є нерівність розподілу доходів.

Нерівномірність у розподілі доходів вимірюють за допомогою коефіцієнта Джині, який показує відношення площі фігури, яка утворюється кривою Лоренца та лінією абсолютної рівності, до площі, яка утворюється лінією абсолютної рівності та прямими $y = 0$, $x = 1$ (або 100 %).

Цей коефіцієнт коливається від 0 (абсолютна рівність у розподілі доходів) до 1 (абсолютна нерівність у розподілі доходів).

Крім того, використовують так звані децильні та квантильні коефіцієнти, це відношення доходів 10 або 20 % найбідніших членів суспільства до такої самої кількості найбагатших.

Доходи домогосподарств *витрачаються*. Одна частина доходів використовується на *споживання*, інша — на *заощадження*.

Споживання домогосподарства — це придбання товарів особистого користування, тобто купівля продуктів харчування, одягу, взуття, меблів, предметів культури й побуту, автівок, витрати на соціально-культурні та побутові послуги.

Усі *витрати домогосподарств можна поділити на такі групи*:

- витрати на товари довгострокового користування, тобто такі, які служать більше, ніж один рік: автомобілі, ПК, холодильники тощо;
- витрати на товари короткострокового споживання — такі, що служать менше року: продукти харчування та більшість предметів одягу;
- витрати на послуги: лікаря, перукаря, установ освіти, культури.

Витрати домогосподарства на споживання, пов'язані з такими явищами, як *ефект доходу* та *ефект заміщення*.

Ефект доходу — це зміни у споживанні товарів, викликані зміною реального доходу споживача під впливом руху цін. Так, зі збільшенням доходу обсяги споживання товарів нормальної і високої якості зростають, а неякісних — зменшуються.

Ефект заміщення — це зміни в споживанні товару, які є результатом зміни цін даного товару відносно цін на інший товар. Цей ефект однаково спрацьовує для товарів із нормальною і високою якістю та для неякісних товарів.

Заощадження — це та частина доходу домогосподарства, що не сплачується у вигляді податку та не витрачається на купівлю товарів особистого споживання.

Формування доходів і розподіл їх на здійснення певних категорій витрат є основою складання бюджету домогосподарства.

Бюджет домогосподарства — це кошторис його доходів і витрат. Залежно від їх співвідношення, бюджет домогосподарства може бути:

збалансований — коли доходи дорівнюють витратам;

дефіцитний — коли доходи менші за витрати;

профіцитний — коли доходи перевищують витрати.

Методика

Варіант А. Робота в міні-групах

Завдання: складіть сімейний бюджет своєї родини. Цей процес має такі етапи:

- 1) характеристика всіх членів родини;
- 2) визначення всіх статей їх доходів;
- 3) визначення та структурування всіх напрямів використання доходів, тобто всіх витрат;
- 4) розрахунок всіх доходів і витрат родини;
- 5) розрахунок сальда сімейного бюджету та визначення його виду — дефіцитний, профіцитний, збалансований.

Працювати над завданням можна як у малих групах, так і індивідуально.

Варіант Б. Практичне завдання

Розрахувати потребу уявної родини в соціальній допомозі у вигляді субсидії на оплату комунальних послуг. Наявні умови отримання субсидії такі: родина може отримати субсидію на оплату комунальних послуг у випадку, якщо витрати на їх оплату перевищують 35 % сукупного доходу родини.

Завдання виконуються в такі етапи:

- характеристика всіх членів родини;
- визначення всіх статей їх доходів;
- розрахунок всіх доходів родини;
- розрахунок сумарної оплати всіх комунальних послуг родини (оплата електроенергії, газу, послуг ЖКГ, водовідведення та водопостачання);
- розрахунок можливості отримання субсидії на оплату житлово-комунальних послуг.

Роботу над завданням можна організувати як у малих групах, так і індивідуально.

Варіант В. Графічна справа

Зазначити, що ступень нерівномірності у розподілі доходів у суспільстві показує крива Лоренца.
Завдання: Побудувати криву Лоренца на підставі таких даних:

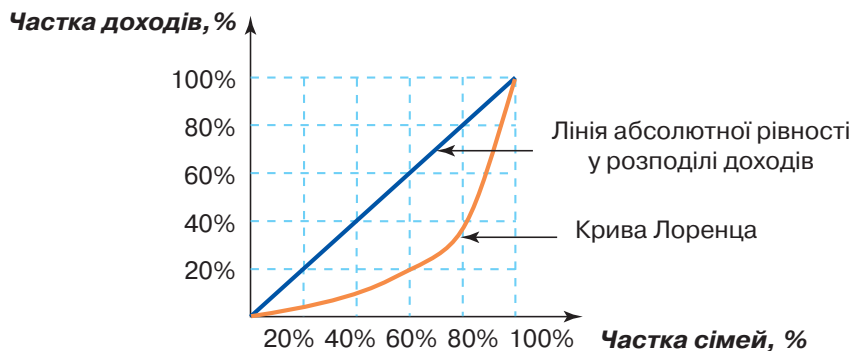
Групи сімей (по 20 %)	Доходи, %
Перша	2
Друга	8
Третя	10
Четверта	15
П'ята	65

Показати на графіку лінію абсолютної рівності в розподілі доходів.

Розв'язання

Побудуємо криву Лоренца на підставі даних таблиці:

Частка сімей, %	Частка доходів, %
20 (одна група)	2
40 (дві групи)	2 + 8 = 10
60 (три групи)	10 + 10 = 20
80 (чотири групи)	20 + 15 = 35
100 (п'ять груп)	35 + 65 = 100

Варіант Г. Дискусія

Акцентувати увагу на тому, що доходи в суспільстві розподілені нерівномірно. Завдання: назвати чинники, що зумовлюють нерівномірний розподіл доходів в суспільстві. Обговорення проблеми здійснюється колективно.

Коментар. Діяльність домогосподарства пов'язана із процесом формування доходів та їх розподілом на певні категорії витрат. Рівень збалансованості бюджету домогосподарства є основою його життєдіяльності.

Рефлексія

1. Наведіть приклади домогосподарства а їх основних функцій в економіці.
2. Чим сім'я відрізняється від домогосподарства?
3. Яка мета діяльності домогосподарства в ринковій економіці?
4. Схарактеризуйте основні статті доходів домогосподарств.
5. Чи вважаєте ви справедливим та об'єктивним, що доходи громадян в суспільстві є нерівномірними?
6. Схарактеризуйте основні статті витрат домогосподарств.
7. У чому полягає необхідність індексації доходів громадян? Що таке номінальні та реальні доходи?
8. Якою є найкраща ситуація щодо співвідношення доходів і витрат домогосподарств?
9. Яким є бюджет вашої родини — дефіцитним, профіцитним чи збалансованим?
10. Наведіть приклади ефекту доходу та ефекту заміщення для товарів нормальної та високої якості і для низькоякісних товарів.

ТЕМА 5

ПІДПРИЄМНИЦТВО

Мета заняття:

з'ясувати сутність понять «підприємництво» та «бізнес», визначити ознаки підприємця та форми його соціальної відповідальності, схарактеризувати правовий захист бізнесу.

Вміння і навички:

розрізняє різні види підприємництва; виявляє різницю в поняттях «підприємництво» та «бізнес»; виокремлює функції та права підприємця в економіці.

Ставлення і цінності:

усвідомлює унікальну цінність підприємництва для розвитку економіки; позитивно оцінює можливість вибору виду та сфери підприємницької діяльності; у разі здійснення підприємницької діяльності керується принципом, що соціальна відповідальність підприємця є об'єктивним результатом розвитку соціально-орієнтованої ринкової економіки та показником зрілості суспільства в цілому та кожного громадянина окремо.

Ключові слова і поняття:

підприємництво

види підприємництва

бізнес

підприємець

соціальна відповідальність підприємця

Мотивація до вивчення теми:

Підприємництво є важливим атрибутом ринкової економіки, а його суб'єкт — підприємець — відіграє значну роль у забезпеченні суспільного добробуту. Останнє зумовлено тим, що саме діяльність підприємця забезпечує економіку засобами задоволення потреб.

Сутність підприємництва та його виду. Бізнес

Підприємництвом називають самостійну, ініціативну діяльність з виробництва товарів та надання послуг з метою одержання прибутку, що передбачає здійснення нововведень з використанням власних коштів, а також самостійність і ризик.

Принципи підприємництва:

- вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності;
- самостійне формування підприємцем програми діяльності; вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється; залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів; установлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;

- вільний найм підприємцем працівників;
- комерційний розрахунок і власний комерційний ризик;
- вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів;
- самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Усі численні вияви підприємництва можна згрупувати у певні **види**:

1) **виробниче підприємництво** — діяльність, що спрямована на виробництво речей і надання послуг: будівельні та ремонтні роботи, побутові і інформаційні послуги, духовні блага (навчання дітей, живопис, музика);

2) **комерційне підприємництво** — товарно-грошові, торговельно-обмінні операції (угоди з купівлі-продажу або перепродажу речей і послуг);

3) **фінансове підприємництво** — грошово-кредитні відносини (товар — гроші, валюта, цінні папери);

4) **посередницьке підприємництво** — діяльність установ та окремих осіб, які посідають місце між підприємцем і споживачем (виробник не може безпосередньо реалізувати товар, а споживач — придбати; інформаційні, консультаційні, маркетингові послуги);

5) **страхове підприємництво** — діяльність, що пов'язана з формуванням грошових фондів та їхнім використанням на відшкодування збитків у разі непередбачених випадків і на допомогу громадянам у певні періоди життя (захищає бізнес і населення від втрат, забезпечує привласнення прибутку).

В економічній науці є точка зору про існування ще одного виду підприємництва — **соціального підприємництва**. Серед основних **ознак соціального підприємництва** називають такі:

- цей вид діяльності ґрунтується на усвідомленні суб'єктом свого обов'язку перед суспільством;
- його функціонування пов'язане зі сприянням позитивним змінам у суспільстві засобами, відмінними від традиційної благодійності¹;
- така діяльність характеризується постійною увагою до нових проблем, які не вирішені традиційними підприємствами;
- її основою є створення соціальних цінностей для тих верств населення, які найбільше їх потребують, таких як безробітні, особи з інвалідністю тощо².

Часто поняття «підприємництво» ототожнюють із «бізнесом», що є не зовсім правильним. Так, «**підприємництво**» та «**бізнес**» відрізняються у таких випадках:

- підприємництво пов'язане зі реалізацією нових ідей, використанням нових ідей, способів отримання прибутку, створенням нових економічних благ, тоді як бізнес заснований на використанні вже існуючої моделі діяльності (наприклад, Марк Цукерберг — розробник і засновник соціальної мережі Facebook є підприємцем, тоді як Павло Дуров — колишній генеральний директор соціальної мережі «ВКонтакте» є бізнесменом, оскільки запозичив підприємницьку ідею);
- здібності до підприємництва є вродженою рисою людини, тоді як веденню бізнесу можна навчитися (наприклад, найвідомішою бізнес-школою є MBA (Master of Business Administration) при Гарвардському університеті);
- підприємництво розвивається у нових сферах і ринкових нішах, що зводить кількість конкурентів до нуля, тоді як бізнес розповсюджений в існуючих нішах діяльності, із високим числом конкурентів, високими прибутками та можливостями;
- підприємництвом є діяльність виключно власника, яку він самостійно започатковує та якою особисто займається, а бізнес може бути придбаним.

¹ Галушка З. І. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні / З. І. Галушка // Вісник серія Економіка. — №148. — 2013. — С. 17.

² Наумова М. Сутність соціального підприємництва та його роль у соціально-економічному розвитку суспільства / — 2014. — № 4. — С. 34–39. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2014_4_7.

Методика

Варіант А. Дискусія

Визначте основні ознаки підприємництва та його мети. Обговоріть визначене питання колективно, аргументуючи свою позицію. Обговоріть додаткові питання: чому цей вид діяльності є особливим людським ресурсом; що є метою підприємництва та на що здатний піти підприємець у своїй підприємницькій діяльності заради реалізації власного інтересу.

Варіант Б. Тестування

Пройдіть тест, складений на основі розповсюджених у західних країнах форм опитування громадян, які хочуть займатися бізнесом і мають перевірити свої бізнесові здібності:

1. Чи поводитесь ви наодинці так само, як і тоді, коли за вами спостерігають?
2. Чи вважаєте себе здатним стати главою родини?
3. Чи вважаєте хитрість корисною якістю?
4. Чи можете заговорити на вулиці з незнайомою людиною?
5. Чи знаєте, які кольори нині в моді?
6. Чи поїдете в громадському транспорті, якщо вдома забули проїзний?
7. Чи заздрите успіху ваших знайомих?
8. Чи звертаєтесь на «ви» до ваших старших за віком родичів?
9. Чи здатні усно швидко порахувати, скільки буде 3 % від 3 %?
10. Чи приходите вчасно в кіно?
11. Чи приходите вчасно на побачення?
12. Чи вважаєте ви за потрібне давати «на чай»?
13. Чи переживаєте, якщо вас обрахували?
14. Чи пам'ятаєте дату народження свого вчителя?
15. Чи сідаєте в міському транспорті на будь-яке вільне місце?
16. Чи сідаєте в маршрутці (таксі) тільки на заднє сидіння?
17. Чи любите писати в книги скарги або вимагати адміністратора торговельного залу, магазину?
18. Чи вважаєте ви, що завжди досить одного попередження?
19. Чи знаєте, які грошові одиниці існували у Стародавньому Римі?
20. Чи здатні залишити валізу на вокзалі під наглядом зовсім незнайомої людини?

Повністю позитивна відповідь на кожне запитання дає по 10 балів, повністю негативна — 0 балів. Проміжні відповіді оцінюються від 0 до 10 балів.

Ключ до тесту:

120–200 балів — ви природжений бізнесмен.

110–119 балів — ви маєте не всі потрібні якості бізнесмена, але у вас є реальні шанси домогтися успіху в бізнесі.

50–99 балів — мабуть, у бізнесмени вам не вибитися, але, зважаючи на все, ви правдиві, порядні, у вас непоганий характер¹.

Варіант В. Аргументація

Робота з дидактичним матеріалом із зазначеними відмінностями понять «бізнес» та «підприємство». Наведіть найбільшу кількість аргументів на користь того чи іншого твердження. Робота організовується «по колу». Із гри вибуває той, хто не наводить додатковий аргумент.

Дидактичний матеріал:

- підприємство пов'язане з реалізацією нових ідей, використанням нових ідей, способів отримання прибутку, створенням нових економічних благ, тоді як бізнес заснований на використанні вже існуючої моделі діяльності;
- здібності до підприємництва є вродженою рисою людини, тоді як веденню бізнесу можна навчитися;
- підприємство розвивається у нових сферах та ринкових нішах, що зводить кількість конкурентів до нуля, тоді як бізнес розповсюджений в існуючих нішах діяльності, із високим числом конкурентів, високими прибутками та можливостями;

¹ Усі уроки економіки / 10 клас / Упоряд. Н.С. Макарова. — Х.: «Основа», 2007. — 288 с.

- підприємництвом є діяльністю виключно власника, яку він самостійно започатковує та якою особисто займається, а бізнес може бути придбаним.

Коментар. Підприємництво — особливий вид людських ресурсів, головними ознаками яких є схильність до нововведень і здатність йти на ризик. У видах підприємництва (виробниче, комерційне, фінансове, посередницьке, страхове та соціальне) втілюється вся багатоманітність економічного життя суспільства.

Підприємець та його соціальна відповідальність

Підприємець є суб'єктом здійснення підприємництва. *Підприємець* — це суб'єкт, який поєднує в собі комерційні, організаторські та новаторські здібності для пошуку й розвитку нових видів і методів виробництва, нових благ та їхніх нових якостей, нових сфер застосування капіталу. З юридичної точки зору підприємцем називають людину, яка пройшла процедуру оформлення підприємницької діяльності та зареєстрована у відповідних органах без утворення до того ж юридичної особи.

Суспільна корисність підприємця полягає в тому, що:

- 1) підприємець працює на межі власних можливостей, шукає і використовує нове, а отже, сприяє загальному прогресу;
- 2) підприємець зацікавлений сприяти стабілізації суспільних відносин (юридичні норми, повага до партнера);
- 3) підприємець спонукає до пошуку незадоволених потреб, а отже, до піднесення рівня добробуту суспільства¹.

Підприємець виконує чотири функції:

- **ресурсну** — підприємець бере на себе ініціативу поєднання фінансових, виробничих, матеріальних, сировинних, людських, інформаційних, інтелектуальних та інших ресурсів у процесі виробництва товару чи надання послуги, організовує виробництво, розподіляє засоби виробництва і трудову діяльність;
- **управлінську** — його діяльність пов'язана із прийняттям управлінських рішень на всіх стадіях виробництва, здійсненням організації, планування, мотивації та контролю виробництва;
- **інноваційну** — передбачає здійснення інновацій (нововведень); освоєння нової продукції, нових технологій і форм організації виробництва і праці; пошук нових ринків збуту, нових засобів задоволення потреб споживача; перехід від традиційних до нових форм господарювання, які не мають аналогів у господарській діяльності;
- **ризикову** — полягає в необхідності прийняття рішень, що спрямовані на досягнення успіху, але не гарантують його через невизначеність і мінливість економічної ситуації. Підприємець ризикує не лише своєю власністю, вкладеними коштами, а й своєю працею, часом, діловою репутацією².

Три типи підприємців:

- 1) *підприємець-власник* (є власником або співвласником підприємства, усього капіталу або його частини),
- 2) *підприємець-орендар* (господарник, що забезпечує процес виробництва на власних або орендованих засобах виробництва);
- 3) *підприємець-менеджер* (людина високої кваліфікації, що працює за наймом на великих підприємствах, здійснюючи управління ними)³.

Дослідження американців показало, що «*оптимальний підприємець*» має володіти такими **якостями, як-от:**

- організаційно-господарське новаторство;
- готовність і здатність до ризику;
- пошук нових можливостей та ініціативність;

¹ Ткаченко Н.О. Політична економія. Економічна теорія: Навчально-методичний посібник для студентів економічних спеціальностей коледжу. / Ткаченко Н.О. — К. — 2009 — 355 с.

² 7W. Освітній портал. — Режим доступу: edufuture.biz

³ Ткаченко Н.О. Політична економія. Економічна теорія: Навчально-методичний посібник для студентів економічних спеціальностей коледжу. / Ткаченко Н.О. — К. — 2009 — 355 с.

- орієнтація на ефективність та якість продукції і обслуговування;
- майнова відповідальність та цілеспрямованість;
- висока інформованість і постійне спостереження;
- здатність до жертв в інтересах справи;
- чіткість, планомірність у роботі;
- здатність переконувати людей, комунікабельність, чесність, надійність тощо¹.

Головною метою підприємця є прибуток, тобто в основному його інтерес полягає у задоволенні власних потреб. Способом поєднання власних цілей підприємництва та цілей всіх громадян суспільства є соціальна відповідальність підприємця. **Соціальна відповідальність підприємця** — це відповідальність підприємця за суспільну корисність своєї діяльності — це діяльність, у якій використовуються лише такі способи отримання прибутку, які не завдають шкоди людям, природі та суспільству².

Принципами соціальної відповідальності підприємця є:

- якісне забезпечення потреб споживачів;
- неухильне виконання вимог законодавства (трудового, екологічного, своєчасна сплата податків і зборів до бюджетів усіх рівнів);
- чесна конкуренція, дотримання загальноприйнятих морально-етичних норм;
- протидія корупційним проявам і легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом; дотримання гендерної рівності.

Цілями соціальної відповідальності підприємця є:

- забезпечення конкурентоспроможності національної економіки;
- стабільність внутрішнього ринку та підвищення ефективності його функціонування;
- формування сучасного інструментарію впливу держави на соціально-економічні процеси;
- розвиток корпоративної культури та економічного мислення, раціональне використання ресурсів та зменшення соціальної напруги в суспільстві.

Найпоширенішими **інструментами соціальної відповідальності підприємця** є наступні:

- корпоративне управління — це процес забезпечення контролю за діяльністю компаній з боку акціонерів;
- соціальна звітність і верифікація — це процес оприлюднення звітів із соціальної відповідальності бізнесу, соціальних та екологічних аспектів діяльності господарюючого суб'єкта, як фактор досягнення більшої прозорості у взаємовідносинах з іншими економічними суб'єктами;
- добродійність — надання безкорисливої (безоплатної або на пільгових умовах) допомоги тим, хто цього потребує;
- соціально відповідальні програми — фінансові, організаційні інвестиції або будь-які інші матеріальні кошти, що можуть сприяти розвитку суспільства в цілому;
- соціально відповідальний маркетинг — напрямок, який реалізується в кількох видах: благодійний маркетинг, просування соціально значимої проблеми, корпоративний соціальний маркетинг;
- соціальне підприємництво — це система господарювання, складовими якої є соціальні підприємства, соціально орієнтовані суб'єкти підприємництва, діяльність яких спрямована на досягнення добробуту територіальних громад (соціальні, екологічні й етичні цілі) шляхом використання системного взаємозв'язку розвитку соціального підприємництва та розвитку регіональної економіки;
- інновативні товари та послуги — це послуги та товари, які допомагають подолати певні соціальні проблеми та створити нові можливості для людей, які не мали таких можливостей раніше³.

¹ Варналій З. С. Основи підприємницької діяльності: Підруч. для учнів 10—11 кл. загальноосвіт. шк., ліцеїв та гімназій / З. С. Варналій, В. О. Сизоненко. — К.: Знання України, 2004. — 404 с.

² Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні / О. Грішнова // Україна: аспекти праці. — 2010. — №. — С. 3–8.

³ Біла, І. С. Соціальна відповідальність бізнесу : теоретичні аспекти та практична реалізація в економіці України / І. С. Біла, Н. В. Красман // Східна Європа : економіка, бізнес та управління : Електронне наукове фахове видання. — Дніпро : ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», 2017. — Вип. 5 (10). — С. 3–7.

Методика

Варіант А. Роздуми

Робота з дидактичним матеріалом — напуття відомого підприємця Генрі Форда. Обговорення у малих групах власного бачення тих рис, які повинні мати майбутній успішний підприємець.

Дидактичний матеріал:

Напуття Г. Форда майбутньому підприємцеві

1. Не потрібно ставити на перший план фінансовий успіх. Переважна турбота про гроші спричиняє страх невдачі. Цей страх гальмує справу, викликає страх перед конкурентами, змушує побоюватися зміни методів виробництва, страшитися кожного кроку, що вносить нововведення у стан справ. Зрештою, шлях до успіху відкритий тому, хто насамперед думає про завзяту працю, про найкраще виконання своєї роботи.

2. Якщо ви жадаєте від когось-небудь, щоб він віддав свій час й енергію для справи, то подбайте про те, щоб він не мав фінансових труднощів. Це окупається. Наші прибутки доводять, що високі ставки працівників є найвигіднішим діловим принципом.

3. Коли прибуток виймається з покупця або з робітників, це свідчить про неправильне ведення справи. Бережіться погіршувати продукт й обирати публіку, бережіться знижувати заробітну плату. Прибуток має дати творче керівництво справою: побільше мозку у вашій роботі, мозку й ще раз мозку.

4. Невдачі трапляються у результаті страху, спокою, зманіженості й безтурботності. Усунення страху створює впевненість і достаток. Устаньте й озбройтесь, нехай слабкі одержать милостиню¹.

Варіант Б. «Вірно — невірно»

Дайте відповіді на твердження, використовуючи слова — «Вірно» та «Невірно».

Орієнтовні твердження:

1. Підприємець — дійова особа підприємницької діяльності (Вірно).
2. Підприємець і бізнесмен — рівнозначні поняття (Невірно).
3. Соціальна відповідальність підприємця — це відповідальне ставлення підприємця до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів (Вірно).
4. Підприємець працює на межі власних можливостей, шукає і використовує нове, а отже, сприяє загальному прогресу (Вірно).
5. Соціальна відповідальність підприємця реалізується через корпоративне управління, добродійність, соціально-відповідальні програми тощо (Вірно).
6. Серед основних ознак підприємця називають: новаторство, готовність до ризику, майнова відповідальність, висока інформованість, ініціативність, чіткість, замкненість (Невірно).
7. Принципом соціальної відповідальності підприємця є якісне забезпечення потреб споживачів (Вірно).

Коментар. Підприємець — дійова особа підприємництва, основними характеристиками якого є схильність до нововведень та ризику. Соціальна відповідальність підприємця — це його відповідальність за суспільно-корисну діяльність, яка не завдає шкоди громадянам, природі та суспільству.

Правовий захист бізнесу

Правовий захист бізнесу — це сукупність механізмів захисту прав, свобод і законних інтересів підприємців.

У Господарському кодексі України зазначено, що держава гарантує **захист прав та інтересів підприємців шляхом:**

- визнання наявності або відсутності прав;
- визнання недійсними актів органів державної влади, що обмежують права та законні інтереси підприємців;
- визнання недійсними господарських угод;
- відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів підприємців;

¹ Усі уроки економіки / 10 клас / Упоряд. Н.С. Макарова. — Х.: «Основа», 2007. — 288 с.

- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;
- відшкодування збитків;
- застосування штрафних, адміністративних та інших санкцій тощо.

Господарським кодексом визначені **загальні гарантії прав** підприємців:

1. Держава гарантує усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємництва, рівні права та рівні можливості для залучення й використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів.

2. Забезпечення підприємця матеріально-технічними та іншими ресурсами, що централізовано розподіляються державою, здійснюється з метою виконання підприємцем поставок, робіт або послуг для пріоритетних державних потреб.

3. Держава гарантує недоторканність майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Вилучення державою або органами місцевого самоврядування у підприємця основних й оборотних фондів, іншого майна допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану або за рішенням суду.

4. Збитки, завдані підприємцю внаслідок порушення громадянами або підприємствами, органами державної влади чи органами місцевого самоврядування його майнових прав, відшкодовуються підприємцю.

5. Підприємець або громадянин, який працює у підприємця по найму, у передбачених законом випадках може бути залучений до виконання в робочий час державних або громадських обов'язків, з відшкодуванням підприємцю відповідних збитків¹.

Правовий захист бізнесу може здійснюватися в таких **формах**:

1. **Захист прав власності** — це сукупність передбачених законодавством засобів, що застосовують у зв'язку із вчиненням щодо права власності та інших речових прав правопорушенням і спрямованих на відновлення або захист майнових інтересів власника цих прав, наприклад, захист прав інтелектуальної та промислової власності.

Основні об'єкти інтелектуальної та промислової власності

Об'єкти інтелектуальної власності:	Об'єкти промислової власності:
<p>інформаційна діяльність, пов'язана з одержанням інформаційних матеріалів, їх опрацюванням, зберіганням, використанням та поширенням;</p> <p>програмне забезпечення — це сукупність однієї або більше програм чи мікропрограм у будь-якому істотному вигляді;</p> <p>банк даних, який характеризується сукупністю програмних, організаційних і технічних засобів, призначених для централізованого накопичення та використання інформації</p>	<p>винахід — принципово нове технічне вирішення існуючої виробничої проблеми, що дає позитивний ефект для економіки;</p> <p>промисловий зразок — це розроблена автором або авторським колективом модель виробу, який буде випускатися підприємцем;</p> <p>раціоналізаторська пропозиція є корисною рекомендацією, що стосується техніки та технології, які використовуються на даному підприємстві;</p> <p>товарні знаки та товарні марки — це оригінальні символи, якими товар даної фірми відрізняється від товарів конкурентів;</p> <p>гудвіл означає «сформований імідж фірми», складовими якого є досвід, ділові зв'язки, престиж товарних знаків, стала клієнтура, прихильність споживачів тощо</p>

2. **Захист від недобросовісної конкуренції та обмеження впливу монопольної діяльності інших суб'єктів** — це сукупність передбачених законодавством заходів, спрямованих на запобігання монопольній діяльності, на її обмеження та припинення, на розвиток цивілізованих конкурентних відносин між суб'єктами підприємницької діяльності (наприклад, встановлення стандартів, технічних регламентів і процедур оцінки відповідності продукції, цінове регулювання діяльності природних монополій тощо).

Основними **формами недобросовісної конкуренції** є:

- **неправомірне використання ділової репутації** підприємства шляхом неправомірного використання чужих позначень (комерційного найменування, торговельної марки), рекламних матеріалів, упаковки; неправомірного використання товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника; порівняльної реклами;

¹ Господарський кодекс України — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

- створення перешкод у процесі конкуренції шляхом дискредитації підприємства (поширення у будь-якій формі неправдивої, неточної або неповної інформації, пов'язаної з діяльністю підприємця, яка може завдати шкоди його діловій репутації); примусу до «бойкоту» продукції підприємства або до розірвання договору з конкурентом, підкуп постачальника або покупця (замовника);
- *неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці тощо*¹.

3. **Державний захист від рейдерства** — сукупність передбачених законодавством заходів, спрямованих на боротьбу з протиправним поглинанням підприємств, захопленням керування активами або захопленням майнових комплексів юридичних осіб проти волі законних власників, що здійснюються за допомогою шахрайських операцій, підробки документів, вимагання, силового захоплення підприємства без правових підстав.

Основними **заходами протидії рейдерству** є:

- махінації з акціями;
- створення та дотримання кодексів корпоративного управління;
- прийняття спеціальних законів, що регулюють процеси злиття та поглинання;
- постійний моніторинг змін у складі акціонерів;
- недопущення виникнення та прострочення кредиторської заборгованості;
- удосконалення роботи менеджменту та персоналу — недопущення конфліктних ситуацій, протиправного звільнення працівників тощо;
- підвищення культури суб'єктів господарювання — прозорі конкурентні відносини, підтримка ділової репутації тощо;
- використання в службі економічної безпеки способів і методів конкурентної розвідки;
- залучення громадськості й засобів масової інформації до боротьби з рейдерством².

Методика

Варіант А. Метод «Робота в групах»

Обговоріть. Бесіда за запитаннями. Презентація робіт.

Завдання для I групи

1. Що таке правовий захист бізнесу?
2. Назвіть об'єкти інтелектуальної власності.
3. Що таке винахід?

Завдання для II групи

1. Що таке захист прав власності?
2. Назвіть основні об'єкти промислової власності.
3. Що таке програмне забезпечення?

Завдання для III групи

1. Назвіть основні форми правового захисту бізнесу.
2. Як проявляється неправомірне використання ділової репутації?
3. Наведіть приклади товарних знаків і товарних марок.

Завдання для IV групи

1. Що таке захист від недобросовісної конкуренції?
2. Що таке банк даних?
3. Що таке рейдерство?

Завдання для V групи

1. Назвіть основні форми недобросовісної конкуренції.
2. Що таке гудвіл?
3. Як захиститися від рейдерства?

¹ Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>

² Пожуєва Т. О. Міжнародний досвід виникнення рейдерства / Т.О. Пожуєва // Вісник Хмельницького національного університету. — 2013. — № 3. — Т. 2 — С. 130–134.

Варіант Б. Розслідування

Використовуючи інтернет, відшукати в Господарському кодексі України основні гарантії прав підприємців, надані державою. *Джерело:* Господарський кодекс України — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

Варіант В. Розслідування

Знайти із вітчизняної практики приклади рейдерських атак. Прослідкувати причину рейдерства окремих підприємств та запропонувати способи його уникнення.

Коментар. *Правовий захист бізнесу як механізм захисту прав, свобод і законних інтересів підприємців є неодмінним атрибутом громадянського суспільства. Захист прав власності, захист від недобросовісної конкуренції та обмеження впливу монопольної діяльності інших суб'єктів і державний захист від рейдерства — є гарантіями держави щодо реалізації всіх можливостей підприємницької діяльності в економіці.*

Рефлексія.

1. Чим підприємництво відрізняється від бізнесу?
2. Яким видом підприємництва чи бізнесу ви хотіли займатися і чому?
3. Чи може одинична діяльність з метою отримання прибутку називатися «підприємництво» і чому?
4. Якими якостями повинен володіти підприємець? Наведіть приклади.
5. Наведіть приклади соціальної відповідальності підприємця.
6. У чому необхідність правового захисту бізнесу?
7. Наведіть приклади використання підприємцями недобросовісних методів конкурентної боротьби та схарактеризуйте їх наслідки для суспільства.
8. Чи можете ви назвати реальні приклади рейдерських атак?

Джерела

1. 7W. Освітній портал. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: edufuture.biz
2. Біла І. С. Соціальна відповідальність бізнесу : теоретичні аспекти та практична реалізація в економіці України / І. С. Біла, Н. В. Красман // Східна Європа : економіка, бізнес та управління : Електронне наукове фахове видання. — 2017. — Вип. 5 (10). — С. 3–7.
3. Варналій З. С. Основи підприємницької діяльності: Підруч. для учнів 10–11 кл. загальноосвіт. шк., ліцеїв та гімназій / З. С. Варналій, В. О. Сизоненко. — К.: Знання України, 2004. — 404 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.com/18521024/ekonomika/pravoviy_status_pidpriyemtsya
4. Галушка З. І. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні / З. І. Галушка // Вісник серія Економіка. — К.: ВПЦ «Київський національний університет» № 148. — 2013. — С. 17
5. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
6. Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні / О. Грішнова // Україна: аспекти праці. — 2010. — №. — С. 3–8.
7. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — 9-те вид., доповн. — К., 2014. — 710 с.
8. Економічна теорія: Практикум для студентів неекономічних спеціальностей: Навчальний посібник / Базилевич В. Д., Гражевська Н. І., Трохименко В. І. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. — 160 с.
9. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>

10. Наумова М. Сутність соціального підприємництва та його роль у соціально-економічному розвитку суспільства / М. Наумова // Україна: аспекти праці. — 2014. — № 4. — С. 34–39. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2014_4_7.
11. Пожуєва Т. О. Міжнародний досвід виникнення рейдерства / Т. О. Пожуєва // Вісник Хмельницького національного університету. — 2013. — № 3. — Т. 2. — С. 130–134.
12. Радіонова І. Ф. Економіка (профільний рівень) / І. Ф. Радіонова, В. В. Радченко. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. — 256 с.
13. Радіонова І. Ф. Економіка. 11 клас: рівень стандарту, академічний рівень / Підручник. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. — 176 с.
14. Ткаченко Н. О. Політична економія. Економічна теорія: Навчально-методичний посібник для студентів економічних спеціальностей коледжу. / Ткаченко Н. О. — К.: Університет економіки та права «КРОК». — 2009. — 355 с.
15. Усі уроки економіки / 10 клас / Упоряд. Н. С. Макарова. — Х.: Вид. група «Основа», 2007. — 288 с.

ТЕМА 6

РИНОК ПРАЦІ

Мета заняття:

розглянути основи ринку праці, його суб'єктів та особливості взаємодії попиту на працю та пропозиції праці; дослідити основні характеристики працівника та його основний дохід — заробітну плату.

Вміння і навички:

розрізняє функції та права роботодавців і найманих працівників на ринку праці; оцінює вимоги роботодавців щодо найманих працівників та запропонований рівень заробітної плати.

Ставлення і цінності:

усвідомлює необхідність навчання впродовж всього життя; поділяє думку, що професіоналізм є запорукою успішної діяльності на ринку праці та високої заробітної плати.

Ключові слова і поняття:

ринок праці

роботодавець

найманий працівник

професія

спеціальність

кваліфікація

професіоналізм

компетентність працівника

заробітна плата

Мотивація до вивчення теми:

Ринок праці є місцем взаємодії економічних суб'єктів з приводу особливого товару — робочої сили. Саме його функціонування забезпечує підприємцям та працівникам засоби задоволення їх потреб — прибуток та заробітну плату.

Ринок праці та його суб'єкти

Ринок праці — це система економічних відносин між покупцями і продавцями праці з приводу купівлі та продажу особливого товару — робочої сили, яка не відокремлена від свого власника — працівника. Ціною робочої сили є **заробітна плата**.

На ринку праці діють такі **суб'єкти**:

- домогосподарства, які володіють ресурсами робочої сили та виступають її продавцями;
- підприємства та держава (роботодавці), які виступають покупцями робочої сили.

Будь-який ринок є системою **взаємодії попиту та пропозиції**.

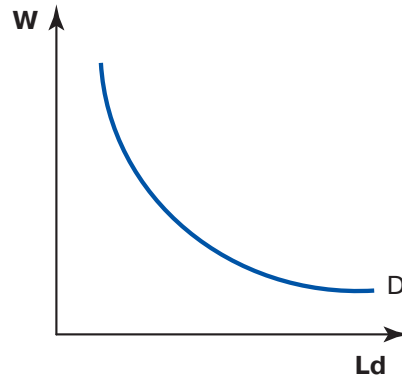
Попит на працю являє собою платоспроможне бажання підприємств з приводу купівлі-продажу робочої сили за різним рівнем заробітної плати.

Величина попиту на працю — це та чисельність працівників, яку бажають і в змозі найняти підприємці за конкретного рівня заробітної плати.

Між величиною попиту на працю та рівнем заробітної плати існує обернена залежність — що вищим є рівень заробітної плати (W), то роботодавці захочуть та будуть у змозі найняти меншу кількість робочої сили (L_d), і навпаки. Ця залежність графічно ілюструється **кривою попиту на працю**.

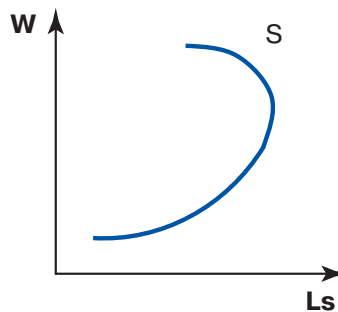
Крива попиту на працю

Попит на працю (як і на інші ресурси) залежить від попиту на товари і послуги, тобто є похідним. Крім того, попит на працю залежить від її продуктивності. У цілому, що вищою є продуктивність праці, то вищий попит на неї.

Пропозиція праці являє собою платоспроможне бажання працівників зайняти робочі місця за різним рівнем заробітної плати.

Величина пропозиції праці — це та чисельність працівників, які бажають і в змозі працювати (зайняти робочі місця) за конкретного рівня заробітної плати.

Між величиною пропозиції праці та рівнем заробітної плати існує пряма залежність — що вищим є рівень заробітної плати (W), то більше працівники захочуть і будуть у змозі працювати (L_s), і навпаки. Однак ця залежність має певну межу. Це пов'язано з тим, що за зростання рівня заробітної плати працівники починають цінувати більше дозвілля, ніж години праці, і як би надалі не зростала заробітна плата, орієнтири працівника змінюються у бік вибору відпочинку, тобто **крива пропозиції праці** починає набувати від'ємного нахилу.

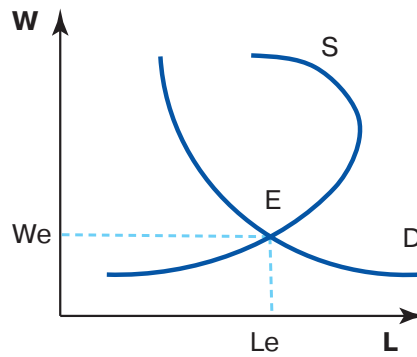
Крива пропозиції праці

На висхідній частині кривої пропозиції праці діє «ефект заміщення» — працівнику вигідно відмовлятися від годин дозвілля заради збільшення робочого часу в міру зростання заробітної плати. На від'ємній частині кривої пропозиції діє «ефект доходу» — працівник за досить високого рівня заробітної плати починає більше цінувати дозвілля, ніж години праці.

Суб'єкти ринку праці мають різні і навіть прямо протилежні інтереси. Роботодавці зацікавлені у відносно низькій зарплаті при наймі працівників, а останні — у високій зарплаті. У результаті взаємодії між ними на ринку праці визначаються взаємоприйнятні умови праці та заробітна плата.

Рівновага на ринку праці — це ситуація, за якої інтереси працівників і роботодавців збігаються, тобто встановлюються рівноважні параметри — рівноважна чисельність працівників (L_e) і рівноважна заробітна плата (W_e), що ілюструє рис. на с. 224.

Рівновага на ринку праці

Рівноважна заробітна плата — це такий рівень заробітної плати, який урівноважує попит і пропозицію праці.

Методика

Варіант А. Роздуми

Будь-який ринок має свій об'єкт купівлі-продажу. На ринку праці таким об'єктом є робоча сила, яка невіддільна від свого власника — працівника. Поміркуйте над запитаннями:

- Чому на ринку праці продається не праця, а робоча сила?
- Що являє собою робоча сила?
- Чому робоча сила не відокремлена від свого власника, як будь-який інший ресурс?
- Чи була людина колись об'єктом купівлі-продажу?
- Що є ціною на ринку праці?

Варіант Б. Аналогія

Викладач за аналогією із товарним ринком просить побудувати криві попиту на працю та пропозиції праці. Окремого розгляду потребує крива пропозиції праці, яка відрізняється від звичайної висхідної кривої пропозиції. Аналізуючи попит на працю та пропозицію праці викладач дає завдання за аналогією: запропонувати фактори, які зумовлюють зміни в цих елементах механізму функціонування ринку праці.

Варіант В. Мозковий штурм

Завдання: пояснити особливу конфігурацію кривої пропозиції праці та пояснити ефекти зміщення та доходу, які її обумовлюють. Перед кожним учасником постає запитання: «За якого рівня заробітної плати ви б почали відмовлятися від годин праці, на користь годин дозвілля?»

Коментар. Ринок праці є особливим сегментом національного ринку, де продається специфічний товар — робоча сила. Як і будь-який інший ринок, ринок праці є процесом взаємодії попиту на працю та пропозиції праці. Ціною праці виступає заробітна плата.

Характеристики працівника як суб'єкта ринку праці

Працівник є важливим суб'єктом ринку праці, оскільки людина є головною продуктивною силою, яка здатна перетворити засоби виробництва у речі, придатні для задоволення людських потреб.

Працівник — це громадянин, безпосередньо зайнятий у процесі створення економічних благ, який уклав трудову угоду з роботодавцем, керівником підприємства, згідно з якою працівник зобов'язується виконувати роботу, обговорену в угоді, відповідно вимогам внутрішнього розпорядку, а власник підприємства зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату та забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором та угодою сторін.

Основними характеристиками працівників є: вік, стать, стан здоров'я, освіта, професія, професіоналізм, компетентність, кваліфікація та спеціальність.

Професія — це вид трудової діяльності, здійснювання якої потребує відповідного комплексу спеціальних знань і практичних навичок.

Із категорією «професія» тісно пов'язана категорія «професіоналізм». Так, **професіоналізм** — це високий рівень оволодіння професією або сукупність досягнутих громадянином теоретичних знань, практичного досвіду і професійних навичок у певній сфері людської діяльності. Професіоналізм передбачає формування інтелекту як здатності до вирішення нових завдань та отримання нового знання. Важливо зазначити, що професіоналізм є необхідною умовою самореалізації людини в суспільстві, що визначає найвищий рівень задоволення потреб (за А. Маслоу).

Вужчою, ніж професія, є характеристика працівника — **«спеціальність»**, яка являє собою вид трудової діяльності, що вимагає певного комплексу теоретичних знань і практичних навичок. Наприклад, викладач — професія, викладач економічних дисциплін — спеціальність.

Ще однією характеристикою працівника є **кваліфікація**, яка є сукупністю спеціальних знань і практичних навичок, що визначають ступінь підготовленості працівника до виконання професійних функцій визначеної складності. Рівень кваліфікації працівників характеризується рівнем освіти, досвідом роботи на тій або іншій посаді.

Компетентність працівника — це ступінь його кваліфікації, що дає змогу успішно вирішувати поставлені перед ним задачі, якісно і безпомилково виконувати свої функції як у звичайних, так і в екстремальних умовах, успішно освоювати нове і швидко адаптуватися до умов, що змінюються.

Виділяють такі **види компетентності**:

1) **функціональна (професійна) компетентність**, яка характеризується професійними знаннями й умінням їх реалізовувати. Вимоги до професійної компетентності залежать від рівня управління і характеру посади. Основою професійної компетентності є **професійна придатність**, що являє собою сукупність психічних і психофізіологічних особливостей людини, необхідних для здійснення ефективної професійної діяльності.

2) **інтелектуальна компетентність**, яка виражається у здатності до аналітичного мислення і здійснення комплексного підходу до виконання своїх обов'язків;

3) **ситуативна компетентність**, яка передбачає вміння діяти відповідно до ситуації;

4) **часова компетентність** пов'язана із вмінням раціонально планувати і використовувати робочий час;

5) **соціальна компетентність**, яка передбачає наявність комунікаційних і інтеграційних здібностей, уміння підтримувати відносини, впливати, досягати поставлених цілей, правильно сприймати й інтерпретувати чужі думки, висловлювати до них відношення, вести бесіди тощо.

Соціальна компетентність містить: знання етики ділового спілкування; уміння запобігати і відносно безболісно вирішувати конфлікти; уміння швидко і правильно передавати інформацію; уміння налагоджувати комунікації; уміння давати ясні і чіткі завдання й відповідно мотивувати робітників; уміння коректно вказувати на недоліки й робити зауваження, викликати довіру тощо.

Такого роду знання й уміння необхідні всім працівникам, а особливо — керівникам, оскільки в сучасному виробництві від злагодженості і гармонійності відносин у групі багато в чому залежить успіх підприємства в цілому¹.

Методика

Варіант А. Диспут

Колективне обговорення питання — «У чому полягає взаємозв'язок між престижністю професії та рівнем заробітної плати?». *Важливо:* звернути увагу на те, що престижність професії визначається:

- значимістю конкретної праці для розв'язання суспільних проблем, що потребує високого рівня кваліфікації. Цей чинник впливає на зменшення пропозиції на ринку праці, а отже зумовлює підвищення заробітної плати;
- комфортнішими умовами праці, що підвищує пропозицію, а отже призводить до зменшення заробітної плати.

¹ Балабанова, Л.В. Управління персоналом: навч. посібник / — Донецьк : 2006. — 471 с.

Отже, діють дві протилежні тенденції. За сучасних умов у тих сферах праці, де за поліпшених умов праці зберігається висока заробітна плата, праця вважається престижною.¹

Варіант Б. Розслідування

За допомогою інтернету знайдіть найбільш престижні професії, найбільш високооплачувані та найменш високооплачувані види діяльності в Україні. Робота у трьох малих групах, презентація роботи груп.

Коментар. Працівник є важливим суб'єктом ринку праці. Особливості діяльності працівника визначаються такими основними його характеристиками, як професія, професіоналізм, компетентність, кваліфікація та спеціальність.

Заробітна плата як дохід працівника

Головним доходом працівника є заробітна плата. У попередній темі нами було визначено, що товаром — об'єктом купівлі-продажу — на ринку праці є робоча сила.

Заробітна плата — це ціна, яку сплачує роботодавець працівникові за використання його робочої сили.

Заробітна плата має своє призначення, тобто виконує такі **функції**:

- **відтворювальна** — заробітна плата забезпечує умови відтворення робочої сили працівника, підтримує його працездатність та пов'язана з утриманням непрацездатних членів родини;
- **стимулююча** — заробітна плата є засобом залучення населення до суспільно корисної праці, створює зацікавленість у підвищенні кваліфікації, оволодінні суміжними професіями, встановлює залежність її рівня від кількості, якості і результатів праці;
- **регулююча** — заробітна плата забезпечує розподіл робочої сили за регіонами, галузями, підприємствами з урахуванням як особистих інтересів працівника щодо сфери прикладання своєї праці, так і інтересів ринкової економіки;
- **соціальна** — заробітна плата відображає розподіл створеного продукту після його продажу між працівниками і власниками засобів виробництва.

Факторами, які впливають на заробітну плату є:

- співвідношення попиту і пропозиції на ринку праці;
- наявність конкуренції на ринку праці;
- сутнісні характеристики працівника і характер його праці;
- відрахування із заробітної плати;
- рівень соціалізації держави та її спрямування на досягнення високого рівня суспільного добробуту.

Сутність заробітної плати виражається в її основних формах і системах.

У даний час у всіх країнах застосовуються дві **форми заробітної плати**:

- 1) **погодина**, за якою величина заробітної плати визначається тривалістю відпрацьованого часу;
- 2) **відрядна**, за якою величина заробітної плати залежить від кількості виробленого продукту.

Крім того, заробітна плата може бути номінальною і реальною. **Номінальна заробітна плата** — сума грошей, яку отримує працівник за продаж роботодавцю робочої сили. Її розміри не дають реального уявлення про життєвий рівень працівника та рівень його споживання. **Реальна заробітна плата** — це кількість економічних благ, яку працівник може придбати за номінальну заробітну плату за даного рівня цін після вирахування податків.

Отже, рівень реальної заробітної плати залежить від: номінальної заробітної плати; рівня цін на предмети споживання; податків, які сплачують працівники до державного бюджету і фондів соціального страхування.

Заробітна плата має верхню й нижню межу. **Верхня межа** визначається рівнем продуктивності праці і встановлює максимальний рівень заробітної плати.

Нижня межа встановлює мінімальний рівень заробітної плати. Останній має бути не нижчим від прожиткового мінімуму. **Мінімальна заробітна плата** — це розмір заробітної плати за просту,

¹ Крупська Л.П. Методичний посібник для роботи з підручником «Моя економіка» / Л.П. Крупська, І.М. Пархоменко, І.Є. Тимченко. — К.: А.П.Н., 2005. — 216 с.

некваліфіковану працю, нижче від якої вона не може встановлюватися. **Прожитковий мінімум** — це мінімальна кількість засобів, потрібних для забезпечення життєдіяльності працівника і членів його сім'ї та відтворення його робочої сили.

Методика

Варіант А. Асоціативна схема

Об'єднайтеся в малі групи. До переліку понять: «праця», «робоча сила», «ринок праці», «заробітна плата», «верхня межа заробітної плати», «нижня межа заробітної плати», «мінімальна заробітна плата», «прожитковий мінімум» — створити схему, яка зможе ввібрати максимальну кількість слів, запропонованих учителем у логічній послідовності.

Варіант Б. Практичне завдання

Повідомлення для студентів про існування двох форм заробітної плати. Закріплення матеріалу у вигляді такого практичного завдання — визначити, які характерні риси відносяться до погодинної, а які — до відрядної форми заробітної плати:

Характерні риси	Погодинна форма	Відрядна форма
1. Створюється можливість скорочувати кількість контролерів		
2. Не перебуває в прямій залежності від продуктивності й інтенсивності праці		
3. Дає змогу підприємцям повністю привласнювати результати зростаючої продуктивності праці		
4. Створюється видимість, що робітникам сплачується за всю працю		
5. Розширюються можливості використання робітників, працюючих на дому		
6. Робітник не зацікавлений в підвищенні продуктивності праці		
7. Поширена в індустріально розвинених країнах		

Варіант В. Кейс-метод

Викладач перед розглядом теми дає завдання дослідити питання: що являє собою трудовий контракт; які умови праці прописуються у ньому; з яких основних частин він складається. На занятті викладач об'єднує учасників у 4 групи та розкладає їм картки, на яких завчасно підготовлена інформація про вид підприємства та сферу діяльності. Завдання: укласти трудовий контракт (відведений час на виконання роботи — 15 хвилин). Після презентації результатів роботи кожної групи проаналізувати загальні та специфічні вимоги всіх груп залежно від поставленого завдання.

Коментар. Заробітна плата є головним доходом працівника і вважається ціною особливого товару — «робочої сили». Заробітна плата існує у формі погодинної та відрядної заробітної плати, може бути номінальною та реальною.

Рефлексія

1. Які суб'єкти взаємодіють на ринку праці та які інтереси у кожного з них?
2. Що врівноважує інтереси суб'єктів на ринку праці?
3. Пояснить, чому на певному етапі за дуже високого рівня заробітної плати працівники хочуть менше працювати.
4. Які найголовніші характеристики затребуваного працівника на ринку?
5. Що є метою діяльності працівника на ринку праці?
6. Що є нижньою й верхньою межею заробітної плати?
7. Як мають співвідноситись мінімальна заробітна плата та прожитковий мінімум?
8. Яку форму виплати заробітної плати ви б обрали — відрядну чи погодинну?
9. Які спеціальності користуються попитом у сучасному суспільстві? Яку спеціальність хочете обрати ви? Які знання і навички вам для цього потрібні?

Джерела

1. Балабанова Л. В. Управління персоналом [Текст] : навч. посібник / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. — Донецьк : ДонДУЕТ, 2006. — 471 с.
2. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — 9-те вид., доповн. — К.: Знання, 2014. — 710 с.
3. Економічна теорія: Практикум для студентів неекономічних спеціальностей: Навчальний посібник / Базилевич В. Д., Гражевська Н. І., Трохименко В. І. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. — 160 с.
4. Радіонова І. Ф. Економіка (профільний рівень) / І. Ф. Радіонова, В. В. Радченко. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. — 256 с.
5. Радіонова І. Ф. Економіка. 11 клас: рівень стандарту, академічний рівень / Підручник. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. — 176 с.
6. Пешко А. Процеси глобалізації та їх вплив на національні економіки // Вісник Національної Академії державного управління при Президенті України. — 2006. № 2. — С. 133–138

ТЕМА 7

ЛОБІЮВАННЯ ІНТЕРЕСІВ І КОРУПЦІЯ

Мета заняття:

розглянути лобізм та його види, визначити сутність, причини, наслідки та шляхи подолання корупції.

Вміння і навички:

пояснює відмінність і спільні риси між лобізмом та корупцією як способами впливу на органи державної влади та місцевого самоврядування; розуміє негативні наслідки корупції для всіх громадян суспільства.

Ставлення і цінності:

демонструє негативне ставлення до корупції, яка дестимулює економіку, призводить до втрати довіри громадян до органів державної влади та деформує свідомість людей; відстоює громадянську позицію щодо запобігання та протидії корупції.

Ключові слова і поняття:

лобізм

корупція

шляхи подолання корупції

Мотивація до вивчення теми:

Одним із способів впливу громадян суспільства на представників державної влади є лобізм, який в суспільстві сприймається досить резонансно. Корупція вважається однією із найбільших проблем суспільства, а її нескінченні негативні прояви є загрозою досягнення високого рівня добробуту населення.

Лобізм та його види

Лобізм — це практика здійснення впливу громадянами, їх об'єднаннями на представників і органи державної влади з метою прийняття того чи іншого рішення.

Суб'єктами здійснення лобізму є: окремі громадяни, приватні і громадські організації, політичні партії, профспілки, корпорації, промислово-фінансові групи, спілки та об'єднання підприємців, місцеві та державні органи влади та окремі їх представники. Представники зацікавлених груп називаються *лобістами*, а їх групи — *лобі*.

Змістовний характер лобізму відображено у його *функціях*:

1) Лобі виконують функцію посередництва між громадянами та державою, оскільки представляють інтереси різних суб'єктів у владних структурах суспільства.

2) Лобізм являє собою процес обміну інформацією з того чи іншого питання суспільного життя, що сприяє виробленню ефективних рішень та реалізації гнучкої стратегії у їх прийнятті.

3) Лобізм виконує функцію реалізації багатоманітності суспільних інтересів, тому що він здатний створити можливості для забезпечення інтересів тих груп громадян, які не мають іншої можливості впливати на суспільні рішення.

4) Лобізм є необхідним інститутом реалізації прав громадян у розвиненому громадянському суспільстві, що втілює принцип свободи.

5) Лобізм також виконує функцію досягнення компромісу, тобто взаємного урівноваження та примирення різних інтересів суб'єктів здійснення лобізму.

Аналіз функцій лобізму дає можливість стверджувати про наявний позитивний потенціал даної діяльності, який може протидіяти конфліктам під час прийняття управлінських рішень.¹ Залежно від того, ким та в інтересах кого здійснюється вирішення питання лобістської заінтересованості, учені пропонують класифікувати лобізм таким чином:

- **політичний лобізм** — це вид лобізму, що здійснюється політичними партіями та об'єднаннями політичних сил, які виступають захисниками інтересів певного прошарку суспільства та лобіюють певні громадські або бізнесові рішення;
- **громадський лобізм** — це вид лобізму, за якого здійснюється вплив на органи державної влади та місцевого самоврядування з боку об'єднань громадян з метою задоволення своїх різноманітних громадських, суспільних, мовних, культурних, освітніх, екологічних, гендерних та інших інтересів;
- **релігійний лобізм** — це вид лобізму, за якого здійснюється вплив представників релігійних громад (як духівництва, так і активних членів релігійних об'єднань) на органи державної влади та місцевого самоврядування з метою відстоювання власних інтересів;
- **професійний лобізм** — це вид лобізму, за якого вплив здійснюється об'єднаннями громадян, що представляють певну професійну або робітничу групу, як правило, такими групами є професійні спілки (об'єднання громадян за професійною ознакою), які таким чином виявляють свої прагнення вдосконалити трудове законодавство, поліпшити умови праці певних категорій працівників, підвищити заробітну плату тощо;
- **лобізм органів державної влади** — здійснюється окремими органами державної влади на інші владні структури з метою примусу прийняття певних управлінських рішень в корпоративних інтересах суб'єктів впливу;
- **регіональний лобізм** — це вид лобізму представників органів місцевого самоврядування та місцевих органів влади на центральні державні структури з метою примусу прийняття певних рішень на користь конкретних регіонів і місцевих громад;
- **іноземний лобізм** — це вид лобізму, за якого вплив закордонних лобі (як державних, так і комерційних) або національних громад (діаспор) усередині країни здійснюється на владні структури з метою прийняття певних рішень;
- **економічний лобізм** — відрізняється впливом суб'єктів господарювання (як приватних, так і державних), підприємницьких структур різного рівня на органи державної влади з метою відстоювання своїх специфічних економічних інтересів — прийняття законів, що стосуються питань економічної діяльності, податкової, митної політики, банківської, кредитно-фінансової та страхової сфери або бюджетного процесу та процесу приватизації тощо.²

Методика

Варіант А. Дискусія

Викладач пропонує визначення лобізму як практики здійснення впливу громадянами, їх об'єднаннями на представників і органи державної влади з метою прийняття того або іншого рішення. Лобізм являє собою процес обміну інформацією з того або іншого питання суспільного життя,

¹ Соколік Л. О. Лобіювання в процесі взаємодії публічної влади та бізнесу: теоретичний аспект. — Режим доступу: file:///C:/Users/asus/Downloads/tppd_2013_13_7%20(1).pdf

² Кушніренко О. Г. Види лобістської діяльності: питання теорії та позитивної практики // Державне будівництво та місцеве самоврядування. — Випуск 17. — 2009. — С. 107–117.

що сприяє виробленню ефективних рішень та реалізації гнучкої стратегії у їх прийнятті. Пропонує таке твердження про його особливості: «В ідеальному варіанті лобізм є «вулицею з двостороннім рухом», оскільки групи тиску, добиваючись вигоди для себе, своєю чергою, забезпечують сприятливі умови сприйняття суспільством і певними групами населення законів і рішень, що приймає держава». Завдання: висловити своє розуміння цього твердження та ставлення до нього.

У підсумку зазначити, що лобізм виступає у вигляді системи аргументації, механізму підготовки та прийняття відповідних рішень, оскільки через лобіювання інтересам різних груп і шарів надається більша актуальність, соціальна значущість. Владні структури переконуються у пріоритетності та необхідності їх задоволення.

Варіант Б. Карусель

Завдання: використовуючи інтернет-ресурси, прослідкувати ставлення української громадськості до лобізму. Твердження, що є дві діаметрально протилежні позиції щодо його існування — представники однієї частини громадськості оцінюють лобізм як позитивне явище, зазначаючи про значні можливості впливу на органи державної влади, які він привносить у суспільство, інші ж представники впевнені, що лобізм завжди несе в собі реальні загрози порушення прав людей, виникнення протиправних дій та корупції.

Створити дві команди, які відстоюють ту чи іншу позицію. На підготовку дається 15–20 хвилин, після чого проведення дискусії та обговорення.

Важливо, на наше переконання, зазначити, діяльність громадян і їх об'єднань щодо впливу на органи державної влади в разі наявності правопорушень не відноситься до лобізму, а є проявами корупції.

Коментар. Лобізм — невід'ємне повноправне явище демократичного суспільства. Головна перевага лобізму полягає у створенні легітимних можливостей для участі у виробленні та прийнятті рішень як найбільш зацікавлених суспільних груп, так і висококваліфікованих фахівців.

Сутність, причини та наслідки корупції. Шляхи подолання корупції

Діяльність громадян і їх об'єднань щодо впливу на органи державної влади може призвести до правопорушень. Такий вплив не може класифікуватися як «лобізм», а є вже проявом абсолютно протилежного явища — корупції.

Корупція — це використання влади і пов'язаних з нею можливостей не на користь усього суспільства, а на користь окремих осіб або на користь певної групи осіб.

Іншими словами, корупція передбачає неправомірну експлуатацію державної влади в приватних інтересах.

Виділяють такі **типи корупції**:

- **хабарництво в торгівлі**, що пов'язане з функціонуванням чорного ринку, протизаконними фінансовими та майновими операціями, ухиленням від сплати податків, фальсифікацією фінансових документів;
- **патронажна система**, що пов'язана з реалізацією незаконних угод, яка концентрується в руках обмеженої кількості осіб або організацій з метою монополізації влади або повного контролю за діяльністю легітимного уряду;
- **непотизм (дружба або кумівство)** призводить до виникнення несправедливих великих поступок під час укладання угод, призначення родичів на керуючі посади в системі управління, пільгової купівлі об'єктів власності, доступу до твердих валют тощо;
- **кризова корупція** — діяльність великої кількості бізнесменів в умовах ризику, коли предметом купівлі-продажу стають рішення офіційних органів, які можуть призвести до великих політичних зрушень або змін у країні (державні гарантії інвесторам, процес приватизації)¹.

Причинами виникнення **корупції** є:

- масштабність тіньової економіки;
- низький рівень суспільного добробуту;

¹ Краус Н. М. Корупція як одна із загроз національній безпеці на етапі становлення інноваційної економіки / Н. М. Краус, А. Г. Сергієнко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. — 2012. — № 3 (54). — С.18–23.

- недосконале законодавство та неефективна антикорупційна діяльність;
 - високий рівень соціальної нерівності громадян суспільства;
 - низький рівень розповсюдження безготівкових форм розрахунків;
 - незадовільні умови для реалізації економічних інтересів державних службовців різного рівня;
 - низька культура підприємницької діяльності та низька правова культура громадян у суспільстві;
 - несвідомість громадян країни та відсутність усталеної позиції проти корупції;
 - слабкість громадянського суспільства, відрив суспільства від влади тощо.
- Корупція призводить до значних *негативних наслідків*, серед яких основними є:
- наростання обсягів тіньової економіки в умовах скорочення податкових доходів бюджетів усіх рівнів;
 - втрата довіри економічних суб'єктів до можливостей влади визначати і забезпечувати правила гри на ринку;
 - зниження ефективності конкурентних механізмів ринку і дискредитація ринкової конкуренції;
 - підвищення цін шляхом корупційних накладних витрат; які перекладаються на покупців;
 - нераціональне використання бюджетних коштів під час розподілу державних і муніципальних замовлень, пільг, гарантій, субсидій;
 - відтік грошових коштів від цілей суспільного розвитку, що призводить до зниження здатності влади вирішувати соціальні проблеми;
 - падає престиж країни на міжнародній арені, зростає загроза її економічної та політичної ізоляції;
 - зростання криміналізації суспільства та зроченості із корумпованими групами чиновників і підприємців, посилення організованої злочинності, яка не отримує доступу до політичної влади тощо¹.

Негативні наслідки поширення корупції зумовлюють необхідність пошуку шляхів її подолання. Аналіз міжнародного досвіду боротьби з корупцією свідчить про те, що за сучасних умов корупція стала реальною загрозою національній безпеці та демократичному розвитку більшості країн світу.

За умов поширення корупції акцент робиться на *усуненні причин, а не на боротьбі з конкретними її проявами*. Чинники успішної протидії корупції вже давно відомі та апробовані міжнародною спільнотою, зокрема: відкритість влади, прозорість та зрозумілість процедур прийняття державних рішень, дієві механізми контролю за діяльністю державних органів з боку громадянського суспільства, свобода слова, свобода та незалежність засобів масової інформації.

Основні шляхи подолання корупції зображені на рис.

ОСНОВНІ ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Шведська модель включає:

- запровадження стимулів (через податки, пільги і субсидії) замість заборон;
- відкриття доступу до інформації;
- створення незалежної і ефективної системи правосуддя;
- встановлення високих етичних стандартів для держслужбовців;
- створення громадської організації із провідних політологів, економістів та науковців для моніторингу розвитку демократичних засад та вивчення питань, пов'язаних із боротьбою з корупцією.

Сінгапурська модель включає:

- спрощення бюрократичних процедур для населення;
- суворий нагляд за дотриманням високих етичних стандартів життя громадян;
- створення автономного Бюро з розслідування випадків корупції;
- підвищення незалежності суду;
- введення економічних санкцій за корупційні дії;
- підвищення зарплат держслужбовців;
- оплата праці державних службовців прив'язана до середньої заробітної плати працівників приватного сектору як шлях мотивації до зростання заробітної плати працівникам.

¹ П'ясецька-Устич С. В. Корупція в системі тіньових економічних відносин // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2016. — Випуск 17. Частина 3. — С. 16–20.

Польська модель включає:

- створення Центрального антикорупційного управління, яке переслідує корупційну злочинність, ретельно перевіряє майнові декларації чиновників та працівників сфери самоуправління, слідкує за спробами порушити заборону поєднання громадських (державних) функцій із господарською діяльністю;
- облаштування відеокамерами та мікрофонами зал судів, які фіксують хід судових засідань та поведінку кожного з їх учасників;
- створення державного органу фінансової розвідки, що припиняє злочинні дії у фінансовому секторі та створює банк даних для державних інститутів, які протидіють використанню нелегальних джерел доходів.

Німецька модель включає:

- конфіскація майна;
- створення належної правової бази для унеможливлення «відмивання» «брудних» грошей;
- задіяння громадськості для боротьби з корупцією (розгляд анонімних звернень громадян про економічні злочини).

Ізраїльська модель включає:

- створення реєстру корумпованих фірм, які надалі позбавляються права виконувати будь-які державні замовлення, стають об'єктом більш пильної уваги з боку правоохоронних органів.

Великобританська модель включає:

- залучення громадськості до дебатів із корупційними діями;
- жорсткий контроль за життєдіяльністю держслужбовців.

Основні шляхи подолання корупції в різних країнах світу

Одним з найрозповсюдженіших способів боротьби з корупцією є залучення громадськості до боротьби з корупцією та утвердження суспільної думки щодо негативного ставлення до всіх її проявів.

Методика

Варіант А. Діагностика проблеми

Робота з дидактичним матеріалом, на якому зазначено про особливості корупції в Україні: За результатами загальнонаціонального опитування, проведеного фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у кінці 2017 року, 44 % населення України вважає корупцію серйозною проблемою в країні, а ще 36 % респондентів вважають її майже критичною. Близько 2 % опитаних респондентів вважають, що проблема корупції дещо надумана, а ще 12 % взагалі не вважають її серйозною. До того ж близько 90 % опитаних вважають, що корупція широко поширена в Україні¹.

За допомогою інтернет-ресурсів схарактеризувати основні особливості корупції в Україні.

Варіант Б. Розслідування

Завдання для розслідування: аналіз рейтингу показника корупції — індексу сприйняття корупції. Для довідки: Цей рейтинг країн світу укладається організацією Transparency International з 1995 року. Країни у рейтингу впорядковані за показником рівня корупції, який базується на оцінках підприємців та аналітиків. У рейтингу за 2015 рік відображено сприйняття корупції у 167 країнах за шкалою від 100 (немає корупції) до 0 (сильна корупція). Завдання виявити найбільш і найменш корумповані країни світу та дослідити місце України в даному рейтингу. Джерело: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/>

Варіант В. Дерево рішень

Здійснити вирішення практичного завдання — які методи подолання корупції необхідно впровадити в Україні. Для інформації запропонувати дидактичний матеріал — інформацію про причини корупції в Україні та заходи, що пропонуються країнами світу у сфері подолання корупції.

¹ Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. — Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/za-shcho-komu-i-chomu-ukraintsi-dayut-khabari-sotsopituvannya>

Дидактичний матеріал:

ЗАГАЛЬНІ ПРИЧИНИ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

ПОЛІТИЧНІ

(використання наданих повноважень для задоволення приватних інтересів)

ЕКОНОМІЧНІ

(використання державними службовцями власних повноважень у сфері управління економікою)

ПРАВОВІ

(перш за все, це неефективна система антикорупційних засобів та недосконале законодавство у сфері протидії корупції)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ

(можливість прийняття рішень посадовими особами на свій розсуд, масове заміщення посад державних службовців шляхом використання особистісних зв'язків)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ

(низька громадянська свідомість; менталітет, що деформується усвідомленням можливості без зайвих зусиль та втрати часу вирішити будь-яке питання, тощо)

Рефлексія

1. Охарактеризуйте своє ставлення до лобізму як явища суспільного життя.
2. Наведіть приклади політичного, громадського, професійного, релігійного та економічного лобізму.
3. Які можливості дає лобізм для реалізації інтересів громадян суспільства?
4. Чи стикалися ви з корупцією у своєму житті?
5. Які прояви корупції ви знаєте?
6. Наслідки корупції для громадян та суспільства в цілому.
7. Як відомо, в Україні високий рівень корупції. Реалізацію яких шляхів подолання корупції Ви б запропонували?
8. Що гірше — давати чи брати хабар?

Джерела

1. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича; — 9-те вид., доповн. — К., 2014. — 710 с.
2. Економічна теорія: Практикум для студентів неекономічних спеціальностей: Навчальний посібник / Базилевич В. Д., Гражевська Н. І., Трохименко В. І. — К., 2016. — 160 с.
3. Краус Н. М. Корупція як одна із загроз національній безпеці на етапі становлення інноваційної економіки // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. — 2012. — № 3 (54). — С.18–23.
4. Кушніренко О. Г. Види лобістської діяльності: питання теорії та позитивної практики // Державне будівництво та місцеве самоврядування. — Випуск 17. — 2009. — С. 107–117.
5. П'ясецька-Устич С. В. Корупція в системі тіньових економічних відносин // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2016. — Випуск 17. Частина 3. — С. 16–20.
6. Радіонова І. Ф. Економіка (профільний рівень) / І. Ф. Радіонова, В. В. Радченко. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. — 256 с.
7. Радіонова І. Ф. Економіка. 11 клас: рівень стандарту, академічний рівень / Підручник. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. — 176 с.
8. Соколік Л. О. Лобіювання в процесі взаємодії публічної влади та бізнесу: теоретичний аспект // file:///C:/Users/asus/Downloads/tppd_2013_13_7 %20(1).pdf

Розділ 6

СВІТ ІНФОРМАЦІЇ ТА МАС-МЕДІА

ТЕМА 1

КОМУНІКАЦІЯ, ІНФОРМАЦІЯ, МАС-МЕДІА

Мета заняття:

розкрити зміст понять «комунікація», «інформація» «мас-медіа» та їх вплив на формування громадської думки.

Вміння і навички:

розрізняє різновиди мас-медіа, види реклами, різні формати подання інформації; ідентифікує й аналізує методи впливу реклами.

Ставлення і цінності:

підтримує ідею свободи інформації в сучасному світі; визнає, що різні люди по-різному інтерпретують медіа; поділяє переконання, що реклама не повинна підривати суспільні цінності, як-то: проковувати акти насильства, підтримувати дискримінацію за расовою, релігійною або статеву ознакою тощо; усвідомлює, що різні люди інтерпретують медіаповідомлення по-різному — відповідно до власної системи цінностей.

Ключові слова і поняття:

пропаганда

інформація

комунікація

мас-медіа (медіа)

медіатекст

соціальна реклама

комерційна реклама

аудиторія

медіаграмотність

Мотивація до вивчення теми:

«П'ять років жорсткої дискусії — п'ять років інформації через газети та радіо навчили наш народ думати про справи країни. Саме ті, хто більше за всіх критикував наші цілі, своєю критикою спонукали наших громадян думати й розуміти ці цілі, а розуміючи — приймати. У такій дискусії ми навчилися думати як народ». *Теодор Рузвельт, 26-й президент США*

Як це висловлювання пов'язане з темою, яку ми будемо вивчати — «Комунікація, інформація, мас-медіа»?

Поняття мас-медіа (медіа). Різновиди медіа (книга, преса, фото, радіо, кіно, телебачення, інтернет, мобільний зв'язок тощо) та їхній розвиток. Роль інформації та медіа в сучасному світі

Сучасне суспільство характеризується збільшенням ролі інформації і знань у житті суспільства; створенням глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їхній доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення потреб щодо інформаційних продуктів і послуг. **Інформація** — це знання, які здобуває споживач (суб'єкт) у результаті сприйняття і опрацювання певних відомостей. **Інформація** — абстрактне поняття, що має різні значення залежно від контексту. Походить від латинського слова «*informatio*», яке має кілька значень:

1. Роз'яснення. Виклад фактів, подій. Витлумачення.
2. Представлення, поняття.
3. Ознайомлення, просвіта.

Історія людської цивілізації — це історія інформаційних революцій, кожна з яких є якісним стрибком у технології збирання, збереження та передачі інформації (комунікації).

Формування сучасного інформаційного суспільства стало результатом кількох інформаційних революцій, які не лише кардинально змінювали способи опрацювання інформації, а й спосіб виробництва, стиль життя, системи цінностей:

1) *перша інформаційна революція* пов'язана з появою писемності. Вона уможливила передачу інформації, знання від покоління до покоління через її фіксацію в знаках та зруйнувала монополію вузького кола людей на знання;

2) *друга інформаційна революція* викликана винаходом і поширенням книгодрукування в XV ст. Вона удоступнила інформацію широким верствам населення завдяки тиражуванню книжок;

3) *третьа інформаційна революція* (кінець XIX — початок XX ст.) пов'язана з винаходом телеграфу, телефону, радіо, телебачення, що дало змогу оперативну у великих обсягах передавати і накопичувати інформацію, передавати звукові та візуальні образи на великі відстані, що створило передумови ефекту «стискання простору»;

4) *четверта інформаційна революція* (70-і роки XX ст.) зумовлена винаходом мікропроцесорної технології і персонального комп'ютера. Вона характеризується переходом від механічних, електричних засобів перетворення інформації до електронних та створення програмного забезпечення цього процесу. «Вінець» цієї революції — поява всесвітньої мережі інтернет, що уможливило інтерактивне спілкування. Тобто ми бачимо, що кожна революція пропонувала все нові й нові можливості для накопичення інформації про явища та процеси й нові канали обміну цією інформацією. Водночас удосконалювались і способи передачі інформації.

Інформація існує у вигляді документів, креслень, рисунків, текстів, звукових або світлових сигналів, електричних і нервових імпульсів. Тобто носієм інформації може бути будь-який матеріальний об'єкт. Будь-яка інформація передається за допомогою повідомлень.

Поширення інформації — це доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб.

Під поширенням інформації розуміють, зокрема, і поширення у різних мас-медіа. Існує декілька визначень мас-медіа (медіа, засобів масової інформації).

Основними медіа за даними https://en.wikipedia.org/wiki/Mass_media є такі:

1. Друковані (книги, брошури, газети, журнали тощо), масове запровадження — починаючи з кінця XV століття.
2. Записуючі (граммофонні записи, магнітні стрічки, касети, картриджі, компакт-диски та DVD-диски), масове запровадження — починаючи з кінця XIX століття.
3. Кіно, масове запровадження — починаючи близько 1900 року.
4. Радіо, масове запровадження — починаючи приблизно з 1910 року.
5. Телебачення, масове запровадження — починаючи приблизно з 1950 року.
6. Інтернет, масове запровадження — починаючи близько 1990 року.
7. Мобільна телефонія, масове запровадження — починаючи близько 2000 року.

Інтернет і мобільна телефонія вважаються новими медіа. Вони є відкритими для взаємодії з читачами та надають їм можливість створювати та модифікувати зміст повідомлень. На відміну від традиційних мас-медіа, де комунікація здійснюється за схемою «від одного до багатьох», схема ко-

мунікації у нових медіа — від багатьох до багатьох. Доступ до нових медіа можливий з усіх електронних пристроїв з виходом у мережу Інтернет. Для визначення нових медіа також вживають термін «конвергентні».

Таким чином, мас-медія поділяються на *друковані й електронні*.

Медія мають різне призначення, зокрема, вони:

- діють як канали інформації і знань, через які громадяни можуть спілкуватися одне з одним і приймати рішення на основі отриманої інформації;
- стимулюють проведення компетентних дискусій між громадськими діячами;
- є основним джерелом інформації про навколишній світ, що виходить за межі нашого безпосереднього досвіду;
- є тим засобом, за допомогою якого суспільство може дізнатися про самого себе і сформувати в громадянина почуття приналежності спільноті;
- вони виконують функції незалежного спостерігача за діями державних органів, сприяючи прозорості суспільного життя і встановленню громадського контролю за владою шляхом виявлення фактів корупції, несумлінного управління і протиправних дій корпорацій;
- є життєво важливою рушійною силою демократичного процесу й одним з гарантів вільних і чесних виборів;
- є засобом вираження культури і встановлення культурних зв'язків як між представниками одного народу, так і між народами;
- виступають в якості самостійних борців за права і соціальне партнерство, проявляючи повагу до цінностей плюралізму.

Медія так інтегрувалися в наш повсякденний життєвий простір, що більшість людей їх просто не помічає, а тому не здатна критично оцінювати, піддавати сумнівові все, що читає або сприймає через візуальні образи та звуки.

Медія виконують величезну кількість функцій в абсолютно різних сферах.

З одного боку, вони відображають факти й події, з іншого — самі впливають на їх формування.

1. *Інформаційна* — функція інформування громадян і спонукання їх до активної участі в громадсько-політичних процесах.

2. *Комунікативна* — функція спілкування, налагодження контакту.

3. *Контрольна* — функція спостереження за органами влади, політиками, політичними інститутами задля контролю їхніх дій та політики, яку вони впроваджують.

4. *Ідеологічна* (соціально-орієнтаційна) — пов'язана з прагненням глибоко впливати на світогляд та цінності аудиторії, на самосвідомість людей, їхні ідеали та прагнення.

5. *Культурно-освітня* — як один з інститутів культури суспільства медія пропагують і поширюють культурні цінності, тим самим сприяючи всебічному розвитку людини.

6. *Рекламно-довідкова* — надає інформацію про товари та послуги, консулює споживача з тих або інших питань (сад, город, туризм, колекціонування, шахи тощо).

7. *Рекреативна* — мета створити умови для відпочинку, цікавого проведення дозвілля, приємного заповнення вільного часу (зняття напруги, отримання задоволення).

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. Обговоріть наведені нижче визначення інформації, взяті з посібника «Медийная и информационная грамотность: программа обучения педагогов», виданого ЮНЕСКО у 2012 році.

Інформація — це дані, зібрані, оброблені й інтерпретовані для передання в придатному для використання форматі.

Інформація — це те, «що нас змінює» (Stafford Beer, 1979).

Інформація — це те, «що досягає свідомості людини і збільшує його знання» (Blokdyk and Blokdyk, 1987).

«Інформація — це дані, які були перетворені у форму, що має смисл для їх одержувача, і які представляють собою реальну або потенційну цінність для поточних або майбутніх дій або рішень» (Davis and Olsen, 1984).

Що спільного в цих визначеннях? Чи вважаєте ви їх релевантними в XXI столітті? Знайдіть інші визначення інформації. Чи можете ви знайти більш широкі визначення даного терміна?

Варіант Б. На основі запропонованих визначень створити власне. Для виконання вправи об'єднайтеся у малі групи.

- Мас-медіа, через які інформація поширюється поміж широкої аудиторії. До мас-медіа належать: електронні видання, телебачення, радіо, преса тощо. *Вільний тлумачний словник*
- Мас-медіа — засоби масової інформації, через які поширюється інформація поміж широкої аудиторії: радіо, телебачення, газети, онлайн-видання тощо. *Saym Deutsche Welle*
- Мас-медіа — 1. Мас-медіа, яким притаманні звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям, корпоративний зміст виробництва і розповсюдження інформації. 2. Організації, які контролюють подібні засоби масової інформації. *Словник іншомовних слів*
- Мас-медіа — (газети, журнали, кіно, телебачення, радіо, комп'ютерний зв'язок та ін.), призначені для інформування населення про події в соціально-економічному, політичному, культурному й духовному житті народу, держави. Є важливим засобом інформаційного забезпечення і формування світогляду народу. *Економічна енциклопедія*
- Мас-медіа (*Mass media*) — преса (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, інтернет, кінематограф, звукозаписи та відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити та панелі, домашні відеоцентри, що поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні й інші лінії зв'язку. Усім цим засобам притаманні якості, що їх об'єднують — звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям, корпоративний зміст виробництва і розповсюдження інформації. *Вікіпедія*
- Медіа (*media*) — засоби, способи) — це канали та інструменти; їх використовують, щоб зберігати, передавати й подавати інформацію або дані. Медіа часто згадують як синонім до «мас-медіа» або новинних медіа, але в ширшому користуванні вони означають єдине середовище; його використовують, щоб передавати будь-які дані в будь-які цілях. *Вікіпедія*

Варіант В. Записати види медіа та етапи їх розвитку. Викладач подає окремі списки: 1. Етапи розвитку. 2. Види медіа. Учасники мають їх логічно поєднати.

Кам'яний вік — наскельні зображення.

V ст. до н. е. — пергамент.

I ст. до н. е. — перший письмовий вісник.

Винахід паперу в Китаї на початку нашої ери.

1445 рік — винахід друкарства.

XVII ст. — перша друкована газета.

XIX ст. — перші українські газети.

1820–30-і роки — перші фотографії.

1870-і роки — винайдення телефону.

1890-і роки — перші кольорові фотографії.

1890-і роки — винайдення радіо.

1895-й рік — перший кіносеанс.

1920-і роки — винайдення телебачення.

1970-і роки — відправка перших електронних інтернет-повідомлень через електронну пошту.

1983 рік — поява першого комерційного мобільного телефону.

Інший варіант виконання цього завдання може бути здійснений за допомогою онлайн-гри «Медіа-знайко», тема 2. Історія ЗМІ <http://www.aup.com.ua/Game/>.

В медіасередовищі вважають, що між ними не лише лінгвістична різниця, а передовсім змістова. ЗМІ — це аббревіатура від колишнього «засоби масової інформації і пропаганди», вони покликані обслуговувати тоталітарний (або авторитарний) режим і фінансуються бюджетними грошима для забезпечення відповідної ідеології керівної партії (чи іміджу авторитарного лідера). Звідси впливає й місія в такій медіасистемі. Нестача зворотного зв'язку між читачами/глядачами/слухачами та редакціями щодо публікацій та ефірів спричинила свого часу розквіт «самвидаву».

Варіант Г. Заповніть таблицю «Світ без медіа».

Уявіть, що одного дня ви прокидаєтеся — а медіа, бібліотеки, Інтернет і мобільні телефони зникли; немає газет, журналів, радіостанцій і телевізійних каналів. Розділіться на невеликі групи й поміркуйте, які будуть наслідки для громадян:

- Як їх тепер будуть інформувати?
- Як вони будуть обмінюватися новинами, фактами та інформацією про події?
- Що станеться з рішеннями, які ви зазвичай вживаєте?
- Чого особисто вам буде найбільше бракувати в цій ситуації?
- Які будуть втрати суспільства в разі виникнення цієї проблеми?

Варіант А. Напишіть «Лист редактору», виклавши в ньому висновки про цінності медіа та інформації в демократичному суспільстві.

Варіант Б. Мозкова атака. Тема «Якою має бути інформація?»

Після бесіди визначте властивості інформації.

Інформація має бути: 1. Достовірна. 2. Актуальна 3. Оперативна. 4. Зрозуміла. 5. Повна.

Варіант В. Складіть список медіа та інших постачальників інформації, представлених на території вашого навчального закладу. Які функції з числа вищезазначених виконують ці медіаповідомлення?

Коментар. Ми можемо розглядати медіа не лише як засоби та канали передачі інформації, а в ширшому значенні — як посередник (медіа/медіум) між людиною-суб'єктом і певним об'єктом сприйняття або іншої діяльності. Тобто, медіа розширює властивості людини, але водночас викликає проблема правильного й ефективного їх використання.

Комунікація, аудиторія, медіатекст

Люди все інтенсивніше обмінювались нею і до того ж комунікували (спілкувались) як одне з одним, так і з різними каналами передачі інформації — читали книжки, газети, слухали радіо, дивились телебачення. Через мас-медіа відбувається *масова комунікація* — обмін інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між великими та розташованими в різних місцях групами аудиторії.

Комунікація — це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами. Проте сам факт обміну інформацією ще не свідчить про вдалу комунікацію, бо інформація, що передається, може бути незрозуміла для того, хто її отримує. Американський науковець Н. Джонсон писав: «Ми вийшли з часу, у якому політична та економічна влада вимірювалася земельними володіннями, капіталом чи працею, а перейшли у час, який значною мірою визначається доступом до інформації мас. Та людина чи орган, які мають доступ до максимального обсягу потрібної інформації і використовують її в найзручнішій формі за максимально короткий час, мають сьогодні найбільшу політичну, військову чи економічну владу».

Отже, *соціальна інформація* — та, яка стосується людей і суспільства, суспільних процесів, найзапитаніша сьогодні. Важливо розуміти, як соціальна інформація функціонує в суспільстві. Це явище називається масовою комунікацією, тобто процесом збору, опрацювання та розповсюдження соціальної інформації через спеціальні канали (мас-медіа) на велику аудиторію, що перебуває в різних місцях.

Комунікація (від лат. communication — повідомлення, передавання) — це процес передавання інформації від однієї людини до іншої або між групами людей по різних каналах і за допомогою різних комунікативних засобів (вербальних, невербальних тощо). Крім того, у процесі комунікації люди обмінюються досвідом, цінностями, навичками, досягненнями.

Масову комунікацію розглядають як систему відносин між основними факторами: комунікатором, висловлюванням, засобом комунікації (медіа) та реципієнтом, які перебувають між собою у відносинах взаємного впливу.

Комунікація — одна з необхідних умов організації суспільства. У процесі комунікації досягається організація та єдність дії окремих індивідів, відбувається інтелектуальна взаємодія між ними, формується спільність настроїв і поглядів. В умовах комунікації виражаються особистісні потреби індивідів, відбувається формування й розвиток особистості, її духовного світу, свідомості та само-свідомості.

Масова комунікація насамперед характеризується:

- 1) наявністю технічних засобів, що забезпечують регулярність, масовість, публічність повідомлень, їхню соціальну актуальність;
 - 2) соціальною значущістю інформації, що сприяє підвищенню вмотивованості масової комунікації;
 - 3) масовістю аудиторії, яка внаслідок її розосередженості й анонімності потребує ретельно продуманої ціннісної орієнтації;
 - 4) багатоканальністю й можливістю вибору комунікативних засобів, що забезпечують варіативність і водночас нормативність масової комунікації;
 - 5) тим, що немає безпосереднього зв'язку між комунікатором і аудиторією в процесі спілкування.
- Взагалі різноманітні види й способи комунікації можна поділити на три групи: **усну, письмову й візуальну.**

У 1940–1980 рр. соціологи визначили **п'ять основних функцій** масової комунікації:

1. Огляд навколишнього світу (інформаційна функція).
2. Кореляція із соціальними структурами суспільства (вплив на суспільство і його пізнання через зворотний зв'язок).
3. Передавання культурної спадщини (пізнавально-культурологічна функція, функція спадковості культур).
4. Розважальна функція.
5. Мобілізаційна, маючи на увазі специфічні завдання, які виконує масова комунікація під час різних кампаній, частіше — політичних, рідше — релігійних.

Одна з основних — інформаційна функція — полягає в наданні масовому читачеві, слухачеві й глядачеві актуальної інформації про різноманітні сфери діяльності — політичну, наукову, технічну, юридичну, медичну тощо. Одержуючи значний обсяг інформації, люди розширюють власний творчий потенціал. Інформовані люди звичайно мотивованіші. Соціалізація особистості зазвичай відбувається завдяки тому, що медіа пропагують певні соціальні норми поведінки, етичні та естетичні принципи, стиль поведіння та норми спілкування. Відповідно, медіа допомагають знайомитись з новинками культури та мистецтва, з різними субкультурами та культурними традиціями в їхній сучасній тягlostі, що загалом сприяє інтеграції суспільства, вибудовує форми взаєморозуміння та толерантність.

Мета комунікації, спілкування полягає в об'єднанні людей заради єдиних дій та ідей, мета комунікативного процесу — це взаємодія між учасниками комунікації. *Масова комунікація — це процес збирання, оброблення та розповсюдження соціальної інформації за допомогою технічних засобів (преси, радіо, телебачення, інтернету, відео, кіно тощо).*

Текст масової комунікації безупинно створюється й поширюється за допомогою сучасних технічних засобів. Тексти масової комунікації відрізняються від інших видів текстів тим, що в них використовуються, систематизуються й скорочуються, переробляються й особливим чином оформляються всі інші види текстів, які вважаються «первинними». У результаті виникає новий вид тексту зі своїми законами побудови й оформлення змісту.

Інформативні тексти в цілому містять повну систематизацію фактів культури. Масова інформація задовольняє спільні інтереси. У масовій інформації текст (випуск газети, добова програма телебачення) складає загалом відправник (редакція) і він з'являється як однаковий для всіх одержувачів.

Важливе місце в масовій комунікації відводиться журналістові. Журналістика — систематичний пошук і збір, відбір, редагування та розповсюдження інформації через медіа. Контент, зміст медіаповідомлень становить центральну ланку в процесі масової комунікації. Він поєднує журналіста й аудиторію. Мас-медіа — засоби одночасної передачі соціальної інформації великим групам людей, які перебувають у різних місцях. Вони — важливий складник масової комунікації суспільства. Вони виконують різні соціально-політичні ролі. Це можуть бути ролі організатора, об'єднувача, консолідатора суспільства, його просвітника. Але вони можуть виконувати й дезорганізаційну, роз'єднувальну роль.

Масова комунікація розрахована на певну аудиторію

Аудиторія — це соціальна спільність людей, об'єднана взаємодією з комунікатором (індивідом або групою людей), які володіють інформацією та доводять її до цієї спільноти. Термін «аудиторія» використовується також для позначення загалу слухачів або глядачів засобів масової інформації.

Однією з ключових рис масової аудиторії є її тимчасове й територіальне розосередження на великій території.

Існують різні концептуальні трактування поняття масової аудиторії — як інертної мовчазної більшості, що пасивно споживає інформацію, пропоновану медіа, або, навпаки, як громадської сили, здатної активно впливати на медіа і вимагати від них відповідної інформаційної продукції своїм віковим, професійним, етнічним, культурним й іншим потребам.

Варто розрізнити поняття «масова» і «цільова аудиторія». Так, *цільовою аудиторією* є сукупність потенційних споживачів медіапродукту, масової ж аудиторією прийнято називати тих, хто вже залучений у процес споживання.

Створення і споживання масової інформації безпосередньо взаємопов'язане з психологічними процесами сприйняття і засвоєння. Головну роль у процесі її споживання грають аудиторії — безпосередні споживачі цієї інформації.

Аудиторії можуть бути стійкі або нестійкі у своїх уподобаннях, звичках, частоті звернень, що враховується під час дослідження взаємодії джерела й одержувача інформації. Особливості аудиторії багато в чому залежать від її соціально-демографічних характеристик (статі, віку, доходу, рівня освіти, місця проживання, сімейного стану, професійної орієнтації тощо). Також під час споживання масової інформації поведінка аудиторії опосередковується факторами, що мають ситуативний характер (унікальність обставин, зовнішній стан тощо). Про значущість самої масової інформації та джерела її передання часто говорять кількісні параметри аудиторії: що більша аудиторія, то важливіша інформація і значущіше джерело.

В основі типологізації аудиторії лежить можливість доступу груп населення до конкретних джерел інформації. На цій підставі можна виділити такі типи аудиторій: *умовні і нецільові* (на кого безпосередньо не орієнтуються мас-медіа); *регулярні та нерегулярні*; *реальні та потенційні* (хто дійсно є аудиторією певного мас-медіа і хто має до цього мас-медіа доступ).

Аналіз аудиторій зазвичай проводять за двома напрямками: за формою споживання інформації різними соціальними спільнотами; за способами оперування отриманою інформацією.

У процесі споживання соціальної інформації розрізняють кілька стадій взаємодії аудиторій із інформацією: контакт із джерелом (каналом) інформації, контакт із самою інформацією, приймання інформації, освоєння інформації, формування ставлення до інформації.

За доступом до джерела інформації і самої інформації все населення ділиться на аудиторію і неаудиторію.

До того ж неаудиторія буває: *абсолютною* (хто взагалі не має доступу до медіа, таких людей уже мало) і *відносною* (хто має обмежений доступ до медіа — немає грошей на газети, комп'ютери тощо).

Продукція мас-медіа, формально доступна більшості населення, споживається по-різному. Так, французький соціолог А. Турен виділив три культурно-інформаційні рівні сучасного суспільства:

- *нижчий рівень* — представники йдуть в минуле форм суспільного життя, периферійні щодо сучасного інформаційного виробництва, фактично вилучені зі сфери споживання масової інформації (іммігранти з країн, що розвиваються, представники літнього населення, занепаді сільські громади, люмпени, безробітні тощо);
- *низькокваліфіковані робітники* (в основному орієнтовані на розважальну продукцію);
- *активні споживачі продукції медіа* — службовці, орієнтовані на вищих керівників, які виконують чужі рішення (сюди належать журналісти і піармени); «технократи» (управлінці, виробники нових знань і цінностей).

Медіатекст — повідомлення, текст будь-якого медійного виду і жанру. Поняття «медіатекст» виникло в ХХ столітті у зв'язку з бурхливим розвитком засобів масової медіа, коли на зміну традиційному друкованому тексту прийшли нові різновиди текстів, пов'язані з кінематографом, радіо, телебаченням, відео, інтернетом, мобільними телефонами тощо. Сутність медіатексту — конкретна інформація, що виражена мовленням з метою впливу на певну аудиторію та переконання її. Як узагальнюючий термін, «медіатекст» закріпився саме за текстами масової комунікації.

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. Фронтальна бесіда на тему «Роль медіа». Щодня ми слухаємо радіо, читаємо газети, дивимось телевізор, багато часу проводимо в інтернеті. З цих джерел ми черпаємо інформацію. Чи уявляєте ви життя без них? Яку роль у суспільстві вони виконують?

Варіант Б. Створення прикладу за схемою.

Г. Лассуелл виділив інформаційний ланцюжок комунікації:

1. *Хто говорить?* — комунікатор — це інстанція, що організовує й контролює масову комунікацію.

2. *Що повідомляє?* — аналіз отриманого повідомлення.

3. *Кому?* — аналіз аудиторії.

4. *По якому каналу?* — аналіз засобу зв'язку.

5. *З яким ефектом?* — аналіз результату: змінилася/не змінилася свідомість і/або поведінка реципієнта.

Наведіть приклад з діяльності українських медіа за цим зразком.

Коментар. **Комунікація** — це процес обміну інформацією між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів із метою передавання та одержання інформації. Комунікація здійснюється між аудиторіями і в самих аудиторіях за допомогою медіатексту. Медіатекстом вважається будь-який медіапродукт або продукт комунікації.

Реклама (види)

Відповідно до Закону України «Про рекламу» **реклама** — це інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо особи чи товару.

Слово «реклама» походить від латинського — «голосно кричати». Новий період у розвитку реклами настає в середині XV ст. після винайдення друкарського станка. У середині XVII ст. з'явилися перші реклами кави, шоколаду, чаю. У 1657 р. в Англії виник перший професійний рекламний журнал «The Public Adviser» («Громадський радник»).

У 1922 р. новим засобом реклами стало радіо. 1930–40-і рр. були «золотими роками» радіо. З цього періоду починається ера реклами на телебаченні. Поява кабельного телебачення, платних телевізійних програм і відеозаписів обіцяє тривале життя реклами на телебаченні.

Особливості розвитку реклами у XX–XXI ст.

1. Реклама стала мистецтвом і виокремилась у самостійну галузь, де працюють десятки мільйонів людей. Рекламний бізнес є джерелом мільярдних прибутків.

2. У багатьох країнах рекламу називають «п'ятою владою». Реклама стала частиною культури суспільства і впливає на кіно, літературу і театр.

Реклама має відповідати наступним вимогам: максимум інформації при мінімумі слів; доказовість і дохідливість; стислість і лаконічність; видовищність, оригінальність і неповторність у деталях.

Текст в рекламі виконує дві функції: мовну (передача змісту) і художню (елемент композиції). Текст реклами має бути: яскравим змістовно, дотепним, таким, що запам'ятовується, коротким, як формулювання, чітким, дохідливим, привабливим. Неприйнятна повна відсутність тексту в рекламі. Слово уточнює і доповнює сенс зображення. Словесним знаком в рекламі служить слоган.

Слоган (девіз, гасло, заклик, рекламна формула) — це постійний рекламний девіз фірми, який використовується майже так само часто, як і товарний знак, а в звуковій рекламі замінює його. Слоган легко запам'ятовується, оскільки впливає не лише на зір, а й на слух і емоційну сферу.

Процес створення реклами включає чотири основних етапи:

1. Виділяється частина покупців, на яку буде направлено дане рекламне оголошення.
2. Позиціонування товару (зміст реклами).
3. Створення іміджу товару (надання винятковості).

4. Брендінг — довгострокове закріплення купівельного інтересу до даної марки товару.

Види та форми реклами:

1. Комерційна (економічна) реклама.
2. Соціальна реклама — виходить за рамки економічних завдань.
3. Політична реклама (у тому числі передвиборна).

Існують також специфічні види реклами:

1. Контрреклама — спростування недобросовісної реклами.
2. Антиреклама — інформація, покликана не підняти, а зменшувати інтерес, або дискредитувати товари, підприємства, товарні знаки.

Рекламу можна кваліфікувати, тобто розбити на декілька видів, кожному з яких властива своя специфіка, наприклад: реклама в пресі, щитова реклама (зовнішні експозиції), адресна і поштова реклама, реклама на телебаченні і радіо. Цей вид реклами прийнято об'єднувати з рекламою в пресі і називати «рекламою в медіа».

Функціями реклами є:

1. Інформаційна — інформує споживачів про новий товар і його корисні властивості.
2. Переконаюча — переконує споживачів купити саме цей товар на підставі його виняткової якості.
3. Нагадувальна — нагадує людям про корисність товару, до якого вже звикли й перестали звертати увагу.

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. Розгляньте наступну рекламу і дайте відповіді на запитання.

 <p>— Impossible is nothing / Неможливе можливе</p>	 <p>— A taste of paradise / Райська насолода</p>	 <p>— I'm lovin' it / Ось що я люблю</p>
---	---	--

Бесіда за запитаннями.

1. Що зображено?
2. Чи вірите написаному? Чому?
3. Наведіть кілька прикладів рекламних слоганів.
4. Чому вони вам запам'ятались?

Варіант Б. Робота зі зразками реклами XIX, XX, XXI століть у трьох групах.

Завдання: проаналізувати дані зразки за схемою аналізу реклами.

1. Які пропонуються товари або послуги?
2. До якого історичного періоду відноситься дана реклама? Чому ви так думаєте?
3. Який потенційний споживач (його соціальний стан)? Поясніть, чому ви так вважаєте.
4. Які ідеї формує реклама і на яких стереотипах вона заснована?
5. Яку інформацію про суспільство можемо ми почерпнути з реклами?
6. Який історичний контекст для даної реклами?
7. Які елементи реклами (художній, інформативний) допомагають нам дійти такого висновку? Як цей висновок співвідноситься з іншими джерелами?
8. Чи видалася вам ця реклама цікавою? Чому? Що вас в ній приваблює або відштовхує?

Варіант В. Учитель надає зразки соціальної реклами з подальшим їх аналізом. Іншим варіантом може бути самостійний пошук в інтернеті зразків соціальної реклами.

Завдання: створити власну соціальну рекламу.

1. Обрати одну із запропонованих тем, за якою буде створюватись соціальна реклама.
2. Визначитись, якою реклама буде за видом (візуальна, вербальна, змішана), і підготувати її проект.

3. Створити слоган соціальної реклами.
4. Підготувати (створити) рекламу як закінчений продукт.
5. Підбити підсумки.
 - Кожна з груп представляє по черзі свої рекламні продукти.
 - Визначення 3–4 зразків найкращої реклами.

Пропоновані теми соціальної реклами:

1. Захист навколишнього середовища.
2. Боротьба з курінням, вживанням наркотиків і алкоголю.
3. Безпека на дорогах.
4. Виховання патріотизму.
5. Боротьба з насильством у сім'ї.
6. Ставлення до старшого покоління.
7. Ставлення до інвалідів.
8. Формування звички читати.
9. Захист тварин.
10. Боротьба з ожирінням, активний спосіб життя.
11. Боротьба з расизмом.

Рекомендації щодо створення рекламних повідомлень

Під час складання рекламних повідомлень потрібно мати на увазі ряд особливостей. Рекламне повідомлення необхідно зробити привабливим для потенційного споживача, тому:

1. Повідомлення має бути коротким. Не намагайтеся в одному повідомленні сказати все. Надлишок інформації в рекламному повідомленні гірше, ніж її недолік. *«Що коротше, то краще»*. Під час написання рекламних оголошень, інформаційних листів, проспектів, статей, доповідей і звітів необхідно враховувати таке правило: **важливу інформацію потрібно викладати в максимально коротких абзацах**. Не ховайте свій головний аргумент в абзаці з 10 або 12 рядків, а сформулюйте його в 2–3 рядках чітко й лаконічно. Короткі абзаци в структурі тексту привертають більше уваги, ніж довгі. Якщо короткі абзаци добре складені, цікаві, змістовні, важливі для клієнта, то вони спонукають його прочитати і довгі абзаци. Якщо в коротких абзацах не міститься жодної гідної уваги клієнта інформації, то і решта тексту також не буде їм сприйнята.

2. Повідомлення має бути цікавим. Виділіть те, що може бути особливо цікавим. Не будьте нудним.

3. Повідомлення має бути достовірним. Спирайтеся тільки на факти. Усі відомості, зазначені в рекламі, повинні бути правдивими. Уникайте брехні: вона рано чи пізно розкриється, викрите брехливе твердження запам'ятається надовго, а подальші правдиві не справлять ніякої дії. Від вас чекають лише правди, але вона повинна бути цікавою, а сам текст — доброзичливим і незабутнім. Пам'ятайте, що необґрунтовані обіцянки нікого не переконують.

4. Повідомлення має бути зрозумілим. Говоріть зі споживачем на його мові. Врахуйте особливості мови, традиції, спосіб життя тих, до кого звертаєтеся.

5. Повідомлення має бути динамічним. У текстових повідомленнях вибирайте енергійні, емні слова. Під час написання тексту рекламного повідомлення відразу переходьте до справи. Повідомлення має бути коротким, але не на шкоду інформованості.

6. Використовуйте якомога більше ілюстрацій. До того ж пам'ятайте: фотографії завжди краще, ніж малюнки. Вони привертають більше уваги. І люди їм більше вірять.

7. Застосовуйте девіз (слоган). Ефективною може бути визнана така реклама, яка відразу ж «приковує» увагу споживача. Девіз (слоган) — ударний рядок реклами, коротке гасло. Хороший слоган легко запам'ятовується, а значить, закладається стійке позитивне відношення. Девіз повинен бути зрозумілим, коротким, легко вимовним.

Коментар. Реклама часто орієнтована на те, щоб привернути увагу потенційного покупця і сформувати в нього бажання придбати чи скористатися товаром або послугою, вплинути на його свідомість і заповнити в перевагах того чи іншого рекламованого продукту. Реклама зазвичай передається як медіатекст. Реклама — це вид комунікацій, що здійснюються за допомогою різних технічних засобів і способів поширення комерційної, соціальної, політичної інформації.

Вплив мас-медіа на формування громадської думки та власної позиції людини. Медіа як агент соціалізації. Чому необхідно бути медіаграмотним?

Мас-медіа допомагають розібратись у численній масі соціальних подій, формують громадську думку, утверджують систему соціальних цінностей, зразків соціальної поведінки. З первинної інформації про якесь явище починається формування спочатку уявлень, а потім уже думок і суджень. Таким чином, інформованість — необхідний етап у формуванні громадської думки, так як знання являють собою когнітивний елемент громадської думки. Потім у ході осмислення змісту інформації — на цей процес також можна впливати через різні джерела — формується ціннісний аспект громадської думки, тобто з'являється вербальне відношення у формі ціннісних суджень, які вже можна диференціювати за характером (позитивні, негативні, нейтральні), за інтенсивністю, масштабом актуальності (проблема важлива для всього суспільства чи тільки для якоїсь соціальної групи). Ці оціночні судження можуть служити базою поведінки людини.

Якщо **інформування** — інформує, роз'яснює, але не дає готових рішень, то **пропаганда** — інформує, роз'яснює, переконує, але, водночас, компрометує, маніпулює.

Орієнтовно таблиця може виглядати так:

ІНФОРМУВАННЯ

- Повідомлення (повідомляти)
- Знання (дізнаватися)
- Просвіта (просвіщати, пояснювати)
- Опис подій (описувати)
- Спілкування (спілкуватися)
- Об'єктивний

ПРОПАГАНДА

- Заклик (закликати)
- Вплив (впливати)
- Агітація (агітувати)
- Реклама (рекламувати)
- Навіювання (навіювати)
- Оцінний (оцінювати)
- Змінювати думку

«Соціальна реклама», «піар», «реклама» вийшли з позитивної пропаганди. Вони викликають багато запитань: Чи всюди міститься пропаганда? У чому її головні відмінності? Реклама — це пропаганда?

Необхідно пам'ятати, що соціальна реклама, піар, реклама товарів, послуг — це витоки «білої» (позитивної) пропаганди. У сучасному світі термін «пропаганда» використовується тільки в негативному значенні і застосовується здебільшого лише в таких сферах, як політика й ідеологія.

Коли вам незрозуміло, пропаганда це чи рекламний хід, необхідно поставити собі два важливі запитання: «Про що говорить мені цей ролик/постер/листочок тощо?» та «На що він націлений?». Відповіді на ці запитання в різних видах подання інформації будуть відповідно також різні.

Запитайте себе:	Інформування	Соціальна реклама	Пропаганда	Піар	Реклама
Про що ця інформація?	Що ти бажаєш знати?	Ти за чи проти?	Ти — партнер!		Ти — споживач!
На що націлена?	Обізнаність	Задуматися, емоційно зачепити	Маніпуляцію свідомістю і діями, емоційно зачепити	Маркетингове просування (брендинг)	Продати

Сьогодні ми живемо у світі, який залежить від технологій. Тож без уміння оцінювати інформацію, яка надходить до нас, можна дуже швидко опинитись під її завалом. Велику частину інформації ми отримуємо від медіа. Та останні не завжди відповідно репрезентують навколишній світ, і для людини вкрай важливо зберігати свою незалежність щодо мас-медіа. Головне у цьому погляді,

безперечно, не роль медіа (відбиття чи репрезентації того, що відбувається в дійсності), а активне ставлення людини до їх пізнання.

Причина актуальності медіаосвіти полягає в тому, що інформаційна революція та глобалізація зробили наше сприйняття світу значною мірою залежним від того, як його подають медіа. У цих умовах медіаосвіта — шлях до того, щоб людина дістала змогу самозахиститися від недобросовісної медіаінформації.

Медіаосвіта — це навчання теорії та практичних умінь для опанування сучасних мас-медіа. Медіаосвіта відіграє найважливішу роль у здатності людей оцінювати й реагувати на інформацію про соціальні та політичні конфлікти, війни, природні лиха, екокатастрофи тощо. **Медіаосвіта** — формування медіаграмотності на матеріалах і за допомогою мас-медіа, її кінцева мета — критичне сприйняття медіаповідомлень. Також медіаосвіта — це і використання медіа в процесі освіти.

Медіаграмотність має давати знання щодо того, як:

- 1) аналізувати, критично осмислювати і створювати медіатексти;
- 2) визначати джерела медіатекстів, їхні політичні, соціальні, комерційні, культурні інтереси й контекст;
- 3) інтерпретувати медіатексти й цінності, що несуть у собі медіа;
- 4) добирати відповідні медіа для створення та розповсюдження власних медіатекстів і залучення зацікавленої в них аудиторії;
- 5) уможливлувати вільний доступ до медіа для споживання та виробництва власної медіапродукції.

Результатом медіаосвіти має бути підвищення рівня медіакомпетенції, або її ще називають медіаграмотністю, яка полягає в сукупності мотивів, знань, умінь і можливостей, що сприяють добору, використанню, критичному аналізу, оцінюванню, створенню та передачі медіатекстів різних форм, жанрів, а також аналізу складних процесів функціонування медіа в суспільстві. Вважається, що термін «медіаграмотність» походить від термінів «критичне бачення» та «візуальна грамотність». Канадський науковець і консультант з питань медіаграмотності Кріс Ворсноп (Chris Worsnop) вважає, що медіаграмотність — це результат медіаосвіти, вивчення медіа.

Медіаграмотність — складова медіакультури, яка стосується вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, успішно здобувати необхідну інформацію, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами.

10 компетентностей із медіаграмотності

Модель компетентностей із медіаграмотності (10 media literacy competencies) розроблена нідерландською організацією Media[ge]net. Поділ та опис компетенцій запропоновано на основі доповіді «Вимірюючи медіаграмотність» (Measuring Media Literacy, 2011, EYE a.o.). Переклад – ГО «Детектор медіа».

Сьогодні необхідність опанування навичками пошуку, передавання, опрацювання та аналізу інформації особливими методами і технологіями ставить принципово нові завдання перед системою освіти, диктує нові вимоги і до вчителя, і до учня в контексті медіаосвіти.

Один з провідних теоретиків сучасної медіаосвіти, британський науковець і педагог Л. Мастерман обґрунтував сім причин актуальності медіаосвіти в сучасному світі:

1. Високий рівень споживання медіа та насиченість сучасного суспільства їхніми продуктами.
2. Ідеологічна важливість медіа та їхній вплив на свідомість аудиторії.
3. Швидке зростання кількості медійної інформації, посилення механізмів керування нею та розповсюдження.
4. Інтенсивність проникнення медіа в основні демократичні процеси.
5. Підвищення значущості візуальної комунікації та інформації в усіх галузях.
6. Необхідність навчання учнів/студентів з орієнтацією на відповідність до майбутніх вимог розвитку суспільства.

Медійна грамотність охоплює такі складники:

- Естетичні та креативні навички: здатність бачити, чути, створювати й інтерпретувати медіаконтент. Учні можуть розвивати ці навички, самостійно створюючи медіаконтент.
- Інтерактивні навички: здатність спілкуватися за допомогою медіа і приміряти на себе різні медіаролі. Інтерактивні навички вказують на готовність висловлювати свої думки і настанови.
- Навички критичного аналізу. Це вміння інтерпретувати й розуміти значення різних медіаконтентів. Учень може інтерпретувати й оцінювати медіаформи і контент, використовуючи різні аналітичні інструменти. Ці навички краще розвиваються через вивчення різноманітних медіаконтентів і жанрів.
- Навички безпеки. Це вміння знаходити вихід зі скрутних ситуацій і уникати їх. Найважливіші навички безпечної поведінки у віртуальному просторі — захист приватного простору і вміння уникати шкідливих контактів і контенту.

Люди, що володіють навичками медійної та інформаційної грамотності, можуть:

- розуміти вплив медіа та форми подання інформації в них;
- ухвалювати поінформовані та незалежні рішення;
- отримувати нову інформацію про навколишній світ;
- формувати почуття спільності;
- підтримувати публічний дискурс;
- продовжувати навчання протягом усього життя;
- створювати інформацію;
- мислити критично;
- використовувати медіа для самовираження і творчості;
- використовувати медіа, дотримуючись засад безпеки та відповідальності;
- брати участь у житті демократичного суспільства та глобальної інформаційної мережі.

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. Робота в групах. «Уявіть і зобразіть»

1. Як, на вашу думку, у Стародавньому Римі торговці рекламували свій товар? Спробуйте відтворити їхні дії, запропонувавши для продажу яблука.
2. У 1652 р. за допомогою друкарського верстата була видана перша британська газета «Меркурій». Розвиток якого виду реклами розпочався з цього факту? Наведіть приклад.
3. У 1867 р. з'явився перший друкарський верстат, що робив кольорові відбитки. Розвиткові якої реклами це допомогло? Зобразіть.

Варіант Б. Заповніть таблицю «Маркери ідентифікації інформування і пропаганди».

Перелік питань:	Інформування	Пропаганда
На кого спрямовано? (об'єкт)	Аудиторія (Жителі одного села/міста/країни; певна група: виборці, пенсіонери, студенти)	Аудиторія (Жителі одного села/міста/країни; певна група: пенсіонери, виборці, студенти тощо)
Для чого? (мета)	Передати	Нав'язати
Спрямовано на інформування чи почуття?	Загальну обізнаність людини	Людські емоції та почуття
Які емоції/ враження/ ефект викликає?	Обізнаність, інтерес, вивчення	Гордість, відчуття приналежності до чогось, бажання діяти, ненависть, страх, жах
Які методи роботи?	Описання, передача, відображення, порівняння	Образа, «словесна позолота», перебільшення, переключення уваги, свідчення «авторитетних» людей, підтасовка фактів, маніпуляція символами та стереотипами, постійне повторення
Яке ставлення до предмета, про який говорять?	Нейтральне	Позитивне, негативне
Який тип інформації?	Точна, повна, відкрита	Неточна, часткова, прихована
Результат для аудиторії	Обізнаний	Залучений до дії, зміна поглядів, викривлено світогляд

Варіант В. Обговоріть у групах.

Медіа грають важливу роль, сприяючи розвитку і згуртуванню нації. Обговоріть, як неналежні обмеження, прийняті щодо медіа, можуть перешкоджати виконанню цієї функції. Подумайте про зміст медіа у вашій країні. Скільки різних точок зору ви можете знайти в медіа з питань розвитку, згуртування нації і національних інтересів, і з якої позиції вони висвітлюються?

Варіант Г. Складіть список медіа, які відображають сучасне повсякденне життя учнів і педагогів. Які основні ролі і функції кожного з цих видань? Що, на вашу думку, означає слово «грамотний» в контексті послуг, що надаються медіа й іншими постачальниками інформації? Якими знаннями, навичками й уміннями слід володіти?

Варіант Д. Заповніть таблицю «Мій медіадень».

Перед вами проста таблиця. Це медіащоденник. До нашого наступного заняття вам необхідно зафіксувати, скільки часу ви користуєтесь одним з цих медіа.

Види медіа	Радіо (зокрема музика)	ТБ	Інтернет	Газета/журнал	Книжка
Кількість часу (хв)					

Варіант Е. Знайдіть в інтернеті зображення 1) інформування; 2) соціальна реклама; 3) пропаганда; 4) піар; 5) реклама.

Варіант Є. Наведіть приклади зазначених навичок медійної грамотності: естетичні та креативні, інтерактивні, навички критичного аналізу, навички безпеки.

Варіант Ж. Бесіда. Якою мірою ви вважаєте українське суспільство медійно та інформаційно грамотним?

Коментар. Мас-медіа впливає на формування суспільної думки, ставлення окремої людини до тих чи інших сторін життя. Одним з негативних впливів є пропаганда. Єдиним шляхом контролювати вплив медіа на особистість є запровадження медіаосвіти та формування медіаграмотних громадян.

Рефлексія

1. Пригадайте свій типовий день і тепер скажіть — чи замислювалися ви над тим, скільки часу присвячуєте різним типам медіа? Скільки часу ви приділяєте прочитанню преси, переглядові телепрограм, слуханню радіо, інтернету? Подумайте про свій типовий день і про те, скільки ма видами медіа ви користуєтеся, який тип контенту обираєте і скільки часу виділяєте на кожний з видів і типів. Добре вдумайтеся і спробуйте прописати все, що стосується вашого типового «медійного» дня.
2. Висловіться, як ви розумієте Дж. Поттера, автора підручника з медіаграмотності: «Підвищуючи власну медіаграмотність, людина отримує чіткіше уявлення про межу між реальним світом і світом, що створили для неї мас-медіа».
3. Напишіть 3 речення на тему «Чим відрізняється вплив радіо та телебачення на людину».
4. Наведіть один аргумент на запитання «Чому необхідно бути медіаграмотним?».
5. Продовжте речення «Медіаосвіта має надавати знання щодо того, як:...».

Джерела

1. Батьки, діти та медіа: путівник із батьківського посередництва / О. Волошенюк, О. Мокрогуз; За ред. В. Іванова, О. Волошенюк. — К. : ЦВП, АУП, 2017. — 79 с.
2. Больц Н. Абетка медіа / За загал. ред. В. Ф. Іванов; Переклад з нім. В. Климченка. — К: АУП, Центр вільної преси, 2015. — 177 с.
3. Вступ до новинної грамотності. Навчальна програма з інтегрованого мистецтва слова і журналістики для учнів середньої школи [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.aup.com.ua/book037/>
4. Довідник. Журналістика та медіа: Енциклопедія / Зіґфрід Вайшенберг, Ганс Й. Кляйнштойбер, Бернгард Пьорксен. — К.: ЦВП, АУП. — 529 с.
5. Концепція впровадження медіа-освіти в Україні. (2016 р.) [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzhennya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/
6. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін: Посібник для вчителя. За ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза — К.: Центр вільної преси, Академія української преси, 2016. — 201 с.
7. Медіаграмотність та критичне мислення в початковій школі: посібник для вчителя / Бакка Т., Голощанова В., Дегтярьова Г., Євтушенко Р., Іванова І., Крамаровська С., Мелещенко Т, Шкрєбець О. / За редакцією Волошенюк О., Дегтярьової Г., Іванова В. — К. : ЦВП, АУП, 2017 — 196 с.
8. Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства: посібник для вчителя / Т. Бакка, О. Бурім, О. Волошенюк, Р. Євтушенко, Т. Мелещенко, О. Мокрогуз; За ред. В. Іванова, О. Волошенюк. — К. : ЦВП, АУП, 2016. — 243 с.
9. Медіаграмотність: Підручник для вчителів / Сінді Шейбе, Фейз Рогоу/ Перекл. з англ. С. Дьома; за загал. ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк. — К.: Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2017. — 319 с.
10. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник для студентів педагогічних коледжів / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. — Київ: Центр вільної Преси, 2014. — 352 с.
11. Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд / Іванов В., Волошенюк О., Кульчинська Л., Іванова Т., Мірошніченко Ю. — 2-ге вид., стер. — К.: АУП, ЦВП, 2012. — 58 с.
12. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. — Київ: Центр вільної преси, 2012. — 352 с.
13. Мокрогуз О. П. Роль мультимедійних засобів у формуванні інформаційної компетентності / О. П. Мокрогуз. — Харків: ВГ «Основа», 2017. — 95 с.
14. Мокрогуз О. П., Коропатник О. П. Медіаосвіта для вчителя суспільних дисциплін / О. П. Мокрогуз, О. П. Коропатник — Х.: «Основа», 2015. — 108 с.

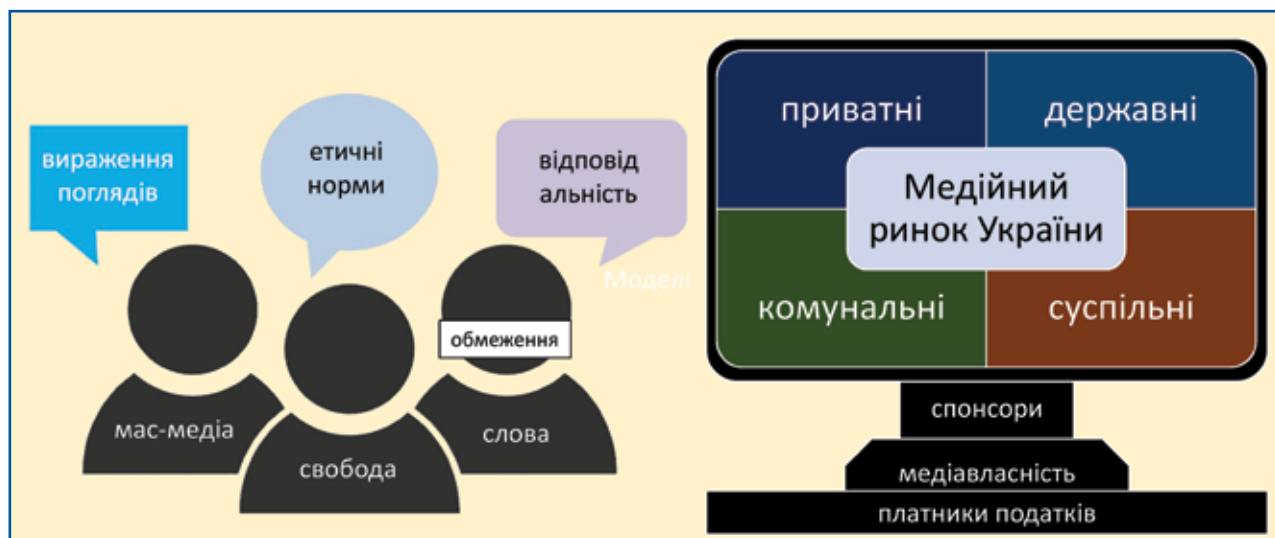

15. «Не потони в інформаційному дощі» : навчання медіаграмотності громадян: посібник для тренерів. — К., 2016. — 200 с [Електронний ресурс] — Режим доступу: [http:// www.aup.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/Citizen-Media-Literacy_TrainersManual_ua.pdf](http://www.aup.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/Citizen-Media-Literacy_TrainersManual_ua.pdf)
16. Основи медіаграмотності 8 (9) клас: Навчально-методичний посібник для вчителя. Плани-конспекти уроків / О. В. Волошенюк, Г. А. Дегтярьова, П. О. Коваленко, О. П. Мокрогуз, за ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк, О. П. Мокрогуза. — К: АУП, Центр вільної преси, 2014. — 190 с.
17. Почепцов Г. Контроль над розумом. — Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. — 350 с.
18. Практична медіаграмотність. Посібник для бібліотекарів. — Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2015.
19. Практична медіаосвіта: авторські уроки. Збірка / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна та В. В. Літостанського. — Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2013.
20. Преса попереду! Гід для вчителя зі створення учнівських газет [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.aup.com.ua/book036/>
21. Як створити сучасну шкільну газету. Навчальний модуль. — Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2014. — 75 с.

ТЕМА 2 МЕДІА І ДЕМОКРАТІЯ. СВОБОДА, ЕТИКА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Мета заняття:

сформуванню розуміння впливу медіа на розвиток демократії; розкрити етичні норми діяльності мас-медіа.

Вміння і навички:

тлумачить взаємозв'язок між медіаграмотністю і демократичними процесами; визначає форму власності мас-медіа; може ідентифікувати чільних медіавласників країни; наводить аргументи на користь існування суспільних медіа в суспільстві.

Ставлення і цінності:

обстоює цінність свободи слова — фундаментальну цінність демократичного суспільства; усвідомлює роль медіа в демократичному суспільстві, значення якісної журналістики як контролера влади; визнає можливості медіа, які доносять до різних аудиторій голос особистості та різних груп, надають змогу висловити широкий спектр точок зору і думок; заохочує і поважає різні погляди і позиції, висловлені в медіаповідомленнях.

Ключові слова і поняття:

медіа свобода слова свобода преси (медіа) четверта гілка влади
цензура темник медіавласність суспільні медіа

Мотивація до вивчення теми:

Якби мені довелося вибирати: мати уряд без газет чи газети без уряду, я б, не замислюючись, вибрав друге (Томас Джефферсон, 2-й президент США 1801–1809 рр.). Прокоментуйте цей вислів.

Свобода слова. Обмеження свободи слова

Свобода слова, що включає свободу вираження, є засадничою умовою демократичного суспільства.

Свобода слова — це право мати власну думку й вільно висловлюватися без втручання уряду. Це право реалізується через висловлювання вголос або через: публікацію статей, створення книжок, радіо і телемовлення, мистецькі праці, комунікацією через інтернет тощо.

Свобода вираження поглядів визнається правом людини згідно зі статтею 19 Загальної декларації прав людини і Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (МПГПП). Її гарантує

також Конституція України. Свобода вираження поглядів стимулює в громадянина почуття власної причетності, адже дає змогу йому висловлювати свої думки й судження.

Загальна декларація прав людини

Стаття 19. Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами й незалежно від державних кордонів.

Конституція України

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. Та свобода слова не є абсолютною, вона може бути обмеженою в певних випадках.

Вправа.

Частина 2 статті 10 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р., ратифік. Україною 1997 р.) визначає, що свобода вираження «може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду». Ця норма майже дослівно відтворена в ч. 3 ст. 34 Конституції України.

Об'єднайтеся в шість груп. Перед вами текст, де наводяться конкретні законодавчі акти, які регламентують, за яких умов може бути обмежена свобода слова.

(<http://imi.org.ua/advices/v-yakih-vipadkah-zakonodavstvo-ukrajini-dozvolyaє-obmejiti-svobodu-slova/>)

Кожна група має знайти обмеження, які здійснюються в інтересах:

- національної безпеки;
- територіальної цілісності;
- громадської безпеки;
- для захисту репутації чи прав;
- запобігання розголошенню конфіденційної інформації;
- розпалювання ворожнечі в суспільстві.

Групова дискусія

- Ви вважаєте ці обмеження абсолютно необхідними?
- Можливо, ви додали ще сферу обмеження чи деякі речі видаються вам занадто зарегульованими з боку держави?
- Чому?

Свобода мас – медіа — критерій демократичності суспільства. Медіа і цензура

Свобода преси — це право публікувати факти, ідеї і думки без перешкоджання уряду або приватних угруповань, свобода спілкування і висловлення через медіа.

Ставлення до свободи слова та інформації є «лакмусовим папірцем» будь-якої державної політики, який проявляє міру демократичності.

Функції медіа в демократичному суспільстві

Вільна преса (медіа) є основою демократичного суспільства.

Одночасно поняття преси вживається на позначення суспільної інституції **мас-медіа**, які виробляють громадську думку й інформують громадскість. У такому разі говорять про *інститут преси*.

Мас-медіа шукають і поширюють новини, інформацію, ідеї, коментарі та думки; забезпечують платформу безлічі голосів, які бажають бути почутими. Свобода слова — це не привілей виключно журналістів. У своїй повсякденній роботі журналісти реалізують право кожного громадянина на

свободу слова і мають право критикувати владу без остраху переслідування — це важлива умова функціонування демократичної держави. *Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) визначає свободу слова і медія як «опору демократичного суспільства»* (ЄСПЛ 07.12.1976).

Інститут преси є постачальником інформації, його обов'язок — розповсюдження інформації та ідей, що відбивають суспільний інтерес. Завдання преси — публікувати таку інформацію, а в суспільства існує право на її отримання. Зовнішня свобода медія полягає в праві захисту від втручання держави, а от внутрішня свобода преси означає свободу журналістів і редакторів всередині редакцій, яка регулюється редакційною політикою.

Демократія опирається в медія на:

- можливості пробудження громадянського інтересу — вони надають інформацію, необхідну для участі в громадському житті;
- форум для громадської критики і вирішення проблем — медія пропонують різні канали взаємодії з суспільством;
- відповідальність — медія повинні контролювати всі гілки влади, важливі приватні компанії;
- адекватні і релевантні новини — медія повинні надавати своєчасну й достовірну інформацію, необхідну для прийняття усвідомлених рішень;
- достовірність — джерела інформації мають бути релевантними і надійними.

Політики, уряд та урядові органи повинні приймати більший обсяг критики на свою адресу, ніж приватні особи.

Думка експерта

Юрій Макаров, журналіст, сценарист, член Наглядової ради ПАТ «Національна суспільна теледіакомпанія України»

«Механізм зворотного зв'язку (влади і суспільства) дуже простий, якщо він налагоджений:

- Є політик: щось він робить, щось не робить, щось йому вдається, щось йому не вдається.
- Є спроба аналізу чи оцінки цього політика, чи політичної сили, яку він уособлює.
- Є реакція з боку суспільства: адекватна чи неадекватна.
- Є реалізація цієї реакції під час виборів.

Цю річ можна як завгодно критикувати, але вона працює.

Преса є центральним вузлом цього механізму».

Джерело: документальний фільм «Сторожові пси демократії»: <https://www.youtube.com/watch?v=pO4-oCh8cWU>

Але держави завжди намагалися регулювати обіг інформації. Ще в V ст. до н. е. з'явилися перші цензори в Римській державі: вони вели облік громадян і спостерігали за їх моральністю. Цензура мала різноманітні прояви в різні віки: заборона використання певних книг, знищення бібліотек, заборона книгодрукування і певних мистецьких форм, знищення книжок, написаних авторами певної національності, арешти неугодних авторів.

«Цензура» має латинське коріння (від лат. *sensura* — це суворе судження), що на практиці означає контроль держави, організацій або групи людей над публічним виявом думок і творчості індивіда.

Цензура — контроль влади за змістом і розповсюдженням інформації, у деяких випадках — також приватного листування, з метою обмеження або недопущення поширення ідей і відомостей, визнаних владою шкідливими, небажаними для неї або суспільства в цілому.

Цензура в медія має кілька форм:

- узгодження певної інформації перед її оприлюдненням;
- заборона поширення, перешкоджання тиражуванню й розповсюдженню інформації, обмеження доступу аудиторії до тих або інших медія.

Як медія боролися з цензурою

Першою країною, яка запровадила свободу преси на законодавчому рівні була Швеція ще 250 років тому. У 1766 р. вона зробила радикальний на ті часи крок: прийняла «Акт про свободу друку». Уперше у світовій історії в законодавчому порядку була скасована цензура, надана свобода вираження думок і доступу до інформаційних джерел. Перш за все — до офіційних документів. Шведське законодавство, яке гарантує свободу інформації і, зокрема, відкритість органів публічної адміністрації, і до сьогодні ще викликає здивування в деяких міжнародних колах.

Конституцію Швеції формують 4 основних закони:

1. «Акт про форму правління»;
2. «Акт про престолонаслідування»;
3. «Акт про свободу друку» (який вміщує норму про суспільний доступ до офіційних документів);
4. «Основний акт про свободу вираження поглядів».

У 1830 році у Стокгольмі видатним громадським діячем демократичної орієнтації Ларсом Йоханом Йертою була заснована газета «Афтонбладет» («Вечірня газета»). У виданні можна було знайти докладні судові репортажі, точні описи умов життя народу, новини, незручні для можновладців, бюлетені з усієї країни та з-за кордону, твори провідних літераторів і високоякісну культурну дискусію. «Афтонбладет» стала зброєю в боротьбі проти королівської влади, боротьбі, що призвела свого часу в союзі й з іншими демократичними силами до формування шведської демократії.

Багаторазово уряд намагався заборонити випуск газети з критикою на адресу короля, який один за одним видавав накази про припинення друку видання. Але редакція вигадала хитрий спосіб виживання. На заборону випускати «Афтонбладет» з'являлися «Другий Афтонбладет», «Третій Афтонбладет», «Четвертий...»...і на 26-му король здався. Це була справжня перемога шведських медійників, перемога, яка додала міцну цеглинку до фундаменту майбутньої незалежної журналістики Швеції. Сьогодні «Афтонбладет» найбільша щоденна газета в Скандинавії (згідно з даними Tidningsstatistik AB, шведської статистичної компанії), одна з найбільших газет в країнах Північної Європи й одна з провідних вечірніх газет Швеції.

Джерело: <http://www.medialiteracy.org.ua/index.php/44-publikatsii-dlia-mediacostumer/552-buty-vilnym-buty-vidpovidalnym-reportazh-z-krainy-de-81protsent-naselennia-pochynaiut-ranok-z-chytannia-hazety-abo-svoboda-slova-zi-shvedskoho-dosvidu.html>

З історії цензури в Україні

Темник — своєрідний наказ про спосіб подачі інформації. У 2001–2004 рр. керівництво чільних українських медіа отримували детальні щоденні інструкції з Адміністрації Президента Леоніда Кучми, своєрідні закриті директиви щодо того, яким чином треба висвітлювати в новинах політичні події в Україні (що ігнорувати, а що коментувати і виділяти). Темники мали на меті висвітлювати у ЗМІ діяльність влади в позитивному світлі, щоби діяльність Президента України Леоніда Кучми та Адміністрації Президента, якою на той час керував Віктор Медведчук (політична партія СДПУ (о) буде представлена максимально сприятливо, без натяку на двозначність і негатив. Політичні опоненти влади мали перебувати в інформаційному вакуумі в країні, де близько 90 % населення традиційно отримують новинну інформацію від провідних телеканалів.

«Темники» отримували топ менеджери, і вже самостійно означили щоденну редакційну політику журналістам і редакторам ньюс-румів. Журналіст Андрій Шевченко вперше продемонстрував зразки «темників» під час парламентських слухань щодо цензури, які пройшли 4 грудня 2002 р. у Верховній Раді.

Інтернет — це символ свободи і доступу до інформації.

Вправа: аналізуємо мапи

Перейдіть за посиланням <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017>

Перед вами сьоме дослідження «Свобода в Інтернеті» громадської організації Фрідом Хауз — це всебічне вивчення свободи Інтернету у 65 країнах світу, яке охоплює 87 відсотків світових користувачів Інтернету (червень 2016–травень 2017). Воно відстежує покращення та зниження державної політики та практики. Країни, включені до дослідження, відбираються для представлення різнома-

Ларс Йохан Йерта (Lars Johan Hierta) — засновник сучасної шведської журналістики та найбільшої щоденної газети в Скандинавії «Афтонбладет» (швед. Aftonbladet)

нітних географічних регіонів і типів режимів. Це результати роботи 70 дослідників з різних країн.

- Знайдіть Україну на карті «Свобода в Інтернеті».
- Яку кількість балів отримала країна?
- До якого типу належить Україна згідно з результатами дослідження?

В Інтернеті достатньо важко заборонити доступ до певної інформації, тим паче для цього зазвичай застосовуються дорогі і складні технічні засоби, які проте можна обійти.

Розгляньте інфографіку про взаємини влади й Інтернету в Україні.

Джерело: <http://detector.media/infospace/article/137394/2018-05-11-kitaiska-khvoroba-ukraini-yak-nasha-vlada-khoche-zareguluyuvati-internet/>

У травні 2017 року російські ресурси «Яндекс», сайти MailRu Group, соцмережі «ВКонтакте», «Однокласники» були заборонені Указом Президента України. В указі йдеться про економічні й інші обмежувальні заходи щодо Росії. У самому документі не пояснюється, чому таке рішення ухвалили і до яких наслідків воно повинно привести.

Вправа «Анотування та перефразування джерел»

Ця вправа дозволяє «сповільнити мислення» з метою вдумливого, уважного читання, вміння розібрати матеріал, на «добре відоме» і «не дуже зрозуміле», навчає шукати аргументи.

Об'єднайтеся в три групи.

Кожна група отримує частину статті (джерело: <https://hromadske.ua/posts/zaborona-socmerezhh>), де йдеться про:

- 1) Реакцію користувачів Інтернету на заборону;
- 2) Економічні наслідки;
- 3) Наслідки для свободи слова.

Модель анотування тексту

- Підкресліть ключові слова: аргументуйте, чому вони найважливіші.
- Поставте знак питання біля фраз або висловів, які вам не зовсім зрозумілі.
- Яка основна думка публікації.
- Напишіть фрази або пропозиції, які висловлюють вашу реакцію на прочитане.

Кожна група оформлює свої думки та відповіді на аркуші паперу і прикріплює на стіні. По завершенні групи переходять від плаката до плаката й обговорюють контент.

Картка 1

Реакція користувачів

У травні 2017 року в десятку найпопулярніших сайтів в Україні входили чотири російські ресурси, «ВКонтакте» займала третю сходинку. За рік усі російські сайти з десятки випали, «ВКонтакте» тепер посідає 11-е місце.

«Аудиторія «ВКонтакте» в Україні становила 13 мільйонів користувачів,— розповідає представник Internews-Україна, медіа-аналітик Віталій Мороз, — після блокування вона скоротилася на 30 %».

Водночас кількість користувачів інших соціальних мереж, таких як Facebook, зросла.

«У травні 2017 року у Facebook було 6–7 мільйонів користувачів, проте вже за кілька місяців його аудиторія досягла 10 мільйонів», — пояснює він.

Частина користувачів залишилася вірною звичним ресурсам і продовжила користуватися ними через VPN.

«Напевно, ми всі користувалися таксі, водій якого через VPN використовує «Яндекс-карти». Це дуже смішно, але означає, що люди хочуть користуватися цими послугами зі своїх причин», — каже директор представництва Freedom House в Україні Метью Шааф.

Картка 2

Економічні наслідки заборони

Скільки втратив бюджет України

Компанії «Яндекс» і MailRu Group мали представництва в Україні, після блокування їхніх ресурсів вони закрилися. Співробітникам запропонували роботу в російських офісах компаній.

«Загальна кількість персоналу в «Яндекс.Україна» на початок 2014 року складала більше ніж 500 людей, включно з офісом у Сімферополі і «надомниками». Потім, зрозуміло, їх стало менше. Наскільки я знаю, рік тому в компанії працювало понад 300 осіб», — розповідає екс-голова українського представництва компанії Сергій Петренко, він обіймав цю посаду до 2014 року.

«Більшість співробітників вирішили залишитися в Україні, пропозицію переїхати прийняло лише кілька десятків людей», — каже він.

MailRu. Group і «Яндекс» утрачають сьогодні мільйони, десятки мільйонів доларів, адже маркетологи, які розробляють маркетингові компанії великих брендів, тепер зазвичай уже не включають російські соціальні мережі у свої плани.

У Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України заявили, що не підраховували економічний ефект від санкцій відносно Росії. Однак Сергій Петренко вважає, що від виходу російських компаній з українського ринку бюджет країни зазнав суттєвих втрат:

«У середньому на рік «Яндекс.Україна» платила кілька мільйонів доларів податків і входила в число найбільших платників податків, навіть отримувала грамоти від податкової служби. Від 2013-го по 2017 рік компанія не заплатила жодної копійки за межами України, зокрема тому, що Нацбанк України забороняв вивід таких коштів, і весь дохід реінвестували в розвиток українських сервісів».

До того ж, за словами Сергія Петренка, компанія залучала інвестиції:

«Восени 2016 року створили компанію «Яндекс.Таксі.Україна», у яку інвестували кілька мільйонів доларів. Це публічні дані — статутний фонд компанії склав 180 мільйонів гривень (майже 7 мільйонів доларів)».

Скільки втратили російські компанії?

Російські соцмережі втратили доходи від реклами в українському сегменті інтернету. Аналітики вважають, що йдеться про десятки мільйонів доларів:

«MailRu. Group і «Яндекс» утрачають сьогодні мільйони, десятки мільйонів доларів, тому що маркетологи, які розробляють маркетингові компанії великих брендів, тепер зазвичай уже не включають російські соціальні мережі у свої плани — вони не розміщують там рекламу, тобто не платять в Росію», — пояснює Віталій Мороз.

Однак на загальній капіталізації компаній «Яндекс» і MailRu Group втрата українського ринку позначилася слабо. Як стверджує гендиректор Mail.Ru Group Борис Добродеев, український бізнес не робив істотного внеску до виручки компанії. Сергій Петренко також запевняє, що частка України в загальному доході «Ядекса» становила кілька відсотків:

«Дохід «Яндекс.Україна» у 2016 році не перевищував 40 мільйонів доларів. Радше 30–35. Дохід всієї компанії у 2016 році склав 1,25 мільярда доларів. Підсумок 2017 року всього «Ядекса» — 1,63 мільярда, тобто зростання на 24 %».

На котируваннях акцій «Ядекса» на біржі NASDAQ блокування ресурсу в Україні не позначилося. Цінні папери компанії показують зростання, на який вплинуло лише введення США антиросійських санкцій.

Однак успіхи російських інтернет-компаній пов'язані передусім з популярністю цього ринку, вважає Віталій Мороз: *«Глобально всі технологічні компанії і у світі, і в Росії отримують усе більше й більше доходів, адже інтернет розростається. Тому показники «Ядекса» та MailRu. Group глобально ростуть, і частка доходів з України, які вони недоотримують, для них не настільки вже значима».*

Картка 3

Наслідки для свободи слова

Безпека VS свобода.

Блокування російських інтернет-ресурсів стало, по суті, першим обмежувальним заходом у вільному українському інтернеті.

Держава не повинна бути таким «старшим братом», мовляв, ці всі люди неписьменні, вони не розберуться, де пропаганда, а де ні, отож, давайте я їм щось забороню.

Українські правозахисники вважають, що заборона російських ресурсів не допомогла припинити поширення пропаганди, однак стало серйозним обмеженням волі в мережі:

«ВКонтакте» та інші російські соцмережі — це тільки майданчик, на якому люди спілкувалися, — пояснює глава «Лабораторії цифрової безпеки» Ірина Чулівська. *— Серед користувачів поширювалася ця пропаганда. Закрили цей ресурс, відкрили наступний — почалося все з початку. Заборонити, обмежити технічними засобами поширення пропаганди в інтернеті неможливо. Так улаштований інтернет, тоді потрібно його взагалі відключати».*

Водночас глава Представництва Freedom House в Україні Метью Шааф вважає, що повинен блокуватися лише небезпечний контент:

«Якщо влада знайшла якусь небезпечну інформацію в мережі, вона повинна перевірятися, і якщо там міститься загроза для молоді української демократії — її обов'язково потрібно забороняти».

Але неправильно, коли рішення про блокування контенту для мільйонів людей ухвалюються за зачиненими дверима, без участі користувачів мережі й компаній».

Натомість експерти твердять, що обмеження інтернету — світовий тренд, і заходи, які вживає Україна, не настільки суворі, як дії Росії. Там рішення про блокування сайтів ухвалює Роскомнагляд, а за новим законом блокуватися повинні також ресурси, що допомагають обійти заборону — VPN та анонімайзери.

«Уряд дав сигнал суспільству, що із цими сайтами не все гаразд. Заразом українські користувачі можуть отримати доступ до цих сайтів, їм ніхто не забороняє цього робити. Вони можуть користуватися VPN, анонімайзерами, це трохи ускладнює доступ, але технічно все можливо», — каже медіа-аналітик Віталій Мороз.

«Україні потрібно буде балансувати, не відмовляючись від демократичних основ функціонування держави, пропонувати рішення, де була б саморегуляція і спільна регуляція інтернету — разом з IT-фахівцями та громадянським суспільством», — каже Віталій Мороз.

Учасники отримують зелені і червоні картки.

Запитання до аудиторії:

На вашу думку, регулювання інтернету в Україні є виправданим чи ні?

Так — зелена картка.

Ні — червона.

Media — четверта влада і сторожовий пес демократії

Поняття «четверта влада» (англ. «fourth estate») вперше з'явилося у Великій Британії в середині XIX століття. Під ним мається на увазі роль медіа як незалежної контролюючої інстанції в державі.

Вправа: як пов'язані рівень свободи слова і присутність корупції? Громадська думка: 46 % українців називають корупцію головною проблемою для України, 68 % вважають інфляцію найбільшою проблемою для себе особисто. (Джерело: <https://glavcom.ua/news/socopituvannya-golovni-problemi-dlya-ukrajinciv-korupciya-ta-inflyaciya-455186.html>)

Більш як 90 % опитаних у рамках дослідження сприйняття корупції Американською торговою палатою представників бізнесу зіткнулися з проявами корупції в Україні в 2017 році, що відповідає показникові 2014 року. (Джерело: <https://www.unian.ua/politics/2370622-ponad-90-biznesmeniv-u-2017-rotsi-zitknulisya-z-koruptsiyeu-v-ukrajini-doslidjennya.html>)

Індекс сприйняття корупції базується на незалежних дослідженнях та опитуваннях, у яких беруть участь міжнародні фінансові та правозахисні експерти Світового банку, *Freedom House*, *World Economic Forum*, Азійського та Африканського банків розвитку тощо. Індекс має вигляд оцінки від «0» (дуже високий рівень корупції) до «100» (вкрай низький рівень).

Індекс свободи преси — це щорічна класифікація країн, яка укладається і публікується міжнародною недержавною організацією, яка оберігає свободу слова у всьому світі, під назвою «Репортери без кордонів». Менший бал свідчить про більшу свободу преси.

Вправа: порівнюємо індекси

- Знайдіть в інтернеті рейтинги індекс сприйняття корупції та індекс свободи преси.
- Ви вже знаєте, яке місце обіймає Україна в індексі свободи преси. Знайдіть її місце в індексі сприйняття корупції.
- Знайдіть 3 країни, які були впродовж останніх 10 років в п'ятірці лідерів індексу свободи преси.
- Знайдіть місце цих країн упродовж останніх 10 років в індексі сприйняття корупції.
- Порівняйте: які висновки ви можете зробити?

Робота вдома (випереджувальне завдання)

Вправа: як українські журналісти заряджають суспільство проти корупції.

- Перейди за посиланням <http://www.konkurssmi.org/works/18/>. Тут зібрані журналістські роботи, подані на всеукраїнський конкурс журналістики «Честь професії».
- Знайди публікацію на тему, що тебе найбільш хвилює.
- Мотивуй, чому ти обрав саме цю роботу.
- Постав автору (відео) одне запитання щодо тих аспектів, які тобі не вистачало в цій публікації.

Вправа. Кейс –стаді

Прокуратура України
ГЕНЕРАЛЬНА ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ

вул. Різницька, 13/15, Київ-11, 01011 факс: 280-26-03

05.10.2017 № 06-18464-17

від _____

ТИСНИ

Голові правління ГО «ТОМ 14»
Бігусу Д.С.
04080, м. Київ,
вул. Костянтинівська, 73

Повідомляю, що 28 вересня 2017 року Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою Генеральної прокуратури України, відповідно за Вашою заявою № 548 від 15.09.2017 р., розпочато досудове розслідування у кримінальному провадженні № 4201700000003114 за фактом зловживання службовим становищем службовими особами департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України щодо одержання останніми частини винагороди державних виконавців, яка останнім нараховується на підставі постанови КМУ № 643 від 08.09.2017.

Попередня кваліфікація кримінального правопорушення: ч. 1 ст. 364 КК України.

**Заступник керівника
Спеціалізованої антикорупційної прокуратури
старший радник юстиції**

В. Кривенко

Розслідувальна журналістика є одним з ефективних інструментів виконання функцій медіа, як «сторожового пса» демократії. Після серії сюжетів програми «Наші гроші з Денисом Бігусом», спеціалізована антикорупційна прокуратура розпочала розслідування за фактом зловживання службовим становищем посадовими особами Міністерства юстиції України.

(Джерело: <http://detector.media/community/article/131918/2017-11-14-cherez-rezonansne-zhurnalistske-rozsliduvannya-sap-vidkrila-spravu-proti-posadovtsiv-minyustu/>)

Баланс між свободою вираження поглядів і відповідальністю

Громадський інтерес не завжди збігається з інтересом громадськості. Наприклад громадськість має право знати, скільки шкіл планується побудувати в новому мікрорайоні, і це зовсім інше, аніж інтерес громадськості до приватного життя «зірок».

Щоб розібратися в цьому питанні звернемося до того, як це трактує один з найавторитетніших медіа у світі ВВС (Британське загальнонаціональне суспільне телерадіомовлення):

«Поняття **громадського інтересу** дуже важко сформулювати, однак воно є одним з головних елементів журналістики».

Основним завданням журналіста у демократичному суспільстві є надання громадськості інформації, яка їй потрібна для політичних, комерційних або соціальних цілей.

Пріоритети

Справді, одним з важливих завдань журналістики є вчасне, належне й цікаве подання важливої інформації.

Успіх будь-якого комерційного інформаційного видання прямо залежить від його здатності зацікавити своїх читачів і глядачів.

Кожна газета чи видання має різні пріоритети. Кожне з них по-різному тлумачить поняття громадського інтересу на підставі того, як воно розуміє інтереси своєї аудиторії та інтереси громадськості в цілому.

Що це означає

Поняття громадського інтересу є важливим для журналістики ще й з іншої причини. Ми виправдуємо дії, наприклад, втручання у приватне життя, які, зазвичай, неможливо виправдати, але ми виконуємо такі дії заради громадського інтересу. В іншому випадку такі дії і засоби будуть просто вважатись неправильними й порушуватимуть недоторканність приватного життя.

Для BBC журналістика, що відповідає громадським інтересам, означає висвітлення важливої і необхідної для широкого загалу інформації про:

- забезпечення підзвітності та прозорості, тобто збір і висвітлення інформації, що надасть можливість аудиторії критично оцінити дії уряду або тих, хто впливає на питання, які стосуються життя громадян;
- сприяння у проведенні дебатів. Для цього потрібно збирати, перевіряти і надавати інформацію з ключових питань з метою допомогти громадськості зрозуміти рішення, прийняті від її імені, і брати участь у їх обговоренні;
- недопущення обману, шахрайства і корупції, тобто надання аудиторії засобів, які допоможуть не помилитись щодо тих чи інших заяв чи дій, особливо у тих питаннях, що стосуються витрачання державних коштів;
- викриття злочинів та антисоціальної поведінки, особливо з боку громадських діячів;
- висвітлення інформації з гарячих точок, важливих питань, що потребують роз'яснення (наприклад, зміна клімату, захист прав людини). Це також стосується регіонів, де відчувається вагомий вплив Великої Британії чи її союзників.

Майже кожна британська газета має редакційні настанови, що містять пункт, який стосується громадського інтересу, однак точне визначення цього поняття не подається.

Втручання в приватне життя

Журналістика, що відповідає громадським інтересам, неминуче конфліктує з інтересами окремої людини. Межа між втручанням у приватне життя та публікацією матеріалів про приватне життя особи в громадських інтересах нині, як ніколи раніше, жваво обговорюється в суспільстві. Це питання є вкрай важливим не тільки для журналістів, а й для суспільства загалом.

Журналістика будь-якого рівня завжди має відстоювати своє право виходити за визначені владою межі, декотрі з яких, слід визнати, були відсунуті чи взагалі зняті. Загалом, такі межі з часом зникають, а журналісти постійно докладають до цього зусиль. Для власного виправдання ми часто вживаємо фразу «в громадських інтересах».

У редакційних настановах BBC зазначено:

«Ми намагаємось висвітлювати важливі події. Ми зробимо все можливе, аби дійти до суті історії і бути добре поінформованими, висвітлюючи її. Наші спеціалісти додадуть значущості повідомленню та зможуть проаналізувати наш складний світ. Ми будемо ставити гострі запитання громадським діячам і залучати до обговорення широку громадськість».

Довіра до журналістів BBC залежить від того, чи вважаються їхні матеріали надійним джерелом інформації, а також від уміння журналістів зосереджуватися на справді важливих історіях, а не на таких, що вважаються втручанням у приватне життя.

Збалансованість

Баланс між громадським інтересом та інтересом окремої особи встановлюється по-різному, залежно від конкретної історії. У багатьох випадках неможливо знайти єдину правильну відповідь, яка б задовольнила всіх. Відправним пунктом має бути той факт, що кожна особа має право на захист приватного життя. Цей принцип має застосовуватись до будь-кого, навіть якщо особа є публічною. Якщо особа є політиком або відомим громадським діячем, це не означає, що у журналістів є

право дізнаватись, де навчаються її діти або вдиратися в її будинок, вимагаючи відповіді на якісь запитання.

Суспільство жваво обговорює межу, перетин якої вважається втручанням у приватне життя публічної особи. Різні підрозділи мас-медіа мають власну думку щодо цього питання, особливо якщо йдеться про знаменитостей, які, як подекуди, використовують мас-медіа у власних цілях, наприклад для самореклами. Що ж стосується журналістів ВВС, то будь-яке втручання у приватне життя особи, особливо без її згоди, має підтверджуватись доказами, що це робиться в інтересах громадськості. Тому ВВС публікує приватну інформацію про публічну особу тільки тоді, якщо така інформація стосується інтересів громадськості або якщо поведінка такої особи має певні наслідки для загалу. Джерело: <http://www.bbc.co.uk/academy//articles/art20160817162840358>

Вправа: громадський інтерес чи інтерес громадськості

Прочитайте заголовки новин. Які з них обумовлені громадським інтересом, а які інтересом громадськості? Обґрунтуйте свій висновок.

- Знаменитий телеведучий Джеремі Кларсон готовий стати воротарем Ліверпуля.
- НАБУ вручило підозру у розтраті 14 млн сину міністра внутрішніх справ А. Авакову.
- Меган Маркл: я і принц Гарі закохані.
- Українців вразили суми компенсації з державного бюджету за оренду житла нардепам.
- Розслідування ВВС про П. Порошенка.

Вправа: дискусію

Об'єднайтеся в дві групи. Упродовж 5 хвилин підготуйте три аргументи на користь чи проти.

Баланс між правом на приватність і свободу слова завжди має перебувати на стороні свободи слова.

Медійний ландшафт України: приватні, державні та комунальні медіа

Питання власності і контролю над засобами комунікації є ключовим питанням діяльності медіа. Контроль багато в чому визначається політичним й історичним контекстом.

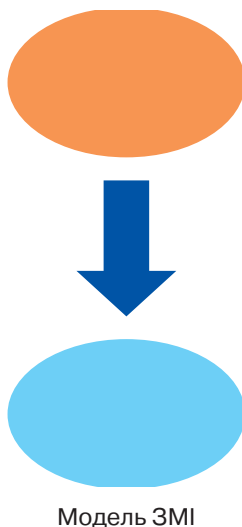
Моделі медіа: ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ VS МАС-МЕДІА

Усі ви помічали, що газети, журнали, телебачення називають по-різному: «медіа» або «засоби масової інформації». Чи це синоніми, які позначають одне і те саме, чи йдеться про різне? Звернемося до думки експерта.

Думка експерта

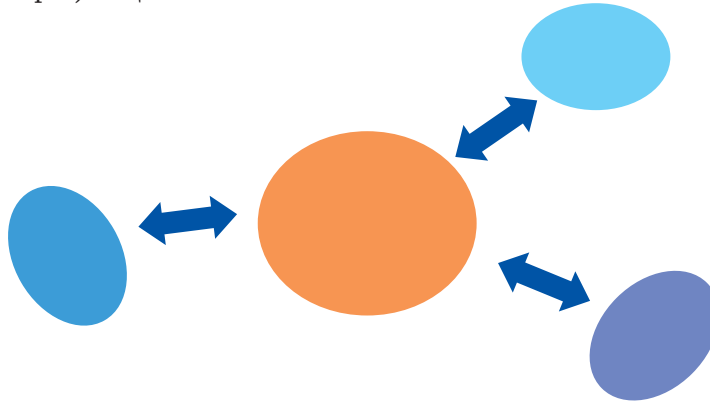
Людмила Гуменюк, журналіст, експерт з комунікації та медіаосвіти, автор посібників із комунікації та медіаграмотності:

ЗМІ — це абревіатура від колишнього (радянських часів) «засоби масової інформації». Вони покликані обслуговувати тоталітарний (або авторитарний) режим і фінансуються бюджетними грошима для забезпечення відповідної ідеології керуючої партії (чи іміджу авторитарного лідера). Між ЗМІ (редакціями) і читачами / глядачами / слухачами відсутній «зворотний зв'язок».

Мас-медіа — від «медіум», тобто, посередник — мають іншу модель фінансування у вільній економіці (демократичній країні з ліберальним ринком). Вони є посередниками між своїми читацькими / глядацькими / слухацькими аудиторіями, для яких працюють, та бізнесами, які розміщують у мас-медіа свою *рекламу* для цих аудиторій. В ідеалі — що об'єктивніша та якісніша інформація у виданні чи на телеканалі, то численніша їхня аудиторія, то більше їм дають реклами бізнеси (бо охоплена велика аудиторія) тощо.

Модель мас-медіа

У більшості країн власниками медіа є приватні комерційні компанії, які переважно розглядають їх як бізнес-підприємства. Основним джерелом прибутку тут є реклама. Звичайно постає питання: «Як в такому випадку зберігати довіру суспільства і залишатися прибутковими?» Адже мас-медіа — це бізнес і у своїй діяльності вони керуються не лише інтересами одержувачів, а й фінансовою вигодою.

Запитання

Яка модель медіа існує в Україні, на вашу думку? Чому?

Медіа мають різні форми власності: можуть бути *приватними (комерційними), державними або комунальними, суспільними*. На комерційні медіа розповсюджуються ті ж правила діяльності, що і для інших комерційних підприємств. Вони діють з метою отримання прибутку. Медіа продають інформацію і розваги своїм аудиторіям. Щоправда, інформація — товар, який несе в собі постійні виклики. В Україні чільні приватні медіа, якими найбільше послуговуються українці, — це провідні телеканали («1+1», «Інтер», «Україна», «ICTV», «СТБ»). Їхні власники — олігархи, для яких інформаційний бізнес не є основним і не належить до комерційних пріоритетів.

Приватні (комерційні) медіа — мають приватного власника чи підприємство, яке володіє ліцензією на право мовлення на певній частоті (для радіо+ТВ) або зареєстроване періодичне видання»). Їхні власники — олігархи, для яких інформаційний бізнес не є основним і не належить до комерційних пріоритетів.

Державні ЗМІ — це ЗМІ (преса, радіо, телебачення, інформаційні агентства), які засновані органами державної влади, і видання яких здійснюється за фінансової підтримки з державного бюджету або/та на базі державної власності. Державні ЗМІ мають ряд переваг: економічних (орендна плата за 1 грн, пряма і додаткова фінансова підтримка тощо), інформаційних (надання інформації про діяльність влади, публікація нормативно-правових актів та ін.), соціальних (журналісти цих ЗМІ отримують надбавки та користуються пільгами, передбаченими для державних службовців). Фінансуються коштом платників податків, що є неприйнятно для демократичних держав. Сьогодні в Україні відбуваються процеси роздержавлення. Засновниками є, переважно, районні та обласні державні адміністрації. Комунальні ЗМІ — ті, що створені органом місцевого самоврядування або органом місцевого самоврядування спільно з місцевою державною адміністрацією.

У сфері телерадіомовлення модель суспільного мовлення є альтернативною як до державної, так і до приватної форми власності. Суспільне мовлення (синоніми: громадське мовлення, суспільно-правове мовлення) — різновид телерадіомовлення, що служить суспільству (або громадськості), фінансується ним та підвітне йому, але звичайна практика — незалежне фінансування за рахунок абонентської плати з кожного домогосподарства, де наявний телевізор, ПК тощо.

Альтернативні медіа — це медіа, які відображають точку зору комерційних корпорацій і державних структур, зазвичай вони існують в невеликих спільнотах (місцевих громадах, школах, університетах), забезпечують право населення знати локальну інформацію і дають можливість цим спільнотам для висловлення.

Вправа: форми власності в медіа

З'єднай стрілками медіа і тип власності

- канал «1+1»
- ВВС
- газета «Свобода», м. Тернопіль
- Публічне акціонерне товариство «Національна суспільна телерадіокомпанія України»
- ютуб канал «Вестник Мечты» (<https://www.youtube.com/user/VestnikM>)
- суспільна
- приватна
- альтернативна
- державна (комунальна)

Ефективне поєднання міжнародних, національних, місцевих, альтернативних медіа створює умови для участі громадян в демократичних процесах, сприяє різноманітності представлених точок зору.

Медіавласність

Чи ви знаєте, хто власник вашого улюбленого медіа?

Вправа: перейдіть за посиланням <http://www.video.detector.media/special-projects/novynna-gramotnist-i22>. Прочитайте розділ 3 «Хто платить за новини». Запишіть теми, які висвітлювалися у випуску новин каналів UA:Суспільне і Інтер.

Дискусія: Чи вважаєте ви, що політика власника впливає на зміст новин? Наведіть приклади.

Цікавим є факт: публічне акціонерне товариство «Національна суспільна телерадіокомпанія України» (далі — ПАТ «НСТУ», Товариство) є єдиною в Україні організацією Суспільного телебачення і радіомовлення, створеною з метою задоволення інформаційних потреб суспільства, залучення громадян до обговорення та вирішення найважливіших соціально-політичних питань, забезпечення національного діалогу, сприяння формуванню громадянського суспільства». Воно перебуває на самому початку становлення. <http://1tv.com.ua/suspilne>

Світова практика: Норвезький суспільний мовник — *The Norwegian Broadcasting Corporation (NRK)* — найбільша медіагрупа Норвегії, має найвищий показник довіри громадян: близько 83 % користувачів послуг мовника мають дуже хороше або хороше враження про *NRK*. *NRK* підпорядковується Міністерству культури і має три національні телеканали: *NRK1*, *NRK2*, *NRK3*, а також *NRK Super* (для дітей від 2 до 11 років), 14 національних радіоканалів, головний веб-сайт <http://nrk.no>, подкасти й онлайн-послуги.

«Досягнути такого високого рівня довіри було б неможливо, якби ми не мовили в кожному куточку Норвегії. У 90-х роках NRK зазнавала серйозної конкуренції з комерційними мовниками, але нам вдалося вийти у лідери завдяки якісному контенту і широкому представництву в регіонах, — зазначає голова адміністрації NRK (регіон Південь і Схід) Ульф Мортен Давідсен. — У Норвегії кожен регіон має свої особливості і всі хочуть бачити та слухати локальний контент. А наша головна мета, як суспільного мовника, — об'єднувати людей. У 2016 р. практично 9 з 10 норвежців щоденно користувалися однією (або більше) послугою NRK — телебачення, радіо, телетекст, Інтернет. І це чудовий показник для нас, бо 73 % норвежців стверджують, що абонплата NRK варта своїх грошей, і якщо б вони вважали інакше, це б стало для нас величезною проблемою».

Інструменти для громадянина

Відповідальність медіа перед громадянами

Якщо ви вважаєте, що медіа чи журналіст некоректно висвітлили тему, заторкнули особисті інтереси чи повели себе неетично, ви маєте можливість вирішити це за допомогою Комісії з журналістської етики (КЖЕ).

КЖЕ — орган саморегулювання.

Саморегуляція є загально визнаним механізмом збалансування прав журналістів та рівня їхньої відповідальності перед суспільством, а також захисту від втручання та впливу власників медіа й держави.

Перші ради зі справ преси з'явилися після Першої світової війни.

Фактично у всіх європейських країнах є відповідні органи саморегулювання (ради, комісії) і кодекси журналістської діяльності, які просують:

- свободу висловлення думок і коментарів;
- використання чесних методів збору і представлення інформації;
- повагу до джерел і споживачів інформації;
- недоторканність приватного життя.
- формування культури професійної та чесної журналістики;
- встановлення конструктивного діалогу між учасниками конфлікту на умовах рівноправ'я сторін.

Комісія з журналістської етики в Україні є корпоративним інститутом громадянського суспільства. Комісія керується «Етичним кодексом українського журналіста». Її очолює відомий журналіст Андрій Куликов. Для вирішення конфліктів у мас-медіа залучаються найбільш авторитетні фахівці. Громадяни та інституції подають скарги на діяльність журналістів, коли вважають, що вона суперечить професійній етиці. Комісія може оголосити попередження, осуд. (<http://www.cje.org.ua>)

Вправа.

Прочитайте рішення КЖЕ щодо скарги А. Лифаря.

Рішення Комісії з журналістської етики

щодо скарги Андрія Лифаря на публікацію на сайті телеканалу «NewsNetwork»

14 листопада 2017 року до Комісії з журналістської етики звернувся Андрій Лифар з скаргою щодо публікації на веб-сайті телеканалу «NewsNetwork», а саме матеріалу «У Каховці школярки влаштували жорстоку бійку» (за посиланням — newsnetwork.tv/movie/29289/).

Скаржник відзначає непрофесійність в аспекті оприлюднення відео зі сценами жорстокості та насильства, а також відзначає можливе порушення вимог статті 18 Кодексу етики українського журналіста (щодо висвітлення питань, пов'язаних із дітьми). Зокрема, скаржник зауважує неможливість оприлюднення матеріалу з показом побиття однієї зі школярок, де не приховуються ознаки, за якими можна розпізнати та ідентифікувати осіб, які мали відношення до протизаконних дій та стали учасниками подій, пов'язаних із насильством. Це може завдати шкоди неповнолітнім, яких легко ідентифікувати з опублікованого відеоматеріалу.

Комісія з журналістської етики уважно та повно розглянула наданий у скарзі до ознайомлення матеріал та дійшла таких висновків.

На веб-сайті телеканалу «NewsNetwork» за наданим посиланням справді було опубліковано відео жорстокого побиття школярки, яке дає можливість ідентифікувати неповнолітніх осіб, які мають відношення до правопорушень, були учасниками подій, потерпілими та просто свідками.

Телеканал, публікуючи матеріал у повній мірі, проігнорував вимоги статті 18 Кодексу етики українського журналіста, у частині обов'язку бути особливо обережними під час висвітлення питань, пов'язаних із журналістами, та допустили можливість розповсюдження матеріалу з наявністю достатніх ознак для ідентифікації та розкриття осіб, які мали відношення до протизаконних дій.

Виходячи із зазначеного вище, членами Комісії з журналістської етики відзначається факт порушення статті 18 Кодексу етики українського журналіста. У зв'язку з цим, Комісія приймає рішення у формі заяви про порушення зазначеної статті Кодексу телеканалом «NewsNetwork» у публікації на веб-сайті телеканалу.

Комісія з журналістської етики закликає журналістів та медіа під час збору інформації, підготовки матеріалів і в публікаціях про неповнолітніх дотримуватися норм Кодексу етики українського журналіста; бути особливо обережними під час висвітлення питань, пов'язаних з дітьми та насильством; дотримуватися у повному обсязі законних прав та інтересів дітей. Під час висвітлення такого роду специфічних тем варто уникати сенсаційності та з обережністю стави-

тися до поширюваної інформації, для унеможливлення настання негативних наслідків для дітей, унеможливлення їх ідентифікації та ставлення під загрозу життя та здоров'я неповнолітніх.

- Сформулюйте 5 правил для медіа і журналістів під час роботи з дітьми.
- Чи можете ви пригадати інші подібні ситуації в українському телебаченні?

Для чого потрібні шкільні медіа

Дитина має право на вільне висловлювання позиції. Механізмом, який забезпечить дитині право на висловлювання, можуть стати шкільні медіа, які здатні виконувати важливі функції громадських й альтернативних медіа в шкільному житті.

У 2013–2014 р. громадська організація Академія української преси реалізовувала проект семінарів «Як створити сучасну шкільну газету». Наводимо список мотивацій для створення шкільних медіа:

- актуальність інформації;
- просвітницька;
- навчити автора / авторів грамотно висловлюватися;
- висвітлення в газеті шкільного життя;
- формування власної думки в автора або читача;
- можливість донести учням і вчителям інформацію про школу, місто та країну;
- самореалізація для учнів;
- профорієнтація учнів;
- можливість працювати в команді;
- газета як освітній ресурс;
- комунікація — обмін враженнями;
- творчість: вірші, малюнки тощо;
- медійна самореалізація: вчителі та учні;
- альтернатива офіціозу;
- міст між учнями та вчителями;
- створення шкільної спільноти: учні, педагоги, батьки;
- формування світогляду в учнів;
- виховання медіасмаку;
- формування комунікативних умінь і навичок, уміння працювати з інформацією.

Будь-яка з цих цілей має право на життя.

Отже, шкільні медіа здатні розвивати критичне мислення, незалежність і самостійність суджень, здатність створити власні новинні медіатексти, щоб голос кожного міг бути почутий.

А ось як саме зробити, тобі допоможуть такі ресурси:

Авторські заняття від медіапедагогів-лідерів: медіаосвітні практики в позакласній роботі учнів 5–7 класів / О. Волошенюк, І. Іванюк, О. Куц, Г. Шевченко; За ред. В. Іванова, О. Волошенюк. — К.: ЦВП, АУП, 2017. — 50 с. Режим доступу: http://www.aup.com.ua/uploads/5_7_class.pdf

Вступ до новинної грамотності. Режим доступу: <http://www.aup.com.ua/books/hf/>

Преса попереду! Гід для вчителя зі створення учнівських газет. Режим доступу: <http://www.aup.com.ua/books/pa>

Чернявський С. Як створити сучасну шкільну газету: Навчальний модуль / С. Чернявський. — К.: Академія української преси, Центр вільної преси, 2014. — 75 с.. Режим доступу: <http://www.aup.com.ua/uploads/modul.pdf>

Цікаво: портал шкільної преси Запорізького НВК «Гарант» <http://do-school19.ucoz.ua/>

Медіа-група «Скрепка» <https://www.skrepka-media.com.ua/>

Джерела

1. Український медіаландшафт — 2017: аналітичний звіт / За ред. В. Іванова. — К.: Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні, Академія української преси, 2017 //www.aup.com.ua/ukrainskiy-medialandshaft-2017/
2. Індекс свободи преси https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B8
3. Індекс сприйняття корупції https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B9%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%97
4. <http://khpg.org/index.php?id=1084718498>,
5. Гуменюк Л., Потапова В. Практична медіаграмотність: посібник для бібліотекарів. Режим доступу: <http://www.aup.com.ua/books/mbm/> <http://www.aup.com.ua/>
6. <http://detector.media/>
7. <https://www.facinghistory.org/> medialiteracy.org.ua
8. <https://hromadske.ua/posts/eks-redator-the-guardian-pro-patriotyzm-i-svit-bez-zhurnalistyky>: <http://www.bbc.co.uk/academy//articles/art20160817162840358>
9. Чернявський С. Як створити сучасну шкільну газету: Навчальний модуль / С. Чернявський. — К.: Академія української преси, Центр вільної преси, 2014. — 75 с. Режим доступу: <http://www.aup.com.ua/uploads/modul.pdf>
10. <http://www.bbc.co.uk/academy/uk/articles/art20160928115931580>
11. <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cul-44226274>

ТЕМА 3

КРИТИЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ ТА ПРОТИДІЯ
МАНІПУЛЯЦІЯМ МАС-МЕДІА**Мета заняття:**

формувати розуміння новинної грамотності та критичного сприйняття медіатекстів; розкрити стандарти подання інформації в мас-медіа.

Вміння і навички:

володіє алгоритмом оцінки джерел інформації; вміє порівнювати інформацію з різних джерел задля оцінки достовірності, точності, авторитетності джерела, аналізує порушення базових стандартів подання інформації в новинах; наводить аргументи на користь дотримання стандартів журналістики; володіє алгоритмом критичного аналізу медіатекстів.

Ставлення і цінності:

усвідомлює пріоритетність соціально-відповідальної журналістики, підзвітної аудиторії; усвідомлює, що критичний підхід до інформації, що поширюється мас-медіа, є протидією маніпуляціям, визнає, що правда і об'єктивність є базовими елементами формування суспільної думки.

Ключові слова і поняття:

новини

факт

судження

джерело

замовний матеріал

«джинса»

Мотивація до вивчення теми:**Варіант А.**

Медіаграмотність здається мені навіть важливішою за охорону здоров'я чи освіту. Адже від неї залежать фундаментальні аспекти демократії, економіки, наукових досліджень та застосування знань.

Говард Райнголд, американський дослідник медіа

- Чи поділяєте ви думку американського дослідника медіа Говарда Райнголда?

Варіант Б.

Державні органи повинні докладати зусилля для розвитку освітніх програм із медіа- та інтернет-грамотності, оскільки лише добре проінформоване, медіаграмотне населення може приймати раціональні, а не емоційні рішення.

Рекомендації Бюро Представника ОБСЄ з питань свободи слова ЗМІ

- Як ви думаєте, чи уряд України достатньо докладає зусиль в означеному напрямку? Обґрунтуйте.

Новина і новинна грамотність, стандарти подання інформації в новинах. Стандарти інформації в умовах конфліктів і інформаційних воєн

Новина — оперативне інформаційне повідомлення, яке містить суспільно важливу та актуальну інформацію, що стосується певної сфери життя суспільства чи окремих його груп. У журналістиці — це окремий інформаційний жанр, що характеризується стислим викладом ключової інформації щодо певної події, яка сталася нещодавно.

Основні характеристики новини — оперативність, актуальність, суспільна значущість або інтерес, об'єктивність, достовірність, специфічність побудови інформаційного повідомлення.

Інформація в новині має відповідати певним критеріям, зокрема, таким як:

- оперативність — новина має бути цікава людям саме зараз;
- точність — представлена інформація має бути абсолютно точна з посиланням на незалежні;
- актуальність, безпосередня близькість до аудиторії — щось, що впливає на аудиторію, на її життя, важливе для неї;
- унікальність, незвичність — часто це новина з елементами сенсаційності, з тим, що робить її неординарною.

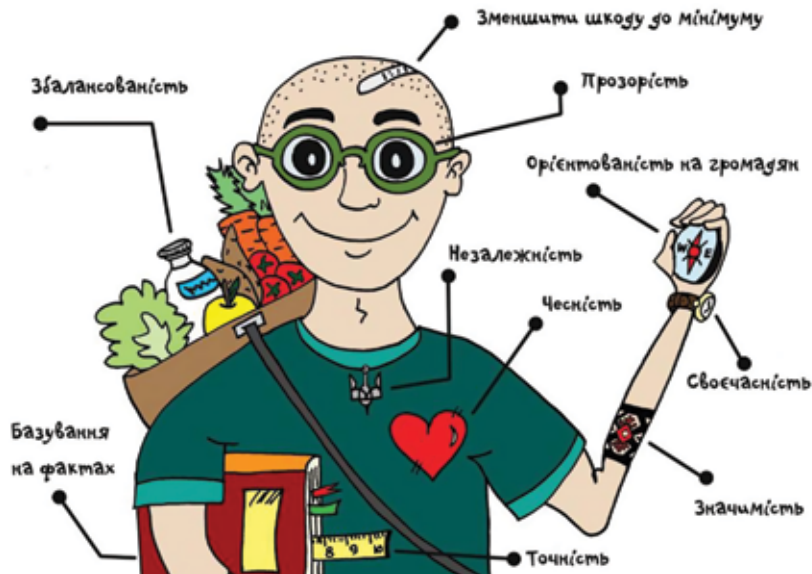
Розглянемо це на прикладах:

Хто? Що? Де? Коли? Чому? Яким чином? Іноді цей список доповнюють запитаннями: «Що це означає?» «Кому вигідно?» і «Що буде?», але головними залишаються перші шість. Також у новинному повідомленні обов'язково вказується джерело інформації — дається відповідь на запитання «Звідки ми це знаємо?»

А зараз спробуємо зіграти в першу українську онлайн-гру «Медіазнайко» і відповісти на запитання, яке з цих повідомлень могло стати новиною в Україні.

<http://www.aup.com.ua/Game/>

А ось такими побачили стандарти громадянської журналістики — це діяльність громадян, які беруть активну участь у процесі збирання, аналізу та поширення інформації, не маючи до того ж професійної журналістської підготовки. Мета такої діяльності — повернення журналістиці функцій демократичного медіума.

Джерело: <https://school-cj.org/news/177-znaiomtes-z-peremozhstiamy-onlain-kursu-storimeiker>

Думка експерта

Новини складаються з фактів і коментарів. Головне — факти, а коментарі — це доповнення. Новина написана вдало, якщо читач адекватно сприйняв зміст і не звернув уваги на форму... Новина — це те важливе, що змінилося (чи не змінилося, хоча мусило), і ця зміна вплине на життя аудиторії. Інший варіант — те, що відбулося всупереч очікуванням, і це дивує аудиторію. Найскладніше в роботі новинаря — відокремити новини від неновин, тобто не важливих для аудиторії

фактів і повідомлень. Невини намагаються пропхати у стрічку піарники, маскуючи рекламу під справжні події. Видобувати новини з цього потоку — кропітка праця золотошукача, який вимиває крупинки золота з купи піску.

Отар Довженко, український журналіст і письменник, викладач Школи журналістики УКУ
<http://medialab.online/news/novyny1/>

Молоді люди переважно черпають новини з інтернету.

- *Яка ж техніка безпеки під час спілкування із такими новинами?*

Спочатку звернемося до онлайн-гри для дорослих «Медіаграмотна місія», де тобі доведеться відвідати фабрику брехні. http://irex.mocotms.com/ml_game/story_html5.html (перший розділ: ключі від воріт фабрики)

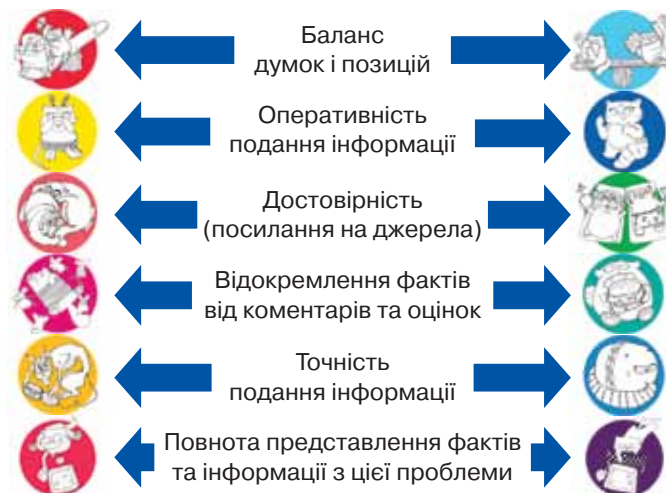
Отже, «ключами» від воріт фабрики брехні стали:

цензура, самоцензура, фейк, маніпуляція та пропаганда.

- *Що, на вашу думку, становить найбільшу загрозу для українського інформаційного простору?*

Насамперед, у новинах мають бути дотримані базові стандарти журналістики.

Ось пам'ятка від Інституту масової інформації щодо основних стандартів.

<https://imi.org.ua/monitorings/profesiyni-standarti-informatsiynoji-jurnalistiki/>

Чільними нормативними джерелами, де відображені дані стандарти, є Кодекс професійної етики українського журналіста, Етичний кодекс українського журналіста, Декларація принципів поведінки журналістів (Міжнародної федерації журналістів) та міжнародні стандарти та принципи журналістської етики.

Експерти того ж таки Інституту масової інформації проаналізували 5000 новин із 50 найвідвідуваніших українцями новинних сайтів (по 100 новин поспіль з кожного ресурсу впродовж 1 тижня в червні 2018 р.). Мас-медіа для аналізу обиралися за рейтингами TNS та Gemiu, і виявили, що кожна п'ята новина є фейком або порушує стандарти журналістики.

Українське суспільство вже четвертий рік перебуває у стані інформаційної війни з Росією.

- Як ви думаєте, чи повинні базові настанови журналістики змінюватися, коли ваша країна в небезпеці? Наведіть аргументи.
- Експерти розробили пам'ятку щодо стандартів журналістики під час війни. З чим ви згодні, а з чим би посперечалися?

imi.org.ua

6 СТАНДАРТИ ЖУРНАЛІСТИКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Як писати про трагічні події

Точність

- ▶ Обов'язково перевіряйте інформацію, навіть кілька разів.
- ▶ Не поширюйте чуток, яким не знайшли підтвердження.
- ▶ Особливо уважно ставтесь до імен, дат, назв вулиць. Неправильна назва таких деталей може призвести до серйозних наслідків.
- ▶ Уточнюйте термінологію.

Етика

- ▶ Уникайте кривавих подробиць в описі трагічних подій, найчастіше вони не потрібні. Запитайте себе, як у розумінні ситуації допоможуть страшні і жахливі деталі, і зробіть для себе висновок.
- ▶ Для зображень загиблих краще вибрати їхні прижиттєві фотографії, а не спотворені смертю обличчя.
- ▶ Не називайте загиблих трупами.

Оперативність

- ▶ Інформацію оприлюднюйте вчасно. Невчасне подання інформації може сприйматися як черговий трагічний випадок, а не дублювання вже кимось названої події, що в умовах військових дій особливо актуально.

Повнота

- ▶ При можливості і у складних випадках намагайтесь взяти коментар незалежного експерта. У висвітленні війни особливо затребувані такі експерти: військові різних спеціальностей, медики, інженери та техніки. Обов'язково опитайте кількох очевидців.

Неупередженість

- ▶ Намагайтесь бути максимально неупередженими і почути різні думки.
- ▶ При можливості подавайте дві сторони конфлікту, якщо отримання цієї думки не є небезпечним для життя журналіста.

Відокремлення фактів від коментарів

- ▶ У журналістському матеріалі мають бути чітко розмежовані факти від особистої думки чи враження журналіста.

ІМ Інститут масової інформації

REPORTERS WITHOUT BORDERS
FOR PRESS FREEDOM

Думка експерта

Перед журналістами в Україні стоїть завдання повернутися до журналістики. До нормальної роботи, а не loyalty-журналістики (журналістика відданості), яка, фактично, і є пропагандою. Потрібно інформувати про все, що може бути цікавим для цільової аудиторії. Інформація повинна бути перевіреною і достовірною. І, звичайно, не варто забувати про основні журналістські стандарти — баланс, точність.

Валерій Іванов, професор, д.ф.н., Президент Академії української преси

Споживаючи новини

- Довіряйте лише інформації, підтвердженій кількома достовірними (бажано офіційними) джерелами.
- Якщо бачите сенсаційну, шокову, обурливу новину, відправте її у тригодинний карантин. Навіть офіційні сайти можуть зламати. Якщо за три години спростування або уточнення немає, можете реагувати.
- Не панікуйте. Хаос і паніка нічим не допоможуть Україні. Якщо не можете не панікувати, робіть це тихо, щоб не заразити інших.
- Не зациклюйтесь. Якщо відчуваєте, що в десятий раз перечитуєте одні й ті самі новини або другу годину безперестанку оновлюєте стрічку фейсбука, краще візьміться до роботи.
- Читайте якісні іноземні мас-медіа, але не ображайтесь, що вони висвітлюють наші події нейтрально. Якщо бачите ретрансляцію російських фейків або пропаганди, краще зверніться до редакції або напишіть коментар зі спростуванням. Про те, як розпізнати фейк, можна почитати тут. *Список правил від MediaLab.Online.*

Джерела інформації. Класифікація джерел. Як верифікувати джерела

Існує кілька категорій джерел інформації:

Першоджерела (або первинні джерела) — оригінальні джерела, які не передбачають інтерпретації інформації. Це люди і створені ними тексти, які вже дещо дистанційовані від нас. До таких належать: тексти, листи, фотографії, щоденники, малюнки, дані від науково-дослідних і соціологічних інститутів, органів влади, установ статистики, архівів тощо.

Вторинні джерела — відомості, отримані з першоджерел. Це джерела, які пройшли етап інтерпретації, аналізу, узагальнення та критики. Вторинні джерела включають науково-популярні публікації, підручники й інші навчальні матеріали.

Третинні джерела — це компіляції та інші подібним чином організовані джерела (реферати, довідники, бібліографії, енциклопедії, бази даних), які формуються з інформації першоджерел і вторинних джерел.

Найдостовірнішими є першоджерела, а найбільше потребують перевірки третинні джерела.

Щоб впізнавати пропаганду, цензуру, маніпуляцію, фейк, Академія української преси розробила для тебе poradnik щодо джерел інформації.

Далеко не всі факти ми можемо перевірити самостійно, тому наше знання багато в чому ґрунтується на довірі до джерел. Джерело вважається більш надійним, що найбільш нейтральним (неупередженим) є його відношення до теми чи події. Також суттєвим є компетентність джерела в проблемі, що розглядається, його близькість (але незаангажованість) до події, процесу або явища, які висвітлюються в новині.

Три кроки медіаграмотної особистості:

1. Порівнює джерела інформації

Перевіряє потрібну інформацію за допомогою кількох джерел, адже неправдива, неповна інформація призводить до хибних висновків і рішень, а помилкові рішення — до катастрофічних наслідків. Що більшою є кількість джерел, то більше гарантій достовірності інформації. Популярність та авторитетність джерела ще не є гарантією достовірності. До випадкових, одиничних відомостей необхідно ставитися з великою обережністю. Що більше однакових відомостей отримано з різних джерел, то достовірнішими є ці відомості.

2. Перевіряє репутацію джерела інформації

Джерело завжди несе відповідальність перед своєю аудиторією за надані факти, за їх точність, достовірність і повноту відомостей, на яких вони ґрунтуються, збалансованість різних точок зору. Ця відповідальність не лише репутаційна, а й матеріальна. За надання сумнівних даних редакція може втратити читачів, понести фінансові збитки й навіть відповідати перед правоохоронними органами. Солідні медіа шанують свою репутацію і ніколи не стануть ризикувати, публікуючи тенденційну чи зумисно перекручену інформацію. Якщо інформація не викликає цілковитої довіри, достатньо перевірити її в кількох інших незалежних джерелах. Також варто почитати історію редакції, дізнатися імена її керівників, ознайомитися з відгуками читачів і думками експертів.

3. Дізнається про автора джерела інформації

Якщо інформація викликає сумніви, потрібно перевірити, хто є автором. Якщо автор не зазначений, слід поставитись до тексту максимально скептично. Якщо автор залишає електронну пошту для зв'язку або можливість коментування, рівень довіри до тексту зростає. Варто погуглити його ім'я, аби побачити, що про нього кажуть інші. Чи опубліковані ці відгуки на сайтах державних чи освітніх установ? Якщо так — можна довіряти їм більше..

Факт і судження. Замовні матеріали («джинса») та їхні ознаки. Місінформація

Фактами можуть бути числа, дати, імена, події — усе, що можна підтвердити. Факти надають різноманітні джерела — органи влади, науково-дослідні та соціологічні інститути, установи статистики, архіви, пошукові інтернет-системи тощо. Джерелом інформації можуть стати й люди, наприклад свідки події тощо. Головне, що відрізняє факт від оцінки, — об'єктивність. Оцінка завжди відбиває чиюсь суб'єктивну позицію, емоційне ставлення. Факт не дає оцінок, ні до чого не закликає.

Думка (судження) виникла внаслідок роздумів, це продукт мислення, ставлення до чогось. Це оцінна інформація, яку дуже важко, навіть неможливо, перевірити. Думка в тексті часто з'являється у вигляді коментаря, інтерпретації.

На відміну від факту, думку можемо розглядати по-різному, наприклад, як важливу/неважливу. Наявність поряд із фактом думки часто впливає на наше його сприйняття. Думка «забарвлює» факт, програмує нас на його сприйняття так, як потрібно авторові медіатексту.

Стандарт достовірності

Кожний факт має містити посилання на джерела.

Експерт із медіаграмотності, журналіст-новинар Ігор Куляс зазначає такі наступні види порушень стандартів, які свідчать, що ми маємо справу зі спробами пропаганди чи поширення недостовірної інформації:

1. Посилання на джерела в інтернеті (і не важливо, чи це сторінки в соцмережах, інтернет-медіа чи сторінки офіційних організацій). Такі посилання в реальній журналістиці самі по собі є недостовірними, за відсутності ще й підтвердження із джерел, які заслуговують на довіру, оскільки інтернет є занадто динамічним і вразливим.

2. Інтернет як технологія «вкидів інформації». Для «вкидання» неправдивих фактів і думок пропагандистська машина користується простим прийомом: в інтернеті створюються одноразові або й «довгограючі» псевдомедіа. З них методом копіїєсту фейкова інформація, як брехня по селу, розходить по реальних інтернет-ЗМІ, у редакціях яких не надто високі вимоги до перевірки інформації (а це, на жаль, більшість).

Щоб зрозуміти, як це працює, давайте зіграємо ще в одну гру зі створення такого псевдомедіа. Гра складається з 40–50 кроків. Учасник — політик, який запустив інтернет-медіа і намагається наростити його (і свою) популярність і впливовість.

<http://texty.org.ua/d/manipulator-game/?fbclid=IwAR2MbaO21RAX6R9H0b4ykfg1X07czu7Yy3GapmoIZUNlqf4ns1yqwTj8uI8>

3. Посилання на розмиті джерела інформації про факти. У якісних медіа журналіст отримує інформацію від конкретної людини і, за стандартом достовірності, подаючи цю інформацію, повинен на цю конкретну людину послатися з коротким поясненням її компетентності. Посилання такого

типу, як «наші джерела в уряді», «в мерії кажуть», «поліція не повідомляє» тощо, є некоректними й неправдивими.

4. Посилання на повністю анонімні, ніяк не визначені джерела. Це ще більший рівень недостовірності, бо з таких посилань узагалі неможливо зрозуміти, про кого йдеться і який стосунок джерела мають до цієї інформації. На російських пропагандистських каналах дуже популярними є псевдопосилання такого виду: «некие источники сообщают», «как сообщают разные источники», «в СМИ сообщалось», «по словам источников, знакомых с ситуацией в Верховной Раде» тощо. Цей досвід активно копіюють і українські пропагандистські ресурси.

5. Посилання-узагальнення на невизначені групи людей. Це псевдопосилання такого виду, як «люди кажуть», «багато хто впевнений», «загальновідомо» тощо. Ці псевдопосилання свідчать, що реального джерела інформації у пропагандиста нема. До того ж будь-яке узагальнення за визначенням є неправдою.

6. Подача фактів узагалі без посилань на їх джерело. Що може свідчити лише про те, що ці факти вигадані пропагандистами.

7. Подача суб'єктивної думки з узагальненим посиланням на її авторство. Це є ще грубшим порушенням стандарту, ніж подача фактів без коректних посилань на джерело. Суб'єктивна думка є невід'ємною від суб'єкта, який її висловлює. Тому посилання, що імітують авторитетність авторів думки, не називаючи їх, є повністю некоректними. Вони мають такий вигляд: «експерти вважають», «аналітики кажуть», «фахівці впевнені» тощо. У більшості випадків до того ж висловлюються думки самих пропагандистів.

Джерело: https://detector.media/doc/images/news/archive/2016/143749/Propaganda_A5_web.pdf

Вправа. Перед вами стаття «Львівську поліцію очолив донецький».

- Прочитайте її і проставте поряд із текстом номери порушення стандарту достовірності, які ви помітили. Як ви думаєте, яка була мета створення саме такого тексту?

Львівську патрульну поліцію очолив «донецький».

Усе попереднє керівництво показово понизили. Кажуть, ротація...

Новий керівник управління Патрульної поліції Львова — Роман Пилипенко (зліва).
Його заступник — Андрій Богуш

У Львові несподівано звільнили керівника управління Патрульної поліції Львова та його заступників. Новим шефом Патрульної поліції став 34-річний Роман Пилипенко. Він народився в місті Макіївка Донецької області. До цього часу очолював управління Патрульної поліції в Запоріжжі. Його перший заступник — 29-річний Андрій Богуш з Жовківщини. Дотепер був т.в.о. начальника управління Патрульної поліції у м. Северодонецьку, Лисичанську та Рубіжному...

Антону Пузиревському, який керував патрульною поліцією Львова з 2015 року, запропонували стати керівником патрульних у Тернополі. Максиму Підболячному, який був його першим заступником, запропонували посаду інспектора в Рівному. Наразі пан Підболячний у відпустці. Заступника Юрія Качмара понизили до комбата... Ось така дивна ротація...

Представляти новий керівний склад приїхав заступник начальника Департаменту Патрульної поліції Олексій Білошицький. Він зазначив, що це призначення відбувається в рамках планової кадрової ротації, яка має пройти по всій Україні. Така ротація керівництва патрульної поліції, окрім Львова, відбувається в Тернополі, Запоріжжі, Маріуполі, Северодонецьку та Лисичанську. У Києві, як з'ясувалося, усе без змін...

З одного боку, добре, що відбувається зміна керівників. Вони не «обрастають» зв'язками. Проте ротація керівного складу патрульної поліції Львова відбулась одразу після того, як у Львівській обласній раді сталися заворушення. Відтак виникли деякі підозри. Нагадаємо, 30 травня ЛОР штурмували радикально налаштовані націоналістичні сили. Як потім з'ясувалося, це були привезені до Львова жителі Чернівецької, Івано-Франківської, Дніпропетровської та Київської областей. Того ж дня патрульні затримали «тітушок» і транспорт, яким їх привезли.

Новий керівник управління Патрульної поліції Львова під час брифінгу з журналістами почувався наче не у своїй тарілці. Помітно нервував... Сказав, що кардинальних змін як у роботі, так і кадрових в управлінні не буде. «Будемо працювати в тому ж дусі. Зміни будуть точкові. Зробимо акцент на розкритті кримінальних злочинів», — сказав Роман Пилипенко.

Деякі журналісти, зокрема, зауважили, що Антона Пузиревського явно понизили, мовляв, Тернопіль — менша кількість населення і менша кількість особового складу. Просили столичного керівника назвати недоліки в роботі звільненого. Пан Білошицький відповів, що недоліків немає.

Антон Пузиревський, який вийшов до журналістів після представлення, також був небагатослівний. Спростував припущення журналістів, що його переводять в інше місто через штурм Львівської обласної ради. Наголосив, що того дня патрульні працювали професійно і якісно. Щодо пропозиції очолити патрульну поліцію Тернополя, сказав, що подумає. Як дізналася журналістка «ВЗ» з поінформованих джерел, сам Пузиревський під час цих буремних подій під облядою був на лікарняному — мав запалення легенів. Проте чутки про його відставку уже були...

Зранку наступного дня повідомив про своє рішення. «Від посади керівника управління Патрульної поліції Тернополя я відмовився, — сказав у коментарі «ВЗ» Антон Пузиревський. — Наразі повертаюся до сім'ї у Червоноград. Планую займатися цивільними справами». Нагадаємо, до того, як Антон Пузиревський очолив Патрульну поліцію Львова, він служив в АТО (був командиром роти, згодом командиром батальйону). У 2007 році закінчив Львівський національний університет ім. І. Франка за спеціальністю «Психолог». Був приватним підприємцем. Так виглядає, що пан Пузиревський остаточно розчарувався у так званих реформах поліції. Мабуть, пішов на принцип, адже всю команду його заступників розпорозили по різних областях. От і відмовився далі служити...

«Мені шкода, що цю команду під прикриттям «планової ротації» усувають. Керівництво позбувається Пузиревського, Качмаря та Підбоячного, а це порядні люди. Питання: чому поліції не потрібні порядні люди?» — написала на своїй сторінці у «Фейсбуці» громадська активістка Вікторія Балицька.

За її словами, під час служби Пилипенка у Запоріжжі було два проколи у довіреному йому підрозділі. *«Під час навчальних стрільб один патрульний чистив зброю і випадково вистрелив у колегу, поранивши його. Це грубе порушення правил техніки безпеки. Як проводилися інструктажі? Хто це контролював? Другий випадок: 7 травня цього року у Запоріжжі патрульний автомобіль переїхав жінці ногу, та впала і зламала склепіння черепа. Померла в лікарні, мати трьох дітей. Вона захищала свого чоловіка-правопорушника, який, наскільки мені відомо, від патрульних утік під час того інциденту»*, — додала Балицька.

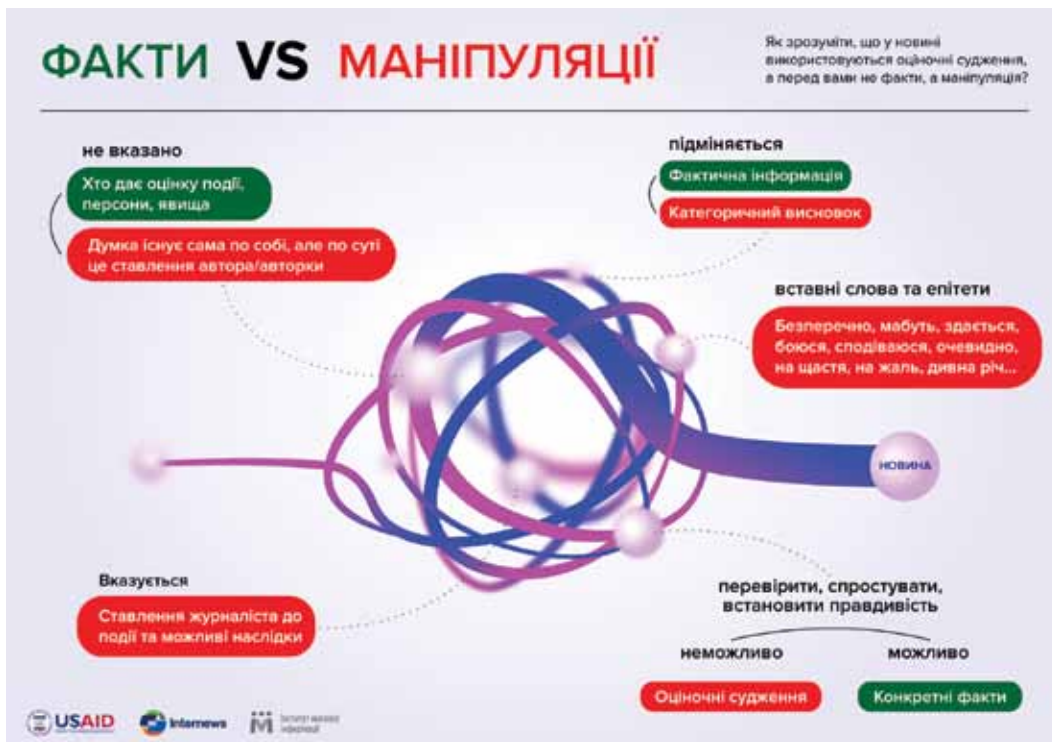
«Припускаємо, що вище керівництво вирішило «завести» до Львова «своїх» людей. Кажуть, попередні керівники управління Патрульної поліції валіз із грошима до столиці не возили... Невже реформи в поліції — це лише порожні балачки? Невже повертаємося до старої системи поборів, яка існувала при ДАІ?» — обурювалося джерело. Попри те, що керівництво патрульної поліції запевняє, що ротація є плановою і жодних претензій до керівного складу львівських патрульних немає, у журналістів залишилося стійке відчуття, що столичні керівники явно щось недоговорюють. А це суперечить задекларованим після Майдану принципам прозорості та відкритості. Поганий знак...

Джерело: Високий замок online — <http://wz.lviv.ua/ukraine/201038-lvivsku-patruynu-politsiui-ocholyv-donetskyi>

Ми всі — аудиторія медіа і медіатексти створюються, щоб впливати на нас. ГО «Інститут масової інформації» візуалізував путівник, як відрізнити спроби зманіпулювати.

Джерело: <https://imi.org.ua/infographics/>

Добре всім знайома ситуація: ви поспішаєте на роботу і вам в руки тицяють безкоштовну газету.

Переглянемо ролик: <https://www.youtube.com/watch?v=IeBmvFMfYWw>

А ось перед нами постер, де проілюстровано 5 принципів медіаграмотності. На вашу думку, про який із принципів ішлося в переглянутому відео.

Підказка: Про другий, що медіа формують наше відчуття реальності більше, ніж досвід.

https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/pyat_klyuchovikh_printsipiv_mediagramotnosti_vizualizatsiya/

- *Фронтальна дискусія: Як ви думаєте, настільки ви залежні в прийнятті своїх рішень від інформації, яку отримали від медіа?*

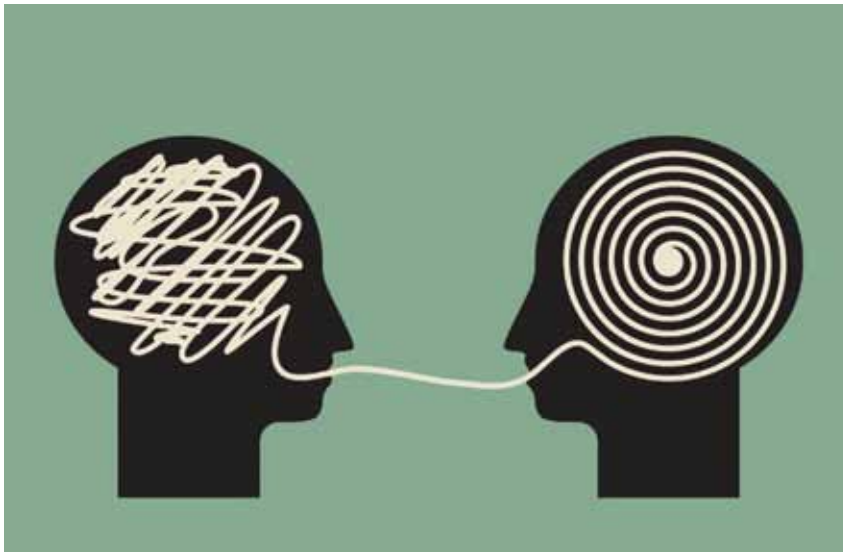
У медіа є ще один тип загрозованих матеріалів. Це — «джинса», проплачений матеріал, зумисно прихована реклама чи антиреклама, замаскована під новини, авторські тексти, аналітика тощо. Це сленгове слово, що має вжиток на ринку українських медіа. Читача не повідомляють про справжню мету оприлюднення медіатексту, і він сприймає його як частину журналістських матеріалів, пропонує редакцією. Одна з версій походження терміна — це джинси, у кишеню яких кладеться гонорар за підготовку та/або розміщення замовних матеріалів.

Як розпізнати «джинсу» в інтернеті?

Перехід по QR-код по https://ms.detector.media/mediaprosvita/how_to/yak_rozpiznati_dzhinsu_v_interneti/

4.4. Алгоритми критичного мислення

- Що ви бачите на малюнку? Про що це зображення?

Переглянемо відео «П'ять звичок критичного мислення»

https://www.youtube.com/watch?v=u6kliJThov8&list=PLYf8uL0I5yuRPSzmjN_x3R9x33qQOLODb

Думка експерта

Критичне мислення розгортається у кілька етапів. Перший етап — це усвідомлення проблеми. Як ми вже знаємо, догматичне мислення проблеми не бачить. Саме критичне мислення дає змогу людині помітити та усвідомити ті суперечності, яких більшість не помічає. Другий етап — це спроба розв'язати проблему тими відомими знаннями та способами дій, що нам доступні. У процесі приходиться також усвідомлення того, що нам їх не вистачає, ми не можемо розв'язати завдання на тому рівні мислення, на якому воно виникло. Саме тому на третьому етапі відбувається переструктурування наших знань, способів дій та установок, наших цінностей, нашого способу мислення. На цьому етапі відбувається інсайт або прорив. Останній (четвертий) етап, коли нам необхідно віднайдене рішення обґрунтувати. На цьому етапі ми використовуємо всі можливості логіки, фактологічне та ціннісне обґрунтування. Отже, критичне мислення розглядалось як прикладення наукового підходу до практичних ситуацій і розв'язування тих життєвих проблем, які перед нами постають, за допомогою наукового методу.

Сергій Терно, д. іст. наук

Критичне мислення — це комплекс усвідомлених дій і навичок, які ми застосовуємо, коли оцінюємо інформацію, перевіряючи її на достовірність і наявність маніпуляцій.

Вправа: Правда чи фейк?

Більшість українців вважають, що вони здатні відрізнити правду від фейку.

А ви?

Давайте пройдемо текст від StopFake

<http://test.stopfake.org/ru/>

Вправа: Правда чи фейк?

Перегляньте відео. Що це — правда чи фейк?

Назвіть три джерела, де можна перевірити оприлюднену інформацію.

<https://www.dailymotion.com/video/x6rdrkx4>

Це фейк!

Улітку 2018 року експертка Інституту розвитку регіональної преси Альона Романюк вирішила дослідити, наскільки українські медіа вразливі до фейків. Зібравши електронні адреси видань п'яти областей, вона розіслала їм прес-реліз про небезпеку кульових блискавок і про те, як можна захиститись від цього небезпечного природного явища. Наслідки експерименту вразили: безневинний і, як видавалось, шитий білими нитками фейк поширили десятки ЗМІ «У серпні мешканці Запорізької області зможуть побачити кульові блискавки». Прес-реліз експертка розіслала на редакційні адреси 160 засобів масової інформації від імені організації з дуже абсурдною назвою: «Український підрозділ Всесвітньої організації управління океаном та атмосферою». Додала посилання на справжній звіт NASA про те, що у світі було зафіксовано 118 температурних рекордів, і речення з Вікіпедії про кульову блискавку. А ще кілька абсурдних порад на кшталт «не панікуйте, кульові блискавки можуть відчувати хвили страху», «відсуньте всі металеві речі з позиції навприсядки», «уникайте поля зору кульової блискавки».

Перша публікація з'явилась за півгодини після розсилки. За перші п'ять годин реліз опублікували понад сімдесят видань. А до ночі він вийшов на всеукраїнський рівень — про кульові блискавки написала агенція «ГолосUA». У соцмережах новина поширювалась із неймовірною швидкістю. Публікація одного з миколаївських сайтів набрала за кілька годин 110 тисяч переглядів.

Наступного дня в ТСН на «1+1» вийшов сюжет про кульові блискавки. Вони посилались не на «Український підрозділ Всесвітньої організації управління океаном та атмосферою», а на «англо-мовні сайти». Це був епічний сюжет.

На фейсбуку «Плюсів» сюжет подивилися двісті тисяч людей, перш ніж канал його видалив. На ютубі — понад двісті тридцять тисяч. І ще мільйони бачили його в ефірі. Після цього інформацію поширювали інші всеукраїнські ЗМІ, але вже з посиланням на «1+1». Сотні медіа писали про блискавки; хвиля вщухла лише в середині серпня. Тоді я описала цю історію.

Головний висновок: медіа не перевіряють інформацію. Можна було просто заґуглити й побачити, що цієї організації не існує. Можна було подзвонити в Гідрометцентр і почути, що кульові блискавки неможливо спрогнозувати. Так ми побачили, яка велика проблема в українських журналістів — як і в суспільства загалом, — із критичним мисленням.

- Правда чи фейк?

- Напиши модуль перевірки джерел інформації до цього медіаповідомлення.
<https://www.facebook.com/KommissarRexUA/videos/1746797878875597/>
І знову фейк!

Більше ніж 15 українських видань оприлюднили «фейкову» новину про те, що продовження відомого європейського серіалу «Комісар Рекс» зніматимуть у Львові. Цю «качку» навмисно поширили студенти львівської Школи журналістики Українського католицького університету (далі УКУ) в рамках експерименту, присвяченого пропаганді і фейкам у ЗМІ. Деякі редактори видань, які надрукували новину про зйомки, вважають подібні експерименти «неетичними». Радіо Свобода поспілкувалося з двома сторонами експерименту.

Вигаданий бюджет у 6 мільйонів євро, підроблена сторінка у Facebook та ескізи «зйомок» на звичайному папірці — щоб надурити українських журналістів, студентам львівської Школи журналістики УКУ знадобилося 6 днів і 9 доларів. Саме за цей час і цим коштом вони створили в соцмережі сторінку «Kommissar Rex in der Ukraine / Комісар Рекс в Україні», де оголосили про майбутні зйомки українського сезону серіалу про поліцейського та його напарника.

«Фейк» стало словом року в 2016. А от у 2018 словом року стало слово «місінформація» — це неправдива або недостовірна інформація, яка поширюється з метою обману, або ненавмисно (себто, не усвідомлено, що вона не відповідає дійсності) помилкова або неточна інформація. Приклади місінформації включають неправдиві чутки, образи й витівки, тоді як приклади більш свідомої дезінформації включають шкідливий контент, такий як містифікація, підказка і пропаганда. Місінформація — відносно нова практика, розповсюдження недостовірної інформації вважається синонімом терміна «фейкові новини». Використання Facebook та інших соціальних медіа для розпалювання насильства та конфліктів було задокументовано по всьому світу у 2018 році, але найбільше цей феномен проявив себе в США під час виборів Президента Дональда Трампа.

Місінформація виникла в епоху технологічних досягнень, коли сайти соціальних мереж стають все більш популярними. Ці сайти є простою точкою доступу для викривленого інформування. Вони надають користувачам можливість швидко поширювати інформацію іншим без підтвердження її правдивості. Також інші користувачі можуть обмінюватися даними або змінювати дані, щоб додати власні думки. Під час дослідження цих джерел важливо дізнатися, якою мірою буде розповсюджена місінформація, до якої аудиторії та як швидко вона пошириться.

Сучасні соціальні структури надають ґрунт для поширення місінформації під час політичних обговорень у самоврядній цивілізації. Ця нова структура влади дає змогу незначній кількості людей через механізми методичної, соціальної і політичної експертизи поширювати величезні обсяги місінформації або «фальшивих новин».

Токсичний — Оксфордський словник англійської мови назвав прикметник «токсичний» (*toxic*) словом 2018 года. Цього року кількість переглядів сторінок із тлумаченням цього слова збільшилося на 45%. «Оксфордське слово року» — це слово або вираз, відображає настрій або заклопотаність минулого року, і має потенціал як термін культури.

Прикметник «токсичний» визначається як «отруйний» і вперше з'явився в англійській мові в середині XVII ст. від середньовічного латинського «токсика», що означає «отруений» або «проянятий отрутою».

Токсичний хімікат особливо значимий, так як відбулося отруєння нервово-паралітичними засобами в Британії колишнього російського розвідника Сергія Скрипаля та його доньки. Увага світової громадськості до цієї справи, як і турбота щодо доступу до запасів токсичних хімікатів, призвела до того, що «хімікат» стало словом, що найчастіше вживалося зі словом «токсичний».

Ще одним виміром слова «токсичний» став вираз, який набув популярності в 2018 році щодо інформаційної політики Росії — «країна, що виробляє токсичний контент». Саме так світова громадськість оцінює пропагандистську політику цієї країни.

Як це — аналізувати медіатексти і медіапослання?

КЛЮЧОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ АНАЛІЗУ МЕДІАМЕСЕДЖІВ

АВТОРСТВО Й АУДИТОРІЯ

АВТОРСТВО

- ХТО СТВОРИВ ПОВІДОМЛЕННЯ?

ЦІЛІ

- ІЗ ЯКОЮ МЕТОЮ ЇХ БУЛО СТВОРЕНО?
- ДО ЧОГО ВОНИ ПІДШТОВХУЮТЬ МЕНЕ?
- ЯКА ЦІЛЬОВА АУДИТОРІЯ?

ЕКОНОМІКА

- ХТО ЗАПЛАТИВ ЗА ЦІ ПОВІДОМЛЕННЯ?

ВПЛИВ

- ХТО ОТРИМАЄ КОРИСТЬ ВІД ПОВІДОМЛЕННЯ?
- КОМУ ВОНО МОЖЕ ЗАВДАТИ ШКОДИ?
- ЧИ ЦЕ ПОВІДОМЛЕННЯ КОРИСНЕ ДЛЯ МЕНЕ АБО ПОДІБНИХ НА МЕНЕ ЛЮДЕЙ?
- ЩО ОПОВІДАЧ ХОЧЕ, АБИ Я ЗАПАМ'ЯТАВЛА?

РЕАКЦІЯ

- ЩО Я МОЖУ ЗРОБИТИ У ВІДПОВІДЬ НА ЦЕЙ МЕСЕДЖ?
- ЯК ЦЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ВПЛИВАЄ НА МОЇ ПОЧУТТЯ?
- ЯК МОЇ ЕМОЦІЇ ВПЛИВАЮТЬ НА МОЮ ІНТЕРПРЕТАЦІЮ МЕСЕДЖА?

МЕСЕДЖІ І ЗНАЧЕННЯ

ЗМІСТ

- ПРО ЩО ЦЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ЗМУШУЄ МЕНЕ ДУМАТИ?
- ЩО МОЖНА ДІЗНАТИСЯ З ЦЬОГО МЕСЕДЖА?
- ЯКІ ІДЕЇ, ЦІННОСТІ, ІНФОРМАЦІЯ АБО ПОГЛЯДИ Є ОЧЕВИДНИМИ?
- ПРО ЩО ВАЖЛИВЕ НЕ БУЛО СКАЗАНО?

ТЕХНІКИ

- ЯКІ ТЕХНІКИ ВИКОРИСТАНО І ЧОМУ?
- ЯКИМ ЧИНОМ ВОНИ ПЕРЕДАЮТЬ ЦЕЙ МЕСЕДЖ?

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

- ЯК РІЗНІ ЛЮДИ МОЖУТЬ ПО-РІЗНОМУ ЗРОЗУМІТИ МЕСЕДЖІ?
- ЯКА МОЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ І ЩО Я МОЖУ ДІЗНАТИСЯ ПРО СЕБЕ ІЗ ВЛАСНОЇ РЕАКЦІЇ ЧИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ?

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ Й РЕАЛЬНІСТЬ

КОНТЕКСТ

- КОЛИ ПОВІДОМЛЕННЯ БУЛО СТВОРЕНО?
- КОЛИ І ЯК ЙОГО БУЛО ПОШИРЕНО СЕРЕД ГРОМАДСЬКОСТІ?

НАДІЙНІСТЬ

- ЦЕ ФАКТ, ПОГЛЯД ЧИ ЩОСЬ ІНШЕ?
- НАСКІЛЬКИ ЦЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ЗАСЛУГОВУЄ НА ДОВІРУ (І ЗВІДКИ ЦЕ ВІДОМО)?
- ЯКИМИ Є ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ, ІДЕЙ ЧИ ПРИПУЩЕНЬ?

Джерело: Національна комісія освіти з медіаграмотності (NAMLE), «Базові питання освіти з медіаграмотності» (липень 2007), <http://www.ker.gov.ua/ukr/education/medialiteracy>, адаптовано Сьюн Швейк і Філо Ротен.

МЕДІАДРАЙВЕР

Media Sapiens

ДЕТЕКТОР M NEWS

Нижче наведені питання, що дають змогу критично ставитися і аналізувати медіамеседжі. Цю схему розробили фахівці Національної асоціації освіти з медіаграмотності (NAMLE) у 2007 році.

ОСНОВНА ШПАРГАЛКА ДЛЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Хочете потренувати навички критичного мислення? Задавайте собі питання, коли знаходите або обговорюєте нову інформацію. Ці широкі різнобічні питання мають необмежене застосування!

ХТО	... виграє від цього? ... /кому це буде шкідливо? ... також обговорює це? ... заслуговує на визнання за це?	... найбезпосереднішим чином впливає? ... /з ким найкраще проконсультуватися? ... буде ключовими людьми в цьому? ... приймає рішення з цього приводу?
ЩО	... є сильними/слабкими сторонами? ... /який є інший погляд на це? ... є іншою альтернативою? ... ми можемо зробити, щоб досягти позитивних змін?	... є найкращим/найгіршим варіантом розвитку подій? ... є найбільш/найменш важливим? ... могло би бути контраргументом? ... перешкоджає нашим діям?
ДЕ	... ми могли б це спостерігати в реальному світі? ... є аналогічні концепції/ситуації? ... є сама потреба в цьому? ... в світі це буде проблемою?	... ми можемо отримати більш детальну інформацію? ... /куди нам звернутися за допомогою? ... /куди ця ідея нас приведе? ... області для поліпшення?
КОЛИ	... це прийнято/не прийнято? ... б це йшло на користь нашому суспільству? ... це викликає проблеми? ... найкращий час, аби вжити заходів?	... ми будемо знати, що досягли успіху? ... це вже зіграло свою роль в нашій історії? ... ми можемо очікувати, що це зміниться? ... ми повинні просити про допомогу з цим?
ЧОМУ	... це є проблемою/викликом? ... це стосується мене/інших? ... це кращий/гірший сценарій? ... люди під впливом цього?	... люди повинні знати про це? ... це існували так довго? ... ми дозволили цьому статися? ... існує потреба в цьому сьогодні?
ЯК	... це схоже на _____? ... це зашкодить? ... ми знаємо, що це правда? ... нам небезпечно дати цьому раду?	... це буде на користь нам/іншим? ... це шкодить нам/іншим? ... ми бачимо це в майбутньому? ... ми можемо змінити це для нашого блага?

Джерело: За матеріалами global digital citizen foundation. <http://www.criticalthinking.expert/usi-materialy/universalna-shpargalka-z-krytychnogo-myslennya-u-bud-yakij-sytuatsiyi/>

Рефлексія

А як критичне мислення може знадобитися тобі в навчанні?

Ми пропонуємо тобі CRAAP — це тест, розроблений Сарою Блейкслі та її командою бібліотекарів Каліфорнійського державного університету, щоб перевірити достовірність джерел в академічних дисциплінах. Через величезну кількість джерел, що існують в Інтернеті, важко сказати, чи можна використовувати ці джерела як інструменти для дослідження. Таким чином, тест CRAAP полегшує педагогам і студентам визначити, чи можна довіряти їхнім джерелам. CRAAP є аббревіатурою для компатбельності, релевантності, повноважень, точності та мети. Використовуючи тест CRAAP під час оцінки джерел, дослідник зменшує ймовірність використання недостовірної інформації.

- *Звернися до своєї останньої курсової (реферату) й оціни використані джерела за цим тестом.*

Робочий лист тестування CRAAP

Використовуйте наступний список, щоб допомогти вам оцінити джерела. Відповідайте на запитання, а потім оцінюйте кожне з 5 частин від 1 до 10 (1 = ненадійна, 10 = відмінна). Підбийте підсумки, щоб дати вам уявлення про те, чи ви повинні використовувати цей ресурс.

Компатбельність і своєчасність інформації

Коли була опублікована або розміщена інформація?

Чи було переглянуто або оновлено інформацію?

Чи інформація не застаріла для вашої теми?

Чи функціонують посилання?

Актуальність: важливість інформації для ваших потреб?

Чи пов'язана інформація з вашою темою або відповіддю на ваше запитання?

Хто є цільовою аудиторією?

Чи є інформація на відповідному рівні?

Чи розглядали ви різні джерела, перш ніж вибрати цей варіант?

Чи буде вам зручно користуватися цим джерелом для дослідження?

Повноваження: джерело інформації.

Хто є автором / видавцем / джерелом / спонсором?

Чи вказано повноваження автора або організаційну приналежність?

Які дані надано про повноваження автора чи організаційні приналежності?

Яка кваліфікація автора щодо означеної теми?

Чи є контактна інформація, наприклад, видавець або адреса електронної пошти?

Чи вказує на URL-адресу що-небудь про автора або джерело?

Точність: надійність, правдивість і правильність змісту

Звідки походить інформація?

Чи підтверджена ця інформація за допомогою доказів?

Чи була інформація переглянута або рецензована?

Чи можете ви перевірити будь-яку інформацію в іншому джерелі?

Чи є мова й інтонація упередженими й вільними від емоцій?

Чи існують орфографічні, граматичні або інші типографські помилки? Мета: причина існування інформації

Яка мета інформації?

Чи зрозуміли автори / спонсори свої наміри або мету?

Чи є інформаційний факт? думка? пропаганда?

Чи є точка зору об'єктивною і неупередженою?

Чи існують політичні, ідеологічні, культурні, релігійні, інституційні чи особисті упередження?

Усього:

45–50 — відмінно

40–44 — добре

35–39 — посередньо

30–34 — близько до неприпустимого

30 і нижче — неприпустимо

Джерела

1. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін: Посібник для вчителя. За ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза — К.: Центр вільної преси, Академія української преси, 2016. — 201 с.
2. Гуменюк Л., Потапова В. Практична медіаграмотність. Посібник для бібліотекарів К.: Центр вільної преси, Академія української преси, 2015
3. [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Громадянська_журналістика](https://uk.wikipedia.org/wiki/Громадянська_журналістика)
4. <http://www.aup.com.ua/rezultati-monitoringu-novin-napere/>
5. http://medialab.online/news/potoibiknovyn/?fbclid=IwAR2tmUiNDTKHV9XH2nGqNAPzgDsurS_yd5VYZ6CtbynB6N_jRAkUP-6sBN4
6. <https://detector.media/infospace/article/164308/2019-03-21-dzherela-informatsii-mediagramotnist-i-rosiiska-propaganda-rezultati-vseukrainskogo-opituvannya-gromadskoi-dumki/>
7. https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/detektor_figni/
8. https://ms.detector.media/mediaprosvita/how_to/yak_rozpiznati_dzhinsu_v_interneti/
9. https://www.facebook.com/search/top/?q=media%20iq%20-%20%D1%82%D0%B2%D1%96%D0%B9%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82&era=SEARCH_BOX

Для тих, хто хоче знати більше:

Онлайн-курс «Наука повсякденного мислення»

https://courses.prometheus.org.ua/courses/UQx/THINK101/2016_T2/about

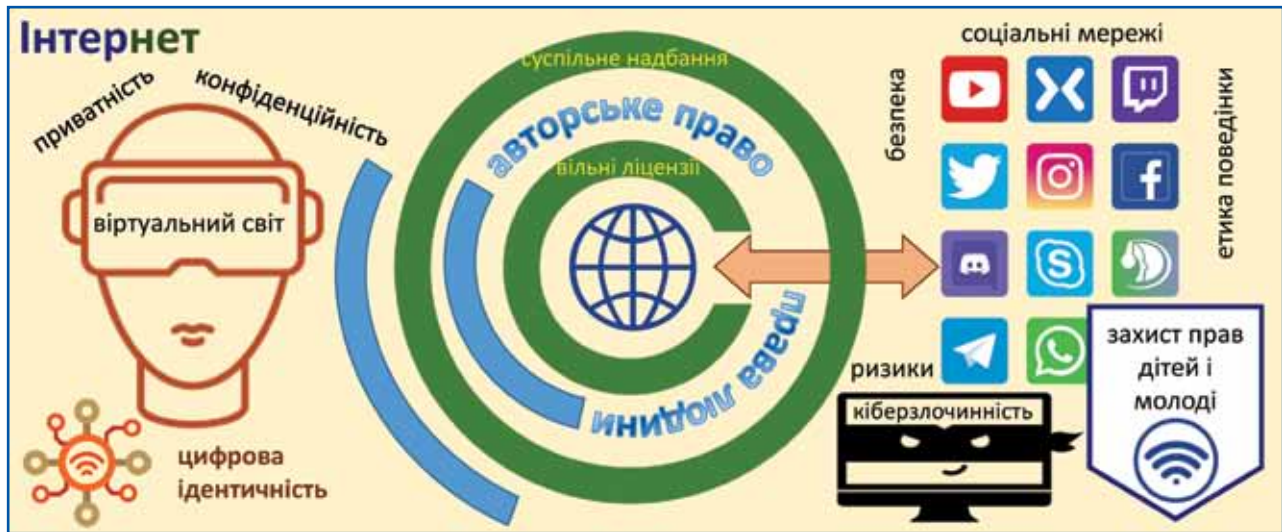
газета від StopFake <https://www.stopfake.org/tvoe-pravo-znat-24/>

ТЕМА 4

ІНТЕРНЕТ

Мета заняття:

розкрити можливості інтернету та небезпек, пов'язаних з його використанням; пояснити особливості дотримання авторського права; схарактеризувати ризики, пов'язані з онлайн-контентом (безвідповідальні поради, викрадення персональних даних, фішинг, грумінг тощо).

Вміння і навички:

володіє навичками ухвалення відповідальних рішень щодо часу, який проводить із медіа, та щодо вибору ресурсів; усвідомлено створює власний образ в мережі Інтернет; вміє використовувати засоби персонального захисту; ідентифікує атаки і вміє захиститися, здатний простежити переваги і ризики під час користування соціальними мережами; вміє закріпити «авторське право» за власноруч створеними медіаавторами; може ідентифікувати незаконний контент, контент, який підбурує до нанесення шкоди, порушення прав людини у віртуальному просторі, комерційне шахрайство, булінг, множинність профілів тощо.

Ставлення і цінності:

поділяє необхідність дотримання авторського права, усвідомлює цінність чужих конфіденційних даних; демонструє відповідальність за створені і поширені власні медіаповідомлення.

Ключові слова і поняття:

інтернет

авторське право

правовласник

спільне надбання

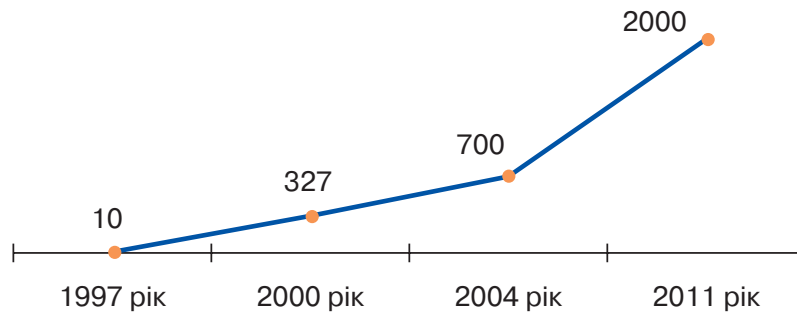
вільні ліцензії

Мотивація до вивчення теми:**Варіант 1.**

У наш час інтернет став доступним не лише через комп'ютерні мережі, а й через супутники зв'язку, радіосигнали, кабельне телебачення, телефонні лінії, мережі стільникового зв'язку, спеціальні оптико-волоконні лінії і електропроводи. Всесвітня мережа стала невід'ємною частиною життя у розвинутих країнах і країнах, що розвиваються.

«Кількість користувачів інтернету (млн чоловік)»

- Запитання:** 1. Чим ви поясните таке зростання користувачів?
 2. Чим інтернет відрізняється від інших медіа?
 3. У чому його популярність?

Варіант 2. Визначте, скільки часу в день переглядаєте програми телебачення, слухаєте радіо, читаєте газети, скільки часу займає «життя» в інтернеті і в нових медіа, пов'язаних із соціальними мережами. Що означає це для вас? Які проблеми постають під час використання ними інтернет-ресурсів, роботи в інтернеті?

Варіант 3. Заповніть таблицю «Новітній мультимедійний засіб інтернет: за і проти». Знайдіть аргументи «за» і «проти» інтернету і внесіть дані аргументи в таблицю.

За використання інтернету	Проти використання інтернету

Потім відбувається бесіда

1. Яких аргументів ви знайшли більше?
2. Яких сфер роботи в інтернеті стосуються ці аргументи?
3. Чи погоджуєтесь ви з цими аргументами?

Інтернет. Авторське право в сучасному світі. Приватність і конфіденційність у віртуальному світі. Цифрова ідентичність. Соціальні мережі

Сучасне суспільство стає **інформаційним**, коли інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі і є головними продуктами виробництва інформаційного суспільства. Характерними рисами інформаційного суспільства є:

- збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства;
- зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті;
- зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних і господарських відносинах;
- створення глобального інформаційного простору, який забезпечує (а) ефективну інформаційну взаємодію людей, (б) їх доступ до світових інформаційних ресурсів і (в) задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

В «інформаційному суспільстві» створення, розповсюдження, використання, узагальнення і маніпулювання інформацією становить значну частину економічної, політичної та культурної діяльності.

У ХХІ ст. інтернет став невід'ємною частиною життя сучасної людини. Як і все у цьому світі, він має свої позитивні й негативні сторони.

Інтернет — всесвітня система взаємосполучених комп'ютерних мереж, яка складається з мільйонів локальних і глобальних приватних, публічних, академічних, ділових і урядових мереж, пов'язаних між собою з використанням різноманітних дротових, оптичних і бездротових технологій.

Поштовхом до створення інтернету став запуск Радянським Союзом у 1957 році першого штучного супутника Землі. На початку 1960-х років у США виникла ідея «Галактичної мережі» і почали розробляти відповідні комп'ютерні програми. З кінця 1960-х до кінця 1970-х мережа об'єднувала

близько 200 вузлів. У 1983 році за мережею ARPANET закріпився термін «інтернет». У 1988 році стало можливим спілкування в реальному часі. Протягом 1990-х років інтернет об'єднав у собі більшість наявних на той час мереж.

Завдяки відсутності єдиного керівного центру, а також завдяки відкритості технічних стандартів інтернету, що автоматично робило мережу незалежною від бізнесу чи уряду, об'єднання виглядало неймовірно привабливим.

До 1997 року в інтернеті нараховувалось близько 10 мільйонів комп'ютерів і зареєстровано понад мільйон доменних назв. Інтернет став дуже популярним засобом обміну інформацією. У наш час інтернет став доступним не лише через комп'ютерні мережі, а й через супутники зв'язку, радіосигнали, кабельне телебачення, телефонні лінії, мережі стільникового зв'язку, спеціальні оптиковолоконні лінії і електропроводи. Всесвітня мережа стала невід'ятною частиною життя в розвинутих країнах і країнах, що розвиваються.

Авторське право інститут громадянського права, що регулює правовідносини, пов'язані зі створенням і використанням (виданням, виконанням, показом тощо) творів науки, літератури чи мистецтва, тобто об'єктивних результатів творчої діяльності людей в цих галузях. Авторське право історично виникло внаслідок потреби захистити права авторів літературних творів і творів мистецтва. Сьогодні авторське право поширюється фактично на будь-які результати творчої діяльності, зокрема і комп'ютерні програми, бази даних, фільми, фотографії і скульптури, архітектурні проекти, рекламні проспекти, карти і технічні креслення.

Наведемо короткий список об'єктів авторського права: літературні, драматичні та сценарні твори, музичні твори, у тому числі без тексту, хореографічні твори та пантоміми, твори образотворчого мистецтва (скульптура, графіка, дизайн, фотографія, комікси та інше), похідні твори (переклади, реферати, анотації, огляди, аранжування та інші переробки творів), аудіовізуальні твори (кіно-, теле-, відеофільми та інше), твори архітектури, містобудування, програми для електронно-обчислювальних машин, складові твори (енциклопедії, збірки, антології та інше).

Але об'єктами авторського права не є: ідеї, концепції, методи, системи, відкриття, факти, мови програмування. Також авторське право не поширюється на державні символи та знаки, народну творчість, інформаційні (новинні) повідомлення.

За життя автора ніхто, крім самого автора, не має права вирішувати, чи буде випущено у світ його твір, а якщо буде, то коли і яким чином.

В основі систематизації комплексу прав, які охоплюються поняттям «авторське право», лежить їхній поділ на *майнові* та *немайнові*: майнові права автор може передати третій особі, а немайнові права автора є його невід'ємними правами — і тому не можуть бути передані будь-кому іншому. Строк чинності немайнових прав не обмежується, строк чинності майнових прав встановлюється міжнародними договорами та національним законодавством.

Порушення *немайнових* прав автора називається **плагіатом**.

Порушення *майнових* прав автора називається **контрафакцією**, або **піратством**.

Порушення авторських і суміжних прав, а саме незаконне відтворення, розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, а так само незаконне відтворення, розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення, їхнє незаконне тиражування та розповсюдження на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації, або інше умисне порушення авторського права і суміжних прав, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі, передбачає кримінальну відповідальність.

Наведемо приклад, як YouTube ставиться до авторських прав, відповідаючи на запитання (https://support.google.com/youtube/topic/2778546?hl=uk&ref_topic=2676339).

Які типи творів підлягають захисту авторським правом?

- Аудіовізуальні твори, як-от телешоу, фільми й онлайнвідео.
- Звукозаписи та музичні композиції.
- Письмові твори, як-от: лекції, статті, книги, музичні композиції.
- Візуальні твори, як-от: картини, плакати, оголошення.
- Відеоігри та комп'ютерне програмне забезпечення.
- Драматичні твори, як-от: вистави та мюзикли.

Ідеї, факти та нематеріальні процеси не підпадають під захист авторським правом. Щоб отримати захист авторським правом, твір має бути *оригінальним* і *розміщеним* на матеріальному носії. Імена та назви як такі не підлягають захисту авторським правом.

Чи може YouTube визначити власника авторських прав?

Ні. YouTube не виступає посередником у суперечках щодо авторських прав. Отримавши повне та дійсне сповіщення про видалення, ми вилучаємо вміст відповідно до законодавства. Якщо надходить обґрунтоване зустрічне сповіщення, воно пересилається тому, хто подав запит на вилучення. Після цього відповідні сторони можуть вирішити свою суперечку в суді.

Чи є відмінність між авторським правом і торговельною маркою?

Авторське право — одна з форм інтелектуальної власності. Воно відрізняється від торговельної марки, яка захищає назви брендів, слогани, логотипи й інші ознаки джерел від використання сторонніми особами з певною метою. Авторське право також відрізняється від патентного права, яке захищає винаходи.

На YouTube передбачено окремі процедури для вилучення відео, які порушують закони про торговельні марки тощо.

Яка різниця між авторським правом і конфіденційністю?

Лише ваша присутність у відео, на зображенні чи в аудіозаписі не означає, що ви володієте авторськими правами на такий вміст. Наприклад, якщо ваш друг записав на відео розмову між вами й ним, авторські права на цей відеозапис належатимуть йому. Сам текст вашої розмови (окремо від відео) не захищається авторським правом, за умови, що це не було зафіксовано раніше.

Якщо хтось додав без вашого дозволу відео, зображення або аудіозапис, де видно вас або чути ваш голос, і ви вважаєте, що цей вміст порушує ваше право на недоторканність приватного життя чи безпеку, надішліть скаргу щодо порушення конфіденційності.

Деякі правовласники бажають зберегти за собою не всі права, а лише їх частину або взагалі передати свій твір у суспільне надбання. Для цього й існують вільні публічні ліцензії, вони розширюють права правовласників, надаючи їм механізм для самостійного вибору ступеня захисту власних прав. Суть інституту вільних публічних ліцензій можна визначити принципом «деякі права застережені» (так званий «copyleft»). Таким чином, ці ліцензії займають проміжне місце між традиційним авторським правом (формула «всі права захищені») та сферою суспільного надбання.

Цифрова ідентичність

Нові інструменти для комунікації створюють нові форми, щоб заявити про себе: аватар, нік, адресу електронної пошти. Також виникають нові характеристики, які описують користувача для інших.

Таким чином ключовим поняттям є цифрова ідентичність (digital identity), яка відносить до цифрового поданням набір унікальних якостей об'єкта або суб'єкта, мережевого суб'єкта. У мережі як предмет цифрової ідентифікації можуть виступати не тільки людина, група людей або підприємство, а й програма, пристрій або щось інше, що може запросити використання того чи іншого ресурсу.

Ідентичність суб'єкта представлена у вигляді набору даних, які містять його атрибути, переваги та особливі риси. На технічному рівні цифрову ідентичність можна уявити як набір ознак мережевого суб'єкта, зафіксований у вигляді електронних записів.

Цифрова ідентичність — необхідний атрибут існування соціальних мереж.

Соціальна мережа — соціальна структура, утворена особами або організаціями.

Соціальна мережа в інтернеті — інтернет-спільнота користувачів, об'єднаних за будь-якою ознакою на базі одного сайту, який і називається в цьому разі соціальною мережею. Іншими словами, соціальна мережа у всесвітній павутині будується на тих самих принципах, що й у реальному світі, але відрізняється від реальних людських спільнот тим, що у функціонуванні мережі не грає ролі географічна віддаленість її учасників одне від одного.

Перша подоба соціальних мереж була приблизно в середині дев'яностих років ХХ століття. Спочатку користувачі об'єднувалися в мережі для вибудовування і підтримки ділових контактів. Згодом для багатьох інтернет став засобом самовираження. З появою приблизно в цей час соціальної мережі *Facebook*, яка, за словами її творців, для самовираження користувачів і призначалася, вона

в один момент завоювала колосальну популярність. Історія її створення відображена у відносно новому фільмі американського режисера Девіда Фінчера «Соціальна мережа».

Характерними особливостями соціальної мережі є:

- 1) створення особистих профілів, у яких часто потрібно вказати місце навчання та роботи, хобі, життєві принципи та ін.;
- 2) надання практично повного спектра можливостей для обміну інформацією (розміщення фотографій, відеозаписів, розміщення текстових записів (у режимі блогів або мікроблогів), організація тематичних спілтовариств, обмін особистими повідомленнями і т. п.);
- 3) можливість задавати і підтримувати список інших користувачів, з якими у нього є деякі відносини.

Усе більше занепокоєння викликає здатність контролювати інформацію. У даний час все доступне через інтернет. Проте головна проблема конфіденційності стосується соціальних мереж.

Поява Web 2.0 спричинила соціальний профіль і стає все більшою проблемою конфіденційності Інтернету. Web 2.0 — це система, яка полегшує спільний обмін інформацією та співпрацює в інтернеті, у веб-сайтах соціальних мереж, таких як Facebook, Instagram, Twitter. Такі сайти соціальних мереж побачили бум у своїй популярності, починаючи з кінця 2000-х років. Через ці сайти багато людей надають свою особисту інформацію в інтернеті.

Інтернет-конфіденційність включає право особистої конфіденційності стосовно зберігання, відновлення, надання стороннім особам та відображення інформації, що стосується себе через Інтернет. Конфіденційність може включати в себе *персональну ідентифікаційну інформацію* і стосується будь-якої інформації, яка може бути використана для ідентифікації особи. Наприклад, за віком і фізичною адресою можна визначити, хто людина без явного розкриття своєї назви, оскільки ці два фактори є достатньо унікальними, щоб типово ідентифікувати конкретну особу.

Деякі фахівці, такі як Стів Рамбам, приватний дослідник, що спеціалізується на випадках конфіденційності в інтернеті, вважають, що конфіденційності більше не існує; кажучи: «Конфіденційність мертва — перемогти її». Насправді, було висловлено припущення, що «привабливість онлайн-нових послуг полягає в передачі особистої інформації належним чином». З іншого боку, у своєму нарисі «*Цінність конфіденційності*» експерт із питань безпеки Брюс Шнейєр каже: «Конфіденційність захищає нас від зловживань тими, хто знаходиться у владі, навіть якщо ми не робимо нічого поганого під час спостереження».

Захист конфіденційності користувачів Інтернету становить серйозну проблему. За результатами онлайн-опитування приблизно сім із десяти осіб відповіли, що найбільше турбує їхня конфіденційність в інтернеті, ніж пошта або телефон. Інтернет-конфіденційність повільно, але безсумнівно стає загрозою, оскільки особисті дані особи можуть вислизнути в неправильні руки, якщо вони проходять через Інтернет.

Конфіденційність інформації — властивість інформації, яка полягає в тому, що інформація не може бути отримана неавторизованим користувачем і (або) процесом. Інформація зберігає конфіденційність, якщо дотримуються встановлені правила ознайомлення з нею.

Приватність інформації — взаємозв'язок між збором і розповсюдженням даних, технології, суспільне очікування недоторканності приватного життя, а також правові та політичні питання, пов'язані з ними.

Права людини в інтернеті. Безпека та етика поведінки в мережі. Кіберзлочинність. Особливості захисту прав дітей і молоді в інтернеті

Права людини в інтернеті

Хоча доступ до інтернету на даний момент офіційно не визнаний як право людини, він розглядається як умова реалізації прав людини (свобода вираження поглядів, освіта, праця тощо). Комітет Міністрів Ради Європи в Рекомендації СМ/Рес (2014) 6 зазначає, що існуючі права людини й основні свободи в рівній мірі відносяться як до офлайн, так і до онлайн простору. Ніхто не повинен бути об'єктом незаконного втручання в здійснення прав людини та основних свобод під час перебування в Інтернеті. Інтернет є здебільшого продуктом власності приватних компаній. Цей факт ускладнює процес забезпечення прав людини. Тому особливістю реалізації прав людини в Інтернеті є те, що до

стосунків людина — держава, де остання зобов'язана поважати й захищати права людини, додається третій суб'єкт — приватні компанії. У цьому випадку до зобов'язань держави додається контроль за приватними компаніями, щоб вони не порушували прав людини.

Права людини мають переважну силу перед вимогами та умовами, що висуваються до Інтернет-користувачів володарями Інтернету — приватними корпораціями. Приватні компанії повинні поважати та забезпечувати права людини у своїй діяльності, а люди повинні дотримуватися правил Інтернет-провайдерів та провайдерів Інтернет-контенту. Держава повинна контролювати приватні компанії, щоб не було порушень прав людини, а компанії повинні дотримуватися законодавства, встановленого державою. Держава повинна дотримуватися міжнародного законодавства у сфері прав людини, а люди повинні дотримуватися законодавства й поважати права інших людей.

Інтернет має суспільну цінність, тому що всі — люди, органи державної влади та приватні компанії — здійснюють свою діяльність через Інтернет. Тому всі розраховують на безпечний та надійний доступ до нього. Ніхто з трьох сторін не повинен підлягати неправомірному або безпідставному втручанням під час користування Інтернетом. Законодавство про реалізацію та захист прав в Інтернеті постійно розвивається. Незважаючи на те, що віртуальний простір здається нереальним і неконтрольованим, це не означає, що це простір для порушень прав людини. І від самих користувачів здебільшого залежить безпека цього простору — Інтернет буде таким, яким люди самі його зроблять.

Анонімність в інтернеті сприяє тому, що права людини можуть порушуватись. Іноді люди не звертають уваги на те, що контент, який вони створюють та поширюють, коментарі, які вони роблять на сторінках, зачіпають права інших людей або містять дискримінаційні ознаки. У цьому випадку будь-хто, чий права порушуються, може розраховувати на захист від компетентних органів.

Для ефективної реалізації прав людини в онлайн просторі користувачі Інтернету мають отримувати підтримку. У разі обмеження або порушення їхніх прав вони мають доступ до механізмів правового захисту, у тому числі звернення до суду. В Україні механізмами захисту прав людини в Інтернеті є: Звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Можливості такого звернення обговорені в статті 55 Конституції України. Звернення до Управління боротьби з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України. У разі, якщо виявлено факт вчинення злочину за допомогою інтернету, необхідно повідомити про цю подію, заповнивши форму зворотного зв'язку на сайті Управління боротьби з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України <http://www.cybercrime.gov.ua/feedback-ua> та написати відповідну заяву в найближчий відділ міліції. Звернення до міжнародних судів чи організацій. Після використання всіх національних механізмів правового захисту кожна людина може звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ, зокрема до Європейського суду з прав людини. Також у випадках, коли права окремої людини порушуються, заяви про такі порушення можуть бути подані безпосередньо до Управління Верховного комісара ООН з прав людини за адресою: urgent-action@ohchr.org

Ваші права в інтернеті

1. Доступ до інтернету — це важливий засіб для реалізації вами своїх прав та участі в демократії.
2. Ваш доступ до інтернету має надаватися за розумну ціну і бути недискримінаційним.
3. Органи державної влади мають сприяти вашому доступу до інтернету, якщо ви проживаєте у сільській місцевості та географічно віддалених районах, а також якщо ви належите до малозабезпечених верств населення та (або) осіб з особливими потребами чи інвалідністю.
4. При взаємодії з органами державної влади, провайдерами мережі Інтернет та провайдерами інтернет-контенту чи послуг ви не можете бути об'єктом дискримінації за будь-якими ознаками.
5. Ви можете вільно висловлюватися в інтернеті та мати доступ до інформації, поглядів і висловлювань інших осіб.
6. Обмеження можуть накладатися на такі висловлювання, у яких містяться заклики до дискримінації, ненависті або насильства.
7. Ви можете вільно створювати, повторно використовувати і поширювати інтернет-контент із повагою до права на захист інтелектуальної власності та авторського права.
8. Органи державної влади зобов'язані поважати і захищати вашу свободу вираження поглядів та свободу інформації.
9. Ваш інтернет-провайдер і провайдер інтернет-контенту і послуг мають корпоративні зобов'язання поважати ваші права та забезпечувати механізми розгляду ваших скарг.

10. Ви можете вирішити не розкривати свою особу в інтернеті, наприклад, скористатися псевдонімом. Однак органи державної влади в певних випадках можуть вдатися до заходів, завдяки яким вашу особу буде розкрито.

11. Ви можете вільно обирати будь-який сайт, додаток чи будь-яку іншу послугу з метою створення груп, приєднання та участі в будь-якій соціальній групі.

12. Ви маєте право на мирний протест в інтернеті.

13. Ви можете вільно користуватися доступними онлайн-можливостями для участі в політичних дебатах, законодавчих ініціативах.

14. Вам потрібно знати, що при користуванні інтернетом ваші персональні дані регулярно обробляються.

15. Під час обробки ваших персональних даних органи державної влади і приватні компанії зобов'язані дотримуватися певних правил.

16. Ваші персональні дані повинні оброблятися лише у передбачених законом випадках або за умови надання вами згоди.

17. На вас не повинні поширюватися заходи загального спостереження чи перехоплення інформації.

18. Ваше приватне життя мають поважати і на робочому місці. Це передбачає конфіденційність вашої приватної електронної кореспонденції та спілкування.

19. Вам можуть надавати допомогу органи захисту даних.

20. Ви повинні мати онлайн-доступ до освітнього, культурного, наукового, навчального та іншого контенту державною мовою.

21. Ви повинні мати доступ до інтерактивної освіти і знань у частині інтернету медіаграмотності.

22. Ви маєте право на вільне вираження своїх поглядів та участь у житті суспільства, на те, щоб бути почутими та вносити свій вклад у вирішення питань, які стосуються ваших інтересів.

23. Ви можете очікувати на навчання безпечного користування інтернетом з боку ваших вчителів, вихователів, батьків чи опікунів.

24. Контент, який ви створюєте в інтернеті, або контент про вас, що створюється іншими інтернет-користувачами, може ставати доступним у будь-якому куточку світу і завдавати шкоди вашій гідності, безпеці, приватному життю у цей час або на наступних етапах вашого життя.

25. Ви маєте отримувати чітку інформацію про те, який онлайн-контент та поведінка є незаконними (наприклад, домагання в інтернеті), а також мати можливість повідомити про це. Вам повинні надати поради та підтримку з належною повагою до вашої конфіденційності й анонімності.

26. Вам повинен надаватися спеціальний захист від втручання у ваше фізичне, психічне та моральне благополуччя. Ви маєте право на освіту, яка покликана захистити вас від подібних загроз.

27. Ваш інтернет-провайдер, провайдери доступу до інтернет-контенту чи послуг або інша компанія та (або) орган державної влади повинні повідомити вас про ваші права та можливі засоби правового захисту.

28. Державна влада зобов'язана захищати вас від незаконного доступу, втручання, підробки або інших шахрайських маніпуляцій із вашими електронними персональними даними, комп'ютером і даними, які в ньому зберігаються.

29. Ви маєте право на справедливий судовий розгляд.

30. Ви маєте право на індивідуальну скаргу до Європейського суду з прав людини після вичерпання всіх існуючих національних засобів правового захисту.

Коли ви використовуєте фейсбук, то можете створювати персональні профілі, зав'язувати стосунки, робити пошуки та запити, формувати групи, створювати події, додавати заяви, переміщувати інформацію через різні канали.

Ми збираємо цю інформацію для того, щоб забезпечити вам сервіс і пропонувати персоналізовані опції. Коли ви оновлюєте інформацію, ми зберігаємо попередню копію. Ви повинні розуміти, що навіть після усунення копії вашого контенту можуть зберігатися видимими в кешованих та архівованих сторінках, чи якщо інші користувачі копіювали чи зберігали ваш контент. Фейсбук також може зберігати інформацію про вас з інших джерел, таких як газети, блоги, сервіси передавання повідомлень чи інші користувачі фейсбуку, щоб забезпечити вас кориснішою інформацією та персоналізованішим досвідом. Можемо надавати всю інформацію про вас іншим сторонам (зо-

крема, іншим компаніям, юристам, агентам державних агентств), якщо це не суперечить чинному законодавству.

Навіть якщо ви не відкриваєте в соціальних мережах свою персональну інформацію, ваші онлайн-друзі можуть зробити це за вас, згадуючи ваших шкільних друзів, роботодавців, вашу стать, регіон чи інтереси.

У ході наукового експерименту спеціалісти продемонстрували, що вони можуть ідентифікувати більше 30 відсотків користувачів різноманітних блогів (твітеру, флікру), навіть якщо всі їхні акаунти позбавлені персональної інформації, такої як ім'я чи електронна адреса.

Можна виділити основні типи загроз, з якими може зіткнутися дитина під час перебування в мережі Інтернет.

Перша — це **сайти, не призначені для перегляду дітьми** (інформація, пов'язана з насильством, або яка містить порнографічні матеріали).

Друга загроза пов'язана зі спілкуванням у мережі Інтернет. Це **спілкування за допомогою чатів, різноманітних веб-обмінників і систем миттєвого повідомлення**. Співрозмовник з іншого боку монітора може бути не тим, за кого себе видає. Оскільки реєстрація в інтернеті є анонімною, під образом 13-літньої дівчинки може приховуватися 40-річний чоловік.

Третій вид загроз — **передача інформації індивідуального характеру**, що може бути використана зловмисником.

Також існують **загрози технологічного характеру**, які пов'язані з тим, що діти можуть зайти на небезпечний сайт, де несвідомо стягнуть на свій комп'ютер вірус або небезпечну програму.

Іще однією загрозою є **інтернет-залежність**.

Значні ризики пов'язані з онлайн-контентом.

Контент, який не відповідає віку: інтернет надає достаток контенту для всіх груп користувачів, задовольняючи інтереси як масового користувача, так і особливі інтереси окремих груп. А втім, не весь контент повинен бути доступний дітям і молоді. Тому слід чітко визначити, якій віковій групі відповідає певний контент. Особливу увагу слід приділити контенту, який не заборонений законом, але здатний завдати шкоди молодим користувачам. Контент, який не відповідає віку, такий як доросла порнографія, може завдати шкоди дітям, особливо якщо доступ до нього буде отримано ненавмисно. Ризик зіткнутися з контентом, що не відповідає за віком, пов'язаний з поведінкою самого користувача, який навмисно здійснює пошук цього контенту, а також якщо він нашттовхується на нього ненавмисно. Контент з обмеженням за віком може надаватися на комерційній основі, але може генеруватися і самими користувачами. Доступ до контенту з обмеженням за віком надається тільки строго обмеженій групі користувачів, а призначений для користувача контент є, як правило, загальнодоступним і тому вимагає до себе особливої уваги. Оскільки сьогодні багато дітей і підлітків мають мобільні телефони з функціями мультимедіа і можуть вийти в інтернет простим натисканням клавіші, не слід забувати, що вони можуть вийти на невідповідний для їх віку контент, а поруч з ними в цей момент не буде дорослих.

Мобільні пристрої дають змогу дітям створювати власний цифровий контент в будь-якій життєвій ситуації, підвищуючи тим самим обсяги користувацького контенту.

Заборонений законом контент (наприклад, расизм і дитяча порнографія): тип контенту, що класифікується як незаконний, що залежить насамперед, від законів кожної країни, хоча деякі типи контенту визнані незаконними в більшості країн. Проте незаконний контент є в наявності, і діти і підлітки можуть отримати до нього доступ — ненавмисно або навмисно. Слід звернути особливу увагу на той факт, що діти і підлітки є потенційними жертвами незаконного контенту, наприклад, отримуючи і розміщуючи картинки або відео, що зображують жорстоке поводження з дітьми.

Відсутність перевірки контенту: враховуючи, що контент, що отримується з інтернету, не проходить перевірки незалежними експертами, важливо, щоб підлітки навчилися підходити до контенту критично і не брали на віру все, що їм доводиться в ньому читати. Призначений для користувача контент, характерний для середовища Веб 2.0, часто може бути неповним, упередженим або неточним. Молоді потрібно знати, що небезпечно вірити всьому, що їм доведеться прочитати в онлайн.

Підбурювання до нанесення шкоди: у мережі є безліч веб-сайтів, які підбурюють користувачів до нанесення шкоди самим собі (це веб-сайти, що пропагують самогубство, анорексію або сектантство). За

наявності Веб 2.0 і нових можливостей з розміщення користувацького контенту росте ризик зазнати впливу контенту, підбурюють до нанесення шкоди самому собі. Зокрема, діти і підлітки часто не в змозі реально оцінити небезпеку ризиків, які містяться в інструкціях, розміщених на подібних веб-сайтах.

Порушення прав людини/дифамація: враховуючи анонімність інтернету, легко поширювати пропаганду, спрямовану проти певних груп населення або окремих осіб. Більш того, можна припустити, що люди ведуть себе інакше в онлайн, коли їм не потрібно стикатися віч-на-віч зі своїми противниками або жертвами і не потрібно відповідати безпосередньо за свою поведінку. Таким чином, ризик порушення прав людини і можливість стати жертвою дифамації з набагато більшою ймовірністю виникає у віртуальному середовищі, ніж в реальному житті. Крім того, дифамаційний контент шкідливий для дітей і підлітків, які можуть потрапити під вплив тенденційної інформації.

Невідповідна для дітей рекламна і маркетингова інформація: чи не призначена дітям реклама несе в собі ризик отримання і перегляду реклами товарів і / або послуг, які не підходять дітям (наприклад, пластична хірургія). Що більше приватної інформації видають користувачі (ім'я, вік, стать), то більшою є ймовірність того, що вони почнуть отримувати рекламу або запрошення взяти участь в лотереях. Оскільки діти часто не розуміють, до яких наслідків може призвести їх бажання надрукувати своє ім'я на якомусь бланку або в урізанні в інтернеті, вони піддаються серйозному ризику. З урахуванням великої популярності мобільних телефонів серед дітей і підлітків слід звернути особливу увагу на цей додатковий канал отримання рекламної інформації.

Недоторканність приватного життя: після появи в інтернеті контент може швидко поширюватися по всьому світу і залишатися в інтернеті необмежений час. Користувачі, діти і підлітки особливо, не усвідомлюють коротко- і довгострокових наслідків розміщення текстів і картинок, які згодом вони не захочуть бачити у відкритому доступі. Дані, збережені на сервері або на платформі, легко можуть стати доступними для різних людей, а самі автори цих повідомлень можуть не підозрювати, наскільки незахищеними стають їхні персональні дані. Працюючи в інтернеті, люди повинні розуміти особливості цього середовища.

Порушення авторських прав: порушення авторських прав — це ризик, часто пов'язаний з поведінкою самих користувачів. Незалежно від того, навмисно або мимоволі відбулося порушення авторських прав, правовласник може вважати це порушення запозиченням і вимагати покарання порушників.

Шкідлива порада: форуми, блоги й інші контактні галузі інтернету надають користувачам платформу для обміну інформацією та порадами. Цей вид допомоги може бути цілком корисним, але може сприяти контактам з невідповідними і навіть шкідливими радниками. Ризик отримання шкідливої ради, зокрема для дітей і підлітків, вище на соціальних платформах і в інших додатках Веб 2.0, ніж на постійних веб-сайтах.

Розкрадання персональних даних: оволодіння електронними ідентифікаційними даними людини в інтернеті (ім'ям користувача і паролем) з метою здійснення комерційного або іншого шахрайства заради отримання вигоди називається розкраданням персональних даних. Розкрадання персональних даних являє собою зростаючий ризик через зростання числа віртуальних ідентифікаційних даних і людей, які працюють в онлайн, особливо людей, які користуються персоналізованими послугами.

Крадіжка грошей / фішинг-шахрайство: фішингом називається процес отримання секретної інформації про особисті банківські рахунки, зокрема особистих ідентифікаційних номерів (PIN) і індивідуальних номерів угоди (TAN) з наміром зняти гроші з рахунків громадян в банках. Молоді люди не звикли відрізнити помилкові веб-сайти від справжніх і розкривають свої банківські дані.

Шахрайство в торгівлі: шахрайство в торгівлі відбувається тоді, коли продавці прикидаються, що продають товари або послуги, які після здійснення оплати або не мають раніше заявлених характеристик, або не доставляються покупцеві взагалі. Воно також є наслідком розкрадання персональних даних або фішингу. Іншим джерелом шахрайства в торгівлі може бути продаж цифрових послуг (наприклад, ринг-тонів) за неіснуючою й неадекватною ціною, часто прив'язаною до постійної реєстрації для послуги, яка не входила в наміри покупця. У більшості випадків користувачі (підлітки і діти особливо) не усвідомлюють наслідків, пов'язаних з укладенням таких контрактів в онлайн.

(«Youth Protection Roundtable Tool Kit — Stiftung Digitale Chancen 2009».)

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ — це сукупність злочинів, що вчиняються за допомогою комп'ютерної системи або комп'ютерної мережі чи мережі електрозв'язку, у межах комп'ютерної системи або комп'ютерної мережі чи мережі електрозв'язку, чи проти комп'ютерної системи або комп'ютерної мережі чи мережі електрозв'язку.

Поняття про кіберзлочини дослідники переважно розглядають з двох аспектів:

Кіберзлочин у вузькому сенсі (комп'ютерний злочин): будь-яке протиправне діяння, вчинене за допомогою електронних операцій, метою якого є безпека комп'ютерних систем і оброблюваних ними даних.

Кіберзлочин у широкому розумінні (як злочин, пов'язаний з комп'ютерами): будь-яке протиправне діяння, вчинене за допомогою чи пов'язане з комп'ютерами, комп'ютерними системами або мережами, включаючи незаконне володіння і пропозицію або розповсюдження інформації за допомогою комп'ютерних систем або мереж.

В Україні до кіберзлочинів відносять порушення авторського права і суміжних прав, шахрайство, незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками й іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення; ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів, незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю.

Кіберзлочини як загроза для кожного

Об'єктом кіберзлочинів може стати будь-який користувач інтернету. Найпоширенішими видами таких злочинів є:

Кардинг — використання в операціях реквізитів платіжних карт, отриманих зі зламаних серверів інтернет-магазинів, платіжних і розрахункових систем, а також із персональних комп'ютерів (або безпосередньо, або через програми віддаленого доступу, «трояни», «боти»).

Фішинг — вид шахрайства, відповідно до якого клієнтам платіжних систем надсилають повідомлення електронною поштою нібито від адміністрації або служби безпеки цієї системи з проханням вказати свої рахунки та паролі.

Вішинг — вид кіберзлочинів, у якому в повідомленнях міститься прохання зателефонувати на певний міський номер, а під час розмови запитуються конфіденційні дані власника картки.

Онлайн-шахрайство — несправжні інтернет-аукціони, інтернет-магазини, сайти та телекомунікаційні засоби зв'язку.

Піратство — незаконне розповсюдження інтелектуальної власності в інтернеті.

Кард-шарінг — надання незаконного доступу до перегляду супутникового та кабельного TV.

Соціальна інженерія — технологія управління людьми в інтернет-просторі.

Мальваре — створення та розповсюдження вірусів і шкідливого програмного забезпечення.

Протиправний контент — контент, який пропагує екстремізм, тероризм, наркоманію, порнографію, культ жорстокості і насильства.

Рефайлінг — незаконна підміна телефонного трафіку.

Існує кілька порад щодо того, як вберегти себе від кіберзлочинів:

- створення надійних паролів, захист інформації та періодична їх зміна;
- поінформованість про розповсюджені прийоми, які використовують злочинці для того, щоб розпізнавати їх;
- захист пристроїв, встановлення антивірусних програм;
- використання захищених мереж;
- перевірка своїх облікових записів;
- використання інструментів конфіденційності та безпеки Google чи інших браузерів.

Кіберзлочини як загроза державі

Питання кіберзлочинності є надзвичайно важливим на державному рівні. Найчастіше під ударами кібератак опиняються об'єкти критичної інфраструктури: енергетичні об'єкти, транспорт та банківський сектор. Вартість захисту зазвичай у 10 разів дорожча за саму атаку.

Тож протидія кіберзлочинності та рівень кібербезпеки на сьогодні є одним із пріоритетних напрямків в політиці країни. Але для комплексної боротьби з цією проблемою потрібні спільні зусилля держави, громадян і міжнародної спільноти.

Методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності

Варіант А. Використовуючи інтернет, вивчіть, у чий власності перебувають і як контролюються найбільші медіакомпанії і державні монополії. Перелічіть їх основні холдинги. Який вплив може надати право власності цих організацій на доступ і вибір інформації, і свободу самовираження? Які існують закони своєї країни, що регулюють право власності на медіа і контроль над ними?

Варіант Б. Використовуючи ресурси інтернету, вивчіть приклади контролю над діяльністю найбільших медіакомпаній і урядових монополій залежно від форми власності. Який вплив може мати власність на доступ, вибір і свободу вираження?

Варіант В. Групова робота. Кожна група обговорює, що цікавить молодь в інтернеті, і складає список не менш ніж з 5 основних видів роботи молоді в інтернеті. Попросіть учнів ранжувати ці види роботи згідно з їхньою важливістю за шкалою від 1 до 5. Кожна група повинна потім представити результати свого обговорення й пояснити, чому вони склали саме такий список, і що вплинуло на їхнє рішення.

Порівняйте результати, представлені групами, з фактичними даними. Обговоріть їх. Чи зробили ви якісь відкриття в ході виконання цього завдання? Чи є статистика з використання інтернету у вашому регіоні або країні?

Якщо ні, то чому? Обговоріть, як можна змінити ситуацію.

Як ви думаєте, чи не варто державним органам вжити заходів для забезпечення більшої безпеки віртуального світу? Чому так і чому ні?

Варіант Г. Дискусія. Чи згодні ви з тим, що настав час пожертвувати в деякій мірі недоторканістю приватного життя? Які можуть бути наслідки? Чому, на вашу думку, інтернетом неможливо і небажано управляти, як телебаченням або радіо? Що могло б статися, якби інтернет контролювався однією країною або регіоном світу?

Варіант Д. Бесіда. Як ви гадаєте, ми маємо більше шансів зіткнутися зі зневажливим ставленням до людини в офлайн чи онлайн? Чому?

ВІДПОВІДІ МОЖУТЬ БУТИ ТАКИМИ:

Люди, що використовують мову ненависті, часто залишаються анонімними. В інтернеті можна це зробити дошкульніше і залишитися безкарним, тоді як в реальному житті ситуація може скластися по-різному.

Варіант Е. Яку відповідь ви дасте на такі електронні листи. Обґрунтуйте чому.

Лист 1

«Привіт! Мене звали Сашко. Мені 15 років. Я живу в Києві. Шукаю друзів по листуванню. Я люблю комп'ютерні ігри, читати книжки, дивитися телевизор. Я мрію подорожувати. Хочу побувати в Лондоні».

Лист 2

«Привіт! Мене звали С. Я хочу з тобою познайомитися. Мені 30 років. Я живу в Сполучених Штатах Америки. Маю власну фірму. У мене свій двоповерховий будинок. Я збираюся відвідати Україну. Може, ми зустрінемося? Надішли мені свою фотокартку та адресу».

Лист 3

«Всім!!! Наша організація займається збиранням коштів для потерпілих від повені в N. Ми купуємо їжу, теплі речі для тих, хто втратив домівки. Не будьте байдужими до чужого горя! Хто скільки може. Наш рахунок № 123456789. Вдячні діти вас ніколи не забудуть. Дякуємо».

Варіант Є. Національна бібліотека України для дітей розмістила «ПРАВИЛА інтернет-БЕЗПЕКИ і інтернет-ЕТИКИ ДЛЯ ДІТЕЙ і ПІДЛІТКІВ». Які нові пункти ви б додали або доповнили вже надані?

Ніколи не давайте приватної інформації про себе (прізвище, номер телефону, адресу, номер школи) без дозволу батьків.

Якщо хтось говорить вам, надсилає вам, або ви самі віднайшли у мережі щось, що бентежить вас, не намагайтеся розібратися в цьому самотійно. Зверніться до батьків або вчителів — вони знають, що треба робити.

Зустрічі в реальному житті із знайомими по інтернет-спілкуванню не є дуже гарною ідеєю, оскільки люди можуть бути дуже різними в електронному спілкуванні і під час реальної зустрічі. Якщо ж ви все-таки хочете зустрітися з ними, повідомте про це батьків, і нехай вони підуть на першу зустріч разом з вами.

Не відкривайте листи електронної пошти, файли або Web-сторінки, отримані від людей, яких ви реально не знаєте або не довіряєте.

Нікому не давайте свій пароль, за виключенням дорослих вашої родини.

Завжди дотримуйтесь сімейних правил інтернет-безпеки: вони розроблені для того, щоб ви почували себе комфортно й безпечно в мережі.

Ніколи не робіть того, що може коштувати грошей вашій родині, окрім випадків, коли поруч з вами батьки.

Завжди будьте ввічливими в електронному листуванні, і ваші кореспонденти будуть ввічливими з вами.

В електронних листах не застосовуйте текст, набраний у ВЕРХНЬОМУ РЕГІСТРІ — це сприймається у мережі як крик, і може прикро вразити вашого співрозмовника.

Не надсилайте в листі інформації великого обсягу (картинки, фотографії тощо) без попередньої домовленості з вашим співрозмовником.

Не розсилайте листи з будь-якою інформацією незнайомим людям без їхнього прохання — це сприймається як «спам», і звичайно засмучує користувачів мережі.

Завжди поведіться у мережі так, як би ви хотіли, щоб поводитися з вами!

Варіант Ж. Розгляньте одну із соціальних мереж і на прикладі визначте у бесіді її особливості. Заповніть таблицю «Відмітні особливості соціальної мережі».

Відмітні особливості соціальної мережі:

1) створення особистих профілів, у яких часто потрібно вказати місце навчання та роботи, хобі, життєві принципи тощо;

2) надання практично повного спектра можливостей для обміну інформацією (розміщення фотографій, відеозаписів, текстових записів (у режимі блогів або мікроблогів), організація тематичних спільнот, обмін особистими повідомленнями тощо);

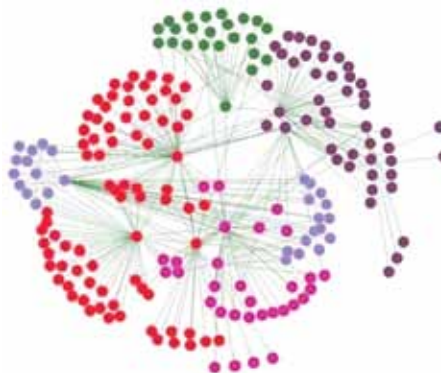
3) можливість задавати і підтримувати список інших користувачів, з якими є деякі відносини.

Запитання

- Які соціальні мережі популярні серед учнів класу?
- Чому саме ці мережі?

Варіант З. Запитання

Як ви розумієте цю схему соціальної мережі?

Варіант І. Бесіда за запитання

Як би ви пов'язали цей малюнок і таблицю? Чому саме так ви думаєте?

Головною думкою має прозвучати зацікавленість у кількості користувачів, що підвищує можливість отримати більший прибуток через, наприклад, рекламу.

Назва соціальної мережі	Зареєстровані користувачі у 2014 р.	Початок роботи мережі	Країна
Facebook	1.4 млрд	2004	
YouTube	1 млрд	2005	
Tencent QQ	784+ млн	2003	
Google+	500+ млн	2011	
Tumblr	140+ млн	2007	
Twitter	500+ млн	2006	
LinkedIn	200+ млн	2003	
Tencent Qzone	623+ млн	2005	
Sina Weibo	500+ млн	2009	
ВКонтакте	230+ млн	2006	
Однокласники	205+ млн	2006	
Renren	160+ млн	2005	
Badoo	182+ млн	2006	

Варіант ІІ. Заповнення таблиці.

Завдання. У таблицю під номерами занести позитивні й негативні фактори використання інтернету (у таблиці вже вказані правильні відповіді).

Позитивні фактори	Негативні фактори
1, 3, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 16	2, 4, 7, 9, 15

Викладач розміщає на дошці «плюси» і «мінуси» використання інтернету в перемішаному вигляді.

1. Інтернет — безцінне сховище людського досвіду і корисної інформації. 2. В інтернеті є сайти з однією тільки рекламою. 3. Інтернет — необмежене спілкування, що включає листування, голосове спілкування, відеозв'язок. 4. У деяких сегментах інтернету є цензура. 5. Інтернет — місце, де можна висловитися, проконсультуватися, поділитися з людьми досвідом. 6. Створювати сайти в інтернеті останнім часом стало неймовірно просто. 7. Інтернет часто забирає більше часу, ніж потрібно

там проводити. 8. В інтернеті можна скачувати й розміщувати ігри, фотографії, мелодії, пісні, відео, документи. 9. В інтернеті діє небачена кількість заражених і злочинних сайтів. 10. В інтернеті можна рекламувати свою корпорацію, займатися бізнесом, брати участь в торгах, аукціонах, грати на біржах. 11. Інтернет дає можливість навчатися. 12. В інтернеті можна заробляти. 13. В інтернеті можна стежити за останніми новинами у світі й у своїй країні. 14. В інтернеті можна широко само-реалізуватися. 15. У деяких країнах ціни на Інтернет непомірно завищують. 16. Інтернет-магазини дають змогу продати чи придбати будь-які речі.

Проводиться обговорення.

Коментар

Сучасне інформаційне суспільство характеризується зростанням ролі інтернету в житті людей. Значна кількість інформації пов'язана з авторськими медіаторами, які становлять приватну власність і вимагають відповідного ставлення до них. Дуже часто через особливості функціонування інтернету, а саме: анонімність користувачів, екстериторіальний характер, свободу та швидкість поширення інформації — порушення авторських прав стало настільки буденним і поширеним явищем, що особа, вчиняючи протиправні дії, просто не усвідомлює їх сутності, а навпаки гадає, що діє в рамках закону. Тому варто пам'ятати про приватність та конфіденційність у віртуальному світі і дотримуватися законодавства про авторські і суміжні права. Крім того, однією з найважливіших проблем інтернету є безпека та етика поведінки в мережі, яка базується на дотриманні прав людини, зокрема в інтернеті. Кожна людина має нести відповідальність за створені і поширені власні медіаповідомлення. Якщо дії людей порушують законодавство у цій сфері, вони вважаються кіберзлочинами. Варто пам'ятати, що особливі ризики стосуються неповнолітніх осіб. Дотримання ними правил безпечної поведінки зменшить ризик під час роботи в мережі.

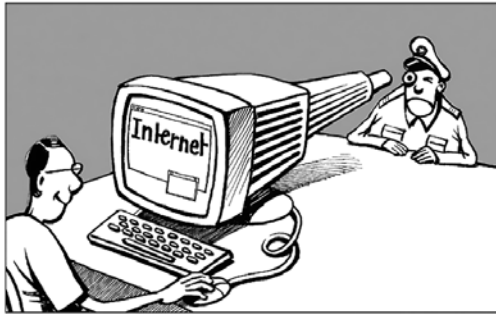
Рефлексія

1. Які медіатори, медіапродукцію можна розповсюджувати безкоштовно в Інтернеті?
2. Що таке «піратство» в інтернеті?
3. Поясніть, як ви розумієте такі вислови:
 - Інтернет несе читачеві тонни сміття і крупинки золотого піску, і вміння вибрати найціквіше стає дуже затребуваним талантом.
 - Інтернет — щось настільки величезне, могутнє і безглузде, що для деяких він став ідеальним заміником життя.
 - Інтернет — найбільша у світі бібліотека, де всі книжки розкидані по підлозі.
4. Складіть 3–5 речень на тему «Мобільний телефон у моєму житті» або «Соціальні мережі у моєму житті» (на вибір).
5. Як би ви прокоментували цю інфографіку телеканалу «Еспресо ТВ»?

6. Придумайте заголовки під малюнками.
Поясніть, як ви розумієте подані зображення.

7. Перелічіть ризики, пов'язані з онлайн-контентом.

Джерела

1. Батьки, діти та медіа: путівник із батьківського посередництва / О. Волошенюк, О. Мокрогуз; За ред. В. Іванова, О. Волошенюк. — К.: ЦВП, АУП, 2017. — 79 с.
2. Больц Н. Абетка медіа / За загал. ред. В. Ф. Іванов; Переклад з нім. В. Климченка. — Київ: АУП, Центр вільної преси, 2015. — 177 с.
3. Вступ до новинної грамотності. Навчальна програма з інтегрованого мистецтва слова і журналістики для учнів середньої школи [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.aup.com.ua/book037/>
4. Довідник. Журналістика та медіа: Енциклопедія / Зігфрід Вайшенберг, Ганс Й. Кляйнштойбер, Бернгард Пьорксен. — К.: ЦВП, АУП. — 529 с.
5. «Закладики» — посібник з протидії мові ненависті онлайн через освіту з прав людини. Переглянуте видання, 2016. [Електронний ресурс] — http://www.dsmsu.gov.ua/media/2016/02/08/20/BookmarksEN2016_Book_ua.pdf
6. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін: Посібник для вчителя. За ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза — К.: Центр вільної преси, Академія української преси, 2016. — 201 с.
7. Медіаграмотність та критичне мислення в початковій школі: посібник для вчителя / Бакка Т., Голощанова В., Дегтярєва Г., Євтушенко Р., Іванова І., Крамаровська С., Мелещенко Т., Шкрєбець О. / За редакцією Волошенюк О., Дегтярєвої Г., Іванова В. — К.: ЦВП, АУП, 2017 — 196 с.
8. Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства: посібник для вчителя / Т. Бакка, О. Бурім, О. Волошенюк, Р. Євтушенко, Т. Мелещенко, О. Мокрогуз; За ред. В. Іванова, О. Волошенюк. — К.: ЦВП, АУП, 2016. — 243 с.
9. Медіаграмотність: Підручник для вчителів / Сінді Шейбе, Фейз Рогоу/ Перекл. з англ. С. Дьома; за загал. ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк. — К.: Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2017. — 319 с.
10. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник для студентів педагогічних коледжів / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. — Київ: Центр вільної Преси, 2014. — 352 с.

11. Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд / Іванов В., Волошенюк О., Кульчинська Л., Іванова Т., Мірошніченко Ю. — 2-ге вид., стер. — К.: АУП, ЦВП, 2012. — 58 с.
12. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. — Київ: Центр вільної преси, 2012. — 352 с.
13. Медийная и информационная грамотность: программа обучения педагогов. [Електронний ресурс] / <http://ru.iite.unesco.org/publications/3214706/>
14. Мокрогуз О. П. Роль мультимедійних засобів у формуванні інформаційної компетентності / О. П. Мокрогуз — Харків : «Основа», 2017 — 95 с.
15. Мокрогуз О. П., Коропатник О. П. Медіаосвіта для вчителя суспільних дисциплін / О. П. Мокрогуз, О. П. Коропатник — Х.: «Основа», 2015. — 108 с.
16. «Не потони в інформаційному дощі» : навчання медіаграмотності громадян : посібник для тренерів. — К., 2016. — 200 с [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.aup.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/Citizen-Media-Literacy_TrainersManual_ua.pdf
17. Основи медіаграмотності 8 (9) клас: Навчально-методичний посібник для вчителя. Плани-конспекти уроків / О. В. Волошенюк, Г. А. Дегтярьова, П. О. Коваленко, О. П. Мокрогуз, за ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк, О. П. Мокрогуза. — АУП, Центр вільної преси, 2014. — 190 с.
18. Освіта в сфері прав людини в Інтернеті. Методичний посібник. Мурашкевич О. А., Черних О. О. — К.: ВАІТЕ. 2015. — 70 с.
19. Практична медіаграмотність. Посібник для бібліотекарів. — Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2015.
20. Практична медіаосвіта: авторські уроки. Збірка / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна та В. В. Літостанського. — Київ: АУП, Центр вільної преси, 2013.
21. Посібник з прав людини для інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.inau.org.ua/166.3115.0.0.1.0.phtml>

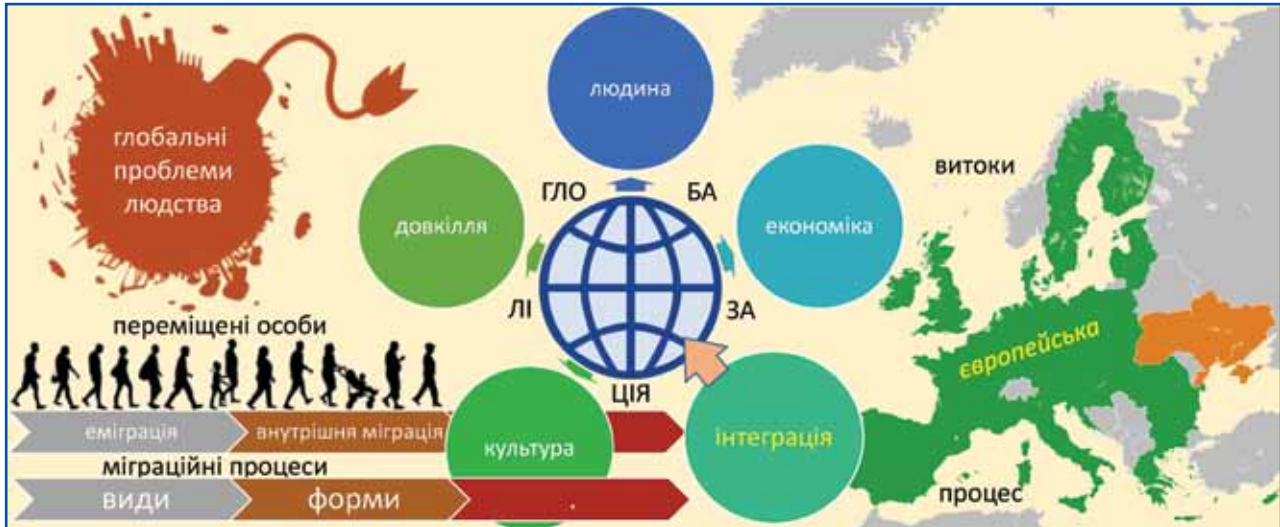
Розділ 7

УКРАЇНА, ЄВРОПА, СВІТ

ТЕМА 1

ІНТЕГРАЦІЯ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Мета заняття:

сформувані розуміння процесів інтеграції і глобалізації та глобальних проблем людства; проаналізувати міграційні процеси

Вміння і навички:

тлумачить зміст процесів інтеграції та глобалізації; порівнює вплив глобалізаційних процесів на економіку, культуру, довкілля, людину; характеризує глобальні проблеми людства; демонструє особисте ставлення щодо процесу європейської інтеграції; аналізує міграційні процеси; тлумачить види та форми сучасної міграції.

Ставлення і цінності:

розуміє, що в глобалізованому світі особистість отримує широкі можливості для розвитку і збагачення, проте може втратити частину національної ідентичності; є прихильником європейської інтеграції; висловлює переконання, що для України єдиноможливим шляхом розвитку є європейський: європейська політика сусідства, східне партнерство.

Ключові слова і поняття:

інтеграція

глобалізація

європейська інтеграція

міграційні процеси

внутрішня міграція

еміграція

переміщені особи

Мотивація до вивчення теми:

По-перше, ми живемо в глобалізованому, значною мірою інтегрованому, стандартизованому, водночас небезпечному світі. Викликами для сучасної України, на наш погляд, є наявність більше мільйона переселенців, тобто внутрішніх мігрантів і величезна кількість (за різними оцінками від 5 до 10 млн) зовнішніх мігрантів, які вже виїхали в інші країни та ще більшої кількості молоді, яка прагне навчатися й жити за кордоном. Нам треба зрозуміти, чому люди прагнуть виїхати зі своєї Батьківщини і як можна зацікавити їх залишитися і розбудувувати свою країну.

По-друге, ми маємо розібратися, якою мірою глобальні проблеми людства стосуються українців, як ми маємо їх сприймати та з ними боротися.

Поняття інтеграції та глобалізації

Для сьогоденних міжнародних відносин притаманні нові кількісні та якісні характеристики. Це стосується насамперед політичної та економічної сфери. Основні форми господарських зв'язків у світі, міжнародна торгівля, рух капіталів, міграція населення і трудових ресурсів, транснаціональна діяльність, акції міжнародних організацій, нарешті, загальні інтеграційні процеси у світі досягли небачених раніше масштабів. Змінилися їхнє місце і роль у розвитку сучасного суспільства. Тому для нас важливі дві світові тенденції — *інтеграція та глобалізація*.

Міжнародна інтеграція — це якісно новий етап розвитку і форма прояву інтернаціоналізації політичного та економічного життя, що передбачає зближення і взаємоприспосовування, переплетення всіх основних структур національних держав. Міжнародну інтеграцію визначають і як відносини, і як процес, відсутність будь-якої форми дискримінації іноземних партнерів. У цьому контексті міжнародна інтеграція виступає як найвищий рівень розвитку міжнародних відносин.

Глобалізація — це поширення економічних, політичних і культурних процесів за межі держав і формування на цій основі нової цілісності світового простору. Глобалізація — процес всесвітньої економічної, політичної і культурної інтеграції та уніфікації.

Вплив глобалізаційних процесів на економіку, культуру, довкілля, людину.

Глобалізація — це об'єктивний процес, який носить системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства. У результаті глобалізації світ стає більш пов'язаним і більш залежним від усіх його суб'єктів.

Глобалізація визначається кількома факторами:

- процесами інтернаціоналізації **економічного життя**: вільним поєднанням капіталів, товарів, взаємодією національних економік у господарській діяльності. Основними провідниками цього процесу є транснаціональні компанії (ТНК), міжнародні банки й інші фінансові структури;
- стандартизацією, а також зближенням і злиттям **культур різних країн**;
- проблемами **навколишнього середовища**, які вийшли за кордони національних держав. Водночас вичерпання ресурсів і екосистем народило новий феномен «біженців довкілля» і зробило вірогідно можливим зіткнення між державами і народами за джерела прісної води, енергетичні й інші ресурси. Вирішення цих проблем вимагає координації зусиль світового співтовариства;
- проблемами **безпеки** перед загрозою ядерної війни, міжнародного тероризму і злочинності;
- **революцією у засобах комунікацій**: створенням всесвітньої сітки телебачення, інтернету, розвитком туризму, інформаційно-культурних обмінів.

Наслідки глобалізації для розвитку різних країн є неоднозначними. Загострюється протиріччя між універсалізацією (гомогенізацією) суспільного життя і прагненням народів зберегти свою самобутність. Утвердження єдиної ринкової моделі, демократичних інститутів та цінностей поширюється на культуру і стиль життя. Люди споживають одні й ті самі товари та інформацію. Наприклад, відомо, що три четвертих фільмів, які дивляться у різних країнах світу в кінотеатрах та на відеокаセットах, є американського виробництва. Символом гомогенізації культури став «Макдональдс», який має філії більш ніж у 100 країнах. Не всі народи виявилися згодними з подібною культурною експансією Заходу. Тому багато народів, у цілому прийнявши ринкову модель, намагаються зберегти свою самобутність і культурну ідентичність.

Відбувається гео економічне розмежування світу: поглиблення розриву за техніко-економічними показниками і рівнем життя Півночі (розвинуті країни) і Півдня (країни «периферії»). Про поляризацію світового співтовариства говорять такі цифри: на початку ХХІ ст. понад 80 % світового ВВП присвоювалося двадцятьма чотирма країнами, у яких проживало менше 14 % населення світу. Нерівність, яка ділить світ, проявляється у сфері освіти, наприклад, 78 % населення Ефіопії, Танзанії, Бангладеш, Конго є неграмотними або напівграмотними. Для деяких дослідників і політиків країн, що розвиваються, подібна маргіналізація «периферії» світової системи є безпосереднім наслідком глобалізації. З їхнього боку звучать протести щодо подібної моделі міжнародних економічних зв'язків і передбачення конфлікту між «бідним» Півднем і «багатою» Північчю. Це створює основу для виникнення різноманітних антиглобалістських рухів.

Витоки та процес європейської інтеграції

Концепція і практика розбудови Європейського Союзу базується на трьох базових принципах. Перший принцип полягає у тому, що інтеграція є засобом, а не метою. Це означає, що інтеграція передбачає взаємну користь і є не панацеєю, а важливим інструментом для вирішення соціально-політичних проблем. Другий принцип євроінтеграції — поступовість і рух «крок за кроком»: зона вільної торгівлі — митний союз — спільний ринок — валютний союз з єдиною грошовою одиницею та спільною економічною, грошово-кредитною та валютною політикою країн-учасниць. Третій принцип — інтеграція вимагає адекватного механізму, який дав би змогу, з одного боку, сприяти існуючі протиріччя як джерело подальшого розвитку об'єднаних процесів, а з іншого, приймати збалансовані стосовно інтересів різних країн рішення та доводити їх до втілення у життя.

Усі три принципи були задекларовані у концепції європейського будівництва, що була розроблена Ж. Моне і викладена у Декларації Шумана від 9 травня 1950 року. Еволюційну модель поступової, не обмеженої певними рамками чіткої і загальної концепції інтеграції на шляху до європейської єдності прийнято називати «методом Ж. Моне».

Відомий теоретик європейської інтеграції Ф. Бродель виокремлював *три підстави та три складові європейської єдності*.

Підстави:

- у *духовному плані* — християнство, гуманізм та наукову думку, яка до XIX століття була синонімом світової;
- в *економічному плані* — індустріальну революцію, яка охопила згодом увесь світ;
- у *політичному* — еволюцію від поняття свобод у сенсі привілеїв тих чи інших громад до поняття свободи у сенсі античної формули «будь-яка людська особистість є священною», яка й стала наріжним каменем ліберальної ідеології та ідеалом європейської політичної культури.

Європейський Союз утворився у 1967 р. на базі злиття органів трьох раніше самостійних регіональних організацій, створених шестіркою провідних європейських країн — ФРН, Францією, Італією, Нідерландами, Бельгією і Люксембургом:

- 1) Європейського об'єднання вугілля і сталі (договір укладений у 1951 р., набув чинності в 1952 р.);
- 2) Європейського економічного співтовариства (Римська угода про створення ЄЕС укладена в 1957 р., набула чинності в 1958 р.);
- 3) Європейського співтовариства з атомної енергії (договір набув чинності в 1958 р.).

До 1 листопада 1993 р. провідне інтеграційне угруповання західноєвропейських країн називалось Європейським співтовариством. З 1 листопада 1993 р. після набуття чинності Маастрихтських угод офіційна назва цього угруповання стала *Європейський Союз*. Розвиток інтеграції в рамках Європейського Союзу пройшов усі необхідні етапи: від зони вільної торгівлі до економічної і валютної спілки.

У даний час Європейський Союз включає 27 країн та веде переговори про укладання асоціації з Україною, Молдовою та ін.

Механізм функціонування ЄС базується на політико-правовій системі управління, яку складають наднаціональні або міждержавні органи та елементи національно-державного регулювання. Держави Європейського Союзу створили спільні інституції, яким делегували частину своїх національних повноважень так, що рішення в певних сферах загальних інтересів можливо ухвалювати демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні, термін «європейська інтеграція» інколи коротко розшифровують як «усуспільнення суверенітетів». У цьому сенсі європейську інтеграцію прийнято визначати як зближення на добровільній і мирній основі суспільств, держав і економік, яке виходить за межі існуючих до цього часу національних, політичних та економічних кордонів.

Міграційні процеси

Міграція — це процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп: переміщення в інший регіон країни або в іншу країну. Міграцією є також переїзд для проживання із села в місто і навпаки.

Зазвичай, розрізняють міграцію міжнародну (тобто переїзд з однієї держави в іншу) і внутрішню (переїзд у межах однієї країни). Обидва види міграції вважаються природними і нормальними до

певних меж. У тому випадку, якщо кількість мігрантів перевищує певний рівень (він є різним для різних країн і регіонів), міграція стає надлишковою, і її розглядають як негативне явище. Надлишкова міграція може призвести до зміни демографічного складу регіону (наприклад, виїзд молоді і «старіння» населення, перевага чоловіків або жінок у регіоні), до нестачі, або навпаки, до надлишку робочої сили, до неконтрольованого зростання міст, негативних змін у культурі регіону й багатьох інших наслідків.

Міждержавна міграція населення і трудових ресурсів з'являється за наявності значного контрасту в рівнях економічного і соціального розвитку та темпах природного демографічного приросту країн, які приймають і віддають робочу силу.

У сучасних умовах міграція населення і трудових ресурсів перетворилася на постійний, неминучий і дуже складний процес. Щорічно у світі з країни в країну переїжджає близько 20 млн осіб. Міжнародну міграцію висококваліфікованих кадрів називають «витоком умів». Вона є сьогодні серйозною проблемою для більшості країн, що розвиваються.

Відповідно до розробленої Міжнародною організацією праці (МОП) класифікацією сучасна міжнародна трудова міграція підрозділяється на **5 основних типів**:

- 1) працюють за контрактом, у якому ясно встановлений термін перебування в приймаючій країні. Це насамперед сезонні робітники, які приїжджають на збирання врожаю, а також некваліфіковані або малокваліфіковані працівники;
- 2) професіонали, що відрізняються високим рівнем підготовки, наявністю відповідного рівня освіти і практичного досвіду роботи;
- 3) нелегальні іммігранти — це іноземці з простроченою або туристичною візою, що займаються трудовою діяльністю;
- 4) біженці — особи, які емігрували зі своїх країн через будь-яку загрозу їх життю та діяльності;
- 5) переселенці — переїжджають на постійне місце проживання. Дана група мігрантів орієнтована насамперед на виїзд у промислово розвинені країни.

До економічних чинників, що визначають міграцію робочої сили, належать такі:

- 1) різні рівні економічного розвитку країн, що впливає на різну вартість робочої сили і призводить до пошуку більш високого заробітку. Наприклад, у Мексиці погодинна оплата праці робітника становить 1,5 долара, тоді як у США праця робітника такої ж кваліфікації оплачується в 5 доларів за годину;
- 2) стан національного ринку праці. У слаборозвинених і густонаселених країнах національний ринок розвивається в умовах хронічного безробіття, що штовхає людей до пошуку роботи в інших країнах;
- 3) структурна перебудова економіки. Так, перехід України до ринкової економіки супроводжувався лібералізацією зовнішньоекономічної діяльності, що призвело до збільшення міжнародного міграційного обороту;
- 4) розвиток науково-технічного прогресу, який супроводжується зростанням потреб у кваліфікованій робочій силі;

5) вивезення капіталу, функціонування транснаціональних корпорацій (ТНК). Корпорації сприяють з'єднанню робочої сили з капіталом, або здійснюючи рух робочої сили до капіталу, або переміщуючи свій капітал у трудонадлишкові регіони.

Позитивні наслідки для економіки в цілому:

- 1) унаслідок припливу іноземних робітників, що володіють високою мобільністю, полегшуються структурні, галузеві й інші зміни в економіці. Іммігранти сприяють омолодженню нації, адже емігрує зазвичай наймобільніша частина населення в найбільш працездатному віці;
- 2) досягається істотна економія коштів на навчання прийнятих робітників і фахівців. Так, наприклад, США за період з 1965 по 1990 р. на сфері освіти і науки заощадили не менше 15 млрд доларів;
- 3) іммігранти розширюють ємність внутрішнього ринку, а зібрані на їх рахунках гроші використовуються для розвитку економіки;
- 4) тимчасово вільні грошові кошти іммігрантів, що зберігаються на рахунках в банках, можуть бути використані для фінансування економіки приймаючої країни ;

5) іммігранти поліпшують демографічну ситуацію, особливо в промислово розвинених країнах Західної Європи, які характеризуються старінням корінного населення;

6) іноземні робітники часто відіграють роль певного амортизатора в разі криз і безробіття, адже їх першими можуть звільнити з роботи.

Вони не забезпечуються пенсіями, медичним страхуванням і не враховуються під час реалізації соціальних програм.

Позитивні наслідки для окремої фірми: імпорт робочої сили сприяє підвищенню конкурентоспроможності товарів приймаючої країни внаслідок зменшення витрат виробництва, пов'язаних з більш низькою оплатою праці іноземних робітників.

Негативні наслідки:

1) цілі галузі економіки (сфера послуг, торгівля, будівництво) за тривалого використання іноземних робітників потрапляють в залежність від їхньої праці. Це спричинює скорочення кількості робочих місць серед корінного населення, збільшує безробіття, у цілому погіршує ситуацію на національному ринку праці;

2) відбувається зниження ціни на національну робочу силу, адже зростає пропозиція робочих на ринку праці, які заповнюють вакансії на низькооплачувану, некваліфіковану роботу;

3) провокуються конфлікти між корінним населенням та іммігрантами;

4) іммігранти досить довго і болісно адаптуються до нових умов життя і трудової діяльності в країні перебування.

Наслідки робочої міграції.

Позитивні для економіки в цілому:

1) еміграція полегшує положення на національному ринку праці, адже експорт робочої сили зменшує тиск надлишкових трудових ресурсів;

2) експорт робочої сили — це безкоштовне для країни-донора навчання працівників — емігрантів новим професійним навичкам, підвищення їх кваліфікації, залучення до нових технологій, передової організації праці;

3) експорт робочої сили — важливе джерело надходження валюти в країні еміграції через перекази мігрантами валютних коштів з-за кордону на підтримку своїх сімей і родичів, що в цілому сприяє поліпшенню їхнього економічного становища;

4) повертаючись на батьківщину, мігранти привозять із собою матеріальні цінності та заощадження, які становлять приблизно таку ж суму, що і їх грошові перекази.

Негативні наслідки:

1) країна втрачає частину трудових ресурсів у найбільш працездатному віці, у результаті чого відбувається старіння трудових ресурсів;

2) губляться кошти, пов'язані із загальноосвітньою і професійною підготовкою емігрантів.

Таким чином, наявність позитивних і негативних наслідків міжнародної міграції робочої сили призводить до необхідності вироблення заходів, що дають змогу забезпечити нормальне функціонування національної економіки цих країн, тобто державної міграційної політики.

Глобальні проблеми сучасності — це проблеми, які є загальносвітовими, такими, що зачіпають інтереси всіх держав і націй, класів, соціальних груп, політичних партій, кожної людини зокрема. Фактично, це сукупність суперечливих процесів, які становлять зміст сучасної кризи світової цивілізації. Ці проблеми створюють загрозу розвитку і навіть існуванню всіх країн світу і потребують для відвернення цих катастрофічних наслідків спільних зусиль.

Учені виділяють два основних джерела виникнення глобальних проблем сучасності:

1) поглиблення суперечностей між людиною та природою, які ведуть до виникнення екологічних, продовольчих, енергетичних, природно-сировинних проблем;

2) розширення зони суперечностей між народами, людьми взагалі, що має наслідком виникнення проблем війни та миру, захисту і розвитку духовного середовища, демографічного розвитку, боротьби із злочинністю, міжнародним тероризмом, поширення небезпечних хвороб тощо.

Існують різні класифікації глобальних проблем людства. Найбільш поширена — класифікація глобальних проблем людства за їх характером:

- проблеми переважно соціально-політичного характеру (відвернення ядерної війни, припинення гонки озброєнь, мирне розв'язання конфліктів, формування ненасильницького миру);
- проблеми переважно соціально-економічного характеру (подолання економічної та культурної відсталості, вирішення проблеми зубожіння, забезпечення ефективного виробництва, розв'язання світової енергетичної, сировинної і продовольчої криз, оптимізація демографічної ситуації, особливо в країнах, що розвиваються; освоєння в мирних цілях космосу і Світового океану);
- соціально-екологічні проблеми (забруднення навколишнього середовища, необхідність раціонального використання природних ресурсів Землі, Світового океану, космосу);
- проблеми людини (забезпечення її основних прав і свобод, подолання відчуженості від природи та політики, держави, демографічна проблема, подолання інфекційних хвороб);
- проблеми захисту й розвитку духовного середовища, національних культур, захист авторських прав, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і проблеми з цим пов'язані.

Цілком очевидним є факт, що вирішення глобальних проблем сучасності полягає у міждисциплінарному підході до цієї проблеми. Першим такий шлях запропонував Володимир Вернадський, котрий створив учення про ноосферу — середовище, у якому живе людина. Суть цього підходу полягає в поєднанні філософських, політичних, природничих та техніко-економічних знань до відповідних сфер людської діяльності. Учений вважав, що людина в сучасному світі повинна мислити планетарно; в основі цього нового мислення є теза щодо рівності людей.

Однак для досягнення такого стану необхідно, щоб всі країни змінили підхід до ведення зовнішньої політики, тобто відмовилися від політики конфліктності та конфронтації і перейшли до глобального співробітництва на засадах визнання пріоритетності загальноцивілізаційних цінностей.

Методика

Варіант А. Під час розгляду понять «інтеграція» і «глобалізація»

Використовуємо метод «*вільний мікрофон*». *Ставимо запитання:* «З чим у вас асоціюються поняття «інтеграція» і «глобалізація»?».

Які речі або явища є символом сучасної глобалізації? Слухачі називають відомі бренди або заклади харчування на зразок «Макдональдса», найбільш популярні фільми тощо. Відповіді підсумовуємо, а далі розглядаємо, у яких сферах життєдіяльності людства відбувається інтеграція і глобалізація.

Варіант Б. Використовуємо метод «*мозковий штурм*»

Викладач просить назвати відомі слухачам світові або регіональні політичні, економічні, військові організації і на фліпчаті записує відповіді слухачів у трьох відповідних колонках. Далі метод «*голос із залу*». Кількість названих організацій буде різною, тому ставимо запитання: «Про що свідчать записи на фліпчаті (які сфери життя ми більше знаємо, або чим більше цікавимося)?» Викладач підбиває підсумки і переходить до другого питання.

2. Вплив глобалізаційних процесів на економіку, культуру, довкілля, людину

Викладач показує презентацію за змістом посібника «*фактори глобалізації*».

Далі дискусійне питання: *Які протиріччя у світі викликає процес глобалізації?*

Робота в малих групах. Варіанти роботи:

Варіант А.

Слухачі діляться на «економістів», «екологів», «соціологів», «культурологів» і кожна група досліджує «свої» протиріччя або негативні наслідки процесу глобалізації, записує їх на аркуші паперу, а потім презентує назагал.

Варіант Б.

Слухачі об'єднуються в малі групи і визначають наслідки процесу глобалізації. Далі викладач просить їх розставити ці наслідки за ступенем важливості від першого до останнього.

Варіант В.

Слухачі об'єднуються в малі групи, їх просять визначити причини антиглобалістичних рухів. Вони обговорюють, записують на аркуші паперу і презентують свої думки.

Витоки та процес європейської інтеграції

Варіант А.

Викладач без коментарів показує презентацію за змістом посібника і пропонує використати метод — *симуляція Маастріхтського засідання європейських країн*.

Слухачі розбиваються на «делегації» провідних країн Європи й обговорюють мету та завдання створення Європейського Союзу, механізм його діяльності та повноважні органи, умови прийому нових членів тощо. Далі загальна дискусія про перспективи ЄС «евроскептики» та «еврооптимісти».

Варіант Б.

Викладач використовує *метод «дорожня карта»*.

Слухачі *поділені на групи*, викладач пропонує завдання для кожної групи: одні мають знайти в гаджетах витоки європейської інтеграції (на яких засадах цей процес будувався), друга група — прослідкувати процес євроінтеграції у другій половині ХХ ст., третя — визначити керуючі органи ЄС та принципи їхнього формування, четверта — стосунки ЄС з іншими міжнародними організаціями та сусідами. Усі презентують результати пошуків на аркушах паперу. Далі загальна дискусія щодо перспектив вступу України до ЄС, які виклики чекають Україну на шляху євроінтеграції.

Варіант В.

Використовуються офіційні документи ЄС. *Метод «займи позицію»*. Слухачі в групах аналізують принципи побудови організації, представництво різних країн, стосунки з іншими організаціями та сусідами, зокрема Україною. Далі загальна дискусія з питання: «Чи потрібно Україні прагнути вступити до ЄС в сучасних умовах?».

Міграційні процеси

Варіант А.

Викладач зачитує або показує визначення, що таке міграція, і пропонує слухачам обговорити цю проблему у форматі *«круглого столу»*. Один зі слухачів буде модератором, а інші будуть висловлювати свої думки стосовно проблеми внутрішньої та зовнішньої міграції, наводити життєві приклади особливо щодо «відтоку мізків». Тема в загальних рисах чи навіть доволі ґрунтовно знайома кожному українцю, тому варто зупинитися на питаннях позитивних й негативних наслідків міграції на економіку та стан суспільства в сучасній Україні. Далі метод *«займи позицію»* з питання: «Чи поїдеш ти в іншу країну вчитися і працювати або будеш розбудовувати свою?». Викладач підбиває підсумки й пропонує слухачам обґрунтувати свій вибір.

Варіант Б.

Метод «Рольова гра». Бажаючі «стають» емігрантами. Спочатку розглядаються етапи, які має пройти людина всередині країни, щоб виїхати за кордон, а потім — що її чекає в країні тимчасового (можливо згодом постійного) перебування. Один — трудовий емігрант, який працює в Росії, друга — в Італії або Португалії, третій у Польщі, четвертий (можливо пара) — у США. «Групи підтримки» допомагають добровольцям підготуватися і розіграти сценки з їхнього життя. Ведучий гри або викладач підбивають підсумки стосовно життя трудових емігрантів в інших країнах і ставлять запитання: «Чи поїдеш ти в іншу країну вчитися і працювати або будеш розбудовувати свою?». За допомогою метода *«займи позицію»* визначають ставлення аудиторії до проблеми еміграції.

Глобальні проблеми сучасності

Викладач доводить до відома слухачів (показує презентацію або розкажує), які класифікації глобальних проблем сучасності існують.

Варіант А.

Метод «броунівський рух». Викладач пропонує слухачам на аркушах паперу написати три глобальні проблеми, які, на їхню думку, найголовніші, починаючи від самої головної. Далі встати з місця і розшукати людину або кількох, які теж вважають цю (ці) проблеми найголовнішими. Об'єднані однією «проблемою» сідають разом і вирішують, як її можна розв'язати, а потім презентують назагал.

Варіант Б.

Метод «акваріум». Троє сідають посеред аудиторії і створюють внутрішнє коло, вони обговорюють, які проблеми найголовніші і шляхи їх вирішення. До них за бажанням приєднуються по черзі інші учасники й пропонують свої варіанти вирішення глобальних проблем. Викладач виступає в ролі модератора й підбиває підсумки.

Варіант В.

Метод «дерево ідей». Викладач показує заздалегідь намальоване на фліпчартері умовне молоде дерево і слухачі прикріплюють до його гілок папірці з написаними проблемами. На другому малюнку — дерево під тягарем проблем зігнулося й засихає, тому терміново потрібно шукати шляхи порятунку, слухачі пропонують їх.

Варіант Г.

Метод «розвантаж корабель». Викладач роздає групам маленькі кольорові аркуші паперу на липучках, показує заздалегідь намальоване на фліпчартері завантажене судно, яке символізує людство, що «загружене» глобальними проблемами. Це судно потрапило у шторм, потрібно назвати зайвий вантаж і викинути його за борт. Слухачі, обрані з кожної групи, підходять до малюнку і прикріплюють поряд (у воді) аркуші з написаними проблемами, яких людство хоче позбавитися. Далі викладач зачитує проблеми і всі обговорюють, чи справді вони глобальні. Чиїх папірців залишиться найбільше — та група перемогла.

Рефлексія

1. Обговоріть у групах, які глобальні проблеми людства є найбільш актуальними для України.
2. Схарактеризуйте основні чинники процесу міграції в Україні та наслідки міграції.
3. Які кроки треба зробити Україні для збереження національних традицій у сучасному глобалізованому світі?
4. Які елементи внутрішньої і зовнішньої політики України наближають її до інтеграції з Європейським Союзом?
5. Зазначте основні етапи створення Європейського Союзу в історичній ретроспективі та висловіть прогноз щодо євроінтеграції України.

Джерела

1. Європейська інтеграція: навч. посіб. / за заг. ред. проф. І.А. Грицака та Д.І.Дзвінчука. — Івано-Франківськ, 2013. — 464 с.
2. Копійка В.В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / за ред. Л.В. Губернського. — К., 2009 — 751 с.
3. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях підруч., К., 2017. — 228 с.
4. Пешко А. Процеси глобалізації та їх вплив на національні економіки // Вісник Національної Академії державного управління при Президенті України. — 2006. № 2. — С.133-138

ТЕМА 2 МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**Мета заняття:**

сформувані розуміння, як діє міжнародне право в царині міжнародних відносин; проаналізувати місце України в системі міжнародних відносин на локальному та глобальному рівнях.

Вміння і навички:

пояснює, як діє міжнародне право; аналізує місце України в системі міжнародних відносин на локальному та глобальному рівнях; оцінює роль урядових і неурядових міжнародних організацій, зокрема НАТО, у справі професійної підготовки українських військових та наданні гуманітарної допомоги; пояснює важливість співпраці з міжнародними організаціями для завершення конфлікту на Донбасі та вирішення проблем мирного населення.

Ставлення і цінності:

виявляє готовність діяти як відповідальний громадянин України та світу, дотримуючись норм міжнародного права; вважає захоплення Криму Росією актом порушення міжнародного права; висловлює переконання в необхідності застосування норм міжнародного гуманітарного права стосовно полонених у ході військового конфлікту на Донбасі та переміщених осіб.

Ключові слова і поняття:

міжнародні відносини

НАТО

особливості міжнародного права

урядові і неурядові міжнародні організації

міжнародне гуманітарне право

місце України в системі міжнародних відносин

захоплення Криму Росією — порушення міжнародного права

військовий конфлікт на Донбасі за участі Росії — порушення міжнародного гуманітарного права щодо мирного населення

Мотивація до вивчення теми:

В Україні питання захоплення Криму та військовий конфлікт на Донбасі за участі Росії — найактуальніші питання внутрішньої і зовнішньої політики. Ми спробуємо розібратись, які норми міжнародного гуманітарного права щодо мирного населення порушені, яку допомогу Україні надають урядові й неурядові міжнародні організації, зокрема НАТО, у справі професійної підготовки українських військових, наданні гуманітарної допомоги переміщеним особам всередині

України, пораненим українським військовим, українським біженцям в інших країнах. Важливо також з'ясувати позицію слухачів щодо отримання підтримки ззовні, оскільки деякі люди вважають, що фінансова та військова допомога призведуть до поступової втрати суверенітету та встановлення зовнішнього управління країною.

Наука дає визначення, що таке міжнародні відносини. Більшість дослідників погоджуються, що міжнародні відносини — це сукупність різноманітних відносин (політичних, економічних, дипломатичних, ідеологічних) між національними державами або групами національних держав, а також створеними ними світовими й регіональними організаціями, у процесі взаємодії яких складається певний світовий або регіональний правовий порядок.

Основними формами міжнародної взаємодії є співпраця, суперництво і конфлікт.

Співпраця здійснюється через участь у різних міжнародних організаційних структурах, через двосторонні й широкомасштабні договори про дружбу і співробітництво. Вона є найперспективнішою, адекватно відповідає геостратегічним інтересам суб'єктів міжнародних відносин і називається **стратегічним партнерством**.

Стратегічне партнерство передбачає найбільш масштабний і взаємовигідний спосіб взаємодії в різноманітних сферах суспільного життя.

Суперництво передбачає мирний характер боротьби між державами за вигідну реалізацію свого національного інтересу, починаючи від поширення своїх капіталів і технологій до розміщення військових баз. Суперництво має місце як серед країн, які перебувають у відносинах стратегічного партнерства, так і у відносинах конфронтації.

Конфлікти на міжнародному рівні виникають тоді, коли не вдається врегулювати несумісні інтереси двох держав або їх груп. Вони можуть виражатися в денонсації договорів, розриві дипломатичних відносин, економічній блокаді, провокуванні внутрішньої дестабілізації шляхом інформаційних диверсій, терористичних актів, військових переворотів, громадянської і міждержавних воєн.

Міжнародне право — це система юридичних принципів і норм договірної і звичаєвого характеру, які виникають у результаті погодження між державою й іншими суб'єктами міжнародного співтовариства й регулюють відносини з метою мирного співіснування. Міжнародне право, як це визнає більшість юристів-міжнародників, є правом міжнародного співтовариства.

Функції міжнародного права:

- **координуюча** — полягає в тому, що за допомогою його норм встановлюють правила поведінки, які є стандартами для всіх держав у їх взаємовідносинах, щоб взаємодіяти сприяючи, а не заважаючи одна одній;
- **регулююча** — полягає в тому, що в нормах і загальноновизнаних принципах держав закріплюються правила, без яких неможливе їх спільне існування та спілкування;
- **забезпечувальна** — полягає в тому, що міжнародне право містить норми, які спонукають держави дотримуватись певних правил поведінки як у мирний час, так і в період війни;
- **охоронна** — полягає в тому, що міжнародне право закріплює механізми, які захищають законні права й інтереси держави та дають змогу спільно (колективно) карати порушників.

Таким чином, міжнародне право стоїть на сторожі мирних інтересів держави й інтересів особистості і передбачає механізми покарання порушників. Як відомо, Росія порушила міжнародне право і анексувала частину території України, а саме — Крим. Міжнародна спільнота не визнала анексії Криму, оскільки такі дії Росії порушили багато норм міжнародного права, і ввела економічні санкції проти країни-агресора. Санкції мають свій ефект і погіршують економічне становище Росії. Однак кардинально ситуацію не змінюють.

В іншій частині України, на Донбасі, завдяки військовій підтримці Росії виник збройний конфлікт: частину території захопили терористичні угруповання, проголосили «незалежні республіки», які не визнають юрисдикцію українських законів і ведуть війну проти української держави.

Активне використання Україною міжнародних форматів (переговори у Женевському та Нормандському форматах, укладання Мінських домовленостей, звернення до Міжнародного суду ООН, прийняття резолюції Ради Безпеки ООН, Парламентської асамблеї ОБСЄ та Парламентської асамблеї Ради Європи, активна участь ОБСЄ у ролі посередника і спостерігача у зоні конфлікту) дало змогу запобігти ескалації збройного протистояння та зупинити активну стадію конфлікту на Донбасі.

Проте військові дії призвели до появи маси біженців — більше мільйона людей покинули свої домівки і перебралися до центральних і західних регіонів України, десятки тисяч перетнули кордони сусідніх країн у пошуках миру і спокою. На непідконтрольній українській владі території залишилися мирні жителі, які з різних причин не змогли евакуюватися і зараз потерпають від зрушень бойовиків. Крім того, певна кількість людей перебуває у т. з. «сірій зоні» на межі військових зіткнень і кожен день життя цих людей перебуває у небезпеці. Тому для таких людей та інших категорій постраждалих від військових дій існує міжнародне гуманітарне право.

Міжнародне гуманітарне право (МГП) — це звід норм, що мають на меті пом'якшити наслідки збройних конфліктів

- МГП накладає на воюючі сторони обмеження, які стосуються засобів і методів ведення війни.
- МГП захищає тих, хто не бере участі чи припинив брати участь у військових діях.
- МГП також називають правом війни або правом збройних конфліктів.

МГП регулює ведення військових дій сторонами конфлікту і надає захист особам, які опинилися в руках ворога. Воно також:

- зобов'язує сторони конфлікту розрізняти комбатантів* та цивільних осіб й утримуватися від нападу на цивільних осіб;
- забороняє або обмежує застосування тих видів зброї, які завдають особливо важких страждань або не дають змогу розрізняти комбатантів і цивільних осіб;
- зобов'язує сторони конфлікту піклуватися про поранених і хворих та надавати захист медичному персоналу;
- зобов'язує сторони конфлікту забезпечувати повагу до людської гідності військовополонених та інтернованих цивільних осіб, даючи змогу, зокрема, відвідувати їх делегатам МКЧХ.

Міжнародне гуманітарне право базується на чотирьох Женевських конвенціях 1949 р. і на трьох Додаткових протоколах до них. Ці документи дають повноваження здійснювати такі види діяльності, як:

- надання допомоги військовослужбовцям, які є поранені, хворі або зазнали корабельної аварії;
- відвідання військовополонених;
- відновлення сімейних зв'язків між родичами, яких роз'єднав військовий конфлікт;
- надання допомоги цивільним особам;
- забезпечення поведінки з особами, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, згідно з його положеннями.

МГП застосовується до всіх сторін конфлікту, незалежно від того, хто його розпочав. Міжнародне гуманітарне право захищає військових, а також тих, хто не бере участі або припинив брати участь у військових діях, наприклад: цивільних осіб, медичний і духовний військовий персонал; військових, які є поранені, хворі або зазнали корабельної аварії; військовополонених й інтернованих цивільних осіб. Визнаючи наявність особливих потреб у жінок і дітей, МГП надає їм додатковий захист.

26 квітня 2017 року Кабінетом Міністрів України прийнято постанову № 329 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні»

МГП також встановлює захист об'єктів, які не мають військового значення, обмежує сторони, що воюють, у виборі засобів і методів ведення війни.

Таким чином міжнародне гуманітарне право має в повному обсязі застосовуватись в Україні.

Значну допомогу в подоланні військового конфлікту в різний спосіб нам надають міжнародні урядові й неурядові організації, зокрема Організація Північноатлантичного договору (НАТО). Якщо до розпаду СРСР НАТО протистояла як військовий союз Організації Варшавського договору, то нині організація виконує функції європейської інтеграції країн Східної і Центральної Європи.

Сьогодні членами НАТО є **29 країн**: Албанія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Угорщина, Франція, Чехія, Литва, Латвія, Естонія, Румунія, Болгарія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Черногорія.

Співпраця з НАТО дає змогу країнам-партнерам наблизити свій військово-промисловий комплекс, організаційну структуру збройних сил, технічні та оперативні-тактичні параметри до стандартів країн Заходу, встановити демократичний контроль над військовими структурами. Слід додати, що членство в НАТО є одним з основних факторів євроатлантичної інтеграції, що забезпечує

країні-члену повноцінну участь у системі європейської безпеки, надійний захист її суверенітету і територіальної цілісності. Водночас План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ) передбачає запровадження країнами — кандидатами у члени Альянсу — європейських стандартів демократії, верховенства права та добробуту.

Україна приєдналася до Програми ПДЧ 8 лютого 1994 року після підписання відповідного рамкового документа. У рамках Програми ПДЧ триває реалізація таких програм і проектів співробітництва України з НАТО:

Ініціатива НАТО з розбудови цілісності та прозорості оборонних інституцій. Мета: надання допомоги у запровадженні в структурах сектору безпеки і оборони України практики ефективного, добросовісного і прозорого менеджменту; зміцненні механізмів протидії і запобігання корупції; удосконаленні системи управління ресурсами. Основні форми: організація та проведення самооцінки оборонних і безпекових інституцій щодо виявлення корупційних ризиків і загроз; вироблення на підставі цього рекомендацій та їх подальша імплементація; організація та проведення навчальних курсів з антикорупційної тематики; створення кола національних експертів у рамках Ініціативи. Експертами Альянсу надається практична допомога стосовно реалізації спільно визначених пріоритетів і завдань у рамках згаданої Ініціативи НАТО.

Програма з професійного розвитку цивільного персоналу сектору безпеки й оборони України. Мета: надання допомоги в підготовці за єдиною програмою цивільного персоналу інституцій сектору безпеки й оборони України, здатного у своїй службовій діяльності до запровадження та реалізації системних державних реформ. Основні форми: проведення семінарів, круглих столів, стажувань, навчальних курсів в Україні та за кордоном за фінансової підтримки НАТО.

Програма НАТО «Удосконалення військової освіти». Мета: надання допомоги керівному та професорсько-викладацькому складу військових навчальних закладів України у підвищенні їх рівня підготовки в інтересах системного вдосконалення військової освіти. Напрями співробітництва: розвиток системи дистанційної освіти; інноваційні методики освіти та викладання; мовна підготовка; лідерство; теорія управління; психологічна підготовка; психологічні, правові та практичні аспекти ведення бойових дій; стандарти НАТО стосовно системи управління військами; короткотермінові курси для керівництва складу; основи повітряних операцій; обмін досвіду участі в операціях НАТО; військові ігри та комп'ютерне моделювання навчань; цивільно-військові відносини; інформаційна безпека; підготовка штабних офіцерів; психологічна підтримка штабів у ході розгортання операцій; комунікаційні навички викладача, командира; математичне моделювання безпекових питань; економічна безпека.

Існують й інші програми співпраці України й НАТО. Зокрема існує **Спільна робоча група Україна — НАТО з оборонно-технічного співробітництва (СРГО)**, у рамках діяльності якої *уряд України щорічно затверджує програму, так звану Дорожню карту оборонно-технічного співробітництва Україна — НАТО*, яку узгоджує на засіданні робочої групи. *Спільна робоча група Україна — НАТО з оборонно-технічного співробітництва діє під егідою Комісії Україна — НАТО. Засідання проводяться двічі на рік, по чергово в Україні та штаб-квартирі НАТО. Перше засідання групи було проведене у 2004 р. Дорожню карту розроблено й на 2018 р. На останньому засіданні робочої групи в грудні 2017 р. сторони домовились про інтенсифікацію співпраці у 2018 р., зокрема у сфері впровадження технічних стандартів НАТО в Україні, професійної підготовки персоналу й удосконалення системи безпеки складів зберігання боєприпасів.*

Проблемами біженців, переселенців, полонених, зниклих безвісті в Україні займається Червоний Хрест та інші гуманітарні організації. В Україні також створена Коаліція «Справедливість заради миру на Донбасі», яка діє з 2014 р. за підтримки ПРООН та інших партнерів. У коаліцію входить 17 організацій, більшість із яких — це правозахисні організації та ініціативи, що документують порушення прав людини і міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту на Донбасі. Коаліція розробила й запустила нову веб-сторінку, де громадяни можуть напряму повідомляти про порушення прав людини. Коаліція підготувала 11 тематичних доповідей і 2 звіти про результати моніторингу порушень прав людини. За підтримки ПРООН, один із цих звітів був поширений серед членів Ради Безпеки ООН і Генеральної Асамблеї ООН. Це один з прикладів, як громадянське суспільство може допомагати вирішити проблеми людей, які постраждали в ході військового конфлікту на Сході України.

Методика

Варіант А.

Розглядаючи питання, як діє міжнародне право в царині міжнародних відносин, ми можемо провести імітаційну (або симуляційну) гру — «Засідання Ради безпеки ООН». Слухачів заздалегідь просимо поділитись на делегації, які будуть представляти країни — постійних членів Ради Безпеки (по 2 особи), а ті, хто залишився, будуть представляти непостійних членів Ради Безпеки й координатора, серед них делегація України. На порядок денний ставимо питання про анексію Криму. Делегація України подає документ, у якому звинувачує Росію в захопленні частини її території. Цей документ розглядається на засіданні, делегації виступають по черзі зі своїм баченням проблеми, а далі ставлять питання і відбувається загальна дискусія.

Кожна делегація має підготувати свою платформу з цього питання заздалегідь і висловити її на занятті, позиція делегації має збігатися з реальною позицією країни. Від імені України можуть бути озвучені якісь нові пропозиції, що будуть обговорюватися. У кінці координатор підбиває підсумки.

Варіант Б.

Можлива імітація засідання Міжнародного суду ООН, або Гаагського трибуналу, до якого Україна подала позов на Росію щодо порушень нею прав людини в окупованому Криму або безпідставного утримання українських громадян у в'язницях РФ, порушень прав людини в зоні конфлікту на Донбасі. Слухачі заздалегідь обирають судійську колегію (3 особи), яка має право ставити питання, вислуховувати свідків зі сторони обвинувачення та захисту, керувати роботою прокурора та адвоката. Мають бути присутні позивач і обвинувачуваний, а також секретар суду. Тобто половина групи — активні учасники судового засідання, інші — свідки захисту чи обвинувачення. Можуть бути зустрічні позови громадян до української влади щодо порушення їх майнових прав. Таке засідання може тривати як 45 хвилин, так і 1 годину 20 хвилин, залежно від того, які питання будуть обговорюватись.

Варіант В.

Питання щодо діяльності НАТО, допомоги Україні та в решті-решт вступу України до цієї організації може бути розглянуте як у формі роботи «круглого столу» Україна — НАТО у формі референдуму. Останній варіант передбачає імітацію референдуму, який складається із трьох етапів: 1) підготовка громадської думки — агітація за вступ до НАТО або проти вступу; 2) підготовка бюлетенів, де буде питання про вступ України до НАТО з варіантами відповіді «так» або «ні»; 3) імітація волевиявлення: працює дільнична комісія, яка роздає бюлетені після пред'явлення паспорта, громадяни заходять у заздалегідь підготовлені кабінки, ставлять свої позначки й кидають бюлетені в урну. Після закінчення голосування дільнична комісія розглядає бюлетені, підраховує голоси й оголошує результат.

Усі три варіанти імітаційної гри розраховані на весь час проведення заняття.

Рефлексія

1. Як діють правові акти міжнародного гуманітарного права щодо захисту прав людини в ході військового конфлікту на Донбасі?
2. Яку роль відіграє НАТО у справі професійної підготовки українських військових?
3. Як покращити механізми міжнародного права з вирішення міждержавних військових конфліктів?

Джерела

1. Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура, відносини з Україною: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів та слухачів магістерської підготовки за напрямом «Державне управління» / за заг. ред. проф. Д. І. Дзвінчука. — Івано-Франківськ., 2012. — 604 с.
2. Потіха А. Україна — НАТО: перспективи співробітництва // Резонанс. — 2016. — № 43. — С. 6–13. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/rezonans/2016/rez43.pdf>.

ТЕМА 3

УКРАЇНА — ЧЛЕН ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА

Мета заняття:

проаналізувати участь України в діяльності ООН, ОБСЄ, Ради Європи, СОТ тощо; сформувані розуміння мети, сутності та методів європейського і світового співробітництва.

Вміння і навички:

визначає мету, сутність та методи європейського і світового співробітництва; аналізує участь України в діяльності ООН, ОБСЄ, Ради Європи, СОТ тощо; уміє сформулювати власну думку щодо європейської політики сусідства, східного партнерства; пояснює виклики на шляху європейського вибору України, демонструє особисте ставлення щодо цього вибору.

Ставлення і цінності:

вважає, що для України єдиноможливим шляхом розвитку є кроки назустріч європейській спільноті; вважає участь України в роботі ООН, ОБСЄ, Ради Європи, СОТ необхідною та важливою складовою зовнішньополітичного курсу нашої країни; сприймає Угоду про асоціацію Україна — ЄС як дороговказ на шляху розвитку нашої Батьківщини.

Ключові слова і поняття:

Європейське і світове співробітництво ООН ОБСЄ Рада Європи СОТ
європейська політика сусідства східне партнерство Угода про асоціацію Україна — ЄС

Мотивація до вивчення теми:

Україна — географічно, економічно і ментально європейська держава. Ми маємо спільні духовні цінності, багаторічний досвід стосунків, багато в чому схожі погляди на майбутнє. Тому значна частина українців хоче, щоб Україна стала частиною об'єднаної Європи, а також підтримувала взаємовигідну, ефективну співпрацю з нашими західними сусідами. Крім того, важливо співробітничати з різними впливовими міжнародними організаціями, які мають змогу допомогти Україні як в подоланні зовнішньої агресії, так і внутрішніх проблем.

Участь України в роботі міжнародних організацій

Найбільш впливовою і масовою світовою організацією є Організація Об'єднаних Націй (ООН), яка покликана забезпечувати міжнародний мир і безпеку, врегульовувати міжнародні конфлікти.

ООН була створена після Другої світової війни у 1945 р. Україна, яка надзвичайно сильно постраждала від війни і зробила значний внесок у перемогу над нацизмом, стала однією із засновниць ООН.

Найважливішим органом ООН є Рада Безпеки, котра складається з 15 членів-держав, з яких п'ять — постійні члени (США, Велика Британія, Китай, Франція, Росія), і десять — непостійні, що обираються на два роки Генеральною Асамблеєю. Рішення Ради Безпеки є вирішальним у міжнародних спорах і може включати як економічні санкції, так і застосування збройної сили проти країни-агресора.

Міжнародний Суд у Гаазі розглядає судові справи, що їх передають конфліктуючі сторони. Якщо якась зі сторін відкидає рішення Суду, інша сторона (або сторони) може передати цю справу до Ради Безпеки.

Світовий банк, або Міжнародний банк реконструкції і розвитку, займається проблемами довгострокового економічного розвитку країн, які здійснюють складний процес модернізаційних трансформацій. Пріоритетними для нього є структурні перетворення економіки, системи освіти й охорони здоров'я, що вимагають довгострокового кредитування.

Міжнародна торгівля регулюється правилами СОТ. В основу системи СОТ закладено чотири принципи:

- 1) членство у СОТ передбачає добровільне визнання країною-учасницею організації правил цієї системи;
- 2) країни, які належать до цієї системи, користуються режимом найбільшого сприяння в торгівлі;
- 3) зниження торговельних бар'єрів між країнами-членами СОТ шляхом переговорів;
- 4) між членами СОТ діє принцип «справедливої торгівлі», згідно з яким країни-учасниці, по-перше, не можуть збільшувати тарифи після того, як вони під час переговорів погодилися на зниження, по-друге, зобов'язані дотримуватися того податкового режиму, який був у країні, де вироблялися ці товари, по-третє, використовувати експортні субсидії.

ЮНЕСКО має за мету сприяти співпраці між народами за допомогою освітніх, наукових і культурних заходів. Організація публікує звіти про стан цих галузей у світі, розробляє і фінансує ряд важливих міжнародних освітніх і наукових проектів.

ВООЗ діє в таких напрямках: контроль і боротьба з інфекційними хворобами, допомога національним службам здоров'я, профілактика явищ, пов'язаних з екологією.

Європейська інтеграція

Європейська інтеграція — це ключовий пріоритет, який акумулює в собі цілий комплекс внутрішньо та зовнішньополітичних зусиль України з метою наближення до ЄС та створення необхідних передумов для вступу до Європейського Союзу в майбутньому.

ЄС є найбільш інтегральною організацією у світі в політичному, правовому та економічному аспектах. На сьогодні ЄС об'єднує 28 країн, серед яких: Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція, Швеція, Латвія, Литва, Естонія, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Кіпр, Мальта, Болгарія і Румунія, Хорватія. У політико-правовому аспекті ЄС має такі органи:

— Європейський парламент, який у складі 732 осіб обирається терміном на 5 років громадянами країн-учасниць і виконує такі функції: законодавчу, політичних ініціатив, демократичного контролю, ухвалення складу Європейської комісії;

— Європейська Рада, яка об'єднує глав держав або урядів, визначає головні пріоритети політики ЄС і розв'язує спірні проблеми, які не вдалося вирішити Раді ЄС;

— Рада ЄС (Рада міністрів), яка складається з уповноважених представників урядів країн-учасниць, здійснює координацію загальноєвропейської економічної політики та приймає рішення щодо визначення напрямів законодавчої стратегії Ради Європи;

— Європейська Комісія, що складається з членів, призначених урядами своїх країн, і виконує такі функції: законодавчої ініціативи, контролю над виконанням законодавства ЄС та використання субсидій і здійснення управління у різних галузях політики ЄС (аграрній, торговельній, бюджетній тощо);

— Європейський Суд, який розглядає конфлікти між державами-членами ЄС, інститутами ЄС, ЄС і фізичними та юридичними особами;

— Палата аудиторів — здійснює перевірку доходів і видатків ЄС.

В економічному аспекті ЄС прагне до створення спільного ринку, який передбачатиме ліквідацію всіх митних бар'єрів, вільне переміщення товарів, послуг, капіталів й осіб (згідно з Шенгенською угодою), взаємне визнання наукових і професійних ступенів і дипломів, лібералізацію і вирівнювання фінансових служб банків, інвестицій, страхувань, запровадження єдиних стандартів у промисловості.

На сучасному етапі діють єдиний паспорт для всіх громадян ЄС, вільні умови руху туристів і робітників усередині Союзу, а також валютна одиниця — євро, запроваджена з 1 січня 1999 р.

Європейська політика сусідства, Східне партнерство

На думку відомого американського політолога Збігнева Бжезінського, основним у геополітичних стратегіях Заходу, і зокрема США, має бути консолідація геополітичного простору в межах колишнього СРСР. У зв'язку з цим учений поділяв Європу на три Європи:

- Європа-1 — Західна Європа;
- Європа-2 — центральноевропейські країни із західними культурними традиціями;
- Європа-3 — східні європейці колишнього СРСР (Балкани, Балтія, Україна, Білорусь).

На підставі цього поділу З. Бжезінський робить висновок, що Європа-2 буде інтегруватися без особливих труднощів, (що й сталося в останні десятиріччя), а Росія буде довго залишатись євразійською країною. Тому Заходу необхідно надавати допомогу країнам Європи-3, особливо Україні, у процесі здійснення реформ, аби інтегрувати їх у європейський геополітичний простір і тим самим змусити Росію зректись імперської геополітики.

На підставі цієї логіки ЄС розробив політику сусідства, а пізніше політику партнерства з країнами Східної Європи.

Європейську політику сусідства (ЄПС) було оголошено Європейською Комісією в її комюніке про Ширшу Європу в березні 2003 р. Після чого був розроблений більш ґрунтовний документ з питань Європейської політики сусідства, опублікований у травні 2004 р., який визначав конкретні положення стосовно того, яким чином ЄС передбачає співпрацювати зі східними і південними сусідами ЄС.

Своєю чергою, *Східне партнерство* (СхП), як складову частину ЄПС, започатковано в травні 2009 р. під час саміту в Празі задля впровадження політичної асоціації та економічної інтеграції між ЄС та його східними партнерами. Основною метою Східного партнерства було визначено створення необхідних умов для прискорення політичної асоціації та подальшої економічної інтеграції між Європейським Союзом і зацікавленими країнами-партнерами. До його складу увійшли 6 країн: Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Республіка Молдова та Україна.

Східне партнерство несе чіткий політичний сигнал про необхідність підтримувати і зміцнювати курс на реформи і є додатковим імпульсом для економічного й соціального розвитку країн-партнерів ЄС. Такий підхід, на думку ЄС, має сприяти належному управлінню, зокрема у фінансовому секторі, регіональному розвитку та соціальній згуртованості.

Проте з часом Європейський Союз усвідомив те, що Європейська політика сусідства та програма Східного Партнерства мають бути більш індивідуальними і що настав час урахувати різні прагнення, цінності й інтереси країн-партнерів ЄС, які залучаються до Європейської політики сусідства. Сьогодні напрями і майбутній формат ЄПС перебувають на порядку денному Європейського Союзу.

Розуміння сучасних процесів, які відбуваються навколо реформування Європейської політики сусідства, є необхідним з точки зору майбутнього ефективного залучення України до цього важливого механізму перебудови нашої держави на основі європейських цінностей, а також з метою розробки механізмів впливу України на зовнішню політику ЄС, визначення її напрямів і пріоритетів.

Регламент № 232/2014 Європейського Парламенту і Ради від 11 березня 2014 р. визначає пріоритети Європейської політики сусідства на рівні двосторонніх відносин, у багатосторонньому форматі та у межах програм прикордонного співробітництва. На рівні двосторонніх відносин ЄС підтримуватиме такі пріоритети: права людини, належне управління і верховенство закону; інституційна співпраця та розвиток потенціалу, зокрема для імплементації угод з ЄС; підтримка суб'єктів громадянського суспільства та підвищення їх ролі у проведенні реформ і демократичних перетворень;

сталий і всеосяжний економічний розвиток; розвиток соціального сектору, зокрема для молоді, з акцентом на соціальну справедливість, згуртованість і зайнятість; торгівля і розвиток приватного сектору, включаючи підтримку малого і середнього бізнесу; сільське господарство і розвиток сільських районів; енергетичний сектор, з акцентом на енергоефективність та відновлювальні джерела енергії; транспорт та інфраструктура; розвиток освіти і навичок, зокрема професійно-технічної освіти й підготовки кадрів; мобільність і управління міграцією; зміцнення довіри й інші заходи, що сприяють запобіганню і врегулюванню конфліктів, зокрема і підтримка постраждалого населення.

У багатосторонньому форматі до вже згаданих напрямів додаються: вища освіта і розвиток навичок, мобільність студентів і персоналу, молодь і культура; енергетичні мережі; транспортні й інфраструктурні взаємозв'язки.

Підтримка ЄС через програми прикордонного співробітництва в рамках Європейського інструменту сусідства спрямована відповідно до зазначеного регламенту на: економічний і соціальний розвиток; навколишнє середовище, охорону здоров'я; мобільність людей, товарів і капіталу. Фінансові асигнування на кожен тип програм передбачаються в розмірі:

- двосторонні програми: до 80 %;
- багатосторонні програми: до 35 %;
- прикордонне співробітництво: до 5 %.

В усіх останніх документах ЄС щодо ЄПС наголошується на необхідності встановлення контактів між людьми і об'єднання молоді різного віку в ЄС та сусідніх країнах. З цією метою посилюватиметься взаємодія з молоддю в країнах-сусідах, створюючи партнерства для молодих людей. Ці партнерства сприятимуть, на погляд Європейської Комісії, зміцненню взаємоповаги, розуміння і підтримуватимуть відкрите суспільство. Відповідні процеси мають поєднувати в собі значне збільшення обмінів між школами та університетами, зокрема можливу реалізацію в регіоні країн-сусідів пілотного проекту «Європейська школа».

У контексті російської агресії окремим важливим напрямом співробітництва України з ЄС є співпраця в рамках Спільної політики безпеки та оборони. У грудні 2015 р. Міністерство оборони України (МОУ) і Верховний представник ЄС із закордонних справ і політики безпеки Федеріка Могеріні уклали адміністративну угоду між МОУ та Європейською оборонною агенцією. Підписання угоди створює юридичні підстави для практичного співробітництва України з країнами-членами ЄС в оборонній сфері, а також надає можливість долучитися до відповідних програм і проектів агенції.

Пізніше Рада ЄС оприлюднила висновки щодо «Перегляду Європейської політики сусідства». У документі наголошується, що головним пріоритетом для ЄС найближчими роками буде політична, економічна й безпекова стабілізація своїх сусідів. Європейська Рада підкреслила важливість сталого економічного розвитку для стабілізації за рахунок інвестицій в модернізацію економіки з особливим акцентом на молоді, освіті та зайнятості.

Угода про асоціацію Україна — ЄС

Переговори між Україною та Європейським Союзом щодо укладення нової посиленої угоди на заміну Угоди про партнерство та співробітництво розпочалися у березні 2007 р. відповідно до Плану дій Україна — ЄС. На саміті Україна — ЄС (*вересень 2008 р., м. Париж*) сторони досягнули домовленості, що нова посилена угода буде називатися Угодою про асоціацію. 19 грудня 2011 р. на саміті Україна — ЄС було оголошено про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Ця Угода є більш масштабною у порівнянні з аналогічними угодами, укладеними ЄС з країнами Центральної та Східної Європи.

15 травня 2013 р. Колегія Європейської Комісії прийняла рішення рекомендувати Раді ЄС підписати Угоду, а також дозволити її тимчасове застосування до завершення процедур ратифікації державами-членами ЄС. 9 серпня 2013 р. проект Угоди був оприлюднений на Урядовому порталі України. Проте пізніше події почали розвиватися в зворотному напрямку.

Тодішній президент України В. Янукович відмовився підписувати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС під час саміту у Вільнюсі в листопаді 2013 р. Це викликало масові протести в Києві та інших містах. Влада застосувала силу. Почалася Революція Гідності. Після її перемоги і приходу до влади нових лідерів, підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбулося в два етапи.

21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна — ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт Саміту, які від імені України підписав Прем'єр-міністр А. Яценюк. Зокрема, підписані Преамбула, Стаття 1, Розділи I «Загальні принципи», II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» і VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди. На Саміті Українською Стороною також була зроблена заява, що зобов'язання України, які випливають зі статті 8 Угоди про асоціацію стосовно ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р., будуть виконані після внесення відповідних змін до Конституції України.

27 червня 2014 р. в ході засідання Ради ЄС Президентом України П. Порошенком і керівництвом Європейського Союзу і главами держав та урядів 28 держав-членів ЄС була підписана економічна частина Угоди — Розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством», які разом з рештою тексту Угоди становлять єдиний документ.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

Угода про асоціацію за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним Європейським Союзом. Вона визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні. Передбачена Угодою поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС визначатиме правову базу для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, частково робочої сили між Україною та ЄС, а також регуляторного наближення, спрямованого на поступове входження економіки України до спільного ринку ЄС.

Відповідно до статті 486 Угоди з 1 листопада 2014 р. здійснювалося її тимчасове застосування до моменту набрання нею чинності.

1 вересня 2017 року після тривалого процесу ратифікації Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності в повному обсязі.

Методика

Варіант А.

З метою виявити власну думку слухачів щодо участі України в діяльності міжнародних організацій, викладач використовує *метод «броунівський рух»*. Він / вона розкладає на столі стоси аркушів різнокольорового паперу, на першому з яких написана назва міжнародної організації, наприклад, голубі аркуші — ООН, рожеві — ОБСЄ, зелені — СОТ тощо. Студент має вибрати організацію або кілька, участь в роботі яких дуже важлива для України. Далі вони об'єднуються в групи за своїм вибором організації і обговорюють питання щодо конкретних дій України в цьому міжнародному органі. Ті, хто вибрав кілька організацій, переходять з групи в групу, вносячи свої пропозиції щодо участі України в діяльності. Спікери груп записують пропозиції учасників і через 15 хвилин презентують результати роботи груп. Далі відбувається загальна дискусія, а потім викладач підбиває підсумки.

Варіант Б.

Під час розгляду питання про інтеграцію України до ЄС важливо акцентувати увагу на стосунках України з сусідніми державами-членами ЄС, зокрема Польщею, Угорщиною, Румунією. Як відомо, ці стосунки останнім часом погіршилися. У відносинах з Польщею каменем спотикання стали насамперед події Другої світової війни та їхнє трактування в обох державах, а також ставлення до окремих історичних діячів. Стосунки з Угорщиною та Румунією погіршилися після прийняття в Україні закону «Про освіту». Сусідні країни, особливо Угорщина вважають, що в Україні відбувається наступ на права національних меншин. Для обговорення цих питань викладач створює робочі групи і пропонує кожній написати «дорожню карту» виходу з кризи у відносинах з сусідніми державами. Одна група обговорює причини погіршення стосунків і пропонує свої заходи у відносинах з Польщею, друга — з Румунією, третя — з Угорщиною. Через 15 хвилин спікери презентують свої «дорожні карти».

Варіант В.

З метою вивчення змісту Угоди про асоціацію між Україною та ЄС викладач пропонує студентам розбитися на пари та прочитати текст Угоди (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011) через свої гаджети. Один студент читає економічну частину Угоди, інший — політичну. Після закінчення читання вони розказують одне одному основні положення документа. Наступним кроком буде загальна дискусія учасників про зміст Угоди, важливість цього документа для України та шляхи її реалізації. Студенти можуть висловлювати свої думки щодо правильності чи хибності політичного курсу українського керівництва на тисну співпрацю з ЄС. Якщо необхідно, викладач повинен скеровувати хід дискусії, наводити аргументи на користь європейського вектора розвитку України, сприяти кращому розумінню студентами необхідності європейської інтеграції нашої держави. У кінці заняття можна використати методичний прийом «займи позицію» і запропонувати студентам визначитись щодо європейського вибору України. Викладач поділяє дошку на дві частини: одна — це вибір на користь майбутнього вступу до ЄС та НАТО, друга — нейтральний статус та євроазійське спрямування політики України. Роздає папірці і просить визначитись щодо курсу України. Студенти підходять до дошки і клеять папірці на тій частині, яку вважають правильною на сьогодні. Цей методичний прийом продемонструє, наскільки переконливо викладач підібрав змістове й методичне наповнення заняття щодо європейської інтеграції України.

Рефлексія

1. Яка роль міжнародних організацій у налагодженні міждержавної комунікації?
2. Визначте особисте ставлення щодо Угоди про асоціацію Україна — ЄС.

3. Назвіть три найбільші ризики і три найбільші вигоди від вступу України до ЄС.
4. Які особливості Східного партнерства? Обговоріть питання щодо участі України у європейській політиці сусідства.
5. Проаналізуйте участь України в діяльності найбільш впливових міжнародних організацій. Яку підтримку вони надають Україні?

Джерела

1. Сидорук Т. В. Політика сусідства Європейського Союзу у Східній Європі: моделі інтеграції без членства: монографія. — Львів, 2012. — 444 с.
2. Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для інтеграції України / за ред. В. Мартинюка. — К., 2009. — 84 с.

ЗМІСТ

Як виховати громадянина? Напутнє слово	3
--	---

Розділ 1. **ОСОБИСТІТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ**

Тема 1. Я — людина. Самоідентифікація	4
Тема 2. Соціалізація особистості	15
Тема 3. Самореалізація людини	24

Розділ 2. **ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ**

Тема 1. Людська гідність і права людини	33
Тема 2. Еволюція прав людини	43
Тема 3. Людина і держава	52
Тема 4. Права дитини	61
Тема 5. Механізми захисту прав людини	69

Розділ 3. **ЛЮДИНА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ**

Тема 1. Соціокультурна багатоманітність	78
Тема 2. Ефективна комунікація	89
Тема 3. Стереотипи та упередження. Дискримінація. Конфлікти	96

Розділ 4. **ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЙОГО ЦІННОСТІ**

Тема 1. Школа — простір демократії	107
Тема 2. Дитячі й молодіжні громадські об'єднання	118
Тема 3. Територіальна громада	126
Тема 4. Громадянська участь у житті суспільства	136
Тема 5. Громадянське суспільство	148
Тема 6. Демократична держава	156

Розділ 5. ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯН І ДЕРЖАВИ В ДОСЯГНЕННІ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

Тема 1. Соціальні цілі економіки	171
Тема 2. Сталий розвиток	185
Тема 3. Ринкова економіка	193
Тема 4. Економіка домогосподарства	207
Тема 5. Підприємництво	212
Тема 6. Ринок праці	222
Тема 7. Лобіювання інтересів і корупція	229

Розділ 6. СВІТ ІНФОРМАЦІЇ ТА МАС-МЕДІА

Тема 1. Комунікація, інформація, мас-медіа	235
Тема 2. Медіа і демократія. Свобода, етика і відповідальність	251
Тема 3. Критичне сприйняття та протидія маніпуляціям мас-медіа	267
Тема 4. Інтернет	282

Розділ 7. УКРАЇНА, ЄВРОПА, СВІТ

Тема 1. Інтеграція та глобалізація	298
Тема 2. Міжнародні відносини та міжнародне право	306
Тема 3. Україна — член європейського та світового співтовариства	311

Навчальне видання

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ТА МЕТОДИКА ЇЇ НАВЧАННЯ

Підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти

За загальною редакцією Т. В. Бакка, Т. В. Мелещенко

Головний редактор *І. В. Красуцька*
Редактор *І. Ю. Забродська*
Художній редактор *К. В. Берсенєва*
Коректор *Л. А. Еско*
Дизайн і верстка *О. В. Янковий*

В оформленні підручника використано фотографії з офіційних сайтів вітчизняних і міжнародних компаній та організацій, інших вільних джерел Інтернету.

Формат 84x108 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 33,60. Обл.-вид. арк. 39,20.
Зам. №
Тираж 250 пр.

ТОВ «Український освітянський видавничий центр «Оріон»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелева, 2
www.orioncentr.com.ua